

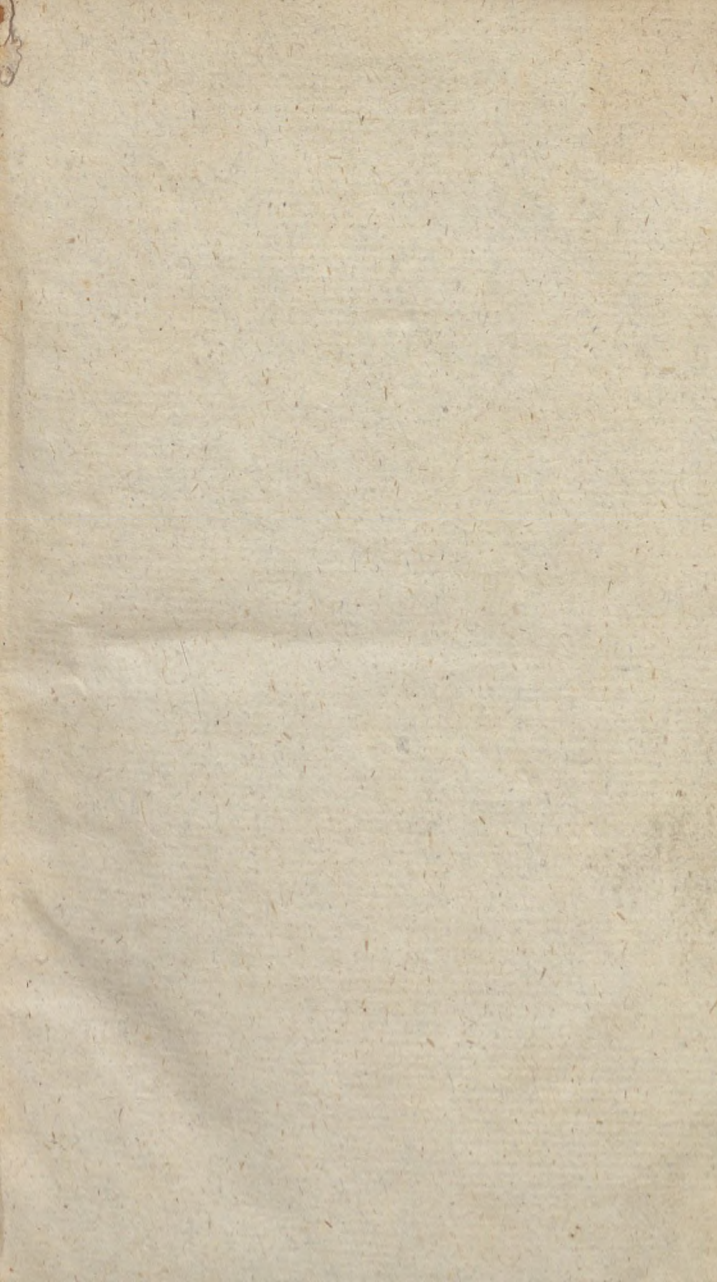
Isk. O.

2803.

Isk. O.

2803.
1.

A' LEG-NEVEZETESEBB
TERMÉSZETI DOLGOK'
ESMÉRETI.

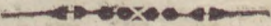

AZ APRÓBB OSKOLÁK' SZÁMÁRA

KÉSZÍTETTE

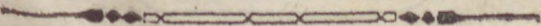
SZENT-GYÖRGYI JÓZSEF,
ORVOS DOKTOR,

NEMES ÉS SZABAD KIRÁLYI
DEBRECZEN VÁROSANAK
RENDES PHYSICUSA.

I. DARAB.

XIX. RÉZ TÁBLÁKRA METSZETT
RAJZOLATOKKAL.

DEBRECZENBENN,
NYOMT: SZIGETHY MIHÁLY ÁLTAL.

M D C C C I I I.

Inest in explicatione naturae infati-
abilis quaedam e cognoscendis
rebus voluptas, in qua vna, con-
fectis rebus necessariis, vacui ne-
negotiis, honeste ac liberaliter pos-
sumus viuere.

*CICERO, de finibus bonorum &
malorum, L. IV. Cap. 5.*

M. ACADEMIA'
KÖNYVTÁRA

G. TELEKIEK'
ALAPÍTVÁNYA

ELŐLJÁRÓ BESZÉD.

SKOLÁINK' nagy tekintetű és érdemű ELŐLJÁRÓI reám bízván, hogy a' Tanulók' számára egy olly' kézi Könyvetskét készítsek, melly őket a' körülöttök fekvő nagy Természettnek külső részivel jó idejénn megismerkedtesse: hivatalomnak számos és ottann-ottann ugyan megtóduló foglalatosságai között is kívántam naponként bizonyos időt ezen hasz-

nos végre fordítani; mellyet nem tzifrázásból és üres szószaporításból említek, hanem azért, hogy az Érdemes Olvasó e' Munkátskának folytatkozásait ezen tekintetből nagyobb engedelemmel és botosánattal nézze el, úgymint a' mellynek írása külömbenn soha eszembe sem jutott volna. És hogy ezt annál bizonyosabbann megnyerhessem, kívánom rövidedenn azon tekinteteket és tzélokát előadni, mellyekre ennek készítésibenn vigyáztam, és a' mellyekhezképpest lejendő megítéltetésit várom.

Jól tudván és érézvénn, melly sokkal nagyobb mesterség légyen, gyermekek és kezdők, mint a' tanulásbann már elébb menttek és értebb eszűek számára írni; a' világos és érthető előadásonn; 's a' jó rendnek mind megválasztásánn, mind megtartásánn, vóltaképpenn igyekeztem: mind-
azon-

azonáltal a' mulattatás és könnyűség kedviért némellyektől elővétetni szokott gyermekeskedésre és bő beszédre nem vetemedhettem. Ugyan is a' könnyűségnek szerfelett való és erőltetett keresésit a' tanulásbann károsnak tartom; és valamint a' testre 's az erköltsökre nézve, úgy az elmére és annak kipallérozására nézve is a' Spártai kemény nevelésnek nagy betsülője, és a' mennyire időnk-hözképpest lehet, követője vagyok. A' jó Tanító a' maga okos, jó rendel való és kedves előadása által még a' nehezet is könnyűvé és gyönyörűségessé teheti. Külömbenn is a' jóra termett és eleven elmének ez a' természeti, hogy a' munkával 's fáradtsággal nyert esméreték sokkal kedvesebbek és betsesebbek előtte, és a' maga gyakorlására, erejinek és tehetségeinek kifejtegetődzésire nézve sokkal hasznosabbak: ellenbenn az igen könnyűt másodszori olvasásra vagy hallásra még a' gyermek is

3

meg-

megunja, 's reá való figyelmezésit elveszti. Meg vagyok arról is tökéletesen győzve, hogy a' valóságos Túdóst és a' munkás embert még a' kitsiny tanulóban kell fáradság, igyekezet és önnön maga gyakorlása által megfundálni: külömbenn puha, a' munkát kerülő és tsak a' készenn kapó ember leszsz belőle.

Ugyan erre nézve noha eleintenn az apróbb Tanulókat a' szoros syster-mához való ragaszkodásra és annak fok osztályainak megtartására kényszeríteni nem kívánom: szükségesnek ítéltém mindazonáltal a' Természet három nagy országait bizonyos és meghatározott jelek által egymástól vóltaképpenn megkülönböztetni, és ezeknek is leg-együgyübb elosztásokat a' jó rend kedviért külön-külön előadni; arra azombann különösen vigyáztam, hogy mind ezen osztályoknak, mind az egygyes dolgoknak,

nak,

nak, nem valami aprólékos és tizrkálódó vizsgálatst kívánó, hanem igen szembetünő és könnyenn megtartható jelelt hordjam elő; és formájok 's természeti minémüségék leírása után hasznos vagy ártalmas vóltokat megmutatván, ennél fogva azokat a' megtartásra méltóbakká tegyem. Ha tsak ugyan valaki a' Kezdőkre nézve még így is nehéznek tartaná a' természeti dolgokat illető közönséges jegyzéseimnek megértésit és megtartását: annak kettőt javasolok, vagy ezt, hogy azokat az egygyes dolgokkal való megesmerkedés után adja elő, vagy (a' mit minden tudományokra nézve igen kívánnék) kétszer tanítsa által; és fogja tapasztalni, melly-igen sokkal könnyebb, foganatosabb és maradandóbb lesz a' másodszori tanítás az elsőnél. Így az első tanítás alkalmatosságával kiválogathatná a' Tanító a' leg esmeretesebb, leg-könnyebben felvehető és tanítványainak

esméreteihez 's megfoghatásához alkalmaztatott egygyes dolgokat, és ezeket velek vóltaképpenn megesmértetvénn, úgy foghatna osztánn a' másodszori munkásabb, fundamentomosabb és egymásból folyó rendel való tanításhoz.

Továbbá, sokkal többször tuskodtam ezen gondolattal, mit ne írjak? mint ezzel, mit írjak? nem fogja ezt tsudálni, a' ki a' Természet nagy vóltát, a' teremtések végetlen sokaságát és szépségit tsak valamennyire is esmeri. Végre ebben határoztam meg magamat, hogy kevésről sokat mondani igyekezzem. Ha valakit egy pompás festésekkel kirakott szobánn keresztül-vezetnek, bárha minden képnek és annak Írójának a' nevit megmondják is, és bár az ő emlékezete mind azokat híven megtartja is; tsak ugyan ha a' képírás mesterségihez értő ember

kez-

kezdi tudakozni, hogy mit látott, igen keveset fog tudni felelni, és az ő futtába való szemlélésinek kevés láttatja léfzen: így az én ítéletem szerint, jobb sokkal kevesebb természeti dolgoknak nemeket tulajdonságaikat és mivóltokat, mint sokaknak tsupa neveiket, megesmérni és megtanúlni. Ez által az elme jövődöre nézve is készítettik, hogy akár-melley kitsinynek tetsző dolgot is tsekélységnek ne állítson, hanem arra és annak természeti tulajdonságaira figyelmezni tanuljon. Reménylem pedig azt is, hogy a' nagyobbra menendők ennél fogva megízéltvén a' természeti dolgok esméretit, idővel a' nagyobb kiterjedésű és szorosabb rendel készült munkák tanulásához is jó előmenetellel hozzá foghatnak. Még azt is kívántam, megvallom, tekintetbe venni, hogyha falusi Tanítóink egynehány üres hangok és örökre hafznavehetetlen idegen szók helyett szegény paraszt Ta-

nítványaiknak fejét hasznos és gyönyörködtető esméretekkel kívánnák tölteni: minthogy nekik a' kútfejeknek megszerzésibenn, vagy a' külső Országi nyelvekben való járatlanságokra, vagy erszényekre nézve módjok nintsen; tehát itt egy summábann, nemzeti nyelvekenn előadva találhassanak sok ide tartozó hasznos és nevezetes esméretek, mellyekkel együgyű Tanítványaik' elméjít nagy haszonnal foglalatoskodtassák, és gyönyörködtethessék. Nem tsalatkozom meg, úgy vélem, reménységembenn, ha azt is felteszem, hogy az e' féléknek olvasásábann gyönyörködők a' Magyar Szép-Nem között is fognak találatni.

A' leírt dolgoknak Deák és Német neveiket mindenütt oda tettem: nem tsak azért, hogy a' zavarodást eltávoztassam, hanem mivel azok közzül sokaknak jövendőbenn is nagy
hasz-

hasznát veszik a' Tanulók, akár a' tudományok további folytatására, akár mesterségnek vagy kereskedésnek gyakorlására adják magokat.

Valamint a' nevezetes, hasznos és megtartásra méltó dolgokat nem örömet hagytam el, úgy a' ritkaságnak és kivált a' tsudálatosnak vádázását szorgalmasan eltávoztattam: ellenbenn éppenn azonn igyekeztem, hogy a' mesés költemények hamisságát az a' félékre alkalmatosságot adott természeti igazságok előadásakor megmutatván, az ilyeneknek hitelit apolgotó könnyenn hívőséget a' gyermeki elmékből a' lehetőségig jó idejénn kiírtsam. Mellyre nézve semmit nem is állítok, a' minnek vagy tulajdon tapasztalásomból, vagy hiteles és a' dolognak megítélésire alkalmas tanúk szava után, urát ne tudnám adni.

Az előadás' módját és a' Magyarorságot a' mi illeti, annak mind világos mind tiszta vóltánn igyekeztem; az új szók formálásábann sem múlattam el soha tekintetbe venni azt, a' mi Anyai nyelvünknek tulajdona, nehogy valami erőltetett kifejezés által rajta erőszakot tegyek: ellenbenn nem írtóztam a' hofszabatska szóktól is, tsak hogy azokkal a' dolog természetit jól kitehessem; p. o. e' helyett *Szin-Bogár*, (melly homályos) ezt tettem: *Festéktermő-Bogár*'s több e' féléket, mellyeknek a' régi jó Magyar Íróknál is elég példái vagynak. Tudom hogy mind ebbenn, mind több hasonlókban, sokaknak helybe-hagyását meg nem nyerem: de ezenn annyival kevesebbé tsudálokozom, mennél jobban tudom és érzem, melly hijános még nyelvünknek philológiája, és melly sok kérdések nintsenek még eligazítva, a' helyes írásra, a' következtetésre (analogiára) és Hazánk' külömb-
kü-

külömbféle tájékainn szokásbann lévő egygyes szóknak (prouincialis-musoknak) helyes vagy helytelen vóltára nézve. Azt bizonynyal állít-hatom, hogy tsak egy vonást sem tettem, mellynek okát ne tudnám ad-ni: de mihelyt valaki más meggyő-ző okkal amazt sarkából kiveti, kész vagyok, vele haladék nélkül fel-hagyvann, a' helyesebb vélekedésre állani.

A' ritkább, vagy külső Orszá-gi, 's nálunk tsak elvétve, vagy éppenn nem is látható nevezetesebb állato-kat igyekeztem rajzolatok által es-meretesebbeké tenni, mellyeknek megválasztásábann ugyan nem vólt tellyes szabadságom, mivel sok nagy és drága munkák', vagy originálok', (természeti nagyságokban kitömvő felállított állatok) mellyeket külső-Országi nevezetes Biblióthékábann és Musaeumokbann, vagy Kabinétek-benn

benn láttam, kezemnél nem lehetek; azonn mindazonáltal vóltaképpenn igyekeztem, hogy azok, a' mellyeket lerajzoltattam, helyes exemplárok után és ne igen apró formában, sőt néhol a' nagyító üveg mutatása szerint készüljenek; azokat, a' mellyek egy-egy Táblánn vagy-nak, egymáshozképpent való nagyságoknak tekintetbe vételivel válogattam öszve. Lehetett volna ezeknek számát még tetszetesenn szaporítani: de tartottam, hogy ez igen fogná a' Könyvnek árrát nevelni; ennélfogva még így is szabadságábann áll kinek-kinek, a' Könyvet, ha tetszik, rajzolatok nélkül is megszerezni.

Ditsekedve említem, hogy ezen rajzolatokat egy nagy reménységű Ifjú: Debreczeni Togátus Deák ERŐS GÁBOR Uram készítette, ki ha már a' tsupa természeti hajlandóságtól vezéreltetvénn, minden Tanító-Mesternél

nélkül, ritka tálentoma és önként való igyekezete 's szorgalmatossága által ezen valósággal nemes és szép mesterségben ennyire ment; mit nem reménylhet Hazánk felőle, ha szép tehetségeit a' mesterségnek reguláji, és a' külső Országai nagy Mesterek remek munkáinak figyelmetes szemlélése és követése által nagyobb nagyobb tökéletességre viheti? Nem az én szavam, hanem tulajdon kezinek szép művei, és a' tudományok eránt való 's Hazafiúi indulat ajánlják ezen jóra született Magyar Ifjat a' Hazának munkás szeretetibe.

A' Könyvbenn előforduló dolgoknak az előadás rendi szerint készült Mutató Tábláját nem tsak olly^o véggel kívántam ide tenni, hogy ki-ki egy tekintettel általláthassa, mi van a' Könyvbenn: hanem főképpenn azért, hogy a' tanuló ennek gyakori végig nézegetése által a' systemával

val annál jobban megismerkedhes-
sen, és annak emlékezetit elméjibe
annál maradandóbban benyomhassa.

A' második darab, melly a' nő-
vevények', és ásványok' országát fog-
lalja magába, reményilem nem sok
idő múlva fogja ezen elsőt követni.

Írtam Debreczenbenn;

Julius 31-dikénn 1803.

Dr. SZENT-GYÖRGYI JÓZSEF.

MUTATÓ TÁBLA.

I. RÉSZ.

AZ ÁLLATOK' ORSZÁGÁRÓL.

A' Természet' jelentése szélesebb értelembenn. §. 1.	az álom is szükséges nekik. 10.
Szorosabb értelembenn. 2.	Az állatok' nemeihez alkalmaztatott természeti hajlandóság. 11.
A' Természet' három Országai. 3.	Elváltozások. 12.
I. SZAKASZ.	Az állatok hat nagy seregekre osztatnak el: ezeknek megemertető jelei. 13.
<i>Az állatok' országáról közönségesenn.</i>	II. SZAKASZ
Mik az állatok. 4.	<i>Az emlős állatokról.</i>
Ezek elevenenn, vagy tojásbann jönnek Világra. 5.	Ezek tíz rendekre osztatnak fel. 14.
Az állatok' eledele, és ennek megszerzésire való nagy készségek. 6.	I. REND.
Van ezek az állatoknak. 7.	<i>Két Kezűk.</i>
Öt érzékenységek. 8.	Az Ember; ennek külömbiségei:
Az állatok külömbkülömbféle mozgása. 9.	--fejér, --fekete, --olaj színű, --veres réz színű, --barna bőrű Emberek, fejér Szeretsenek; Kákerlákok. 15.
Mint a' levegő, étel, ital: úgy	** II. REND.

XVIII MUTATÓ TÁBLA.

II. REND.		Murmutir.	28.
<i>Négy Kézűk.</i>		Ürge.	29.
Majmok.	§. 16.	Hörtsök.	30.
Orángutáng, Gibbon, közönséges Majom, Pávián, Tengeri-Matska.	17.	Lemming.	31.
III. REND.		Nyúl: -- közönséges, -- tengeri, -- hegyi-- , törpe nyúl.	32.
<i>Lassú Lábuak.</i>		Jerboa.	33.
Ezeknek megemertető jelei.	18.	Hód.	34.
Lajhár.	19.	Tövises disznó.	35.
Hangyász.	20.	VI. REND.	
Tobzoska.	21.	<i>Ragadozó Allatok.</i>	
Öves állat.	22.	Ezeknek tulajdon- sága.	36.
IV. REND.		Süldisznó.	37.
<i>Szárnyas első lábúak.</i>		Czitzkány.	38.
Denevér; Szárnyasegér, Lidértz, Szárnyas- eb.	23.	Vakondak.	39.
V. REND.		Iszákos állat.	40.
<i>Gözlü neműek.</i>		Surinámi Éneás.	41.
Ezeknek megemertető jelei.	24.	Czibeth Matska.	42.
Mókus, vagy evet.	25.	Janót.	43.
Pele, vagy Pelye.	26.	Petymeg.	44.
Egér: -- gyökerész, -- erdei, -- mezei, -- házi, vízi egér, Patkány, vándorló patkány.	27.	Nyufzt.	45.
		Nyest.	46.
		Görény.	47.
		Czoboly.	48.
		Menyét.	49.
		Vidra: tengeri vidra; nyértz.	50.
		Tengeri borjú.	51.
		Tengeri medve.	52.
		Tengeri oroszlán.	53.
		Medve: -- fekete, -- barna, -- fejér, -- jégi medve.	54.
		Borz.	

Borz.	§. 55.	Szarvas marha,	
Mosó medve, v.		vad marha, bizon.	77.
Supp.	56.	Bivaly, vagy bial.	78.
Kutya.	57.	Teve párdutz.	79.
Farkas.	58.	Szarvas.	80.
Róka.	59.	Jávor szarvas,	
Hiéna.	60.	orignál.	81.
Matska: fzelíd,		Dámvad.	82.
vad matska.	61.	Iram szarvas vagy	
Oroszlán.	62.	taránd szarvas.	83.
Tigris.	63.	Öz.	84.
Párdutz.	64.	Pézsmá.	85.
Leopárd.	65.		
Hiúz.	66.		

VII. REND.

Hasadatlan körmük.

Ezeknek megemertető jelei.	67.
Ló.	68.
Szamár.	69.
Ölzev.	70.
Zebra.	71.

VIII. REND.

Barmok.

Ezeknek megemertető jelei.	72.
Teve; dromedár, két púpos hátú Teve.	73.
Teve ketske; Juh teve.	74.
Juh.	75.
Ketske: -- vad, -- havasi -, ángóri-ketske.	76.

IX. REND.
Idomtalanok.

Ezeknek tulajdonságok.	86.
Difznó, -- vad, -- fzelíd, pézsmá difznó.	87.
Babiruszfza.	88.
Tapír.	89.
Elefánt.	90.
Szarvas orrú.	91.
Vízi ló.	92.
Rozmár, vagy tengeri ló.	93.

X. REND.

Czetneműek.

Ezeknek megemertető jelei.	94.
Nárvál.	95.
Czethal.	96.
Kaselót.	97.
Tengeri difznó.	98.
Orka.	99.

XX MUTATÓ TÁBLA.

III. SZAKASZ.

A' Madarakról.

Ezek kilentz rendekre osztatnak el. §. 100.

I. REND.

Ragadozó Madarak.

Ezeknek megemertető jelei. 101.

Saskeselyű: --grif, --pápa, --szakállas --, földi keselyű. 102.

Sas: -fekete, -aranyos, --tsont-törő, halászó Sas vagy ráró. 103.

Kánya. 104.

Sólyom. 105.

Héjja. 106.

Karoly. 107.

Ölyv. 108.

Vértse. 109.

Bagoly: --füles, huhogó-bagoly, v. halál madár. 110.

Gyilkos: --tiranus --, őrálló-gyilkos, hegyi szarka, vagy bába-szarka, kilentz főjtó. 111.

II. REND.

Könnyű Orrúk.

Ezeknek megemertető jelei. 112.

Papagáj, v. publikán, árász, vagy indiai holló, kaktú, vagy bokrétás papagáj. 113.

Borsevő, vagy tükán. 114.

Szarvas orrú madár: vadász madár, szenegáli trombitás. 115.

III. REND.

Harkály neműek.

Ezeknek megemertető jelei. 116.

Harkály. 117.

Nyaktekerts. 118.

Jégi madár. 119.

Gyurgyalag. 120.

Büdösbanka. 121.

Famászó, vagy Fakúsz. 122.

Kolibri. 123.

IV. REND.

Holló neműek.

Ezeknek megemertető jelei. 124.

Hólló. 125.

Varjú: közönséges,

ges-, vetési var- jú. §. 126.	Fülemile. 147.
Tsóka. 127.	Polzáta. 148.
Szajkó. 128.	Veresbegyű. 149.
Szarka. 129.	Ökörfzem. 150.
Szalakóta. 130.	Czinke, vagy czi- nege: --szén, -bú- bos --, fzakállas
Paraditsom ma- dár. 131.	tzinke, Függeő madár. 151.
Kakukk. 132.	Fetske: --házi, --füstös, --parti,-- kőfali fetske, Valét. 152.
Aranyos rigó. 133.	
V. REND.	
<i>Veréb neműek.</i>	
Ezeknek meges- mertető jelei. 134.	VI. REND.
Patsirta. 135.	<i>Tyúk neműek.</i>
Seregély. 136.	Ezeknek meges- mertető jelei. 153.
Rigó, vagy húros- madár: fagyöngy- evő rigó, fenyő- madár, -tsipegő, --sokféle szavú, -- fekete rigó. 137.	Galamb: --vad, --házi, --posta, --koronás, örves- galamb, Gerli- tze, katzagó gerlitzé, vándor- ló galamb. 154.
Magnyító. 138.	Fúrj. 155.
Sármány: -havasi,-- kerti sármány, özvegy, nádi veréb. 139.	Fogoly. 156.
Pinty: -havasi, kö- zönséges pinty. 140.	Tsálfár -madár. 157.
Tenglitz. 141.	Fajtyúk, vagy Fajdtyúk. 158.
Kanári madár. 142.	Gyöngyöstyúk, v. gyöngytyúk. 159.
Tsíz. 143.	Házityúk: --bor- zas, --gór, --bú- bos, --gatyás, --törpe, --Olafz, --gyap-
Kenderike. 144.	
Veréb. 145.	
Billegető, v. ba- rázda-billegető. 146.	

XXII MUTATÓ TÁBLA.

--gyapjas --, Szeretseny tyúk. §.	160.	-tzivakodó --, közönséges bíbitz.	174.
Fátzán: --közönséges, --Páva, --Khinai aranyos, --szarvas fátzán.	161.	Vízi-tyúk; szártsa.	175.
Pujka.	162.	Haris.	176.
Páva.	163.	IX. REND.	
Túzok: rezgő szárnyú, vagy törpe tűzok.	164.	<i>Lúd neműek.</i>	
VII. REND.		Ezeknek megemertető jelei.	177.
<i>Strutz neműek.</i>		Halászmadár, v. tengeri fetske, buta halászmadár.	178.
Ezeknek esmerető jelei.	165.	Karakatna: --papagáj, --bokréta --, kamtsatkai karakatna.	179.
Strutz.	166.	Sírály, v. tsüllő; palástos sírály.	180.
Káznár, strutzkáznár.	167.	Hojfza, v. szélvészmadár, v. Szent Péter madara.	181.
Dudu.	168.	Gödény, pellikán.	182.
VIII. REND.		Kormorán, v. tengeri holló.	183.
<i>Gór lábúk.</i>		Hattyú: --szelid --, vad hattyú.	184.
Ezeknek megemertető jelei.	169.	Lúd. vad, --szelid, --földben lakó --örves --, dunna lúd.	185.
Gém: kék gém, fejér kótság, tsillagos gém, v. nádbika.	170.	Rutza, rétze, kátsa: --tsergő, --pézsmá, --kalanas, --örves, --búbos, --kertze, --vad, --szelid rutza.	186.
Daru: Kápi koronás-daru, v. akkaviák, Numidiai kisafzfony.	171.	Bú-	
Gólya.	172.		
Sneff: erdei, -vízi sneff.	173.		
Bíbitz, v. libutz;			

Búvár. §. 187.
Reptelen, v. peng-
vin. 188.

IV. SZAKASZ.

*A' szárazonn vízben
élőkről.*

Ezek két rendre
osztatnak el. 189.

I. REND.

M á f z ó k.

Tekenősbéka: szá-
razonn élő, --fo-
lyó vízbeli, --ten-
geri, -óriás, -mó-
zsesi, közönsé-
ges tekenősbéka. 190.

Béka: pípa, -ökör,
--farkas --, varas-
béka; tüzes hasú,
--szarvas, katta-
gó béka, aqvaqva;
--barna, --zöld --,
levelibéka. 191.

Repülő sárkány. 192.

Basiliskus. 193.

Krokodilus; kaj-
mán. 194.

Intó gyík. 195.

Léguan. 196.

Khaméleon. 197.

Gyík: --zöld, --me-
zei, motsárbeli
gyík, víziborjú. 198.

Salamádra: -vízi, --
túzi salamádra. 199.

II. REND.

C s ú f z ó k.

Kígyók. 200.

Tsergő kígyó. 201.

Óriás kígyó. 202.

Sikamló kígyó:
vipera, szarvas
kígyó, Olasz vi-
pera, --közönsé-
ges, -áspis, -házi,
--karmazsín szí-
nű, --kurta --, pá-
pafzemes kígyó. 203.

Töredékeny kí-
gyó. 204.

Rántzos kígyó. 205.

V. SZAKASZ.

A' halakról.

Hat rendekre osz-
tatnak el. 206.

I. REND.

Portzogós szárnyúk.

Ezeknek meg-
mertető jelei. 207.

Görts hal, v. zsib-
basztó rája. 208.

Orsó hal: -tengeri,
--folyóvízi -, orsó
hal. 209.

Czápa hal: pöröly
hal, Jónás hala,
vagy ember evő
czápa, fűrész-
hal. 210.

XXIV MUTATÓ TÁBLA.

Tok; sóreg.	§. 211.	Félszeg-úszó.	227.
Ketsege.	212.	Angyal-hal.	228.
Viza.	213.	Fetskendő-hal.	229.
II. REND.		Szivárvány-hal.	230.
<i>Szilványosok.</i>		Sigér: folyóvízi	
Ezeknek megemertető jelei.	214.	figér, süllő, Évert	
Malomkő-hal.	215.	Jakab-hala.	231.
Tövises-hal.	216.	Rózsa hal.	232.
Tő-hal.	217.	VI. REND.	
III. REND.		<i>Szárnyas hasúk.</i>	
<i>Mellyszárny nélkül</i>		Ezeknek megemertető jelei.	233.
<i>valók.</i>		Csík.	234.
Ezeknek megemertető jelei.	218.	Hartsa.	235.
Angólna: --pettetett, --közön-séges, -- fajgató		Lazatz; galótza.	236.
ángolna.	219.	Pisztrang.	237.
Kardorrú-hal.	220.	Pipaszár-hal.	238.
IV. REND.		Tsuka.	239.
<i>Torokszárnyasok.</i>		Repülő-hering.	240.
Ezeknek megemertető jelei.	221.	Hering.	241.
Tengeri lant.	222.	Szárdella.	242.
Tőke-hal.	223.	Ponty, v. potyka.	243.
Meny-hal.	224.	Aranyos ponty.	244.
Nyálkás-hal.	225.	Márna.	245.
V. REND.		Czompó, v. Czi-gány-hal.	246.
<i>Mellyszárnyasok.</i>		Karáfz.	247.
Ragadó gályagánts.	226.	Dévér.	248.
		Fejér-keszeg.	249.
		Gyík-síren.	250.
		VI. SZAKASZ.	
		<i>A bogarokról.</i>	
		Hét rendekre osztatnak el.	251.
		I. REND.	

I. REND.

Fedeles szárnyúk.
 Ezeknek megemertető jelei. §. 252.
 Ganéjbogár. 253.
 Cserebogár. 254.
 Kék szarvasbogár. 255.
 Szalonna-porva. 256.
 Szútsbogár. 257.
 Betűző-bogár. 258.
 Tolvaj-furdants. 259.
 Sírásó. 260.
 Földi-bolha. 261.
 Zsúzsok: pálma,--gabonazsúzsok. 262.
 Éjjel fénylőbogár, vagy Szent János bogara. 263.
 Pompás-bogár. 264.
 Liszt-bogár. 265.
 Violaszínű núnüke. 266.
 Körösbogár. 267.
 Ollósbogár. 268.

II. REND.

Fél fedelűk.
 Ezeknek megemertető jelei. 269.
 Buzgó-manó. 270.
 Trütsök: lóbogár, házi--, mezei trütsök; szütskő, taréjos-szütskő, vándorló-sáska. 271.
 Villámbogár:lám-

páshordó villámbogár. 272.
 Házi tsimaz. 273.
 Levelész. 274.
 Feltéktermő - bogár: --kermes, --kosenillj, lakktermőbogár. 275.

III. REND.

Poros szárnyúk.

Ezeknek megemertető jelei. 276.
 Pillangók: Nemesek, Hélikoniak, Danausok, Nimfák, közrendűek. 277.
 Lepkék: --valóságos, fogadott lepkék. 278.
 Pillék: fonók, mérorók, levél-sodorók, tűzi pillék, bagoly - pillék, molyok, --tollas, kartsú pillék. 279.
 Selyempille, v. selyembogár. 280.

IV. REND.

Retzés szárnyúk.

Ezeknek megemertető jelei. 281.
 Atsa, vagy Izitakötő. 282.
 Kérész. 283.
 Poz-

XXVI MUTATÓ TÁBLA.

Pozdorjány. §. 284.
Hangya-leső. 285.

V. REND.

Hártyás szárnyúk.

Ezeknek meges-
mertető jelei. 286.

Gubó-bogár. 287.

Darázs: lódarázs,
közönséges da-
rázs. 288.

Méh: --rózsa, --fái,
--földi, --mohos,
--poz-- , mézgyűj-
tő méh. 289.

Hangya: --közön-
séges --, látogató
hangya. 290.

Fejér-hangya. 291.

VI. REND.

Két szárnyúk.

Ezeknek meges-
mertető jelei. 292.

Bögöly: marha,
--iram, --ló --, juh
bögöly. 293.

Légy: dög, *don-
gó, --házi--, eblégy,
muslitza, eső-
légy, rothadás-
béli-légy. 294.

Pótsik, vagy vak-
légy. 295.

Szúnyog: közön-
séges, vagy dal-
los-szúnyog, mos-

qvit, fekete-szú-
nyog, Galambosi-
légy, máfzó-szú-
nyog. 296.

VII. REND.

Szárnyatlanak.

Ezeknek meges-
mertető jelei. 297.

Tetű: hajbéli, --
-ruha--, lapostetű. 298.

Bolha: közönsé-
ges, --búvó-bolha. 299.

Atka, vagy kol-
lants. 300.

Pók: --keresztes,
--házi, --zatskós,
--kolibri ölö --,
araszos pók, tá-
rentula. 301.

Skorpió. 302.

Rák: -erdei, --intő,
--zatskó forma,
-tolvaj, -remete, --
folyóvízi rák. 303.

Száz-lábú: pintze-
bogár. 304.

VII. SZAKASZ.

A Férgekről.

Hat rendekre osz-
tatnak el. 305.

I. REND.

Bélférgek.

Ezeknek meges-
mertető jelei. 306.
Me-

Medinai fonál féreg.	§. 307.
Orsóféreg: végbél-kukaczk, bélegelezta.	308.
Földi-gelezta.	309.
Juh-métely.	310.
Gallan-féreg, v. lapos. gelezta; fegyveres gallan-féreg.	311.
Hólyagos - féreg: borítékos, boríték nélkül való hólyagos-féreg.	312.
Nadály, vagy piótza, orvosi nadály.	313.

II. REND.

Lágy férgek.

Ezeknek megemertető jelei.	314.
Házatlan tsiga.	315.
Virágféreg.	316.
Tentásféreg.	317.
Medúza: vitorlás medúza.	318.

III. REND.

Kemény héjjúak.

Ezeknek megemertető jelei.	319.
Fúrótsiga.	320.
Tekenős - tsiga: felfók - tsigája, gyöngytermő tekenős-tsiga.	321.

Vénustsiga: -- Dióne --, kereskedő Vénustsiga.	322.
Óriástsiga.	323.
Aufiriga: hegyi, --fövenyes, -semjénes, --agyagos enni való tsiga.	324.
Gyöngytermő ke-rektsiga.	325.
Evező-gályatsiga.	326.
Admirálkup tsiga: Hozzá foghatatlan.	327.
Portzellán - tsiga: pénz-portzellán-tsiga.	328.
Tövíses-tsiga.	329.
Tsigabiga: kerti tsigabiga.	330.
Hajó-furdants.	331.

VI. REND.

Portzogós testű kemény héjjúak.

Ezeknek megemertető jelei.	332.
Tengeri süll, vagy tüskés féreg.	333.
Tsillagféreg: Medúza-feje.	334.

V. REND.

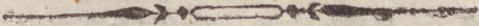
Korallok.

Ezeknek megemertető jelei.	335.
Tső.	

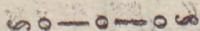
XXVIII MUTATÓ TÁBLA.

Tsókorall: orgo-		Ezekhez tartoz-	
natsókorall. §.	336.	nak az ázalék	
Tsillagkorall.	337.	férgek is.	343.
Pontoskorall: Ne-		Tengeri toll.	344.
ptunus mántsétja.	338.	Habarnitza: poly-	
Uregeskorall :		pus, hydra.	345.
spongiakő.	339.	Kereken forgó ör-	
Tsemetekorall :		vényke.	346.
fejér, -- fekete, --		Evitzkélő.	347.
veres kláris.	340.	Golyóbis . féreg :	
Spongia.	341.	görgő golyóbis-	
Korallmoh.	342.	féreg.	348.
		Chaos, v. zúrza-	
		var, lentse - pa-	
		rány,	349.
VI. REND.			
<i>Allatplánták.</i>			
Ezeknek meg-			
értető jelei.			

RAJZOLATOK.

I. TABLA.

1. Elefánt.
2. Tapir.
3. Zebra.
4. Oroszlán.
5. Tigris.
6. Párdutz.
7. Hód.

II. TABLA.

8. Tevepárdutz.
9. Hiuz.
10. Hyéna.
11. Teve.
12. Medve.
13. Szarvas.
14. Iramszarvas.

15. Babiruszfa.

16. Pézsma.

III. TABLA.

17. Gibbon.
18. Orángutáng.
19. Tengerimatska.
20. Pávián.
21. Ai.
22. Mókus.
23. Jerboa.
24. Hangyász.
25. Tátu.

IV. TABLA.

26. Borz.
27. Vidra.

28. Mur

28. Murmutir.
 29. Tövisedifznó.
 30. Czoboly.
 31. Súldifznó.
 32. Ifzákos állat.
 33. Surinámi Eneás.
 34. Czibeth matska.

V. TABLA.

35. Szarvas orrú.
 36. Viziló.
 37. Krokodílus.

VI. TABLA.

38. Tzethal.
 39. Nárvál.
 40. Rozmár.

VII. TABLA.

41. Jávör-szarvas.
 42. Teve-ketske.
 43. Bizon.
 44. Dámvad.
 45. Tengeri-borjú.

46. Tengeri-medve.
 47. Mosó-medve.
 48. Tobzoska.

VIII. TABLA.

49. Pápakeselyű.
 50. Lidértz.
 51. Arász.
 52. Borsevő.
 53. Paraditsom-madár.
 54. Szarvas orrú madár.
 55. Kolibri.
 56. Kakatu.

IX. TABLA.

57. Khinai aranyos fátzán.
 58. Strutz.
 59. Kápi koronás daru.

X. TABLA.

60. Dudu.
 61. Karakatna.
 62. Gődény.
 63. Kormorán.
 64. Pengvin.
 65. Fülesbagoly.

XI. TABLA.

66. Leguán.
 67. Khaméleon.
 68. Repülőszarkány.
 69. Pípa.
 70. Salamánda.

XII. TABLA.

71. Csergőkígyó.
 72. Oriáskígyó.

XIII. TABLA.

73. Kardorrúhal.
 74. Fűrészeshal.
 76. Gyík-síren.

XIV. TABLA.

77. Töviseshal.
 78. Pápaszemes - kígyó.
 79. Pettegetett - angolna.
 80. Tengerilant.
 81. Menyhal.
 82. Pipaszárhal.
 83. Tóhal.

XV. TABLA.

84. Repülőhering.
 85. Ragadó - gályagánts.
 86. Aranyosponty.
 87. Angyalhal.
 88. Tengeri tekenős béka.
 89. Rántzoscígyó.

XVI. TABLA.

90. Lámpáshordó.

XXXII MUTATÓ TÁBLA.

91. Lukrétzia.
92. Taréjos szütskő.

XVII. TABLA.

93. Afrikai skorpio.
94. Kolibriölő-pók.
95. Bolha.
96. Dalloszúnyog.

XVIII. TABLA.

97. Medúzafeje.

98. Vénustsiga.
99. Admirál-kuptsiga.
100. Afrikai - portzel-
lántsiga.

XIX. TABLA.

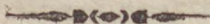
101. Lentseparány.
102. Korallmoh.
103. Tsemetekorall.

I. RÉSZ.

AZ ÁLLATOK' ORSZÁGÁRÓL.

1. §.

MIND az, valamit szemeinkkel látunk, és több érzékenységeink által észre vehetünk, egygyütt gondoltatván, egy szóval **TERMÉSZETNEK** neveztetik.

2. §.

Szorosabb értelembenn a' **TERMÉSZET** azon élő és elevenesség nélkül való dolgokat foglalja magába, mellyek e' mi földünkön és földünkben taláztatnak, és még emberi kéz, vagy mesterség által meg nem változtatódtak.

3. §.

Hogy ezeket annál jobb renddel meg lehessen esmérni és különböztetni, három országokra osztották fel a' Természetvizsgálók: első az **ÁLLATOK' ORSZAGA**, (*regnum animale, das Thierreich*) második a' **NÖVEVÉNYEK'**, vagy **PLANTAK' ORSZAGA**,

A

GA,

GA, (*Regnum vegetabile, das Gewaechsreich*) harmadik az ASVANYOK' ORSZAGA; *Regnum Minerale, das Mineralreich.*) ezek közül mindeniknek különös és tulajdon megismerhető jelei vannak.

I. SZAKASZ.

AZ ÁLLATOK' ORSZAGARÓL KÖZÖNSÉGESEN.

4. §.

Az ÁLLATOK olyan élő és lelkes testek, mellyek nevelkednek, éreznek, és a magok eledelit önként való mozgással a szájakon által viszik a gyomrokba.

5. §.

Némelleyek elevenen jönnek a világra, mások tojásban, mellyet a nap, vagy az anyok melege költ ki; és mindenféle állatokban tsudálkozást érdemlő különös nagy hajlandóság van a fijaik eránt, mellynél fogva azokat apolgatják, táplálják, és minden rajtok történhető veszedelmek ellen óltalmazzák. Még tsak az olyanok is, mellyek tojásaiknak lerakása után vagy elvégezik életeket, vagy annak elébbeni formáját's módját változtatják, olyan helyekre igyekeznek tojni, a mellyeken kikelendő maradvékaik eledelt azonnal kézzen kaphatsanak.

6. §.

Minden állat a maga természétihez való eledellel él, ki hússal, ki férgekkel, ki ma

magokkal, ki gyökerekkel, ki fűvekkel, ki gyümölcsökkel, ki pedig több félekkel: és mindenik különös készféggel bír annak felkeresésibenn és megszerzésibenn, úgyhogy némellyek előre gyűjtenek, magoknak télre való eleséget, mások elköltöznek a' tél elől, mások, hogy ne kelljen addig enniük, azt végig alufszák, és noha némellyek annyira megmerevednek, hogy mint az üveg, vagy a' jégtsap, úgy pengenek: még is a' tavaszi nap' melege által felengedvén, a' magok rendes idejire felébrednek, 's mintegygy új életre jönnek.

7. §.

Tsalhatatlan jelekből tapasztalhatni, hogy az állatoknak van *eszek*, némellyeknek kifsebb, másoknak nagyobb mértékben; melly nekik különösen nagy hasznokra van, rész szerint a' magok eledelinek, és prédájának megszerzésiben, rész szerint ellenségeiktől való magok mentésibenn és óltalmazásában: de ezt az emberi értelem és okosfág véghetetlenül fellyülhaladván, ugyan ez által lett az ember a' magánál sokkal nagyobb és erősebb állatoknak is urává.

8. §.

A' négy lábú állatoknak és madaraknak, valamint szinte az embernek is, általánfogva ezen öt nevezetes *érzékenységei* vagynak: a' látás, hallás, szaglás, ízézés, és tapintás; és ezek közöttül némellyekre nézve azok az embert sokkal fellyülhaladják. A' több állatok ezen érzékenységek köz-

zúl egynek vagy másnak híjjával vagynak; noha más részről nem lehetetlen az is, hogy azok ismét ezeken kívül más, előttünk esmeretlen érzékenységekkel bírnak.

9. §.

Valamint az állatok testinek külső formája, és belső alkotmánya igen különböző: úgy azoknak *mozgásai* is különbözőbfélék. Némeltyek járnak, mások repülnek, mások tsúsznak, másznak, szökde-tselnek, mások pedig úsznak.

10. §.

Az életnek fenn tartására, valamint a' tiszta *levegőnek* bészívása, az *étel* és az *ital*, úgy az *álm* is el múlhatatlanul megkivántatik. Ennek leg-alkalmasabb idejéül a' természet az éjjeli tsendefiséget rendelte, és azt többnyire minden állatok meg is tartják, a' ragadozókon kívül, mellyek prédájok után éjjel járnak, nappal pedig barlangjaikba rejtezve alufznak.

11. §.

Figyelmeteliséget érdemel az állatok' majd minden nemeit egymástól megkülömböztető **TERMÉSZETI HAJLANDÓSAG**, (*Instinctus, der Naturtrieb.*) mellyet akár melly munkával, szoktatással és erőszakkal sem lehet belőlök egészenn kiirtani. Ennél fogva tudják azok magoknak az elélésre alkalmas helyet és élelmet kiválasztani, elkészíteni, a' nekik ártalmas dolgokat a'
leg.

leg-nagyobb gondal és vigyázással eltávoztatni, s több e' félék.

12. §.

Megjegyzésre méltó némelly állatoknak, nevezetesen a' bogaraknak *elváltozások* is, mellyenn egynehány ízben általában életekben, míg utolsó és tökéletes állapotokat el nem érik. Ezek mikor a' tojásból kibúvnak, apró férgek, vagy kukacok, és *lárvának* nevezetnek; nagy ehetők, és ezen állapotokban háromszor négyszer megvetkeznek: minekutána pedig megnőnek, egész testeket karikás kemény boríték veszi körül, ebbenn az állapotokban, a' bépólált gyermekhez való hasonlatosságokra nézve *báboknak* nevezetnek; ezek közül némellyek meg se mozdulnak, mások szüntelen mozognak, mások igen mesterséges szüvevényyel fonják körül magokat, és sem nem esznek, sem nem isznak, míg tökéletes formájokat el nem érik, akkor olztán kirágván ezen fedeleket, úgy jönnek elő, mint *repdeső szárnyas állatok*.

13. §.

Az állatok' országa *hat* nagy seregekre osztatik el, mellyeket következő megemertető jelek által lehet egymástól megkülönböztetni:

1.) Az EMLŐS ALLATOK (*mammalia, die säugethiere.*) veres meleg vérük, elevenen hozzák világra fijaikat, és azokat egygy ideig szopatják.

A 3

2.) A'

2.) A' MADARAK (*aves, die Vögel*) veres meleg vérű tollas állatok, tojnak, és fiaik tojásaikból azután kelnek ki.

3.) A' SZARAZONN VÍZBENN ÉLŐK, (*Amphibia, Amphibien.*) veres hideg vérűk, és tüdőikkel vésznek lélekzetet.

4.) A' HALAK (*Pisces, Fische*) veres hideg vérűk, és tüdők helyett kopóltúikkal, vagy szilványaikkal lélekzenek.

5.) A' BOGARAK (*Insecta, Insecten*) fejár hideg vérűek, mellyeknek fejekből ízekre osztott tapogató szarvaik, testekből pedig annak mozgására szolgáló tagjaik vagynak kinőve, és életekben egyszer, vagy többször elváltoznak.

6.) A' FÉRGEK (*Vermes, Würmer*) fejár hideg vérű állatok, mellyek közzül némellyeknek tapintó szálaik (*tentacula, Fuhlfäden*) vagynak; testekből pedig annak mozgására való tagok nintsenek kinőve.

II. SZAKASZ.

AZ EMLŐS ALLATOKRÓL.

14. §.

Az emlős állatok tíz rendekre osztatnak fel, mellyeknek megesmértető jeleik azoknak valamelly különösen izembe tűnő részekről, vagy nevezetes tulajdonságoktól vagynak véve, mellybenn egymással leg-jobban

bann meg egygyeznek azok, mellyek ugyan azon egy rendhez tartoznak.

I. R E N D.

KÉT KEZÜK. (*BIMANUS, THIERE MIT ZWEY HAENDE N.*)

15. §.

Ebbenn a' rendbenn egyedül maga va-
gyon a' minden előttünk esmeretes állatok
között leg-nemesebb, és leg-tökéltebb,
az EMBER, (*Homo, der Mensch*) kit az ő
ékes formája, és azzal egygyüve-kötetett
fenn álló testel való szép egyenes járása a'
több állatoktól már különösen megkülöm-
böztet: de még sokkal inkább a' több min-
den állatok mesterséges hajlandóságait ki-
pótoló és fellyülmúló értelem, 's azzal já-
ró okos beszéd, melly által ő a' maga gon-
dolatit másokkal közölheti, magát kipallé-
rozhatja, és nagyobb-nagyobb tökéletesség-
re viheti: mellyre nézve nints is az ember-
nek több vele született mestersége az egy szo-
pásnál; mind azt, valami az el-élésre meg-
kívántatik, tulajdon igyekezete és szorgal-
matossága által kell néki megtanúlni. To-
vábbá, egyedül az ember tudja a' maga szí-
vének örvendetes vagy szomorú indúlatit a'
nevetés, a' könyvezés és a' sírás által a' leg-
nemesebb és meg illetőbb módonn előadni.

Két leg-nevezetesebb külömbiségei vagy-
nak az emberi nemzetnek: egygyik a' *fejér*
ember, ki az ő ékes sűgár termetire, hosz-
szúkás ábrázatjára, bőltozatos kerektségű
A 4 hom-

homlokára és kaponyájára nézve leg-fzebbnek tartatik a' több emberek között; és Európábann, 's Asiának Afrikának és Amérikanak északi részeiben lakik: másik a' *Fekete Ember*, vagy a' *Szeretsen*, kinek bőri fekete, teste állása nem olyan ékes, orra, homloka, kaponyája lapos, állkaptzái kiállók, fekete haja göndör és puha, mint a' gyapjú; izzadtsága nehéz illatú; ez lakik Afrikábann, 's a' több déli meleg tartományokbann. Ezekből kisebb vagy nagyobb mértékben különböznek az Asiai *Olajszínű Emberek*, a' déli Indiai *veres réz* (vagy főtt birs alma) *színű emberek*; és a' déli szigeteken lakó *barna bőrű emberek*. Az úgy nevezett *Fejér Szeretsenek* és *veres szemfényű Kákerlákok*, minthogy beteges voltak miatt lettek olyanokká, ezen tekintetben számba sem vétethetnek.

II. R E N D.

NÉGY KEZÜK. (*QUADRUMANA. THIERE MIT VIER HAENDEN.*)

16. §.

Ezen rend a' MAJMOKAT (*Simia, der Affe*) foglalja magába, mellyek külső formájokra nézve minden egyéb állatok között leg-jobban hasonlítanak az emberhez, és Asiának, Afrikának, 's Amérikanak leg-melegebb tartományaiiban seregenként egygyütt laknak. Mindenik társaság közönséges élésházakat tart, vigyázókat állít ki, és megbünteti, néha még halállal is, a' refleket és gondatlanokat. A' majomnak leg-kedvesebb ele-

ledele a' gyümölts, mellyet a' leg-magasabb fákról is könnyen le-szed, minthogy mind első, mind hátulsó lábai kéz formájúak és körmösök lévén, igen alkalmasok a' mászásra. Ezen kívül riskásával, fa levelekkel, gabonával, madarak' tojásaival, bogarakkal és némelly tsigákkal él.

Nagy hajlandósága van mindennek követésire, valamit lát az emberektől, és e' miatt esik fokszor azoknak kezibe: p. o. azon fák alatt, mellyeken majmok tartózkodnak, levonják egynehányszor az Indiaiak lábbelieket, és ismét felvonják, akkor elmenvén, belől léppel, vagy enyvel békent apró lábbeliket hagynak ottan; a' majmok gondolatlanúl felvonván ezeket, többé le nem vethetik, és mivel benne nem szaladhatnak, fogságba esnek. Mások vagy megmosdanak, vagy mézzel kenik bé előttök ortzájokat, és magokat félre vonván, enyves vizet hagynak ottan, ezzel a' majmok békenvén pofájokat, leragad a' szemek, és nem látnak merre futni. Mások vizet ísznak előttök, 's ott hagyván az erős italokkal tellyes edényeket, a' majmok jól hozzá látnak, megrészegednek, és elalusz-
nak, a' mikor osztán minden további mesterség nélkül el lehet fogni. Külömbenn, ha a' majmot akár ember, akár más állat megtámadja, a' többek mind segítségire sietnek, és ellenségeket kövekkel, ágakkal, még a' magok ganéjjával is agyba főbe hajigálják.

A' kitsíny korokbann elfogott és megfzelídített majmoknak sokra lehet hasznokat venni; ezek a' konyhába fát, vizet hordanak,

nak, petsenyét forgatnak, edényeket mosnak, síkárolnak, talyigát (targontzát) tolnak. Sok egyebekben is követik az embereket; megtanúlnak az afztalnál egyenesen ülni, késsel villával enni, sőt még kötélen is tántzolni.

17. §.

Három nevezetes külömbség vagyon a majmok között: a' tulajdonképen úgy neveztetett majmoknak nintsen farkok, a' *pidánok*nak rövid, a' *tengeri matskáknak* hosszú farkok vagyon. Ezeknek ismét sok neveik vagynak, mellyek között leg-nevezetesebbek e' következők:

1.) Az ORANGUTANG, (*Simia satyrus, der Orangutang*) mellynek nagyobb neve a' *Pongó* közel olyan nagy, mint az ember, és nála erősebb; a' kisebb, vagy a' *Jókó*, mintegy három lábnyi magasságú; könnyebben megfzelidül, mint a' több majmok, és verés nélkül tsupa jó szóval's intésekkel hagyja magát igazgattatni. Gróf Buffonnak, egy nagy Természet vizsgálónak volt a' többek között egygy orángutángja, ez mindenkor egyenesen és nagy maga rá-tartással járt, tsendes szelid természetű volt, a' látogatóknak kezet adott és velek járkált, az afztalhoz oda ült, herbathét kávé töl-tött, és az urának legkissebb szavára vagy intésre is igen figyelmezett. Egy másikon beteg korábann egyfzer eret is vágtak, 's nem tsak akkor tartotta nagy tsendefséggel, hanem azután is, ha valami baját érzette, mindjárt nyújtotta a' karját, hogy vágjanak

ismét eret rajta. Rend szerint mintegy húsz
húszon öt elzendeig szokott éléni.

2.) A' GIBBON (*Simia lar, der Gibbon*)
szintúgy hasonlít az emberhez, mint az oráng-
után, kivéven azt, hogy néki ifzakos po-
fája és szinte a' földig leérő igen hozszú
első kezei vannak; szőri szürkés és barnás,
fakó színű ábrázatját is szürkés szőr veszi
köröskörül. Ez is többnyire két lábon jár,
és négy lábnyi magasságú.

3.) Kissebb ezeknél a' KÖZÖNSÉGES MA-
JOM, (*Simia sylvanus, der gemeine Affe*)
mellynek feje hozszúkás, ábrázatja lapos,
hátúlja mezítelen. Leg inkább ezt szokták
Európába hozni, mivel a' hideget és ned-
ves időt a' többeknél, jobban kiállja, na-
gyon friss és eleven, 's a' fogságban is sza-
porodik.

4.) A' leg-nagyobb PAVIAN, (*Simia pa-
pio, der Pavian*) felér nagyságára nézve
egy mézárós kutyával, hozszú ábrázatja,
ifzakos pofája, széles domború orra, he-
gyes körme van; többnyire négy lábon jár,
és igen szilaj, buja, szemtelen. Ceylon szi-
getiben van egy neme a' páviánnak, mely-
nek *Vanderu* a' neve, ennek szélesenn terjedő
nagy haja, és tetízetes fejer vagy fekete
szakállá vagyon.

5.) A' hozszú farkú majmok, vagy TEN-
GERI MATSKAK (*Cercopithecus, die Meer-
katze.*) leg-számosabbak, és mind nagyságok-
ra, mind formájokra nézve igen különbözők.
Vagynak olly' nagyok is, mint a' leg-na-
gyobb

gyobb szelindek, ellenbenn olly' aprók is, mint a' mókus, úgyhogy egygy ilyen kitsiny könnyen meg fér egy kókusz dió hajba. Vannak feketék, barnák, sárgák, tarkák, szakállasok, szakállatlanok, nagy és kitsiny szájuak közöttök; némellyek igen szilajok, mások könnyen szelídíthetők. Hosszú farkokkal kéz helyett élnek, azzal kapázkodnak, mikor a' fákon fel 's alá másznak, vagy azokon hálnak; sőt néha farkoknál fogva vetik által magokat egygyik fáról a' másikra. Az Indiaiak megelzik a' majom húst, noha az nem a' legjobb ízű. Némely majmokban találtatik egy diónyi barnás szagos kő, az úgy nevezett *majom bézoár*, mellyet ez előtt izzasztó és méregellen való erejűnek tartván, másfél száz forintonn is eladtak.

III. R E N D.

LASSULABUÁK, (*BRADYPODA*, *LANGSAMGEHENDE THIERE.*)

18. §.

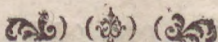
Az ide tartozó állatok' lábainak és egész testinek alkotmánya már első tekintettel is mutatja lassú járásokat. Töbnyire kevés újjaik vagynak, kivált az első lábainak, és hogy azok leg-inkább fa mászásra valók, megtetfzik a' végeken lévő hosszú görbe körmeikből. Leg-nevezetesebbek ezek között a' lajhár, a' hangyász, a' tobzoska, és a' tátu.

19. §.

A' LAJHAR (*Bradypus ignavus*, *das Faulthier*) Amérikában lakik, külső formájára nézve hásonlít valamennyire a' majomhoz, nagyobb valamivel a' matskánál, szőre barnás és fejeeres, feje kerek, orralapos, farka igen rövid: igen siralmas hangú kiáltásáról *uz* nevet is adtak néki. Annyira rest állat ez, hogy egyenes földön sem tud, bár mint megvesse magát, egész nap ötven lépésnyinél tovább haladni; mivel minden lépése olly nagy erejire esik, hogy míg egygyik lábát elébb teszi, bele kerül hét nyóltz minúta, és sem ketsegtéssel, sem veressél nem lehet serényebé tenni. Noha a' fa mászásra igen alkalmas, még is bele kerül két nap, míg egy közép szerű magasságú fának a' tetejire felérhet, 's minthogy ennek leveleivel él, addig le sem száll róla, míg minden levelit le nem eszi; akkor osztán, hogy a' lejövetellel magát ne fárasztza, öszve kutzrodván, tsak leesik. Ha megszorúl, vagy az eleséget megszifelli, elkoplal egy hónapig is: inni pedig soha nem szokott.

20. §.

A' HANGYASZ (*myrmecophaga*, *der Ameisenfresser*) Déli Amérikai állat; nagyságára nézve különböz, némellyik alig van olly' nagy, mint egy mókus, némellyik egy rókánál is nagyobb. Amannak *kováti* a' neve, és az első lábainak két újja 's azokonn nagy körme vagyon, szép, puha sárgával elegendes veres szőri van. A' nagyobbbat

tamánduának nevezik, kitsiny feje, hoszfű kerek orra van, fogai nintsenek, nyelve vékony, és majd két lábnyi hoszfűságú; szőri rész szerint fekete, rész szerint fejeres sárga, farka közel harmadfél lábnyi, és hoszfű szálú szőrrel rakott. Nappal aluszik, és éjtzaka szokott a' hangyák után járni, mellyeket ha megsejt, kinyújtja közikbe ragadós hoszfű nyelvit, és mikor már sok ragadt reá, bérántja: minekutánna azokat lenyelte, megint újra kinyújtja. Hoszfű körmei rész szerint a' hangya boznak felkaparására, rész szerint fa mászásra, rész szerint ellénségei ellen való hathatós védelmi-re szolgálnak. Meghagyja magát szelídíteni; a' húsa megehető, a' bőrit szűtsmunkára fordítják.

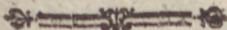
xi. §.

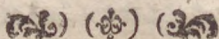
A' Hangyálzhoz élelmire, fejeire, orrára, szájára és nyelvire nézve sokat hasonlít a' TOBZOSKA: (*Mánis, das Schuppenthier*) formájára nézve pedig a' gyíkhöz. Hoszfűsága van három négy lábnyi, a' farkán kívül, melly ismét meg ugyan annyit teszzen; hazája napkeleti India; nevét onnan vette, hogy egéiz teste és farka, mint a' fenyőfa gyümöltse (*tobza*) kemény tserépes forma boritékkal vagyon befedve, melly olly' nagy óltalmára szolgál, hogy ha magát öszvevonván, ezt feltartja, akármelly üldöző állat, még a' tigris sem bóldogúlhat vele, sőt a' takaróját még a' golyóbis sem könnyen járja meg. Színe fiatal korában sárgás, azután verhenyes barna, és tserépes héjjai között serte forma

ma szőr szálak vagynak ki növe. Igen ártatlan és a' kártékony bogarakat fogyasztó hasznos állat; a' húsa, és nevezetesen kövér farka jó ízűnek tartatik.

22. §.

AZ ÖVES ALLAT (*dasypus*, *das Gürteltier*) vagy *armadill*, a' hazájábann Amérikában közönségesen *tátu* nevet visel: amaz elsőbb nevit pedig onnan vette, mivel a' teste derékon több vagy kevesebb, abronts forma öveket formáló, másutt pedig szélesen kiterjedő tsont keménységű pántzállal van körülvéve. Vagynak három, hat, nyóltz, kilentz, tizenkét, tizennyóltz öves tátuk. Fejeknek formájára, húsoknak ízire, és nagyságokra nézve hasonlítanak egy középízerú malatzhoz, a' föld alatt laknak, és leginkább éjtszaka jönnek elő élelmeknek keresésire, melly gyümöltsből, gyökerekből, bogaraktól és húsból áll. Ha ellenségeik előtt futvann, lakó helyektől távol esnek, vagy új gödörnek ásására tsak rövid idejek sintsen, a' fejeket hasok alá dugvann, és lábaikat bevonván, golyóbis formára ölzvehuzzák magokat, úgyhogy a' leg-erősebb ember sem veheti ki ezen formájokból, hanemha tűzzel jár körülöttök.

IV. R E N D.

SZÁRNYAS ELSŐ LÁBÚK. (CHIROPTERA. THIERE MITGEFLÜGELTEN VORDERFÜSZEN.)

23. §.

Ezen rendhez tartoznak a' DENEVÉRNEK, vagy SZÁRNYAS EGÉRNEK (*Vespertilio, die Fledermaus.*) külömbkülömbféle nevei, mellyeknek első lábain lévő újjai a' hüvelykjekén kívül hosszabbak az egész testknél, és azok között van, mint szinte vállaik, első és hátulsó lábaik között is; azon patyolat forma vékony bőr, mellyel, ha azt kiterjesztik, mint valamelly szárnyal, repülhetnek. Külömben minden tekintetben meg egygyeznek a' több négy lábú állatokkal, szintűgy szőrök és fogaik vagynak, mint azoknak, szintűgy eleveneket fiadzanak, és azokat szoptatják. Nappal homályos helyeken tartózkodnak, mivel a' világosságot nem szenvedhetik, és tsak alkonyodáskor repülnek elő, hogy legyeket, szúnyogokat és éjjeli lepkéket fogdossanak, a' mellyekkel élnek rend szerint. Igen szeretik a' szalonnát, hajat, fagygyút, és más kövérségeket. Éjtszákára ismét elrejteneznek, félvén halálos ellenségeiktől, a' baglyoktól. Páros életet élnek, és a' földnek majd minden részeiben találtnak; laknak pedig a' fák' üregeibenn, a' kősziklák hasadékiban, pusztá templombann, és egyéb régi épületeknek lyukaibann. Téltre hátulsó lábaiknál fogva felakasztván magokat, és szárnyaikba, mint valamelly köpönyegbe takaródván, elalufznak, és meg-

megmerevednek. Leg-nevezetesebb nemei e' következendők:

1.) A' SZÁRNYAS EGÉR (*Vesperilio murinus*, diè *Fledermaus*) nagyságára, formájára és nehéz szagára nézve az egérhez leg-jobban hasonlít.

2.) A' LIDÉRTZ, vagy töltésorrú denévér, *Vespertilio spectrum*, der *Blutsauger*) olyan nagy, mint egy galamb, és seregestől költözvén a' déli szigeteken egygyikből a' másikba, reptibenn a' levegőt, mint a' sáskák sokasága, meghomályosítja; gyümölcsöt, halat eszik; a' pálma gyümölcsnek levit kiszívja, és attól megrészegszik; nem csak ezt, hanem a' nagyobb állatoknak, lovaknak és aluvó embereknek vérit is kiszívja tövises nyelvvel, mellyel ha valamely nagyobb élet eret talál, nagy elgyengülést, és még halált is okozhat, annyival inkább, hogy a' szúrást szinte érezhetetlenül teszi, és míg a' vért szívja, az aluvót hosszú szárnyaival legyezgeti. Erről neveztetett *Vámpyrnak*, vagy vérízopónak: ugyan ez adhatott a' régieknek alkalmatosságot a' hárpjákról való költeményre.

3.) A' SZÁRNYAS EB (*Canis volans*, der *fliegende Hund*) fejinek a' kutyájéhoz való hasonlatosságáról vette nevezetit; nagyságra felér egy tyúkkal, veres barnás szőrű; a' házi szárnyas állatokban sok kárt teszen. Némelylek jó ízűnek tartják a' húsát.

V. R E N D.

GŐZÜ NEMŰEK. (*GLIRES. RATZEN-ARTIGE THIERE.*)

24. §.

Az ide tartozó állatok többnyire gabonával, gyümöltsel, magokkal, és más kemény növényekkel élnek, mellyeknek könnyen való megrágására éles és erős fogakkal bírnak.

25. §.

A' MÓKUS, vagy EVET (*Sciurus, das Eichorn*) jeles formájú, szép szemű, játfszi, és tisztaságot szerető kis állat: de mind a' mellett igen vad, izilaj, harapós. Többnyire magos fenyőfákon, vagy tserfákon famohából, levelekből és ágakból készült fészkekben lakik; színe rendszerint veresses, mint a' rókának, torka és hasa pedig fejeres; az Elzaki hideg tartományokban télre megsürkül; vagynak narants színű, tsikos, feje és fekete mókusok is. Testihez képest nagy és hosszú borzas farka felette nagy segítségire vagyon a' mókusnak, egygyik fáról a' másikra való ugrásában: sőt vagynak repülő mókusok is, mellyek, mint a' szárnyasegerek, az első és hátolsó lábaik között lévő vékony bőrnek segítségével száz rőfnyire is el tudnak repülni. Noha a' kemény héjjú gyümöltsöket nagyon szeretik, és azokat télre való eleségül meggyűjtik: mindazáltal a' nyári és őszi baratzknak étele nekik, olyan

lyan ártalmas, hogy attól meg is döglenek. A' húsokat meg szokták enni; a' bőrökből béllést, a' szőrökből pedig festő etseteket készítenek.

26. §.

A' PELE vagy PELYE (*Glis esculentus*; *der Ratz*, vagy *Siebenschlaefer*) a' melegebb tartományokban tserfáknak és bikfáknak odvaiban lakik; makkal, dióval, mogyoróval és gesztenyével él; nagyságára nézve közelit a' mókushoz, tsak hogy apróbb szürkés szőri van. A' telet fa mohából és levelekből készített fészkiiben végig aluszta. A' régi Rómaiak ennek húsát nagy kedvességgű eledelnek tartván, arra rendelt különös ketretzekben fogva tartották és hizlalták.

27. §.

Az EGÉRNEK (*Mus*; *die Maus*) sokféle nemei között leg-nevezetesebbek ezek:

1.) A' GYÖKERESZ EGÉR, (*Mus æconomus*, *die Wurzelmaus*) melly a' megehető gyökereket nagy szorgalmatossággal és olly' mértékben gyűjti öszve a' maga föld alatt lévő lyukaiba, hogy az északi népek méltónak tartják azokat felásni; és magok hasznára fordítani. Bizonyos esztendőekben megszámlálhatatlan sokasággal költözik egy tartományból a' másikba.

2.) Az ERDEI EGÉR (*Mus sylvaticus*, *die Waldmaus*) leg-nagyobb minden egerek

között, Izóri a' hátán verhenyes, a' mellyin sárgás, a' hasán fejeres; szemei igen kiülők; erdőkön és fás kertekben a' fának odvaiban lakik, és azokban, a' mellyeknek gyümöltseivel él, igen sok kárt tetzen.

3.) A' MEZEI EGÉR, *Mus arualis, die Feldmaus*) külömbkülömbbféle nagyságú, és leg-inkább a' szántóföldeken lakik; néha szerfelett elszaporodván, a' vetésekben és tsemetekben töméntelen kárt tetzen, és inkább az időnek keménysége, mint az emberek mestersége pufztítja el.

4.) Leg-esméretesebb a' HAZI EGÉR, (*Mus musculus, die Hausmaus*) melly élleme kedviért mintegygy erőszakkal keresi az emberek társaságát; és mivel annyira tenyésző, hogy télen nyáron majd minden hónapbann ötöt hatot fiadzik, fijait pedig tizenegyed nap múlva ételre kaptja: a' hol igen elszaporodik, sok alkalmatlanságot és károkat tetzen, hanem néki is természeti ellenségei a' matskák, a' baglyok és más ragadozó madarak.

5.) A' VÍZI EGÉRNEK, melynek más képen POTZ, POTZIK, vagy POTZOK a' neve, (*Mus amphibius, die Wafserratte*) a' Izóri fellyül feketés barna, a' hasán pedig rozsdaszínű; a' vizek partjaiban lakik, honnan egygyik kijárása a' víz alá szolgál; halatskákkal, békákkal, vízi bogarakkal és ikrával él.

6.) A' PATKANY (*Mus rattus, die Ratte*) nem tsak tetfizetes nagyságára nézve kü-

külömböz az egértől, hanem abbann is, hogy néki az első lábain hüvelyke helyett körme vagyon; kamarákban, ólakban, istállókban, gabonás padlásokon lakik; a' szobákba való menetelre többnyire csak a' szomjúság kényszeríti. Nagyehető: mind azt, valamivel az emberek élnek, az apró madarakat, tengeri nyúlak fíjait, sőt még a' skorpiót is megeszi. A' bort is szereti, és ha a' tsap alá tétetett edényből megízeltvén, reá kap, a' hordót is kirágja érette. A' ruhákat és házi eszközöket öszverágja, a' falakat általlyuggatja, a' kerti veteményekben és a' szőlőkben is sok kárt téfzen, 's ha eleség dolgában megszűkül, az egereket, sőt egymást is felelzi. Az embereket nem tágitja, elmegyén a' bányászokkal a' hegyek mélységeibe, a' hajósokkal meszfi tartományokra; mikor ezek kirakodnak, kifzáll a' szárazra, ha új terhet hordanak a' hajóba, ismét vízfsza tér. Hatalmasan tudja magát óltalmazni, és nem minden gyenge matska bír vele. A' fíjait még élete veszedelmivel is védelmezi: a' fíjatalok pedig az elgyengült vén patkányoknak eleséget hordanak.

7.) A' VANDORLÓ PATKÁNY (*mus decumanus, die Wanderatte*) nagyobb a' közönséges patkánynál, a' hátán vereses barna, a' hasán fejéres szürke szőri vagyon. A' múlt században került Európába napkeleti Indiából, föld alatt és többnyire vizek mellett lakik, úszni is tud, és leginkább éjtszaka szokott egy helyből másba költözni. Szerfelett szaporodik, mivel esztendőben háromszor is fíjadzik, és egy-

szerre tizenhármát tizenötöt, sőt néha huszonegygyet is. Igen vakmerő bátorságú állat, úgymint a' melly az ebbel, sőt az emberrel is szembe száll; a' matska belé se mér kötni. Gyökerekkel, gabonával, és némelley emberi eleségekkel él, a' házi patkányokat és az apró házi-madarakat is pufztítja. Az ember szagát különösen megérzi és kerüli, úgyhogy még a' fogóba sem megyen, hanemha ahoz kefsztyús, vagy vereshagymával megkent kézzel nyúltak. Már Európában is igen elszaporodott: nevezetesen Petersburgbann majd minden ház alatt lakik.

28. §.

A' MÜR MUTIR (*marmota alpina*, das *Murmelthier*) a' magas Alpes havasokon lakik, nagyságára nézve hasonlít a' matskához, de vastagabb, és úgy meghízik, hogy tizenöt tizenhat fontot is nyom: a' nyaka vastag, lábai rövidek, fülei aprók, szőri hamuszínű és verhenyes. Rendszerint gyökerekkel, fűvekkel, gyömoltsökkel és bogarakkal él: de a' mellyet kitsiny korában megfidelítenek, kenyeret, húst, és mindent, valamit adnak néki, megeszik; a' tejet és vaját leg jobban szereti. A' lyukát villa formán két ágra készíti, mohot és szénát rak bőven a' fenekire; mihelyt az első őfzi hideget megérzi, tele ifszja magát vízzel, és lakóhelyinek nyílásait mesterségesen bétsinálván, megmerevedik, 's a' telet benne végig alufszja. Mikor sereggestől legel, vagy a' naponn heverész, hol egygyik, hol másik közülök, hátúlsó lábai-

baira ágaskodvann, vagy valami magas helyre felmenvén, széllyel-néz, és ha idő változást, vagy valami közelítő veszedelmet veszen észre, erős füttyentéssel adja a' többinek tudtára, melyre azok is azon módon felelvén, széllyel-szaladnak. Jó kedvében pedig dorombolni, vagy fonni szokott, mint a' matska. A' húsát megeszik a' szegény Szávojárdok, (Saubaudiai Olaszok) noha az nem a' leg-jobb ízű; a' zsírával métselnek, a' bőrit pedig szűtsmunkára fordítják.

29. §.

Az ÜRGE (*Citellus, das Erdzeiselchen*) Lengyel Országban, Sibériában és kivált hazánkban bőven találtatik; szürkés sárga szőrű, ifzákos pofájú, fűvel és gabonával élő állat; a' homokot és száraz földet leg-jobban szereti, a' vizet kerüli, a' honnan a' kiöntéssel leg-könnyebb kivenni lyukáiból.

30. §.

A' HÖRTSÖK (*Cricetus, der Hamster*) nagyságra felér egy jó nagy patkánnyal: de feje nagyobb, farka rövidebb, a' háta verhenyes sárga színű, a' hasa fekete. Föld alatt való és több részekre osztott mély lyukakbann lakik, mellyekből kétfelé vagyonn a' kijárás. Ennek is ifzákos pofája vagon, mellyben két felől hat hét lat gabonát elviszen egyszerre, mikor télre való élelmit gyűjti. Fűvekkel, gyökerekkel, gabonával, hüvelyes veteményekkel él, és egy

télre meggyűjt a' föld alatt való élés tárjaiba fél mázsára való eleséget, 's többet is, mellyet tsak őzfzfel és tavafzszal szokott megenni, mivel a' telet aluva és megmerevedve tölti. Igen mérges állat, a' honnan még tsak a' him és nőstény sem alhatnak meg egymással egy lyukban, hanem külön lakik: de mind a' mellett is igen tenyésző. Vakmerő bátorsággal bír, szamba száll az ebbel, sőt mérgibenn az emberrel és a' lóval is. Rend szerint három négy éftendeig él. Apró puha szőrű bőrit, kivált az afzszonyságok, könnyű szerűbéllesnek szokták viselni.

31. §.

A' LEMMING (*Lemmus, der Lemming*) Európának északi részeiben, nevezetesen Norvégiában lakik, olly' nagy, mint egy patkány; sárgával és fejjel tarkázott fekete szőri és ugató forma szava van. Kártékony költözéseiről nevezetes: mikor t. i. vagy igen elszaporodik, vagy nagy telet érez, sok ezerenként megindul, és szárazon vízen egyenes lineában megyen, valamíg tzeljára nem ér; úgyhogy még a' vízen eleibe akadó hajókat sem kerüli el, hanem egy felől fel mász reájok, a' tetejeken keresztül megyen, más felől leszáll, és úgy úfz tovább a' vízen. Mindent megemész, valamit az úton talál, még is sokszor rész szerint az éhség, rész szerént a' ragadozó madarak által elébb elpusztítottatik, mintsem hogy oda, a' hová igyekezik, elérhetne. Hathatósann óltalmazza magát a' ragadozó madarak ellen, mellyek útazása közben seregestől kísérik, és mi-

mivel néha megesik, hogy azoknak körmei közül oda fenn a' levegőben is kiszabadulván, számosan hull alá: alkalmatosságot adott azon nevetséges mesére, hogy a' lemmingek, mint néhol a' békákról hiszik, még az égből is esnek az embereknek büntetésekre.

32. §.

Tizenkét 's több nemeit is számlálnak a' NYÚLNAK, (*Lepus, der Hase*) melyek között leg-nevezetesebbek ezek:

1.) A' KÖZÖNSÉGES NYÚL (*Lepus timidus, der gemeine Hase*) az egész föld színeén el van terjedve, kivéven az igen meleg tartományokat. Hofzszú füleinek hegyei feketések, szemei kiülők, és azokat álom közben sem hunyja bé, hátulsó lábai egész teste hofzszának felét teszik; minden teteme, még talpai és rész szerint szája is szőrös. Mindenféle növényekkel él ugyan, de legörömelebb megkeresi a' zöld vetést és a' káposztás kerteket, a' fíjatal fáknak gyenge héjját télben lerágja, megeszi az egereket, és más apró állatokat, sőt a' hím néha még a' maga fíjait is, kérődzeni is szokott. Noha igen tenyésző állat, még is felettébb elnem szaporodhatik, mivel az emberekén kívül sok vad állatok és ragadozó madarak üldözik; még tsak a' varjak is ketten hármann az elgyengült öreg nyúlnak neki esvén, mind addig nyaggatják, míg végre elfárasztják és megölik. Mind ezek ellen magát tsak nagy vigyázása, sebes futása, és mesterséges fogásai által óltalmazza, melyek-

lyekkel tsalt vét a' kergetőknek; p. o. vagy a' leg-közelebb legelő nyáj közé veszi magát, vagy más nyúlat vervén fel fektiből, annak helyén tsendesesen megvonja magát, 's több e' félek. Mi a' húsát jó ízű eledelnek tartjuk, a' Törökök ellenben, a' Zsidók és más nemzetek, valamint a' sertés húst, ezt is meg nem eszik. A' bőrivel nagy kereskedést űznek a' szőri' kedviért; mellyből sellyem kalapokat, harisnyákat, (strimpfeket) kesztyűket, és egyéb öltözetek' nemeit készítenek.

2.) A' TENGERI NYÚL (*lepus cuniculus*, *das Kaninchen*) tsak a' meleg és mérséklett tartományokban tenyészik, a' hideget tellyességgel ki nem álhatja; rövidebb fülei és hátulsó lábai vagynak, mint a' közönséges nyúlnak, társaságban él, és föld alá ásott gödrökben lakik. A' vad szürke szőrű szokott lenni, a' szelídnek fejér, fekete, hamuszínű, vagy tarka szőri vagon. E' még a' közönséges nyúlnál is tenyészőbb, úgyhogy hétfzer is fiadzik egygy esztendőben, és a' melly tartományban felette elszaporodik, annak valósággal terhire vagon; a' honnan Májorka és Minorka szigetek lakosai Augústus Császártól fegyveres erőt kértek, a' rajtok felettébb elhatalmazott tengeri nyúlak sokasága elpusztítására. Némellyek megeszik a' húsát: de nagyobb hafznát veszik a' bőrinek és szőrinek, melyből mind béllés, mind egyéb öltözet' nemei készíttetnek.

3.) A' HEGYI NYÚLAK (*lepus alpinus*, *der Berghase*) nagyobbak a' közönséges nyú-

nyúlaknál, télre kelve megfejérednek, Sibirianak és más hideg tartományoknak hegyei között laknak: Augustusban köz akarrattal füveket szednek, a' napon megszárogatják, és négy öt lábnyi magasságú baglyákba rakják, 's onnan a' magok barlangjokig árkokat készítvén, a' hó alatt tsinálnak magoknak azokonn által útát. A' Czoboly Vadászok szorgalmatosan felkeresik ezen baglyákat a' lovaik számára.

4.) A' TÖRPE NYÚL (*lepus pusillus, der Zwerghase*) nem nagyobb egy patkány-nál, és Tatár országban lakik.

33. §.

A' JERBOA (*dypus iaculus, der Springhase* vagy *Erdhase*) a' meleg és déli tartományokban föld alatt való lyukakban lakik, és azokból tsak éjtszaka jár ki élelminek keresésire. Rend szerint nem nagyobb egy patkánynál, hanem a' Jóreménység' hegyinn egy nyúl nagyságúak is találatnak. A' háta barnás, a' hasa fehéres színű, lábai, orra, és fülei test színűek. Első lábai igen rövidek, és alig látzanak ki a' szőri közzül; a' honnan többnyire tsak az evés és ivás közben veszi hafznokat: a' hátulsók ellenben vastagok és hoszszúk, mellyre nézve ezeknek és igen hoszszú 's erős farkának segítségével olly' könnyenn ugrik, mint a' szötskő, és egygy ugrással hét nyóltz lábnyit haladván, a' sebesen nyargaló ló is alig értheti el. Az Arabsok és Kálmukok megelzik a' húsát.

A' HÓD (*Castor fiber, der Biber*) az északi magános és puszta tájékokon, folyó vizek és tavak mellett lakik; van olyan nagy, mintegy középszerű kutya, feje testhezképest kicsiny, orra rövid, szemei aprók, az első lábai' öt ujjainak végén hegyes körmei vagynak, a' hátulsókon tompa széles körmei, és lábújjai között úszó bőre, mint a' lúdnak és egyéb úszó madaraknak, mellyenél fogva az úzásra alkalmasabb, miné a' járásra. Egy lábnyi hosszúságú farka, tojás forma gömbölyű, és a' hal héjhoz hasonló tserepes borítékú. Szőre tsillámló fekete, vagy gesztenye színű, ritkán feje. Nyom az egész állat ötven hatvan fontot. Az emberek' társaságát kerüli, a' honnan azokhoz közel tsak föld alatt való lyukakbann, és többnyire tsak egy pár lakik egygyütt, holott a' termézfettől különös hajlandósággal és tehetséggel vagyon megajándékozva a' nagyobb társaságokban való élésre. Nevézetesen északi Amérikában özfegyülnek száz, két száz, 's több Hódak, és egygy akarattal készítenek magoknak szép és állandó lakó helyeket. Kikeresvén e' végre az alkalmas helyet, az egész társaság elsőbenn is egy nagy gátnak készítéséhez fog, melly néha száz lábnyi hosszúságra is terjed, és tíz tizenkét lábnyi szélességű; először nagy fákat dűjtenek le, keresztebe szolgáló élű fogaikkal köröskörül rágván azokat, 's ágaikat hasonló mesterséggel leszedvén, az épület' helyire tolják, vagy vontatják; azok mellé egynehány sor tölöpököt vernek a' vízbe, és fa ágakkal sövénye-

nyeket fonván belőlök, azoknak közeit agyagból, iszapból és fa mohából lábaikkal gyúrt sikeres sárral úgy bétsapkodják és verik kemény farkaikkal, hogy azok csak nem elbonthatatlanok. Megkészfűlvén a' töltés, apróbb ház népekre oszlanak, és mindenik háznép a' maga számára különös kunyhót épít, melly tojás forma hosszúságú kerekességű, és a' benne lakók' számáhozképest négy, hat, vagy tíz lábnyi hosszúságú, hat karórn áll, boltozatos fedelű, és három kontignázióra, vagy padlásra van építve; az alsó, mint élés kamara, a' vízben van, hogy az eleség benne annál frissebbenn eláljon, a' középső közel a' víz' színihez, mivel a' Hódok örömet úgy ülnek, hogy a' farkok mindég a' vízbe érheszen; a' felső csak arra való, hogy árvíz' idején lakó helyeikből ki ne szoruljanak; egygyik kijárás a' szárazra szolgál, másik a' víz felé, belől szép simán megvan tapasztva, és a' pádi-mentoma mohával meghintve, mellyen mindenik Hód a' maga párjával külön-külön üldögél. Eleségek gyenge fák' héjjából, ágai- ból és leveleiből áll, mellyeket télre jó ide- jin béléreznek magoknak; megeszik szorútságból a' halat és rákot is. Az ősz és a' te- let egygyütt töltik, tavasz felé megfijadzik a' nőltény, a' hím elmegyén akkor friss ele- delnek keresésire, de csak ugyan nőltényt ottan-ottan meglátogatja, mind addig, míg az is fijaival egygyütt kimegyen a' legelőre. Júliusban és Augustusban megjobbítgatják ré- gi szállásokat, és Septemberben belé-költöz- nek. A' Hód' húsa nem a' leg-jobb ízű, ha- nem a' farkát, melly közel négy fontot nyom, és némelyektől különös jó ízű ele- del.

delnek tartatik, megveszik egygy aranyonn is, és úgy készítik el, mint a' halat. A' bő-
 rivel és szőrivel nagy kereskedést űznek; amabból szűts portékát, ebből drága kala-
 pokat, harisnyákat és keztyűket készítenek. Vagyon a' Hódnak farka alatt olyan nagy-
 ságú két zatskótska, mint egygy egy tyúk tojás, ezekben bizonyos fahéj ízínú, hatha-
 tós nehéz illatú, keserű ízű kövéres nedves-
 ség vagyon, ennek neve KASZTOREUM (*castoreum*, *Bibergeil*) és a' patikában, mint igen drága hathatós orvolság, úgy tartatik:

35. §.

A' TÖVISES-DISZNÓ (*Histrix cristata*, *das Stachelschwein*) tsak a' nyakán, hasánn és tövisei között lévő ferte forma szőrire és rőfögő szavára nézvé hasonlít a' disznóhoz; rövid feje van és hasadt orra, mint a' nyúlnak, apró szemei, és az emberéhez hasonló fülei; meleg tartományokban lakik, testinek hozzfzasága két harmadfél lábnyi, és annak felső része tíz tizenkét hüvelyknyi fekete és fehéres tarka 's az író-toll szárához igen hasonlító tövisekkel vagyon rakva, mellyeket tetfzése szerint mozgatni és mikor haragjába berzenkedik zörgetni szokott, ezek ólz felé kihúllanak, és helyekbe újjak nőnek. Ha süldisznó módjára öszvevonja magát, még az Oroszlan sem mehet vele semmire is. A' föld alatt lakik, fák héjjával, hüvelyes veteményekkel, zöldséggel és gyümöltsel él. A' húsát, noha az nem a' leg-jobb ízű, némellyek meg szokták enni.

VI. R E N D.

RAGADOZÓ ALLATOK. (FERAE. REI.
SZENDE THIERE.)

36. §.

Ezen rendhez tartoznak a' jobbára húst evő és töbnyire ragadozással élő állatok.

37. §.

Apró, hegyes, árforma tövisekkel vagy a' SÜLDISZNO (*hystrix erinaceus*, *der Igel*) feje, háta és oldala körülvéve, mellyek közzé ha rövid kerek orrát, farkát és lábait bevonja, nem egy könnyen lehet akármelly állat is ártalmára. Az emberek vízbe való vetéssel szokták ezen formájából kivenni, mivel, hogy lélekzetet vehessen, kéntelen az orrát a' vízből kidugni. Félelmes ártatlan állat, és annyiban hasznos, hogy az egereket, békákat és férgeket pusztítja. Megeszi ezeken kívül a' rákot, tsigát, gyökereket, faleveleket és gyümölcsöket is, mellyek között magát meghengergetvén, azokat szúrós töviseire szedi, s úgy takarítja lakó helyébe. Nappal a' rejtekiben nyugszik, és éjtlzakára jön elő élelminek, keresésire. A' telet fák odvaiba, vagy kősziklák hasadékiba rejtezve aluszta által. Juniusban szokott hármát négyet fiadzani, és még akkor tsak alig látszanak a' fiainak fejer bőrinn a' töviseknek nyomai. A' húsát megeszik némmellyek.

38. §.

Kissebb a' közönséges egégnél a' CZITZKANY, (*forex araneus, die Spitzmaus*) hozszann előre nyúló feje és kivált felső ajaka vagyon, szemei aprók, teste nehéz szagú, mellyre nézve a' matska megöli ugyan, de meg nem eszi. A' föld alatt lakik, és bogarakkal 's férgekkel él. Sibériában ennek egy neme (*forex minutus, vagy exilis*) leg-kissebb minden négy lábú állatok között, és alig nyom harmintz árpa szemet. Magyar Országonn is taláztatik egy különös neme, melly a' GÖZÜ név alatt esméretes, (*forex Hungaricus, die ungarische Spitzmaus*) színe verhenyes barna, a' hasán pedig fejezés. Aratás előtt gabona főkből fon magának lebegő fészket, és azoknak szárain jár fel belé: aratás után pedig föld alatt való lyukába hord magának télre való eleséget. Taláztatnak vizenyős helyekenn a' varádits kóro ágai közzé szorúlt 's ott megfúlادott gözük: de hogy ezek az előre ellátott éhség előtt fojtják-é meg magokat, vagy csak a' mázská-lás közben történetből akadnak oda? még bizonytalan.

39. §.

A' VAKONDAK (*talpa der Maulwurf*) onnan vette nevit, mivel apró és csak alig látható szemei lévén, ez előtt vaknak tartatott. Lát ugyan, de még is kevés részt veszen a' világosságban, mivel töbnyire csak a' föld alatt turkál hegyes orrával, hogy a' maga eledelit, a' fér-

férgeket, felkeresse. Éles hallással és szaglással bír. Rend szerint fekete, szép, síma, fényes szőri vagyon: de néhol tsupa fejr, Ámérikában róka színú veres, Áfríkában pedig arany színú sárga vakondakok is találtatnak. Kéz forma izmos első lábái az áskálásra alkalmasok. Erős alkotmányú barlangotskájában párosfiól lakik; a' télet aluva tölti; Májusban négyet ötöt fíjadzik. A' kígyó, menyét, süldifznó, matska, eb, üldözni szokták: de kivált az árvíz legnagyobb ellensége; a' kertekben és réteken való kár tételei miatt néha az emberek is kéntelenek pufztítani. A' bőrit néhol kikészítik béllésnek.

40. §.

Napkeleti Indiábann és déli Ámérikában vagyon egy nyest, forma állatnak neme, mellynek hasán a' tölgye körül valamely hozfszúkás és belől szőrös zatskója vagyon, 's mivel ennek száját, mint az erszényét szókás, kitágíthatja és öszve vonhatja, erről neveztetett ISZÁKOS ALLATNAK (*didelphis marsupialis, das Beutelthier*) ez fíjait idétenül hozza világra, és mihelyt meglesznek, az említett ízákjába rakja, hol azok a' tsetseihez ragaszkodván, mind addig el nem válnak, míg tökéletes időt nem érnek, a' mikor ofztán mintegy másodszor jőnek világra. Kevéssel azután az anyyok tsetsei is leszáradnak, és úgy lehullanak, hogy egy néhány nap múlva még a' helyeket sem lehet megesmerni; 's valahányszor meghasasodik, mind annyifszor új tsetsei nőnek. Mind addig, míg az anyyokkal járnak,

nagy menedék helyül szolgál az apróknak ez az annyok' hasán lévő ilzák, mivel akár-melley veszedelmet veszen észre, azonnal ab-ba szedi ezeket, és úgy szalad el vélek a' veszedelem elől. A' hátán lévő szőri barnás, a' hasán pedig sárgás fejéres. A' ház körül lévő szárnyas állatokban szintúgy sok kárt teszen, mint a' róka.

41. §.

A' fijainak mentésire nézve hasonlít az elébbenihez a' SZURINAMI ÉNEAS, (*didelphis dorsigeta*, *die Büschratte*, vagy *der Surinamische Aeneas*.) melly ha fijait valamitől félti, azonnal hátára szedi; azok farkaikkal az annyok' hátá mentiben hofzszann előre nyúló farkába erősen bele ragaszkodnak, és úgy fut el vélek a' veszedelem elől.

42. §.

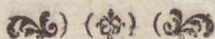
A' CZIBETH MATSKA (*Viverra Zibetha*, *die Zibethkatze*) valamivel nagyobb a' görénynél, karikás hofzszú farka van, mint a' matskának, és az alatt a' két hátsó lába között valamelly háj forma erős illatú nedvesség szokott meggyúlni, és ottann ottan kifzivárogni, mellyet nagy gondal apró kalánkával kifzèdegetvén, úgy adnak el, mint drága orvofságot. A' feje hasonlít a' rókáéhoz, szürkés hátán fekete vonások vagynak; Asiában és Afrikában lakik, és élete' módjára nézve megegygez a' görénnyel's nyeltel.

43. §.

Nagyságára és farkára nézve hasonlít a' JANOT (*Viverra genetta, die Genettkatz*) a' matskához, hosszú hegyes orra, vékony teste, rövid lába és egész testének nehéz szaga vagyon; setét barnás és sáfrány színnel tsillámló, tömött, szép, gyenge szőrre nézve nem utolsó szűts portékának tartatik a' bőre. Könnyen megfzelídül, és mivel egerekkel, békákkal 's patkányokkal él: Török országban sok házaknál matska helyett tartatik:

44. §.

A' PÉTYMEG (*Viverra putorius, das Stinkthier*) setét barna szőrű hátán hosszúára menő öt fejer vonások annak különös szép tekintetet adnak. Északi Amerikában lakik; és élete módjára nézve a' görénnyel fokokban megégygyez; nehéz szagára nézve pedig azt fokkal fell ülhaladja. Ugyan is a' hátulján lévő zsatskóból olly kimondhatatlan bűdösségű nedvességet tud az utánna futókra három ölnyire is fetskendeni, hogy annak száz lépésnyire is elterjedő szaga mind embert, mind ebet elfojtván; kéntelenek további kergetésivel felhagyni. Még ha az udvarokon meglátják sem merik elhajtani, mivel, ha ezen útálatos nedvességgel valamit özfvetfskend, kéntelen az egész ház nép, legalább egynehány napig, a' házból kiköltözni.

A' NYUSZTNAK (*Mustela martes, der Baumarder*) vereses sárga torka és világos barna szép szőri vagyon. Nyáron többnyire nagy erdőkben a' fáknak odvaiban lakik, és éjtszaka jár ki mókusokat és madarakat ragadozni: télen betsap a' falukba is, és a' tyúkólakban 's galambházakban nagy pusztításokat teszen. A' szőrinek lehető ki-méllésiért leg-inkább törrel szokták fogni: de annyira vigyázó, hogy az előféször talált tsalogató étekhez hozzá nem nyúl, hanemha a' ganéjját, mellyet ott hágy, más nap épenn és el nem tapodva ott találja. Van olyan esztendő, mellyben tizenkét ezerig valóznak a' bőreit eladják Északi Amerikában.

A' NYESTNEK (*Mustela foina, der Steimarder*) a' torkán fejeér, a' fején gesztenye színű, a' több testin pedig feketés barna szőri és lompos hosszú farka vagyon, régi épületekben, ólakban, tsűrökben, és kő rakások között lakik, inkább ugrálva, mint lépve jár, a' mázáshoz jól tud, mellynek nagy hasznát veszi a' gyümölcs fáknak, kivált a' tseresznyének pusztításában. Mind erre, mind egyéb prédájára, melly szárnyas állatokból, egerekből, patkányokból, és vakondakokból áll, éjtszaka szokott orozva járn; a' tojást igen módosan meg tudja lyukasztani, és levét kiinni. Esztendőt által több ízben, és egyszerre hetet nyóltzat szokott fíjadzani.

47. §.

Vastagabb feje¹ és hegyesebb orra van a' GÖRENYNEK, (*Mustela putorius, der Iltis*) mint a' nyestnek; a' nyaka hoszfú, a' háta lapos és széles, a' szőri egész testin setét barnás, a' szája és fülei körül fejéres. Igen nehéz szaga van, kivált mikor megharagszik. Aprilisben szokott hatot hetet fiadzani. Nyáronn erdőkön lakván, a' foglyokban, fátzánokban, fürjekben, és kivált a' tengeri nyúlakban sok kárt tetzen: télre kelve az udvarok körül fa-kő-és nád rakások alatt vonja meg magát, 's a' ház körül lakó szárnyas állatokat nagyon pusztítja. Megeszi szorúltságból a' békát, a' patkányokat és egereket is, a' mézet különösen szereti, és télen a' méhkasokat felkurkászza. Azt mondják, hogy a' kövön való közsörülés hangját épen tellyességgel nem szenvedheti.

48. §.

Hasonlít a' nyesthez, de kisebb nála a' CZOBOLY, (*Mustela Zibellina, der Zobel*) melly Sibériában és Simának északi részeiben fákön lakik; serény és ravasz állat, és mind állatokkal, mind növényekkel él; igen szép setét barnás, vagy egészen fekete szőri van. Ennek bőri és a' Kanadában találtató aranyos nyesté, leg-drágább minden szűts portékák között, úgyhogy a' szépnek párja elkél másfél száz forinton 's többen is. Sibériában egész társaságok adják magokat a' Czoboly fogásra, melly így megyen véghez: három négy hónapra való eleséget, és a' vadászatra megkívántató eszkö-

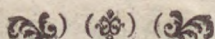
közöket bészerezvén, egy közönséges vezérnek igazgatása alatt seregeftől elmennek a' leg-sivatagabb puztaságokba, ott apróbb társaságokra, más más környékekre elofzolnak, minden két embernek egy hálója és egygy ebe van; a' vadászó helyen tanyát ütnek és kunyhót építenek. A' hónap leese után öszvegyülvén, áhítatofságot tartanak, és ki-ki, hogy feltett szándékában böl dogúljon, fogadást teszen, hogy az első Czobolyt, a' mellyet fog, az Anyaszentegyháznak ajándékozza. Azzal elofzolnak, és mentekbenn a' fákat megjegyzik, hogy azoknál fogva vizsza igazodhalsanak; tsaptató fákat állítanak fel, és töröket raknak széllyel, hogy a' tsalogató étek által maga a' Czoboly magát fogságba ejtse. Ezeket naponként sorba megkeresik, és ha mit fognak, azt az apróbb társaság' fejihez, ki a' kunyhónál szokott maradni, oda vizzik, az ofztán megnyúzza, és a' testit eltemeti. Némellyek eledelt hordanak szánkákonn a' többek után. Midőn már a' tsaptató fák és török többé nem igen fognak, és a' vadászok a' tájékkal alkalmasint megesmerkedtek, felkurkászszák a' Czoboly' lakó helyit, körülvezzik hálóval, és redves fával a' lyukából kifüftölvén, az ebet reá hufzítják, melly azonnal elfogván, megfojtja. Tavasz felé vége lévén a' vadászatnak, az apróbb társaságok a' meghatározott helyre öszveverekednek, és a' jégnek elolvadásával seregeftől haza mennek.

49. §.

A' MENYÉTNEK (*Mustela vulgaris*, der *gemeine Wiesel*) hoszfű hegyes orra, és apró fekete szemei vannak; egész teste hét, lábai tsak egy hüvelyknyi hoszfűaságúak. A' hátán verhenyő, a' hasán fejer a' szőri; kedvetlen szagú, padlásokon, kamarákban, ólakban és iftállóknban lakik; a' tojást, a' verebeket, a' tsirkéket, a' patkányokat és az egereket megeszi, a' tyúkokat és galambokat pedig megfojtván, tsak a' véreket szívja ki. A' bőri nem sokra betsűltetik.

50. §.

A' VIDRÁNAK (*Lutra vulgaris*, die *Fischotter*) hoszfűasága két lábnyi, lapos feje, széles bajuszos orra, tövises nyelve, rövid nyaka, hoszfű 's tövön vastag tömött szőrű farka, és rövid lábainak öt újjai között úszó bőri vagyon, melynél fogva igen jól tud úszni, tsakhogy soká a' víz alatt nem maradhat, levegőre lévén szűksége. Vizek partjain nőtt fák töviben lakik, és noha vagyon a' szárazra szolgáló szellőző lyuka is, de tsak ugyan a' víz alatt szokott ki 's bėjárni. Mikor koslat, úgy fűtyöl egymásnak, mint az ember, kilentz hétig hasas, és akkor hármat négyet fiadzik. Rend szerint hallal, békával, rákkal, tsigával, potzokkal él: ha pedig e' félét nem kaphat, a' fák' héjját és a' fűvet is megeszi. A' halas-tóknak nagy veszedelmire van, mivel sokkal többet megöldös, mint a' menyit megehetik a' honnan a' lakó tájéka is a' döglött halaktól igen bűdös lévén, a' Hódak,

duk, mint tisztaság' szerető állatok, a' magok szomszédságában meg nem szenvedik. Az ebek ellen erős harapásokkal óltalmazza magát, és mérgiben az embert is megtámadja. Meg szokták tsakugyan szelídíteni, és a' halálfatra tanítani. A' húsát nem sokra betsúlik: de a' bőri szép kávé színű sima, fényes, tömött szőriért betses szűts portéka.

Ennél nagyobb termetű, hanem természetire nézve hasonlít hozzá a' TENGERTI VIDRA, (*lutra marina, die Meerotter*) melly leg-inkább Kamtsatka körül lakik: de a' bőri fekete és ezüst színű, szürkés hegyű, szép szőrire nézve sokkal drágább; úgyhogy egygy elkél másfélszáz forinton, 's többönn is.

A' NYÉRTZ (*lutra minor, das Nörtz*) ismét kisebb természetire nézve a' közönséges vidránál: de formájára, természetire, és élete módjára nézve ez is igen megegyez, vele. Valamint egész teste, úgy a' szőre is amazénál gyengébb, apróbb és verhenyesebb. Európának és Amérikanak északi részeiben folyóvizek mellett és mósáros helyeken lakik.

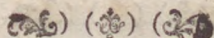
51. §.

A' TENGERTI BORJÚ, (*phoca vitulina, das Seekalb, vagy der Seehund*) mellyet némelleyek ugató forma szaváért TENGERTI KUTYÁNAK is neveznek, az északi tengerben lakik, kerek külső fülek nélkül való feje, bajúszos széles szája, elől zömök, hátrafelé keskenyedő, három négy láb-

lábnyi hosszúságú teste, és azonn apró sűrű barna 's néhol fejeres szőri vagyon; hátra álló rövid lábai a' hal-szárnyakhoz hasonlítanak, és kivált a' hátúlsók inkább is úzásra, mint járásra valók. Tarsaságban él, és halakat 's más apró tengeri állatokat eszik. Nagy hasznokra szolgál az északi nemzeteknek: ezek a' húsát és a' kövérít megeszik, a' ki ólvasztott zsírával métselnek, az elhasogatott ináival tzerne szálak helyett élnek, a' böndőjiből ablakra való lantornákat és ingeket, a' tsontjaiból külömbkülömbféle szerlézámokat, a' bőriből öltözeteket készítenek. Leg-inkább ennek a' bőrrivel szokták az úti bőrös-ládákat is beborítani.

52. §.

A' több tengeri állatok között, melyek a' szárazonn élőkéhez hasonlító formájokról vették nevezeteket, leg-jobban vét a' négy lábú állatokhoz, és leg-kevesebbé hal formájú a' TENGERTI MEDVE, (*phoca ursina, der Seebaer*) melly a' Tsendes tengernek északi partjain nyáronn a' szigetekben, télenn a' száraz tartományokon lakik, apró felálló fülei, nagy borzas fekete vagy szürkés szőri, és úzásra termett formátlan lábai vannak: de a' mellyekkel a' szárazonn is úgy elhalad, hogy ellenségit beéri, és meg nem menekedhetik tőle, hanemha valami magas helyre veszi magát. Egész testinek hossza nyóltz kilentz lábnyi. Mikor a' szárazra kilép, lerázza a' szőriről a' vizet, valamint az eb szokta, és több eleven mozdulásokat is teszen. A' fütyölést

épen nem szenvedheti. Igen mérges, zzivakodó, és egymással is nyájastól veszekedő állat, mellyre sokszor az ad alkalmatosságot, hogy egy hímnek negyven ötven nyöstényje is lévén, ezekért más hímekkel megverekedik; a' nöstények leg-inkább tsak kettőt fjadzanak és seregestől hevernek együtt; a' fijaik már kitsiny korokbann elkezdik a' játszást és birkozást, az apjok mormolva oda menvén, azt nyalogatja, és annak hízelkedik, a' mellyik leg-szilajabban viselvén magát a' többit letsepülte; általán fogva a' leg-bátrabbak és zzivakodóbbak az apjokkal, a' gyengébbek és félelmesek az anyyokkal tartanak, és jaj annak a' nösténynek, melly a' kölykit egész erejével nem védelmezi! A' nösténynek megehető a' húsa; a' bőrinek pedig, akár mellyiké legyen, jó keleti van ugyan: de kivált az olyan kölyköknek, mellyeket az anyyok hasából vágnak ki, szép, síma, fekete, puha szőrű bőrüből a' Muszkák szép és drága öltözeteket szoktak készíteni.

53. §.

Testinek alkotmányára nézve igen hasonlít a' TENGHERI OROSZLÁN (*phoca iubata, der Seelöwe*) a' Tengheri borjúhoz: de sokkal nagyobb, úgymint a' mellynek hofzisa van tizenöt húsz lábnyi is. A' nyaka körül bojtosan látszó és az oroszlán serényihez néminémüképen hasonlító nagy szőrüről adták néki ezt a' nevezetet. Egész testin világos barna szürü vagy on, a' lábain és farkán pedig fekete. Olly' vastag bajuszisa van, hogy annak szálaiból fogvá-
jo-

jókat készítenek. A' húsát megeszik: egész testit körülvévő szalonnájából pedig jóféle halzsírt olvasztanak. A' bőrivel ládákat borogatnak; szíjjakat is hasogatnak belőle.

54. §.

A' MEDVÉNEK (*ursus arctos*, der *Baer*) erős borzos szőri, vastag feje, rövid orra, és kurta farka van. Széles talpára egészen rá hág, és tszfogó lépéssel jár; rest és magánosságot szerető állat, még csak a' hím és nyőstény is ritkán lakik egygyütt egy barlangban, kivéven a' párosodás' idejét. Őzfelé meghízik, télre meghordja (két első lábai közé fogva) famohával a' barlangját, és abba rejtezven, tavaszig semmit nem eszik, hanem hevertiben a' talpait nyalogatja, mellyek tavaszra meghámlanak; 's mivel akkor a' lépést fájdalmasan tézi, leg-könnyebb olyankor elfogni. Jól tud a' két hátúlsó lábain járni, és ezekre ágaskodva óltalmazza magát. Leg-nagyobb ereje a' két első lábában vagyon, mellyel vagy igen erősen megüti ellenségét, vagy megölelvén, agyon rítja. A' mézet különösen szereti, a' honnan pálinkával elegyített mézzel szokták megrészegíteni, és vagy megfogni, vagy agyon löni. A' fiatal korábann elfogott medvét meg szokták tántzra és más nevetséges mozdulásokra tanítani. Januáriusban kölykezik a' medve egy, két, három fiat: de hogy azok olly' formátlanok vólnának, mint valamelly darab hús, és az anyyok nyalogatása által kapnának medve formát, a' nem igaz; annyi bizonyos, hogy mikor

a' világra jönnek vakok és nem nagyobbak egy patkánynál: de hirtelen és tetztesen nagyobbodnak, mintegy húsz esztendő s korokig nőnek és huszonöt harmintz esztendőig élnek. A' medve húst mind frissibe, mind fűfőlve meg szokták enni; a' zsírával szintúgy élnek, mint a' disznó zsírral; a' bőriből prémet, aszfzonyságoknak való nagy késztyűket, ágyterítőket, lótakarókat; 's több e' féléket szoktak készíteni. A' medvének leg-nevezetesebb külömbiségei ezek:

1.) A' FEKETE MEDVE leg-nagyobb a' szárazonn élők között, úgymint a' melynek hosszfa nyöltz kilentz lábnyi; az Északi tartományokban lakik; és leg-ártatlanabb a' maga nemiben, a' mennyiben csak fűvel, gyökerekkel, gyümöltsökkel és hangyákkal él.

2.) A' BARNA MEDVÉK leg-szaporrábbak, és nem csak a' hideg tartományokat lakják, hanem a' mérséklett melegűekbe is elterjedtek. Ezek, mint valóságos ragadozó állatok, mind az embert, mind a' barmot megtámadják, megölik és megeszik; a' mézet különösen szeretik, 's arra nézve jó fa-mászók.

3.) Leg-apróbbak a' FEJÉR MEDVÉK, mellyek leg-inkább Lengyel, Mulzka, és nagy Tatár Országokban laknak; ezek közül némellyeknek a' szőri-feketével elegyes, némellyeké tsupa fejér, és ez utólsókat nevezik ezültös medvéknek.

4.) A'

4.) A' JÉGI MEDVE *Vrsus maritimus*,
der Eisbaer) nagyobb és mérgesebb a' szá-
 razonn élőknel, kilentz tíz lábnyi hossz-
 ságú és négy lábnyi magasságú. Hólszű
 feje, nyaka és orra vagyon, a' szemei ap-
 rók, a' szava nem annyira a' több medvék
 mormolásához, mint az ordító állatokéhoz
 hasonlít. Az északi pólus alatt fekvő tar-
 tományokban jégthalmokon lakik, halak-
 kal és más tengeri állatokkal él, mind a'
 víz színén, mind alatta sebesen tud úszni,
 a' jégenn is sebesen futni. Mikor embere-
 ket kerget, ezek, hogy megmenekedhesse-
 nek, kesztyút, vagy más egyebet vetnek
 eleibe, és míg annak vizsgálásával pepe-
 tselődik, az alatt időt nyernek a' tovább
 való haladásra.

55. §.

A' BORZ (*meles taxus, der Dachs*)
 nagyságára és fejinek 's orrának formájára
 nézve hasonlatos a' rókához: de vastag
 nyaka, rövid lába zömök teste, feketével
 és szürkével elegyes feje, ferte forma, éles,
 vastag szőri vagyon, melly tsak nem a' föl-
 det érvén, úgy látszik, mintha a' Borz
 mentibenn a' hasán mászna; szava hasonlít
 a' Dízno rőfögésihez; Európábann és Ásiá-
 bann a' leg-sűrűbb vadon erdőekben föld
 alatt való lyukakban lakik, mellyeket igen
 tisztán tart, és tsak éjtszaka jár ki belőlök
 élelminek keresésire, melly malatzokból,
 nyúlakból, madarakból, egerekből, kígyók-
 ból, férgesekből, gyökerekből, fűvekből és
 gyümölcsökből áll. Mihelyt fagyni kezd,
 ki sem megyen többé a' barlangjából; ha-
 nem

nem az orrát a' hátulsó lábai között lévő egy hüvelyknyi mélységű lyukba dugja, mellyből bizonyos kedvetlen, de nem erős szagú nedvesség szivárog, és úgy alufzfa által a' telet. Innen származott az a' régi vélekedés, hogy a' borz télen által a' maga hájjával él. Mikor úzóbe veszik, hirtelen hanyat fekvén, erős körmeivel és éles fogáival olly' hatalmasann óltalmazza magát, hogy a' leg-erősebb ebek is a' vadász' segítségére nélkül kevésre mehetnek vele. A' húst sok helyeken meg szokták enni; a' bőri, minthogy által nem ázik, vadász tarisznyák' és bőrös ládák' borítására igen alkalmas:

56. §.

A' MOSÓ MEDVE, vagy a' SUPP, (*Ursus lotor, der Schupp, vagy Waschbaer*) Északi Amérikában a' tenger' partjai körül vagy a' szigeteken fák odvaiban lakik, két lábnyi hoszúságú a' farkán kívül; sárgával és feketével elegyes barna szőri vagy on, feje homlokán egy fekete vonás megy keresztül; hegyes fekete orra, rövid kerek füle, nagy szeme, rövid nyaka vagy on. Hallal, rákkal, tsigával, házi és vad madarakkal, és azoknak tojásaival, gyümölcseivel, tzúkor nád-dal és kukoritzával él. Nappal elrejtve hever, éjtszaka jár élelminek keresésére; egyenetlen és sántás járása vagy on: de ug-rani és mászni igen jól tud. Mivel könnyen megszélidül, Északi Amérikában sok házak-nál tartják; hízelkedik ugyan, de mind a' mellett természetes, és a' rajta tett boszszú-ságot nem könnyen felejt el. Éjfél-től fogva déli tizenkét óráig aluszik. Ezen különös
szo-

Izokásáról vette nevit, hogy az eledelit meg szokta a' vízben mosni, és egygy ideig a' két első lába közt göngyölgeti. Kettőt hármat fiadzik, és két ezftendőre nő meg tökéletesen. Tőrrel, vagy ebekkel fogják, a' húsát megeszik, a' szőriből jóféle kalapot készítenek, a' bőrit, mint igen alkalmas, szép és tartós prémet, már hazánkban is viselik.

57. §.

A' KUTYA (*Canis*, *der Hund*) a' maga vigyázó vólta, hívsége és okosága által megszerettetvén magát az emberekkel, velek egygyütt az egész föld' színére elterjedett, és annyira sok fõrmákra elváltozott, hogy igen nehéz vólna meghatározni, mellyik légyen az eredeti, közel harminzféle nemei között? Mind színére, mind teste állására, mind nagyságára nézve igen különbözõ: Egyiptomban p. ó. vagynak sima bőrû fekete és veres réz színû ebek; Tatar országban egy szamárhoz hasonló nagyságúak; találtnak imitt amott még vad ebek is, mellyek, mint a' farkasok, séregeitõl járnak ragadozni. Tsak ugyan mindnyájának közönséges tulajdonsága ez, hogy a' farkát többnyire balra felfelé görbíti, és ez egygyik nevezetes megesmertető jele, mellyel a' farkastól, rókatól, 's több hozzá hasonlító állatoktól meg lehet különböztetni. Hússal él ugyan, de megeszi a' növényeket is, kivált ha a' főzés által el vagynak készítve: az egereknek, patkányoknak és vízi madaraknak megezésire pedig tsak a' kéntelenség viheti. Ha mikor, az eledelt mohon kapván,

meg-

megterheli magát, fűvet eszik, melly néki hányató gyanánt szolgál. Az orra többnyire hideg, izzadni ritkán szokott, és épen annál fogva alkalmatos a' tartós és sebesen ivaló futásra. Mind a' mellett is heves természetű lévén, a' gyakori italra nagy szüksége legyen. Kétlzer is fiadzik egygy esztendőben, és egyfzerre hat, hét, 's több vak kölyköket. Elél tizenöt hús esztendeig.

Sok és megbetsúlhetetlen hasznait veszi az ember a' kutyának. Tsak az a' hívség, vigyázás és szorgalmatosság, mellyel a' pásztor embereknek a' baromnak őrizésiben segítségekre legyen, olly' nagy, hogy az annyi számú emberektől ki nem telhetne; a' kopónak és a' vizslának éles szaglása és az ágárnak sebes futása nélkül a' vadászok nagy rövidséget látnának; hívsége, még a' vele keményen bánó úra eránt is, leírhatatlan, jóltévőjét el nem hagyja, veszedelmében oltalmazza, vele van egész haláláig, sőt még holt testitől is kéntelen válik el. Termetihezképest nagy ereje is van az ebnek: a' Tatár országi kutya megfelel egy vad bikának, két erős Anglus kutya (dogge) vele bír egy medvével; a' honnan hadakozásokban is éltek néha napjann ezeknek segítségével; nyóltzadik Henrik Angliai Király négy száz nagy ebeket küldött a' katonákon kívül ötödik Károly Tsászárnak a' Frantziák ellen segítségül; a' Spanyolok is nagy ebek segítségével hódoltatták meg az Amerikai vad nemzeteket; Groenlandban, Kamtsatkában négy jó nagy kutya egy szánkába fogva elviszen három embert keveses bagázsijával egy nap tíz mértföldnyire.

Afrikában meghízlalják a' kutyát, mint az örút, és közönséges mézfárszékekben árulják a' húsát.

Hanem mind ezek mellett van az ebnek egy rettenetes tulajdonsága, a' *megveszés*, vagy *megdühödés*. Mellyre nézve tsak távolról jó azt szeretni, és ha valamely eb szokása ellen komor, kedvetlen, félre búvik, magánofságot keres, nem eszik, 's kivált nem iszik, fülit farkát elereszti, és ezt hátulsó lábai közé tsapja, nem ugat, tántorogva jár, 's mind az idegennek, mind az esmerősnek neki szalad: már akkor nem kell bízni hozzá. Sokann ugyan külömbkülömbféle orvofságokat javasolnak ez ellen: de mintsem hogy valaki egélségit és életit szerentséltesse, jobb a' leg-bizonyosabbat és leg-bátorságosabbat válaftani, melly ebből áll: üsd agyonn!

58. §.

A' FARKAS (*Lupus, der Wolf*) formájára és eredetire nézve atyafias a' kutyával, még is annak leg-nagyobb ellensége. Fiatal korában vereses, nagyobb korban pedig szürke fejéres és feketés a' szőri; vagynak tsupa fejér és tsupa fekete farkasok is. A' testinek kedvetlen szaga van. Nem szinte négy hónapig hasas, és akkor hatot, hetet nyóltzat kölykezik nagy sűrűség között üst formára ásott és mohával terített barlangjában. Nyúlakon foglyokon hamar rá kaptja fijait a' hús ételre és a' ragadozásra. A' földnek minden részeiben lakik, kivévén Nagy Britanniát a' honnan kiirtották.

El-él tizenöt húsztendeig. Szertelen élé-
van, megeszik egygy ülő helyébe egy szar-
vas borjút, vagy két juhot: hanem egy szer
jól lakván el is koplal négy öt napig, tsak
itala legyen. Ha nem kaphat eledelt, agya-
gos, vagy más porhanyó földet eszik: de
a' melly miatt kínos fájdalmakat szenved,
és ordít kínjában, míg meg nem meneked-
hetik tőle. Testihez képest nagy ereje van,
kivált a' nyakában: egy juhot olly' kön-
nyenn elviszen a' szájában, mint a' matska
az egeret, és nem könnyű azzal való futába
béérni. Magában félelmes: de többed magá-
val medvéket, lovakat, sertéseket, és leg-
nagyobb éhségiben embereket is megtámad:
a' tüztől mindazonáltal és a' lántzok' tsör-
gésitől igen fél. Ennek kikészített bőriből,
(mellyet a' féreg nem szokott állani) tsi-
nálják a' farkas bundákat.

59. §.

Kartsúbb és kissebb a' Farkasnál a'
RÓKA, (*Vulpes, der Fuchs*) nehéz szaga,
hosszú lompos farka és ugató szava van.
Leg-közönségesebb a' veres Róka: de talál-
tatnak fejér, fekete, kékes, és ezüst színű
szürkés rókák is; ezek között az ollyan fe-
ketének leg-betsesebb a' bőri, mellynek fé-
nyes szőre a' véginn ezüst színnel tsillám-
lik, egygy illyen bőr elkél Muszka Ország-
bann is kilentzven, Izáz forinton. A' Ró-
ka föld alatt való lyukakban lakik, mel-
lyekből többfelé szolgál a' kijárás; és hogy
az ásással ne vesződjek, a' borzot kihajt-
ván lakóhelyiből, azt foglalja el a' maga
számára. Kilentz hétig hasas, és hármat
né-

négyet néha hatot is fiadzik; élél tizenhárom tizennégy esztendeig. Igen ragadozó állat, a' fiatal özet, bárányokat, madarakat, halakat, szorúltságból még a' varas békát, rákot, gyíkot, és a' férgeket is megeszi; a' mézet nagyon szereti, mint szintén a' gyümölcsöket is, kiváltképpenn a' szőlőt. Mind eledelinek szerzésiben, mind egyéb tselekedetiben sok ravaszfággal él, melly nevezetes tulajdonságáról már régi időktől fogva igen híres. Mikor éhen van, és mást nem kaphat, leereszti lompos farkát a' vízbe, 's mikor érzi, hogy már egynehány rák belé ragaszkodott, kirántja hirtelen a' szárazra és úgy eszi meg. Ha meg a' bolhák nagyon ostromolják, egy rakás mohot a' szájába vévén, farral lassanként a' vízbe ereszkedik, 's mikor már a' bolhák, a' víz elől futván, mind a' mohon keresik menedék helyeket, vele egygyüt hirtelen a' vízbe ejti 's ott hagyja azokat. Ha tort vetnek a' lyuka kijárása eleibe, és más felé ki nem mehet, kész három négy napig is inkább koplalni, mintsem belé hágyjon: de ha sejtí, hogy a' törbe más állat talált botlani, minden tartózkodás nélkül keresztül megyen felette. Ha tsak ugyan az éhségtől kényszerítetvén, kéntelen kimenni, 's a' tör valamellyik lábára tsattan, kész azt a' lábát elrágván, oda hagyni, mintsem hogy magát meg hagyja fogni.

60. §.

Rettenetes tekintetű, vakmerő és mérges ragadozó állat a' HIÉNA, (*Hyaena, der Abendwolf*) melly Ásiának melegebb részei.

szeibenn és Afrikában, kősziklák' üregéiben, vagy föld alatt való barlangokban lakik; közel olyan nagy; mint egy farkas, letsüggő feje, magas szarvai és a' hátán serényje vagyon; szürkés fakó serte forma szőrinn imitt amott feketés vonások mennek keresztül. Éjtszaka jár ki ragadozni, és a' leg-erősebb állatokat, az orofzlánt, a' párduztot, 's az embert is vakmerően megtámadja; ha mást nem kaphat, az elásott dögöt és az eltemetett halottakat is felkaparja. A' mit egyszer megfog, azt többé, még élte vezedelmeivel is, el nem ereszt, a' honnan ilyen mesterséggel élnek megfogásában: eleibe vetnek egy zsákot és azzal ingerlik, 's ha a' fogával megragadja, annál fogva hirtzölják, míg megölhetik. Azon mese, hogy az emberek' szavát követni, és a' pásztorokat neveken szólítani tudná, csak onnan vette eredetét, hogy néha éjtszakanak idején különös és a' síró ember' zokogásához néminéműképen hasonlító hangom ordít.

61. §.

Az egereknek, patkányoknak, és más ártalmas állatoknak pusztítására, kéntelen volt az ember a' MATSKAT (*Felis Catus, die Katze*) házához fogadni, melly különben kóborolni szerető, szilaj, ragadozó, állnok, alattomba való és mérges állat. Eredeti színe ordas, hanem a' megszéledítés által sokféle színeket és formákat vett magára; ezek között leg-nevezetesebb az ángóri matska neme, mellynek hosszú szálú selyem forma, szép puha szőri vagyon. A'

mats-

matska többnyire kétszer fiadzik esztendőbenn, őszszel és tavaszszal, és a' nőstény szorgalmatosan elrejtí kölykeit a' hím elől, hogy azokat meg ne fojtogassa. Rend szerint kilentz tíz esztendeig, néha tovább is el-él. A' meleget és a' puhaságot, de a' mellett a' tilztságot is felette szereti, nyálk és hízelkedő állat, jó kedvibe dorombol, (fon) haragjába, vagy ha eleségit valakitől félti, morog; hús neműekkel él, a' halat különösen szereti, a' nedveséget kerüli; bizonyos fűveknek, nevezetesen a' matska gyökérnek szagában szinte bujálkodik: azt megérezvén, örömben ugrál, felkeresi; és rajta hentereg. A' szőri tellyes electrumi erővel, és némellyek tsak a' szagának érzésire is elájúlnak. A' matskát is, valamint az ebet, nem jó az embernek lettéb magához szoktatni: rész szerint mivel mind a' mellett is, hogy ragaszkodik az emberhez és néki hízelkedik, igaz és a' kutyáéhoz hasonló hívséget ritka találni a' matskában; rész szerint, mivel ennek roszsz következt sok szomorú példák bizonyítják; p. o. hogy a' böltsőben hortyogva aluvó gyermeket megfojtotta és a' torkát öszverágtá, hogy a' borotválkozó ember keziben megsillámlott borotvához ugorva kapván, annak nagy sérelmet okozott, 's több e' félek; már azt akár roszsz indúlatból, akár tsak azon hajlandóságból tselekedje, melly szerint mindenhez, a' mit mozogni lát, hozzá kap, mind egy a' káros következtése. Hogy megveszhet a' matska, a' sem példa nélkül való dolog. Néhol megefzik a' matska húst: a' bőriből béllést, vagy prémet, a' beleiből húrokat készítenek.

A' VAD MATSKA nagyobb a' szelíd-
nél, ordas szőrinn imitt amott feketés voná-
sok mennek keresztül; Európábann és Asiá-
nak vele határos szélein fák' odvaiban,
vagy sásos és másféle sűrűség között lakik;
nyúlakkal, fajok őzekkel, hörtsökökkel és
madarakkal él; vén korára az ajakai és
talpai megfeketednek. Kikészített bőriből
prémeket készítenek.

62. §.

Az OROSZLAN (*Leo, der Löwe*) Asiá-
nak és Afrikának sivatag homokos pusztái-
ban lakik; a' leg-nagyobb oroszlan nyóltz
kilentz lábnyi hosszúságú, a' farkán kívül
melly maga három négy lábnyi, és a' vé-
gin nagy fürtös bojt nagyon. Igen nagy fe-
je és tsak nem négy szegelletű ábrázatja 's
kartsú dereka van, szőri a' háta táján ver-
henyes a' hasa körül fejéres. A' hím orosz-
lánnak a' nyakánn és szügyinn serényje va-
gyon, mely esztendőjével egygyütt neveke-
dik; de a' nősténynek nintsen, és egyébütt
is apróbb a' szőri. Tekintete és ordítása ret-
tenetes, ez fél mértföldnyire is elhallik, és
kivált mikor megharagszik, hasonlít némi-
néműképen a' mennydörgéshez, gyakrab-
bann ordít, mikor esőt érez. Erejire nézve
nem alább való a' tigrisnél, noha testire
nézve kifsebb annál, széllyelragja a' ke-
mény tsontokat is, és azokat a' hússal egy-
gyütt megefzi. Megtámadja a' leg-nagyobb
állatokat, hanem mikor embert és barmot
egygyütt talál, inkább ezt bántja, mint
amazt, ha tsak amaz meg nem bántotta;
nem is öl le egyfzerre többet annyinál, a'
men-

mennyi éh gyomrának megelégtetésire szükséges. Nagy ereje és megrettenhetetlen bátorsága mellett sok nemes indulatot is tapasztalhatni körülötte: aprólékos gyenge állatokat nem szokott bántani, sőt ezeknek megbántásokat sem veszi fel; a' vele jóltévők eránt való háládatosságának sok példái vannak. Melly jeles minémúségeiért az oktalan állatok' királyjának is neveztetett. Leg-örömeftebb fogdossa a' vad ketskéket és majmokat, megöli a' tevét és elefántot is; az éhséget inkább tűrheti, mint a' szomjúságot; dögöt tsak kéntelenségből eszik. Járása tsendes, és nem annyira futással, mint nagy és tizenkét 's tizenöt lábnyira terjedő ugrással halad. Az Indiaiak megeszik az oroszlán húst, noha annak nehéz és kedvetlen szaga van: nagy ebekkel, vagy a' végre ásott és zöldágakkal vékonyan befedett gödrökben szokták megfogni, és annyira megszelídítik, hogy az ura akaratjának mindenbenn enged, vele a' vadászatra kimegyen, tőle el nem marad; sőt a' vele bánó még a' fejét is bé meri feltátott szájába dugni, melly ugyan mind a' mellett is nagy és veszedelmes vakmerőség. Az oroszlán, valamint egyéb ragadozó nagy állatok, nem felette tenyésző, és noha egyszerre hármat négyet kőlykezik, még is többnyire tsak egygyet nevel fel, mivel a' többek a' fogaik' nehéz jövése miatt eldöglenek.

63. §.

Nagyobb, sebesebb futó és mérgeesebb az oroszlánnál a' TIGRIS, (*Tigris, das Tigerthier, vagy der Tiger,*) mellynek hoszfza

tíz tizenkét, magassága négy öt lábnyi; sárgás barna szőrin fekete vonások mennek lefelé keresztbe; Ásiában és Afrikában folyóvizek mellett lakik: kegyetlen, vakmerő és megrettenhetetlen állat, megtámadja az oroszlánt, az elefántot, és még a' maga nemét is; még mikor jól lakik sem szűnik megtsak tsupa vér szomjúhozásból és kegyetlenségből ölni. Igen szép szőrű bőriből süveget, keztyűket és ló-takarókat szoktak készíteni.

64. §.

Ugyan azon meleg tartományokban lakik a' PARDUTZ; (*Pardus, der Panther*) felér nagyságra akármelley jó nagy mészáros kutyával, barnás sárga szőri fekete foltokkal tarkállik; kegyetlen és ragadozó, de tsak ugyan félelmesebb a' tigrisnél, éjtszánként bétsap a' házakhoz is, és elfogdosza a' matskákat, az erdőn pedig a' majmokat, menyéteket és patkányokat; megöli a' tehenet is, és elvifzi a' borját. A' bőri betses szűts portéka.

65. §.

A' LEOPÁRD is (*Leopardus, der Leopard*) hasonló természetű és nagyságú ragadozó állat, és fekete foltokkal igen rendszeren tarkázott bőri még a' tigrisénél is fellyebb betsültetik, 's elkél hatvan hetven forinton.

66. §.

Formájára a' matskához, nagyságára nézve pedig a' rókához hasonlít a' HIÜZ, (*Lynx, der Luchs*) tsillogó nagy szemeivel igen élesen lát, hegyes füleinek a' végén bojtos szőr vagyon; az Északi hideg tartományokban erdőkben, föld alatt való lyukakban lakik, mellyekből hajnalban és esthajnalon jár ki prédálni; 's felmászván valamely fára, lesbe áll, és az a' tájon elmenő szarvasra, őzre, vagy juhra, tíz tizenkét lábnyira is rá ugorván, azt torkon kapja, megfojtja, és elébb a' vérit szívja ki, azután az agyvelejinek esik, de a' húsból igen keveset eszik. A' vadászok ki szokták füstölni barlangjából, külföldben igen nehéz megfogni, vagy meglőni. Vereses barna szőrű, és feje vonásokkal, 's fekete foltokkal tarkálló bőri igen nagy belseiben vagyon.

VII. R E N D.

HASADATLAN KÖRMÜK. (*SOLIDUNG
LA, THIERE MIT UNGETHEILTEN
HUFEN.*)

67. §.

Ezen rendhez csak a' ló fajtájú állatok tartoznak, mellyeknek, mint a' nevek is mutatja, leg-nevezetesebb meggesmertető jelek ez, hogy egész talpokat körülvevő körmök nintsen meg-hasadva.

Egy állat sem ment az emberek' nevelése és pallérozása által nagyobb tökéletességre, mint a' LÓ, (*Equus, das Pferd*) mellybenn a' test' szép termetin kívül az erő, a' serénység, a' leírhatatlan bátorság, a' külömbkülömbféle dolgok' megtanulására alkalmas észszel egygyütt vagyon. Lengyelországban, Nagy Tatárországban, Sibériában és Khinában találtnak még vad lovak, de a' mellyek aprók, és külső tekintettel keveset mutatnak: hanem a' mérsékelt melegű tartományokban, nevezetesen Arábiában és Persiában teremnek a' legjobb fajtájú és leg-szebb lovak; és ezek olly nagy tekintetben tartatnak, hogy mikor világra jönnek, az Emir (Fejedelem' helytartója) Secretáriusának, vagy más hites Notáriusoknak és tanúknak jelenlétekbenn, azonnal béírják neveket, és születések helyit, napját, 's óráját régi elejikknek egynehány száz esztendőkre terjedő laistromába; 's ha mikor közzülök valamellyet eladnak, ezen hiteles genealógiának párját is velek adják, a' vevőnek tellyes megnyugtatóására. Az illyen ló elmegyén napjában tizenennyöltz, 's húz mértföldet, és elkél három negyedfél ezer forinton 's többen is. Ugyan ezek közül való származású mén-lovak tették az Angliai és Spanyolországi lovakat Európában igen nevezetesekké. Leg-kedvesebb és leg-halznosabb eledele a' lónak a' széna és a' zab, mellyre, mint málszor is jó kedviben, nyeríteni szokott. Keveset alufzik, és el-él huszonöt harmintz esztendeig. Nálunk tsak munkára, utazásra, hadi szolgálatra és

és pompára veszik hasznát: de némelly nemzetek a' húsát és tejét is megeszik; a' megaludt tejéből pedig bizonyos pálinka forma erős italt főznek. A' bőrivel, és mind rövid, mind szálas szőrivel, a' tserző vargák, szita kötők, nyereg tsinálók és más külömbkülömbféle mester emberek foglalatoskodnak; a' zápfőjükből szép gombokat és holmi kirakott házi eszközöket készítenek.

69. §.

Nálunk a' SZAMAR (*Asinus, der Esel*) tsekély és bizonyos tekintetben megvetést érdemlő állatnak tartatik: de a' napkeleti és délitartományokban, a' mellyekben annak valóságos hazája vagon, és a' hol eredeti erős termetit, nagyságát és elevenségit megtartotta, másképen ítélték és ítélnék felőle: sőt Spanyolországban is halál van a' fejire téve, a' ki az odavaló jóféle szamarak' fajtáját külső országra kilopja. Testinek formájára nézve nagy fejű és fülein rövid serényin, kopasz és csak a' végén bojtos farkán kívül hasonlít a' lóhoz: óltsó és könnyen szerezhető eleséggel, úgymint akár melly gazzal, tövissel, és bogátskóróval él; a' lónál ugyan tsendesebben megyen, de tántorodás nélkül való lépésre nézve, kivált hegyes völgyes környékeken, bátorságosabb járású: nagyságához képest leg-több terhet bír el, keveset aluszik, keveset betegeskedik, és kemény száraz bőri lévén, a' bogarak és férgek tsípéseitől is keveset szenved. Élél hufzonöt harmintz esztendeig. Spanyol és Olaszországokban megeszik a' húsát. A' teje kevesebb kövérséggel és sajtos részekkel

kel bírván, mint a' tehén tej, könnyen emészthető, és kivált szárazbetegsége hajlandó személyeknek, különösen használatos.

70. §.

Szamártól és lótól fájzik az ÖSZVÉR, (*mulus, das Maulthier, vagy der Maulesel*) melly, kivált Spanyolországban, olly nagy tekintetben van, hogy Királyi-hintók eleibe is fogják. Nagyobb, tartósabb és erősebb a' szamárnál szelídebb és tsendesebb a' lónál, mellynél fogva mind tereh hordásra, mind szekerek vonására igen alkalmas.

71. §.

A' ZEBRA, vagy ZEKÓRA, (*equus zebra, das Zebra*) Afrikának déli részeiben lakik; a' lótól teste állására nézve csak annyiban különböz, hogy fülei valamivel nagyobbak, serénye rövidebb, farka a' szamáréhoz hasonlít, és a' végén bojtos szőr van. Fejéres vagy sárgás színű szőrin mindenütt gesztenyeszínű, vagy fekete, mintegy két újnyi szélességű keresztvonalok látszanak, mellyre nézve, mivel a' bőriből igen szép nyeregtakarók készülnek, nagyon drága áron kél el. Többire felette szilaj, nehezen szelídíthető, és egyébre haszna vehetetlen állat.

VIII. R E N D.

BARMOK. (*PECORA. DIE VIEHE.*)

72. §.

Ezen rend a' hasadt körmű és újjas lábú, kérőt rágó állatokat; azok között nevezetesen a' leg-hafznosabb barmokat foglalja magába.

73. §.

A' Napkeleti és déli meleg tartományokban, hol a' ló, tehén, ökör, juh, el nem élhetne, olly hafznos barom A' TEVE (*camelus, das Kameel*) hogy maga mind ezeknek nem létit kipótolja. Elbír kilentz tíz mázsa terhet, ügetve elér a' nyargaló lóval, és napjába könnyen elmegyén tizenkét 's tizenöt mértföldet; akármí gazt, töviset és bogátskórót örömetst megeszik, elvan nyóltzadnapig is ital nélkül; fiatal korában kedves izú a' húsa, a' teje pedig a' tehén-téjnél még kövérebb lévén, vízzel elegyítve élnek vele; ebből is szoktak, valamint a' ló-tejiből, erős italt készíteni. A' izóriból kalapokat és matériákat, a' bőriből varga és tímár munkát, a' vizelletiből szalamiát, a' ganéjjából tőzeket szoktak készíteni. Termetire nézve nagyobb a' lónál, és hét nyóltz lábnyi magasságú; hoszszú nyaka, lapos kis feje, portzogóval borított ínye, hasadt ajaka, rozsdaszínű, homályos fakó 's néhol szürkés szőri, és púpos háta vagyon; nagy hoszszú lábainn és szügyén húsos tsómók vagynak, mellyekre támasz-

maszkodik, mikor ledűl vagy felkél; hátúlsó lábainak három hajlása és mind a' négy talpai alatt vastag bőrrel borított húsos párnátska vagyon, melly a' meleg homokban való tartós menetelközben nagy könnyebbségre szolgál.

Két nemei vagynak a' tevének, az egyiknek tsak egy púp van a' hátán, ennek sebes menetelire nézve DROMEDAR nevet adtak; (*camelus dromedarius, der Dromedar*) másik a' KÉT PÚPOS HÁTÚ TEVE, (*camelus Bactrianus, das Trampelthier*) melly amannál még erősebb, tartósabb, és elél negyven esztendőig 's tovább is, a' honnan egygyet nem is igen adnak alább másfél száz forintnál. A' fellyebb dítsért minéműségein kívül tsak arra nézve is megbetsülhetetlen marhájak a' napkeletieknek a' teve, hogy a' kereskedők minden portékáikat tsak ennek segítségével szállíthatják által meszsze tartományokra, a' sivatag, homokos és elhagyattatott pusztákon kerefztül, mellyeken való utazás közben, ha víz dolgából megszorúlnak, időről időre levágnak egy tevét, és annak ötödik gyomrában tisztán és szag nélkül maradni szokott vízzel öltják szomjúságokat, és tartják meg életeket. Mikor a' tevét megakarják terhelni, bizonyos jelt adnak néki, és azonnal leereszkedik a' földre, 's a' rakodás véghezmenvén, ismét felkél. Ha elfárad sem ostorral, sem sarkantyúval, sem öltönnel nem lehet rajta semmit venni, egyedül a' muzsika szónak, vagy az éneklésnek (melyben különösen gyönyörködik) hallására kéz magát utolsó erejének megvetéséig megeröltetni.

74. §.

A' teve közt, és a' következők közt mintegy közép nemnek lehet venni a' TEVEKETSKÉT és a' JUHTEVÉT: mindenik Amerikai állat, és élete módjára, hosszú nyakára 's magas száraitra nézve egygyez a' tevével, tsakhogy sokkal kisebb, és a' hátán púpja nintsen.

A' TEVEKETSKE, vagy LAMA (*Camelus lama*, vagy *glama*, *die Kameelziege*) van olyan nagy, mintegy középszerű lámár, kitsiny feje, nagy fekete szemei, hosszú orra és nagy valtag letsüggő ajaka, felálló füle, egyenes vékony és a' végén felfelé görbülő farka, és hasadt körme nagyon. Fejér, fekete, barna, vagy tarkás szőri a' hátán és farkán igen rövid, az oldalain és hasán szép hosszú szokott lenni. Vad korábann a' hideg tájékokat szereti, és hat hétszáz jár egygyütt seregestől, igen bátor, nyerit mint a' ló, és felhág a' leg-magasabb kőszalak' tetejire. Péru a' hazája, hol már az Európaiak' oda érkezések előtt mint tereh hordó házi marha úgy tartatott. Még most is egynehány száz ezernek hátán szokták a' Potózi gazdag bányákból ásott értzeket és más egyéb portékákat elszállítani. Rend szerint elbír egy vagy másfél mázsát, békelességestűró, tsendes, egyenlő és tántorodás nélkül való járású állat, a' menésközben legel, éjtszaka semmit sem eszik, igen ritkán iszik. Ha elfárad, igen vígyázva a' térdire ereszkedik, hogy a' hátán lévő tereh félre ne tsúszson, vagy le ne essen, és minekutánna kipihente magát,

a' vezetője füttyentésre egyszeribe felkél: de ha vagy szor felett megterhelik, vagy fáradtann is még tovább való menésre erőltetik; már akkor a' földhöz vágja magát, és sem vérrel, sem semmi erőzakkal fel nem lehet többé állítani. Már akkor jobb csak mindjárt levágni, különben mind addig veri a' fejét a' földhöz egygy oldalról más oldalra, míg a' párája ki nem megyen. Külömbenn annyira békelességestűró, hogy ha mással megbolfszöntják, se nem rüg, se nem harap, hanem tsípós nyálával köpi pofon azt a' ki bántja, melly a' bőrt felelzi, és mint a' rüh úgy szokott vízfketni. Próbálták Spanyolországban is tenyélsztetni, de mind eldöglött.

A' JUHTEVE, vagy PAKÖSZ (*Camelus pacos, das Saafkameel, vagy Vicunna*) természetire nézve hasonlít a' teveketskéhez, csak hogy annál sokkal kifsebb; a' száraz rózsa levelekhez hasonló színű igen szép gyapja a' selyemmel egyenlő áron kél, és igen szép kelztyüket, harisnyákat; (strimpfeket) takarókat, szőnyegeket és drága polzátókat készítenek belőle. Peru havasain lakik, seregestől jár, és mihelyt embert lát, a' fíjait maga előtt hajtván, nagy sebességgel elszalad. A' Napnyúgoti bézoar kő ennek gyomrában találtatik.

75. §.

Gyámoltalan és erőtelen állat a' JUH, (*Ovis, das Schaaf*) néki sem ereje, sem bátorsága, sem fegyvere, sem serénysége, sem ravaszága nintsen a' maga óltalmazására; és

és ha valamely állatnak, valóbann ennek van leg-nagyobb szüksége az ember' védelmező gondviselésire: de meg is jutalmaztatja a' reá fordíttatni szokott költséget és gondot, a' mennyiben teje, gyapja, bőre, húsa, fagygya, bele és ganéjja, mind hafzonra fordítható, mellyet az emberek jó idején meg is esmértek, a' honnan a' juhtartás a' földmiveléssel egyenlő idejű és eredetű. Találatnak ugyan még ma is Sárdiniában, Görög országban és Sibériában vad juhok, mellyeknek *Musflon*, vagy *Argali* a' nevek, ezek nagyságokra nézve felérnek egy közep-szerű ideji borjúval, igen szilajok és futósok: de a' többek, minekutánna emberek kéze alá kerültek, jobbára elvesztették eredeti nagyságokat és elevenségeket, 's a' tartományhozképest, mellyben laknak, külömbkülömbféle formákra változtak; p. o. az Islandiai juhoknak hat 's nyóltz szarva is van; az Arabiainak a' farka harmintz negyven fontot nyom, és hogy azt könnyebben bírhasza, apró szekeretskéket szoktak alá kötni; az igen meleg tartományokban nem annyira gyapja, mint a' ketskéjéhez hasonlító szőri vagyon, ellenben a' Persiainak leg-szebb és a' selyemnél is puhább a' gyapja; Tatár országban az Usbekki juhok göndör szürkés hamu színű gyapjának a' vége gyöngy formára van ölzve fodorodva, és ezeknek bőri az az igaz Mufzka prém, melly a' Czoboly után való leg-drágább szűts portéka; a' Gvineai és Szenegáli juhoknak apró szőrök, és a' kosoknak a' szemekig begörbült szarvok 's földig érő serények vagyon. Európában a' Spanyol országi juhok' gyapja leg-betsesebb, azután való az Anglusoké;

mellyektől származott kosok által kezdik már hazánkban is az úgy nevezett selyem gyapjas juhokat tenyésztetni; eddig csak a' birkét és az úgy nevezett magyar juhot tartották nálunk, amaz szarvatlan, és a' gyapja rövidebb, puhább; 's posztó tsinálásra alkalmatosabb: ennek tekergős szarva és hofszú bojtos szőri vagyon, mellyből leginkább gubákat, szúrt és pokrótzokat, a' bőriből pedig igen meleg úgy nevezett juhászbundákat készítenek.

76. §.

A' KETSKE (*Capra, die Ziege*) eleven, pajkos, és kivált a' mászkálásban felette gyönyörködő állat, a' juhval fejinek és szarvainak formáján, szakállán és szőrinek mi voltán kívül sokakban megegygyez. Elede-
lire nézve finnyásabb a' juhnál, a' mennyiben még arra is, a' mit leg-jobban szeret, hirtelen rá ún; a' fák' gyenge jövéseit, a' száraz sovány földön termett fűveket és kórós plántákat leg-örömeftebb ráogatja; megelzi a' bürköt is, minden ártalom nélkül. Elztendónként egygyet vagy kettőt fiadzik, és elél tíz tizenkét elztendeig. Nálunk nem tartják gazdagságnak, a' ketskét egész nyá-
janként tartani, mint p. o. Spanyol országban, hol a' bőriből kordovánt és pergament, a' szőriből parókokat, kalapokat, és külömbkülömbféle matériákat készítenek, a' fagygyát sok ízaz mázsánként eladják; fiatal korában a' húsát megeszik, a' tejjel házi szükségre élnek, melly ugyan a' szamá-
márénál valamivel kövérebb, de még is könnyenn emészthető, és a' szárazbetegsége
re

re hajlandó embereknek használatos. A' BAK-
NAK (*Hircus, der Bock*) különös nehéz
szaga vagon.

A' VADKETSKE'NEK több nemei kö-
zött nevezetes a' HAVASI KETSKE, (*Ca-
pra ibex, der Steinbock,*) jóval nagyobb a'
közönséges ketskénél, és hátra álló 's há-
rom lábnyi hofzszaságú nagy szarvai tizenöt
húsz fontot nyomnak, a' leg-magasabb kő-
sziklák' tetején lakik, és tsudálatos könnyű-
séggel ugrik egygyik kőszál' tetejiről a' má-
sikra. Nem annyira húsáért, mint betses,
tartós, és semmi nedveséget által nem bo-
tsátó bőriért szokták vadálzni.

Még igen nevezetes az ANGORI KETS-
KE is, melly kis Asiában fekvő Angora vá-
rosától, mint hazájáról vette nevezetit. Tes-
te rövidebb, szarvai magasabbak, mint a'
közönséges ketskének, hofzszú fülei letsüg-
genek, nyóltz kilentz hüvelyknyi hofzszasá-
gú, szép feje és selyem forma puha szőri
vagon, mellyet nálunk hibásan teve szőr-
nek neveznek, és a' belőle készült matériát
kamelótnak; 's minthogy igen könnyű tar-
tású, és a' közönséges ketskénél bővebbenn is
tejel, már némelly Európai országokban is
szerentsésen tenyésztetik.

77. §.

Nagy és megbetsúlhetetlen hasznait ve-
zi az ember a' SZARVAS MARHANAK,
mellynek himjét BIKANAK, (*Taurus, der
Stier*) kiherélve ÖKÖRNEK, (*Bos, der Ochs*)
nőltényit, TEHÉNNEK (*Vacca, die Kuh*) ne-
E 2 ve.

vezik. Ennek húsa, teje és vaja a' leg-fogatosabb és leg-táplálóbb eledel, fagygya, bőre, szarva, szőri és még ganéjja is különbkülömbféle házi és gazdaságbeli szükségeknek pótolására alkalmas: ennek segítségével által boldogul a' szántóvető a' földnek művelésiben, a' termésnek bétakarításában és a' leg-nagyobb terhek' hordásában. A' Jóreménység' hegye környékin lakó Hot-tentótok még hadi szolgálatra és szelíd nyájjaiknak őrzésire is alkalmaztatják ökreiket, mellyek úgy meg vagynak tanítva, hogy, mint az ebek, az esmerősöket és a' helységbelieket nem bántják: ellenbenn az esmeretleneknek és kivált az Európaiaknak a' leg-nagyobb dühösséggel nekik rohannak, és azokat feldöfölik, vagy öszvetapodják, ha csak a' gazdájok meg nem szólítja, kinek szavára azonnal visszaternek. A' tartományoknak és az élés módjának különbségihez képest, mind színére, mind nagyságára, mind hasznára nézve igen különböz a' szarvas marha, a' Podóliai, Magyar országi és Angliai ökrök, a' Helvétziai és Hollandiai tehének leg-nevezetesebbek.

Lengyel és Muzka országokban, Mórdvában, és Amérikában találtnak még VAD MARHAK, mellyek nagyságokra és formájokra nézve a' közönséges ökörtől kisebb vagy nagyobb mértékben különböznek, s ahoz képest különbkülömbféle nevet viselnek, A' VAD BIKÁ, (*Urus, der Auerochs*) sokkal nagyobb a' szelídnél, megnő hét lábnyi magasságra, nagy ereje és mérge vágyon, haragjában úgy villognak a' szemei, mintha szikraznának, meggyózi a' medvét

és az orofzlánt is, és erős szarvával alkalmas vastagságú fákat kifosztott dűjteni. A' BIZON is, (*Bison jubatus*, vagy *Bos bonasus*, der *Bison*) vad marha' neme, vállai között pupja, és a' nyakán 's szügyin hofszú serénye és rövid fekete szarva vagyon, Afrikábann és Amérikában lakik sűrű erdősegek között; a' húsa kedvetlen szagú.

78. §.

A' BIVALY, vagy BIAL, (*Bubalis*, der *Büffel*) Asiából terjedett el Európába, zömökebb termetű a' közönséges ökörnél, szarvai valamivel magasabbak, szőri barnás fekete, lapos szarva vége előre görbedt, a' farka kopasz szokott lenni. A' közönséges tehénnel annyira ellenkezik, hogy annak borját semmiképpenn el nem fogadja, sem amaz a' bial borjút. A' meleget és a' posványokban való heverést felette ízereti, a' veres szín igen ellenire van, és annak látására dühös haragra gerjed: külömben tsendes és nagy terheknek elvonására alkalmas állat; a' teje igen kövér, és van három annyi fele, mint a' tehén tejnek; a' bőre igen erős, a' honnan a' bányákban bivaly bőrből készült nagy zsákokban szokták az értzeket tsigákon feltekerni; másutt kard kötőket és a' lovaskatonaság' számára bőr pánthelokat készítenek belőle.

79. §.

Szeretsen országban és napkeleti Indiában lakik a' TEVEPARDUTZ, (*Giraffa camelopardalis*, die *Giraffe*) melly onnan vet-

te nevét, mivel hoszszú magas nyaka van, mint a' tevének, és barnás foltokkal tarkáló fejéres szőri, mint a' párdutznak. Valamint formája és teste állása, úgy a' járása is különös, a' mennyiben egygyik felől mind az első, mind a' hátulsó lábát egyszerre teszi elébb; leg-magasabb a' szárazonn élő állatok között, úgymint a' mellynek magassága elől tizenhat tizenhét, hátulsó részinn ellenben csak nyóltz kilentz lábnyi szokott lenni; a' fejinn egy kis púpja és két rövid szarva; a' hátán rövid szálú és serte forma keménységű serényje vagyon, rövid farkának bojtos a' vége; fűvekkel és többnyire fa levelekkel él; erőtelen, félelmes, szelíd, és az emberek' szolgálatjára alkalmatlan állat.

80. §.

Ékes testállása, ágas bogas szarva, futós kartsú lába, verhenyes és a' hasán fejéres szőri vagyon a' SZARVASNAK, (*ceruus elaphus, der Hirsch*) melly az egész föld színénn elterjedett, kivéven csak a' nagyon hideg tartományokat, és nagy sűrű erdőkben seregestől lakik. Egyébkor tsendes és félelmes állat, hanem a' párosodás idejénn a' hím szinte dühös indulatba jön, fel's alá futkos, rúgkapál, kiált, egymással dulakodik, és ha eleibe kerül, az emberbenn is kárt teszen. A' nósténynek nintsen szarva, negyven hétig hasas, többnyire egygyet borjadzik, és azt három hónapig szoptatja: a' szarvas borjú mindazáltal nem hagyja el két esztendeig's tovább is az anyját, hanem vele jár bátorságnak okáért.

Má-

Második esztendőskorában már kezd a' szarva jóni; minden esztendőben lehull, és következő tavaszszal újjabb jövén, az esztendőkkel egygyütt tsudálatos szaporasággal több több ágakat nevel, úgyhogy hatvanhat ágú szarvas szarvak sem példa nélkül valók. Az idején kiherélt szarvasnak nem nő szarva: a' mellyet pedig akkor herélnek ki, mikor már van szarva, az többé el nem húllatja. Fűvel, gyenge faágakkal, levelekkel és bimbókkal él, kitsap a' vetésekre is, télen leg-inkább fahéjjat és mohot eszik; öt esztendőskorára nő meg tökéletesenn és elél hufzonót, harmincz esztendeig. A' fijatal szarvasnak kellemetes ízű húsa vagon; a' ki készített szarvas bőrből kesztyűket, ágy terítőket és egyéb házi eszközöket tsinálnak; a' fagygyának külömbkülömbféle kenetek és flastromok készítésire veszik hasznát; a' szarvából port, olajat, spiritust és bizonyos sót készítenek a' patikában; még a' konyhákban is élnek vele bizonyos kotsonyának készítésire, és a' kávé higgadásának siettetésire.

81. §.

Erősebb, magassabb és zömökebb a' közönséges szarvasnál a' JAVOR SZARVAS, (*ceruus alces*, *das Elen* vagy *Elenhier*) melly Európának és Ásiának hideg részeiben sűrű vadon erdők között lapályos helyeken seregestől lakik, fa héjjal, levelekkel, bimbókkal és jövésekkel él, a' vetéseknél is sok kárt teszen, lapos széles szarva, és hamuszínű szürkés, imitt amott feketés, a' lábain és hasán pedig fejéres ízű.

szőri vagon. Orra lyukai olly' nagyok, hogy az ember keze feje könnyen beléjek fér, mellynél fogva igen könnyen vévén a' lélekzetet, felette sebesen nyargal, és egy nap elmegyén hufzonöt-harmintz mértföldet. Félelmes állat ugyan, és ha lehet, tsak futással menti magát, de ha megszorúl, tudja magát az első lábaival erősen óltalmazni, mellyeken lévő erős körmeivel a' farkast is egyszerre agyon vágja. Néha sebes futábann az ijedtség és ellankadás miatt egyszerre ledobban, és az ebeknek 's vadá-
 fozoknak oda érkezésire sem kél fel, mellyet némelleyek arra magyaráztak, hogy ollyan-
 kor a' nehéz nyavalya bántja, és ezen vé-
 lekedésnél fogva a' körmit nagy betsben tartották, azt állítván, hogyha nehéz nya-
 valyás ember abból ifzik, meggyógyúl: de ennek valamint fundamentoma, úgy a' hafzna is tsupa költemény. Melly igen megtud ez az állat ijedni, megtetfzik abból is, hogyha a' fiai mellől az annyokat ellövik, azok, mint megannyi bálványok, tsak megállnak, és könnyen meg hagyják magokat fogni 's szelídíteni. A' húsa jó ízű eledel, a' tsontjából, melly közelít az elefánt tsont-
 hoz, 's meg sem sárgúl, külömbkülömbfé-
 le műszereket és más elközöket készítenek: de leg-betsesebb a' bőri: melly noha ollyan erős, hogy a' golyóbis alig járja által, még is, ha jól kikészítik, puha, mint a' bársony. Amérikábann az ORIGINAL mindenben hasonlít a' jávorfzarvashoz, tsak hogy nagyobb, erősebb, és nagy terepélyes fzarvai közel egy mázsát nyomnak.

82. §.

A' DÁMVAD, (*ceruus dama*, *der Damhirsch*; vagy *Tannhirsch*) kisebb és szelídebb a' közönséges szarvasnál, mellyel élete módjára nézve sokakban megegygez; színe külömbkülömbféle, taláztatik veres, barnás feketés, fejer, és tarka színű is: hátra hajló szarvai laposak és azoknak hegyei lapát formára ízélesednek el; húsa kedvesebb ízű, bőri puhább és símább. Angliában leg-több vagyon, töbnyire két seregre oszolva legel, mellyek közül mindeneknek külön vezére van, és a' legelő helyért egygyik sereg a' másikkal gyakran megverekedik.

83. §.

Európának Ásiának és Amérikanak leg-hidegebb részeiben lakik az IRAM SZARVAS, vagy TARÁND SZARVAS, (*ceruus tarandus*, *das Rennthier.*) melly formájára és élete módjára nézve igen hasonlít a' szarvashoz, nagyságára nézve a' dâmvadhoz. A' vad és szabadságban élő sokkal nagyobb a' szelídnél; amannak a' szőri nyáron szürke, télen fejer, ezé külömbkülömbféle; minden szarvas neműek között legnagyobb és hátra álló kerek's hetven nyóltzvan ágazatra kilapuló szarvai vagynak, mellyekkel a' havat, mint valamelly lapáttal, elhárítja a' maga eledeliről, melly leginkább bizonyos mohokból, fűvekből és falevelekből áll. Minden mozdulása közben valamelly tsikorgást és száz lépésnyire is elhalló ropogást tsinál a' lábával: de a'

mellynek sem helyét, sem okát, sem hasznát, ki nem tudták még eddig bizonyosan tanulni. Ezftendőnként kettőt fíjadzik, negyedfű korára lesz a munkára alkalmaztossá, és él tizennégy tizenöt ezftendeig. Valamint a' melegtartományokban a' tevé, úgy az északi hideg tájékokon ez megbecsülhetetlen hasznú állat; könnyű tartású, a' mennyibenn egész ezftendőt által szabad legelőn él, olly' sebes futó, hogy egy nap elmegyén húz huzonöt mértföldet; húsa kedves ízű, a' teje olly' kövér, hogy a' tsupa rázás által vajjá válik; és ezen állatnak alig van, olly' része, mellyet a' Lappóniaiak és más északi nemzetek hasznára ne tudnának fordítani. A' zsírjával szalonna helyett élnek, a' vériből gömböztöket készítenek, vizellet tartó hólyagjában pálinkát tartanak, a' bőriből ruhákat, lábbeliket, ágyterítőket, sátorokat tsinálnak, a' tsontjaiból tőket, késeket, kalánakat, a' szőriből székekre való párnákat, derekalyakat, pokrótzokat, az inaiból kötni és varrni való szálakat, a' körmeiből ivópotharakat készítenek.

84. §.

Az ÖZ (*ceruus capreolus, das Reh*) mérséklett melegű tartományokban lapályos tserés helyeken lakik, nagyon szereti a' szabad mozgást, tágas helyet, és friss levegő eget; nagyságára nézve sokkal kisebb a' szarvasnál, de hasonló testállású, szarvait szintúgy lehányja ezftendőnként; nyárban barnás, vagy rozsdaszínű, télen szürkés szőri vagyon; tavasz félen kettőt fíadzik,

zik, és elél tizenkét tizenöt esztendeig. A' húsa kedvesebb ízű a' szarvasénál, a' kikészített bőrnek is sokféle hasznát veszik.

85. §.

Termetire és nagyságára nézve igen hasonlít az őzhöz a' PÉZSMA, (*moschus moschiferus*, *das Bisamthier*) Sibériában, nagy Tártár országban és Sinában lakik, betség azon hathatós orvosi szerért, melly a' köldökihez közel egy tyúk tojásnyi nagyságú zsatskóban terem, kövéres, barnás, tündöklő, 's a' megaludt vérhez hasonlító szemetskéből áll, keserű ízű, és olly' erős szagú, hogy friss korábann egy szaglásra keserves fő fájást és orr-vérfolyást okoz, azon helyenn, a' hol tsak valamelly ideig is tartott, egynehány esztendőig megérzik a' szaga. Ez egy lévén a' leg-hathatósabb élesztő és érző inakat erősítő szerek közzül, nálunk igen drága áron megyen.

IX. R E N D.

IDOMTALANOK. (*BELLUÆ, DIE UNGEHEUER.*)

86. §.

Az ide tartozó állatok többnyire igen nagyok, formátlanok, és vagy igen apró, vagy serte forma kemény szőrök vagyon.

A' VAD-DISZNÓ (*Aper, das Wildschwein*) szőri feketés barna, agyari a' szelidénél nagyobbak; Afrikában négy agyara van, mellyek közül a' felsők nyóltz kilentz hüvelyknyi hosszúságúak; orra hosszabb, felálló fülei rövidebbek, szalonnája minsen; a' meleg tartományokat szereti, nagy erdőségekben és mocsáros helyek körül seregestől tanyázik, és mind magát, mind társait igen hatalmasan tudja még az orofzlán ellen is óltalmazni; vad gyümölcsökkel, döggel, gyökerekkel, férgekkel él, és a' megért gabonában is sok kárt teszen. Elél hús húsonöt esztendeig.

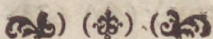
A' SZELID DISZNÓ (*Sus scropha, das Schwein*) minekutánna a' Spanyolok Amérikába is elvitték, az egész föld' színén elterjedett, kivéven az igen hideg tartományokat. Sokat, és mindenfélét ölzveevő telhetetlen állat: kígyót, békát, mint a' Magyar mondja, és sok milliókra terjedő ártalmas férgeket megeszik, és ezzel az embereknek nagy hasznára vagyon, megeszi, ha megéhezik, még a' maga tulajdon malatzait is. Van is nagy ehetőséginek láttatja, a' menyiben minden állatoknál jobban meghízik, és olly' széles szalonnát nevel, hogy abba egerek és patkányok is belé rágják magokat, s belé fjadzanak, és még sem érzi meg; mellyet annál könnyebben meg lehet fogar, mivel a' négy öt mázsás hízott sertések sem példa nélkül valók. Igen éles szaglása lévén, mind azt, valami táplálására szolgálhat, még a' föld alatt is megsejti, és turkaló or-
rá-

rával felkeresi. Felette tenyésző állat, úgy-
mint a' melly néha tizennyóltzat húzát is
malatsozik egylizerre.

A' PÉZSMA DISZNÓ (*Sus tajafsu*, das
Bisamschwein) Amérikaí vad disznónak, a'
neme, és onnan vette nevezetit, hogy a'
hátán, közel a' farkához, egy kis nyílásból,
's az alatt lévő mirígyes tsomóból bizonyos
nehéz szagú nedvesség izokott szüntelen szivá-
rogni, mellyet a' disznónak megölettesése
után azonnal ki kell vágni, külömbenn ez a'
nehéz szag egész testire elterjedvén, a' húsát
megehetetlenné teszi. Formájára nézve is
sokban külömböz az Európai disznóktól.

88. §.

A' BABIRUSZSZA, mellyet némellyek,
de nem elég helyesen, SZARVAS KANNAK
is neveznek, (*Babirusa*, der *Hirscheber* vagy
gehörntes Schwein) igen igen kevésse hason-
lít a' szarvashoz, a' föld' régebben esmere-
tes részeinek leg melegebb tartományaiiban
lakik, kartsúbb teste és jóval magasabb
szárai vagynak, mint a' disznónak, szőri
puha, mint a' gyapjú, és tsak a' hát-gerin-
tzen serte forma. Négy nagy agyari sarló
formán fel és befelé görbülnek, és ezek-
től vette a' fellyebb említett hibás nevezetit.
Erős szaga van a' testinek, mellyet az ebek
már meszfziről megéreznek; mikor kergetik
rőfög és vagdalódzik agyaraival, 's mint-
hogy nem a' leg jobb futó, minél elébb
a' tenger, vagy más víz felé igyekezik, és
ha abba belé ugorhat, megmenekedik, mi-
vel igen jó úszó, és hirtelen elbukván, mesza-
[zi]

szire jön ismét elő a' víz alól. Felső agyárainál fogva valamelly fa ágára kapaszkodván, az elefánt módjára állva aluszik.

89. §.

Amérikai állat a' TAPIR, vagy ANTA, (*Hydrochaerus tapir, der Tapir*) melly nagyságára nézve a' tehénhez, teste állására és formájára nézve pedig a' disznóhoz hasonlít, az orrát kinyújtja és bévonja, mint az elefánt, és meg tud vele holmit fogni. Tsen-des és ártatlan állat, nappal motsáros helyeken hever, éjtszaka jár ki eledelinek keresésire, melly leg-inkább gyökerekből áll; a' tzúkornád vetéseket is örömet megkeresi. Különösen jól tud úszni, és a' víz alá lebukván, melzszire szokott ismét feljöni. A' húsa kedvetlen ízű; barnás szürke, apró szőrű és vastag bőriből paizsokat és más házi eszközöket készítenek.

90. §.

Minden szárazonn élőállatok között leg-hagyobb és az ember után leg-okosabb az ELEFANT, (*elephas, der Elefant*) melly megnő tizenöt lábnyi magasságra, tizen-négy 's néha tizenkét lábnyi hosszúságra, hét nyóltz lábnyi szélességre és ötven hatvan mázsát nyom. Setét barna, vagy eger színű bőri jobbára kopasz, nyaka rövid, szemei aprók, de élvenek; nagy lapos fülei a' fejét megfekszik, zömök lábai mint meg annyi őzlopok, az elsők öt, a' hátul-sók négy körműek; farka rövid, és a' végin serté forma szőr szálak függenek. Leg-nevezetesebb tagja az elefántnak a' két agyarái kö-

között majd szinte földig érő, nyóltz kilentz lábnyi hoszszaságú orra, melly egyszer's mind felső ajaka helyett is vagyon, és nem egyéb egy bőrrel bévont, ízekre osztott, portzogós, hajtogatható nagy tsónél, a' végin két ajaka van, mellyek közül a' felső valamelly horog forma mozgatható görbeségen végeződik; ezt szabad tetfzése szerint hoszszabbíthatja és rövidítheti, vele a' legapróbb pénzeket a' földről felveheti, a' fűveket virágokat leszakaszthatja, a' tsomókat felóldozhatja, az üvegek' dugóit kiszedheti, az ajtókat kulcsokkal kinyithatja, bezárhatja; ezzel vízi az eledelt és az italt a' szájába, ezzel nem tsak nagy és nehéz teste-
ket felemel, hanem még a' középszerű vastagságú fát is gyökereltől kitekeri a' földből, és egy ütésivel a' leg-erősebb lónak lába szárát is ketté töri.

Az elefánt nem eszik húst és halat, hanem fűvet, gabonát, gyenge fa-ágakat, gyümöltsöt; a' riskását és az erős italokat különösen kedvelli. Asiában és Afrikában többnyire roppant erdőkben és folyóvizekhez közel seregenként lakozik; a' nősténynek első lábai között van a' tölgye, másfél esztendeig hasas, és a' fija, mikor világra jön, van olyan nagy, mint egy középszerű vad disznó, közel harmintz esztendeig nevelkedik, és el-él százig, másfél százig. Az agyarái, mellyekből hasogatják az úgy nevezett elefánt tsontot, negyedik esztendőskorábann indulnak, megnőnek hét nyóltz lábnyira, és nyomnak egy's másfél mázsát is. Még vad korábann is tsendes és szelíd természetű, nem bántja az embert,

ha csak ez meg nem boszszontja valami méltatlanság vagy tsúfolás által; de már ezen tekintetben szer felett érzékeny, és azt, a' ki tsúfolja, szint olyan dühösséggel támadja meg, mint a' ki megsebesíti; néki rohan, és vagy agyarával általszúrja, vagy orrával magasan felvetvén, mikor a' földre leesik, halálra tapodja. Úszni jól tud, járása egyenlő, bátor és még az út nélkül való darabos helyekenn is botlás nélkül való: lépve is elér az ügető lóval, ha pedig jól meghajtják, elhalad egy nap húsz mértföldet. Az orra nyilását általában a' földhöz nyomja, hogy valami módonn egér ne mázszon belé.

Minthogy a' megfzelídített és házi elefánt soha nem szaporodik: sokféle utakat és módokat követnek el az emberek a' vadnak elfogására. Leg-nevezetesebb ez: azt a' környéket, mellyen a' vad elefántok szamosan tartózkodnak, sok emberek körül veszik, és azokat tűzzel, füsttel, lövöldözéssel, dobzóval, trombita harsogással, mind addig szorítják öfzszébb öfzszébb, míg egy bizonyos helyre vehetik, melly erős palánkokkal vagyon körül véve, és a' hol szelid elefántok vagynak: itt, vagy ha jó móddal megeshetik, addig is, kötelet hurkolnak a' lábokra, és előttök kedves eledelkel, italokkal, szép szóval, nyájas ígéretekkel, a' több elefántok közé fogva tsalják el jövendőbéli szállásokra. Itt eleinten kedvetlenek és szomorúak szoktak lenni: de egynehány nap múlva hozzá törődnek a' fogásához, kézhez szoknak, és már négy hét múlva hátokra veszik igazgatójokat. Az

egy²

egyfzer megszélidült elefántnál nintsen tsendesebb engedelmesebb állat, az a' gazdája' szavát és intéseit megérti, letérdel előtte és orrával emelítvén, segíti a' reá való felhágásban; nagy ereje van, tsak az agyarainn elvilzen két mázsát, a' hátán pedig húszat, harminzat; sok járást és munkát elkövet, ha szép szóval és ígérekkel járnak körülötte: de meg is várja az ígéretnek tellyesítésit, és ha azt a' gazdája elmúlatja, veszedelemre teszi ki életit. Van a' többek között erre egy nevezetes példa, melly az elefántnak mind rettenetes boszszúállását, mind haragjának közepette is szép maga mérséklésit mutatja. Még nem tartván egy vezetője néki tett ígéretit, azt az elefánt a' felesége szeme láttára megölte; ki nagy elkésredésibenn és boszszúsagábann oda viszi két gyermekeit az elefánt eleibe, és ezt mondja: no ha megölted az uramat, itt vannak a' gyermekeim is, öld meg ezeket is. Az elefánt meghökken, azonnal megjuhádzik, és szánakozással 's megbánással tellyes tekintetet mutatván, felteszi a' gazdája' nagyobbik fiját a' maga hátára, és azután sem engedte magát egyébtől vezetetni. Régentenn a' hadban is nagy hasznát vették, toronyforma alkotmányt építvén a' hátára, mellyből húsz harminz katonák nyilakkal lövöldöztek az ellenségre: de a' puskáknak és ágyúknak feltaláltatásától fogva többé ennek helye nintsen. Megezik az elefánt' húsát az Indiaiak, és kivált az orrát különös kedvességű eledelnek tartják.

A' FEJÉR ELEFÁNT nagy ritkaság, pompásan tartatik, és tsak nem isteni tilz-

telettel illetetik. Ezért az Indiai Királyok kéfzek egymással nagy és tartós hadakat folytatni: mind ennek pedig fundamentoma ez a' helytelen vélekedés, hogy egygy illy' nagy ritka és felséges állatnak testibe bizonyosan valami nagy ember', vagy Fejedem' lelkinék kellett költözni.

91. §.

A' SZARVAS ORRÚ, (*Rhinoceros*, *das Nashorn*) melly nagyságára nézve az elefánthoz közelít, nevezetit azon hátra görbülő másfél lábnyi hoszfzaságú szarvról vette, melly az orra' bőriből vagyon kinöve. Feje és rőfögése a' disznóéhoz hasonlít, orra kisdud, és a' felső ajaka véginn egy szaru forma keménység vagyon, mellyet kinyújthat, bevonhat, és vele holmit meg is foghat; szemei aprók, felálló fülei hegyesek, bőre vastag, rántzos, tsak nem meztelen, hamuszínű szürke, vagy feketés, és olly' erős, hogy azonn az ón golyóbis tsak ellapúlván, róla vízfza pattan, a' vas sem járja által; az első lábai görbék, farka rövid, és valamennyire szőrös. Az Áfrikai szarvas orrúnak tsak egy szarva vagyon, az Asiainak kettő, mellyek között a' hátulsó kifsebb. Hoszfza a' farkán kívül van legalább tizenkét, magalsága hat hét lábnyi. Leg-inkább folyóvizek és motsáros helyek körül lakik, mellyekben örömet hever. Kemény és tövises növényekkel él, mint a' szamár. Noha természettel felette vad, nem bántja tsak ugyan az embert, ha tsak néki boszfzút nem teszen, vagy veres ruhában nem megyen eleibe. Haragjába a' földet

túr-

úrja, mindent öszvetapos, és ha eléri azt, a' kire megboszfazonkodik, a' szarvával derekon döfvén, a' levegőbe úgy felveti, hogy az esés miatt is meg kell halnia. Legjobban meg lehet tőle menekedni, ha az előtte futó mindenkor óldalvást tér ki előle, mivel a' fordulás nagy erejire szokott esni. A' megfogásábann ilyen mesterséggel élnek: mély gödröt ásván, abba egynehány hegyes karókat állítanak fel: 's fellyúl gyenge ágakkal befedvén, a' szarvasorrút néki riasztják, és az véletlenül bele esvén, vagy egygyik vagy másik karó általszúrja a' hasát, és megöli. A' szarvából, mint az elefánt tsontból, holmi házi eszközöket, a' kiteszert bőriből páltzákat, paizsokat és pántzélokat szoktak készíteni.

92. §.

A' VIZILÓ (*hippopotamus amphibius*, *das Flusspferd*) melly Jób könyvében Behemótnak neveztetik, egyedül tsak nyerítő forma szavára nézve hasonlít a' lóhoz: folyóvizek és édes vizú tavak körül lakik, nappal jobbára a' sás között hever, és éjtszaka jár ki eledelének keresésire, melly zöldségből, fásból, gyökerekből, riskásából, tükornádból és halakból áll. Hofzszaságra közelít az elefánthoz, hanem igen rövid lábai lévén, tsak felényi magasságú, nagy zömök teste nyom hufzonnégy hufzonöt mázsát. Feje az ökör, vagy a' bivaly fejihez, testállása, a' disznóéhoz hasonlít, borzas szőrü nagy szája, és mikor azt feltátja, abban látzó negyvennél szaporább nagy fogai rettenetes tekintetűek; ezek olly'

nagyok, hogy egy közzülök öt hat fontot nyom, és olly' kemények, hogy az átzél-lal tüzet adnak, mellyre nézve az elefánt tsontnál fellyebb betsültetnek. Feketés bar-na vastag bőrön tsak imitt amott és keveses szőr látszik. Tsendes állat, a' lö-véstől kivált igen fél, és ha üldözöbe ve-fzik, leg-inkább futással, 's kivált úzással és a' víz alá való elbúkással menti magát: de ha futába meg sebesítik, felettébb néki mérgesedik, és rettenetes erejű fogáival, mellyekkel a' leg-vastagabb deszkát is ke-resztül harapja, lok kárt teszen. A' húsát a' fertés húsnál még jobb ízűnek tartják, a' nyelvit füstölve eszik, a' zsírját kiolvaszt-ják, a' kikészített bőrit ugyan azon hafz-nokra fordítják, mellyekre szoktak a' szar-vasórrúéval élni.

93. §.

A' ROZMAR, vagy TENGERI LÓ, (*Trichechus rosmarus, das Wallrosz*) valamint a' víziló, nyerítő forma Izaváról vette ne-vezetit, egész testállása pedig a' tengeri bor-júéhoz hasonlít, tsak hogy annál sokkal nagyobb, mivel tizenhét tizennyóltz lábnyi hosszúságra is megnő. Az Európa Ásia és Amérika között lévő jeges tengerben közel a' partokhoz lakik: és felső álltsontjából lefelé kiálló közel egy rőfnyi hosszúságú két nagy fogairól nevezetes, mellyeket a' jégbe, vagy a' fagyos földbe belé vágván, azoknál fogva vonja elébb egész testit; 's minthogy ezek az elefánt tsontnál még fe-jérek és tartósabbak, igen nagy bets-ben vagynak. Erős és mérges állat, nem tsak

tsak magát óltalmazza a' vakmerőségig me-
 nó bátorsággal, hanem egymást is halálig
 védelmezi; ha a' halászok egygyet megsebe-
 sítenek, vagy elfognak, seregestől utánna
 esnek a' hajónak, nagy fogaikkal vagdal-
 ják, és ha futásnak vette magát, nagy or-
 dítással kergetik, míg tsak el nem tűnik
 szemek elől. Mind zsírját, mind erő, vas-
 tag, és közel négy mázsát nyomó bőrit
 halzónra fordítják. Ebből készítik neveze-
 tesen Frantziaországban a' lóggó kotsikat
 tartó igen erős, szívós és hajló ízíjjakat.

X. R E N D.

CZETNEMŰEK *CETACEA*. (*WALL-
 FISCHARTIGE THIERE.*)

94. §.

Az ide tartozó állatokat ez előtt a'
 halakhoz számlálták, holott ezeknek testi-
 nek egész belső alkotmánya a' szárazonn
 élőkéhez hasonló, és mint ezek, szintűgy
 eleveneket fiáznak, 's azokat tölgyecikből
 szoptatják.

95. §.

A' NARVAL (*diodon narhwal, der Ein-
 hornfisch*, vagy helyesebben *der Zweizahn*)
 a' tzehalak nemihez tartozik, és némel-
 lyektől hibásan tengeri egyfzarvúnak nevez-
 tetik, azon öt, hat 's néha tizenkét tizen-
 három lábnyi hoszszaságú srófos forma he-
 gyes két fogáról, melly a' felső áll-tsontjá-
 ból két oldalról egyenesenn előre áll, 's

mivel egygyikét vagy tsatázás közben, vagy kősziklába 's jégbe ütköztvén vele, töbnyire elveszti, azért nevezték egy szarvúnak. Ezen unicornis szarvának tartatott fognak ez előtt nagy orvosi erőt tulajdonítván, megadtak érette ezer 's másfél ezer forintot is: de már mai világban nagyon leszállván az ára, lehet huszonöt harmintz forintonn is kapni; mivel már most, mint az elefánt tsontot, tsak holmi eszközöknek készítésire fordítják. Maga a' hal, melly mintegy húsz lábnyi hosszúságú és igen kicsiny fejú, rész szerint a' tengeri fűveket 's egyéb eledelít hozza fel vele a' mélységből, rész szerint a' jeget fúrja vele által, hogy friss levegőt kaphasson; rész szerint a' nagy tzethalaknak és néha a' hajóknak is nekik megyen vele: de a' melly vakmerőség gyakran életibe kerül, annyival inkább, mivel leg-jobb hal zsírt ad, 's azért a' tengeri halászok igen kapnak rajta.

96. §.

Minden előttünk esmeretes állatok között leg-nagyobb a' TZETHAL, nevezetesen a' GRÖNLANDI TZETHAL; (*Balaena mysticetus, der Groenlaendische Wallfisch*) ez előtt, míg annyira el nem fogdozták, gyakran lehetett látni száz, száz húsz lábnyi hosszúságúakat: de már most, mint-hogy esztendőnként egynehány százakat elfognak, ritkábban nőhet meg annyira, és leg-inkább hatvan hetven lábnyi hosszúságú, derékon pedig negyven ötven lábnyi szélességű, és hat hét ezer mázsányi nehézségű. A' feje közel egy harmadát teszi

egéiz

egész testnek; a' melyinn lévő úszó szárnyai tíz tizenkét lábnyi hosszúságúak és szélességük, hajlásokra és ízekre vagynak oszolva; szemei igen tsak akkorák; mint egygy ökörszem, mozgathatók, és mind szemöldökei, mind szemhéjjai vagynak, külső fülei nintsenek, de azoknak belső alkotmánya szint olyan, mint a' szárazonn élő állatokénak. Orra helyett a' feje közepin másfél lábnyi szélességű és a' hegedű' lyukaihoz hasonló formájú görbés két nagy lélekző lyuka vagyon, mellyekenn a' vizet olly' nagy zúgással fújja fel, hogy annak hangja tsendes időbenn elhallik egy mértföldnyire, és mikor a' tzeihalak százanként egygyütt úsznak, ezen torony magasságú víz özlopok távolról igen felséges tekintetet mutatnak. Néha szokott a' tzeihal néminémű rettentés hangot adni, melly, a' mint mondják, az orofzlán' ordításánál háromszorta erősebb. A' nyelve nem egyéb egy nagy darab szalonnánál, melly a' szájának alsó részit mozdúlhatatlanúl megfekszí, és a' mellyből magából tíz tizenöt tonnára való (egy tonna mint egygy öt fertály akós hordó) halzsírt olvalztanak. A' szája olly' nagy, hogy minekutánna megölik, hét nyöltz ember tsónakostól belé menvén, szabadon dolgozhatnak benne; a' torka ellenbenn olly' szűk, hogy egygy ember' ökle alig fér által rajta. Fogai nintsenek, hanem azok helyett hat hét száz szarú nemű sarló vagy abrants darab forma szőrös szálak veszik körül a' felső álltsontját, mellyek között a' leg-nagyobbak tíz tizenöt lábnyi hosszúságúak, és mint az orgona sípok, középenn a' leg-hosszabbak, a' szája szélei felé pedig az apróbbak

Ieszolgálják az alsó ajakába, és a' nyelvét köröskörül veszik; ezekből hasogatják az úgy nevezett haltsontot, és egy tzethal' szájából kerül nyóltz kilentz mázsára való.

A' Tzethalnak élete módja még igen kevésbé esmérletes; leg-inkább az északi részekben Spitzberg körül tanyázik, noha mind a' napnyugoti, mind a' déli tengerekbe is elmegy; apró halakkal, rákokkal, férgekkel él; az emésztete tzinóbrium színű veres, és lehet vele gyóltstot festeni. Aprilisben szokott egygyet fiadzani, és azt egynehány esztendőig szoptatja; már mikor a' Világra jó, van tizenöt hűz lábnyi hoszszasága, a' bőre szürkés márvány színű és nevelkedésinek elztendeivel egygyütt barnúl's feketedik meg. Leg-veszedelmesebb ellensége a' fűrészes hal, és félelmes állat lévén, mind attól, mind az emberektől, úzfással menti magát, holott csak a' farkában olly' nagy ereje van, hogy azzal akármelly alkalmas tsónakot, vagy dereglyét is egy tsapással öszvetörhet.

A' Tzethal fogás leg-inkább Májusban, Júniusban és Juliusban megyen véghez, és nem kevés költséggel's veszedelemmel jár. Az arra rendelt hajónak igen erősnek kell lenni, hogy a' jégbe való ütközéseket kiállhassa, még így is némely helyeken egész jég szigeteken keresztül fejszével kell neki útát vágni. Mikor már távolról meglátják a' tzethalat, egynehány bátor hajós legények két három dereglyékbe kiszállván, minél közelebb eveznek hozzá, és mikor tőle már csak kilentz tíz lépésnyire vagy-

nak,

nak, egygy a' leg-erősebb karú legények közül erősen belé vág a' tzethal testibe egy-nyil forma végű, öt hat lábnyi hajító dárdat, (hárpun nálók a' neve) mellynek véginn öt hatszáz rőfnyi hoszfzaságú kötél tsigára tekerve vagyon. A' tzethal mihelyt megérzi megsebesítettését, azonnal sebesen lemegy a' mélységbe; ekkor a' halászok minél szaporábban lehet botsátják utánna a' kötelet, és hogy a' tzethalat el ne tévesz-
 zék, a' másik végire tököt, vagy más könnyű 's a' víz színénn fenn lebegő testet kötnek; midőnn a' tzethal friss levegőt ven-
 ni ismét feljön a' víz színére, újabbann és több hárpúnokkal és lántsákkal megsebesítik, míg vérivel egygyütt ereje is elmenvén, végre ellankad és egészenn oda lezsz. Ak-
 kor a' farkára kötött köteleknél fogva a' gályához vontatják, és egy felől félrőfnyi vastagságú 's néhol mégízélesebb szalonná-
 jának, más felől a' szájában lévő szaru for-
 ma szálaknak és a' nyelvinek esnek, azo-
 kat tonnákra rakván, a' gályára szállítják és eleveznek. Egy jó nagy tzethal kövérivel egész gályát meg lehet terhelni. Az északi nemzetek több hasznát veszik a' tzethalnak, mint a' több Europai Országokbeliek, mi-
 vel ők a' húsát, melly az igen kemény és vén bika húshoz hasonlít, megeszik, vas-
 tag bőriből lábbeliket, beleiből ingeket, inaiból tzéznát, madzagot, és köteleket, tsontjaiból padokat, templombéli székeket, ajtó és kapu feleket, a' marháknak dörgö-
 lödző oszlopokat, kortsolyákat, kilintseket, závarokat, kés-nyeleket és több e' féleket készítenek.

A' KASELÓT (*Physeter macrocephalus*, *der Pottfisch*) hatvan hetven lábnyi hoszfűségű, és harmintz lábnyi szélességű nagy hal; bőre a' hátán barnás, a' hasán fejeeres; a' feje többet tesz egész testinek harmadánál, és az agyveleje körül találatik tizenennyöltz hűsz tonnára való fejeeres olaj vagy kövérűség, mellyet közönségesen spermacétnek hívnak, ezt a' fejből kivévén, azonnal megmossák és besózzák, 's minekutánna a' levegőn fagygyú formán megkeményedik, gyertyát, és a' patikában flastromot készítenek belőle. Bal felől sokkal kifűebb a' kaselót' szeme a' másiknál, a' honnan a' halászok többnyire azon óldaláról szokták megtámadni; az alsó állkaptzájában negyven ötven olyan vastűségű fogai vagynak, mint az ember' karja, mellyek a' felső álltsontjában lévű lyukakba, mint valamelly hüvelyekbe járnak. Ennek gyomrában találatik néha valamelly feketűs szűrke golyóbis; az úgy nevezett szűrke ámbra: melly mikor kivévődik, kedvetlen szagű: de a' szárazonn igen kellemetes illatűvű leszű, és drága áronn elkél. Ezt mivel Indiábann a' tenger partokonn is lehet találni, némellyphű jó illatű földi gyantának tartják, és azt híszik, hogy a' kaselót, mint egyebeket is szokott, tsak elnyeli, és nem a' gyomrában terem.

A' TENGERI DISZNÓ (*Delphinus phocaena*, *das Meerschwein*) hoszfűzűkás és tompa

pa végű orráról vette nevezetét, a' fejinn egy fetskendő lyuka, mind két álltsontjában hegyes fogai, széles háta, és annak közepin másfél lábnyi hofzszaságú 's a' farka felé oldalvást lefzolgaló úfzó szárnya vagyon. Egész testinek hofzfsza nyóltz, szélelsége mintegy két lábnyi. Majd minden tengerekben találtatik, sebesenn úfzik, és a' hajókat nagy számmal kíséri, hihetőképpenn inkább a' hasa kedviért, mint azért, hogy az emberek' társaságában, vagy a' muzsika szóban gyönyörködne. Gyakori és számos megjelenésit a' hajósok úgy nézik; mint a' közelgető szélvésznek előljáró postáját. A' kövérít és húsát az északi nemzetek jó ízűnek tartják.

99. §.

Hofzszaságra közelít a' Grönlandi tethalhoz az ORKA; (*Physeter orca, der Nordkaper*) az északi és a' földközi tengerben lakik, iszonyú nagy fogai, és a' hátánn egy öt hat lábnyi hofzszaságú szálkája vagyon, mellyel más halakat szokott agyon ífzúrni. A' heringeket farkával öfzvetérvén, tonnánként szokta elnyelni; néha pedig a' repülő halak' elkapására egyenesen felágaskodik. Nem régibenn egy hetvennyóltz lábnyi hofzszaságú megölettetvén, a' feltátozt szájában tizennégy emberek fenn állva könnyen megtértek; a' tsupa nyelvinek széle és hofzfsza tizenöt lábnyi vólt.

III. SZAKASZ.

A' MADARAKRÓL.

100. §.

A' madarak kilentz különböző rendekre osztatnak el, mellyeknek megesmértető jelei, életek' módján kívül, lábaiknak és orroknak formájától vagynak véve.

I. REND.

RAGADOZÓ MADARAK. (*ACCIPITRES, DIE RAUBVOEGEL.*)

101. §.

Az ide tartozó madaraknak erős rövid lábok, hegyes körmeik, vastag görbe orrok, és annak tövin vialsz forma húsos bőr vagyon; ezek ragadozással és döggel élnek, fészkeiket magas helyekre rakják, és páros életet élnek.

102. §.

A' SASKESELYÜNEK (*Vultur, der Geier*) egyenes és tsak a' vége felé görbülő orra, tollatlan feje, tarisznya módra letsüggő nagy begye, tollas szára, és lafsú repülése vagyon, társaságban él, és dögöt eszik. Leg-nevezetesebb nemei ezek:

1.) A' GRIFKESELYÜ (*Vultur gryphus, der Greifgeier, vagy Kondor*) Khili és Pé-

Péru tartományaibann és Afrikában lakik, leg-nagyobb minden repülő madarak között, úgymint a' mellynek kiterjesztett szárnyainak egygyik hegyi a' másikhoz tizenöt tizenhat lábnyira esik. A' szárnyában lévő tollai akármelley ember' hüvelykinél vastagabbak, és azokkal, mikor sebesenn alá száll, olyan tsattogást teszen, hogy a' ki közlelről hallja, majd megsiketül belé. Kopasz fején barnás szőre és hosszúkás húsos taréjja nagyon; háta feketés, vagy mint a' Izarkáé, feje tarka, hasa barnás, orra és lábai tiszta feketék. Nem tsak a' juhót, hanem a' borjút és a' kilentz tíz esztendő gyermekeket is elragadja; megeszi a' tengertől kihányott döglött halakat, és más dögöt is, másod magával meg meri a' tehenet is támadni, azt széllyel tépi és megeszi. Ez a' nagy madár adott a' régieknek alkalmatosságot az ő grif madarokról való mesés költeményekre.

2.) A' PAPAKESELYÜ (*Vultur papa*, *der Geierkönig*) szépségire nézve a' keselyűk királyának neveztetik, déli Ámerikában lakik, olly' nagy, mint egy puzka, kopasz fejű és nyakán alól köröskörül hamuszínű puha tollakból álló galléra nagyon, mellybe a' nyakát és tsak nem egész fejét eldughatja; háta barnás, mellye és hasa sárgával és veressel tarkálló feje, szárnya és farka setét kék, vagy fekete. Ez a' különben igen szép madár egygy a' leg-tisztátalannabbak közzül, kígyóval, gyíkokkal, patkányokkal, döggel és mindenféle fertelmeségekkel él: a' honnan útálatos szagú húsát még a' leg-szegényebb sorsú Indiaiak sem ehetik meg.

3.) A' SZAKALLAS KESELYÜ (*vultur barbatus*, *der Bartgeier*) Afrikábann és a' Tirolisi 's Helvétziai havasokon lakik: nevét azon szakáll forma feketés és barnás tollakról vette, mellyek a' torka táján le tsüggenek; fején, nyakán, mellyinn és hasán lévő fejer tollainak vereses vagy sárgás széle vagyon; háta, szárnya és farka letét barna, vagy fekete, hofszá az orrától fogva a' farka hegyéig három lábnyi; kiterjesztett szárnyainak egygyik vége a' másikhöz hét nyóltz lábnyira esik.

4.) A' FÖLDI KESELYÜ (*vultur pernopterus*, *der Erdgeier*, vagy *Aasgeier*) kevéssel nagyobb egy hollónál, a' hímnek letét barna, a' nősténynek fejer tollai vagynak, kivéven a' szárnyát, melly mindeniknél feketés; az orra és lábai szürkék; Palaestinábann Arábiábann, Égyiptombann és déli Európában lakik; azért neveztetett így, mivel föld szint; városok, faluk, és ország utak körül seregel; az egereket, kígyókat dögöket felelzi, a' karavánáknak (útazó társaságoknak) mindenütt nyomokban van; és a' levágott marháknak belit, vagy az esett tevének húsát azonnal megemészti; melyre nézve, noha sem formája, sem szava nem a' leg-kedvesebb, még is a' napkeleti 's déli nemzeteknél igen nagy betsben vagyon; a' régi Égyiptombélieknél halál volt a' fejin, a' ki ezt megölte; még ma is némelly tehetős emberek a' testamentomaikban fundátziókat tesznek, mellyeknek interestesiből bizonyos napokon húst vévén; ezeknek kiosztogatják.

Mind a' nagyobb mind ezen keselyűnek kitsávált bőriből, melly tartós vóltára nézve felér a' ketske bőrrrel, a' nagyobb tollakat módosan kifzedvén, az említett országokban szép béllést szoktak készíteni.

103. §.

A' SAS (*aquila, der Adler*) annyiban különböz a' keselyűtől, hogy néki tollas feje, mindjárt tövön görbülni kezdő nagy orra, és tollas lába vagy on, sebesebben repül, dögöt nem eszik, ragadozással él ugyan, de az apró és gyenge áliatokat megkíméli; hosszú életű, a' többek között Bétsben 1719-ben döglött meg egygy, melly tsak fogságban 104-éftendőt töltött el. Legnevezetesebb nemei e' következők:

1.) A' FEKETE SAS (*falco melanaëtus, der schwarzbraune Adler*) nints szinte olly' nagy mint egy pujka, de igen hosszú szárnyai lévén, kivált reptiben nagyobbnak látszik; rend szerint barna vagy fekete színű, és fejer sas, mint fejer veréb, tsak ritkán találtaik. Egész testállása, nagy és tüzes szemei, izmos lábai, erős körmei bizonyos nemes tekintetet és méltóságot mutatnak; az orrán lévő bőr és tollas lábai sárgák, az orra kékes. Mérséklett melegű tartományokban magas fák tetejire veszfzőkből és kemény kórókból olly' nagy terebélyes fészket tsinál, hogy három négy ember élülhet benne, éftendőnként tsak kettőt tojik; rendszerint nyúlakat, lúdakát, rutzákat és más hasonló szelid madarakat ragadoz, ha megzorúl, a' borjút 's a' tsikót is megtámadja.

2.) Az ARANYOS SAS (*falco chrysaetos*, *der Goldadler*, vagy *Steinadler*) már a' régiektől szép és méltóságot mutató természetire, nagy erejire, és nemes tulajdonságaira nézve madarak királyának neveztetett. Fenn általában van olyan magas, mint egy kilentz tíz esztendőös gyermek, kiterjesztett szárnyainak egygyik hegyi a' másiktól hét nyóltz lábnyira vagyon, öt hat hüvelyknyi hosszúságú és tövön két hüvelyknyi szélességű kékes erős görbe orrát sárga bőr, tüzes tekintetű és éles látású nagy szemeit sárga karika veszi körül; a' tolla gesztenye színű, és kivált ifjabb korában, mint a' lábai is, arany színű sárga szokott lenni. A' mérséklett melegű tartományokban magas kölfiziklák tetejibe rak magának veszfzőkből és ágakból igen erős és egész életibenn el-tartó fészket. Azonn a' tájékonn, a' hol lakik, sem a' maga nemiből többet, sem más ragadozó madarat meg nem szenved; a' fíjait, míg repülni nem tudnak, őzekkel, bárányokkal, ketskékkel, nyúlakkal és madarakkal gazdagon tartja: de mihelyt a' repülést tsak valamennyire is megtanúlják, azonnal elhajtja magától, hogy magok keressék élelmeket; sőt a' párosodás idején kívül még a' hím és nőstény sem lakik egygyütt. Nagy ereje és bátorsága vagyon, még a' szarvast is megtámadja és elejti; a' szavának hallására úgy rettegnek és futnak a' madarak, mint a' négy lábú állatok az oroszlán ordítására. Igen sebesen repül, elhalad egy fertály óra alatt egy mérföldet; és egy madár sem megyen olyan fel a' levegőbe, mint ez, a' honnan még is, mint a' kilőtt nyíl, olly' sebességgel tsap alá a' meglátott prédára.

3.) Nagyságra közelít az aranyos sas-hoz a' TSONT TÖRŐ SAS, (*falco ossifragus, der Beinbrecher*) melly nevét onnan vette, hogy az orrával az állatok szártsontjait és a' tekenősbékák héjjait öszve tudja törni; a' tengerhez és más vizekhez közel magas fák tetején lakik, a' halát különösen izereti, és inkább elkoplal egygy ideig, mint sem mást egyen. Egész testin rozsdaszínű barnás és a' farka körül fejeres tolla vagyon; a' térdiről szakáll forma toll tsügg le, és azonn alól tollatlan a' lába szára.

4.) Mind termetire, mind színire nézve különböz ezektől a' RARO, vagy a' HALASZÓ SAS, (*falco haliaëtus, der Fischadler*) mellynek mind feje, mind farka feje, háta barnás fakó színű, az orra sárga, vagy fejeres, szára tollatlan, 's egész teste amazokénál sokkal kifsebb; helységekhez közel eső erdőkben lakik, és a' fíjait olyan idejinn elüzi magától, hogyha azokat a' tsont törő sas óltalmába nem venné, 's nem táplálná, ritkán nevelkedhetnének fel.

104. §.

A' KANYA (*Milvus, der Weihe*) olly forma nagyságú, mint egy kakas, háta rozsdaszínű, feje és nyaka fejeres, a' farka két ágú, mint a' fetskéé; szaruszínű orra tövin lévő viafz forma bőri sárgás, a' lábai is sárgák és tollasok. Reptiben ritkán mozditja a' szárnyait, és mintha úszna, kerek fordításokkal lebeg a' levegőégben, Tavaszszal jön a' mi tartományainkba, erdőkben magas fákra rakja fészket, libákkal,

apró rutzákkal, 's kivált tsirkékkel él, és igen félénk lévén, a' nagyobb házi madarakba nem mer kapni: sőt az igen haragos tyúknak a' tsirkéit sem igen bántja; mikor egyebet nem kaphat, a' kígyót és a' dögöt is megeszi, őzfél seregestől költözik Afrikába és Asiába.

105. §.

Olly' forma nagyságú a' SÓLYOM, (*falco gentilis*, *der Edelfalke*) mint a' tyúk, háta barnás, vagy hamu színű; hasa fejeres, nyaka tarka, lábai sárgák; Isláudiában találtak feje sólymok is, és igen sokra betsültetnek. Altalán fogva a' hideg tartományokban szebb, nagyobb, erősebb és mére szebb a' sólyom madár; a' félszikit magas kősziklák' tetejibe rakja; esztendőnként három négyet tojik, és fíjait jókor felnevelvén, mint a' sas szokta, elhajtja magától. Igen sebes repülése vagon, és van példa reá, hogy tizenhat óra alatt száz hufzonnyóltz mértföldnyire repült el. Meglátván a' magasságból a' fatzánt, foglyot, vagy más madarat, a' leg-nagyobb sebességgel egyenesen letsap reá, és azt megöli; sőt nagy ereje lévén, nem tsak a' nyúlnak, hanem az őznek is neki esik, leg elébb is a' szemeit vágja ki, azután ejti le lábáról. Erre nézve már egynehány száz esztendőktől fogva szokásban vagon, hogy a' Fejedelmek vadászatra megtanítatják, melly így megyen véghez: eleinten hozzászias étlenség és álmatlanság által egészen kiveszik a' sólymot sorjából, és néminémű bódulásba hozván, elébbeni állapotját elfelejtetik véle, azután anyi-

nyira megfzelidítik, hogy a' vadász kezire száll, és ha elbotsátja is, ismét önként vizsgál-tér. Ekkor ofztán bőr-sipkát vonván a' fejére, kiviszik a' vadászatra, 's ha nyúlat vagy foglyot látnak, levévén fejiről a' sipkát, szabadon botsátják, ez azonnal magasan felrepül, és a' vad felibe menvén, reá egyenesen nagy sebességgel letsap, 's azt megölvén, ismét vizsgál-tér a' vadász' karjára. Hanem a' különös, hogy mind ennyi fáradságos tanításnak tsak elztendeig való haszna van, mert régi tollainak kihúllása után, az újaknak jövetelével ismét vizsgál-jön a' sólyomnak élébbeni vad és szilaj természetete.

106. §.

Nints egygy egy veszedelmesebb ellen-ségek a' házi és egyéb apró madaraknak a' HEJJANAL, (*falco palumbarius, der Habicht*) mellynek nagyobb neme közel olly' nagy, mint egy kappán; sűrű erdőkben fák' odvaiba rakja fészket, és rend szerint négy veres tarka tojása vagyon; a' fején kevés tolla van, a' háta barnás; fejéres hasa keresztvonásokkal tarkállik, kopasz szárai sötétes sárgák; sokkal kisebb szárnyai lévén, mint egyéb ragadozó madaraknak, lassabban repül, és rézsút, vagy oldalvást szokott a' prédájának esni.

107. §.

Valamivel nagyobb a' szarkánál a' KAROLY, (*Nisus, der Sperber*) kékes orra és a' körül zöldes bőri vagyon; lábai sárgák,

fejéres törkänn és hasán barnás véres keresztvonások látszanak, háta setét barna, a farkán pedig feketés vonások mennek keresztül. Ollyan szárnya és repülése van, mint a' héjjának; magos fákön, régi tornyokban, kőfalakbann, és kősziklák hasadékiban lakik; vakmerő bátorsága lévén, a' magánál nagyobb és erősebb madarakat is megtámadja, de kivált a' foglyokban, fúrjekben, galambokban, patsirtákban, tizinkébbenn és más apró madarakban nagy pusztításokat teszen; meg is szokták ezeknek fogására és kézhez adására tanítani.

108. §.

AZ ÖLYV (*falco buteo*, *der Bussard*) külömbkülömbféle nagyságú és színű; háta leg-inkább barna, a' hasán homályos foltok látszanak, lába és az orrán lévő bőre sárga. Prédájára, melly apró madaraktól és négy lábú állatokból áll, sebesen szokott letsapni.

109. §.

A' VÉRTSE) *falco tinnunculus*, *der Thurmfalke*) régi épületek' maradványai-ban lakik, apró madarakkal, egerekkel, bogarakkal, férgekkel él. Világos barna hátán feketés pontok, mellyinn és hasán barnás kereszt-vonások látszanak. Igen éles és hasító kedvetlen hangú szava nagyon.

Az éjjeli ragadozó madarakat, a' BAGLYOKAT (*strix*, *die Eule*) életek módján kívül a' formájok is megesmerteti. Ezeknek nagy kerek fejek van, mint a' matskának, nagy és setétben fénylő szemeik nem két oldalt vagynak helyheztetve, mint a' több madarakéi, hanem egyenesenn előre, mint az emberé; tollas lábaknak szélső ujját tetzések szerint előre vagy hátra fordíthatják, nagy görbe orroknak mind felső mind alsó részit mozgathatják, és azzal bizonyos nyekgő hangot tudnak adni; viradtakor és alkonyodáskor leg-jobban látnak, nappal kevesebbet, nagyon setétbenn épen semmit sem: éles hallások és forgó tsendes repülések vagyon. Leg-nevezetesebb külömségei a' baglyoknak ezek:

1.) Némellyeknek a' fejeken két felől négy öt hüvelyknyi hosszúságú tollaik vagynak, mellyeket felemelhetnek és lebotstáthatnak, ezekről hívják azokat fülesbaglyoknak, mellyek között első a' NAGY FÜLESBAGOLY, (*strix bubo*, *die große Ohreule*, vagy *Uhu*) Európában magos kősziklákon, régi épületekbenn és sűrű erdőkken lakik, nagyobb egy lúdnál, a' háta barnás fekete, rozsdá színű mellyinn és hasán fekete vonások mennek keresztül, szemei körül sárgás karika vagyon, éstendönként csak hármat tojik, tojásai golyóbis formák és tiszta fejérek. Nyúlat, szárnyasegeret, kígyót, békát, bogarakat, varjakat és más madarakat eszik: fel mer a' fassal is tenni, és azt sokszor meggyőzi. Hu-

hogó szava meszsziről az eb-ugatáshoz hasonlít. Vagynak kisebb füles baglyok is, mellyek közül a' leg-apróbb nemű nem nagyobb egy rigónál, szép barnás fekete tarka tolla vagyon, fák' odvaiban lakik, mezei egerekkel él, és őzönként seregestől megyen el a' meleg tartományokba.

2.) A' HUHOGÓ BAGOLY (*strix vlula, die Steineule*) omladékos kősziklákban, helységek körül lévő régi épületekben, tornyokban és más magas helyeken lakik; fészket nem rak, hanem csak a' puszta kövekre, vagy omladékokra tojik. Sárgás szürke háta fejér foltokkal, fejér hasa feketéssel tarkállik. A' több baglyokkal egyenlő éléme vagyon, hanem azon kívül, ha a' métsékben lévő olajhoz, vagy más kövérséghez hozzá férhet, azt is örömet felhörböli. Ha valaki hozzá közelít, különös kedvetlen és az aluvó ember' hortyogásához hasonlító hangon fú. Külömben is igen éktelen és jajgató forma szava lévén, azt a' balgatag egygyügyűség, mint valaki közelgető halálának jelenségét, úgy tartotta, 's azért ezt a' baglyot *halálmadárnak* nevezte.

111. §.

Vakmerőségre és kegyetlenségre nézve minden ragadozó madarak között leg-nevezetesebb a' GYILKOS, (*lanius, der Würger*) melly noha rendszerint csak egy veréb nagyságú, és egész neme között a' legnagyobb sem testesebb egy rigónál: még is a' magánál sokkal nagyobb madárnak is neki esik, azt széllyeltépi és megefzi. Erős
szé-

széles orrának csak a vége görbe, a tövén nintsen viafz forma bőre, a nyelve két ágra van hasadva. Ennek sok nemei között a következők leg-méltóbbak a megjegyzésre.

1.) A' TIRANNUS GYLKOS (*Lanius tyrannus, der tyrannische Würger*) északi Amérikában lakik; és olyan hatalmasan viseli magát, hogy mikor a nyóftényinek fiai vagynak, a félszkihez egy fertály mértföldnyire sem héjja, sem sas meg nem maradhat; és van példa reá, hogy a sasnak hátára ragafzkodván, kiáltásával és vagdalásával mind addig kínozza, míg az csak nem egészenn elállott; és valamelly fára szállván; szzerentsésnek tartotta magát, ha tőle megmenekedhetett.

2.) Az ŐRALLÓ GYLKOS (*Lanius excubitor, der graue Würger*) némellyektől HEGYI SZARKANAK, vagy BABA SZARKANAK is neveztetik, mind fejjel tarkálló fekete szárnyáért, mind azért, hogy a farkát, mint a szarka, billegeti: nem nagyobb egy húros madárnál, a háta szürkés, a hasa szennyes fejéres. Első nevit onnan vette, mivel nem csak magára nézve igen vigyáz a nagy ragadozó madaraknak közelgetésire, hanem azt észre vévén, a több madaraknak is tudtára adja sikóltó kiáltásával. Nyáronn hegyekenn és erdőkben nagy magas fák tetejiben lakik, télen mezőségre a helységek szomszédságába költözik. A nyóftényinek valamivel világosabb színe van; esztendőnként öt hat világos zöld tojásokat tojik; kiköltvén fijait, azokat eleinten

hernyókkal és más apró férgekkel, azután hússal tartja, és felnevelkedések után sem úzi el maga mellől, míg nem azok is magokat párosodásra adván, tőle önként elválnak.

3.) A' KILENTZ FOJTÓ (*Lanius colurio, der Neuntödter*) leg-kissebb a' gyilkosok közt, a' feje és a' farka kékes szürke, a' háta világos barna; tövis bokrok közzé szokta rakni fészket, és azt tartják róla; hogy addig nem is fog az ételhez míg kilentz apró madarat, vagy bogarat előre le nem öl; melly vélekedés kétség kívül onnan vette eredetit, mivel a' fészke körül lévő tövisekre e' féle prédáját a' fiai számára egyfzer mászszor fel szokta függeszteni.

II. R E N D.

KÖNNYŰ ORRÚK, (*LEUIROSTRES, LEICHTSCHNABLICHTE VÖGEL.*)

112. §.

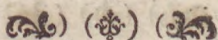
Az ide tartozó madaraknak, mint a' nevek is mutatja, testekhez képest nagy és a' mellett még is igen könnyű orrok vannak, és leg-inkább a' földnek meleg részein laknak.

113. §.

A' PAPAGAJ, vagy PUBLIKAN (*psittacus, der Papagei*) Európán kívül a' meleg tartományokban lakik; közel kilentzven féle nemei

mei nagyságokra, színekre és fejeknek 's farkoknak formájára nézve különböznek egymástól; a' leg-nagyobbak a' tyúkhöz, a' leg-apróbbak a' verébhez hasonló nagyságúak, tollaiknak szépsége leírhatatlan; nagy vastag, görbe és könnyen mozgatható orrokkal még jobban tudnak kapálzkodni, mint a' lábaikkal; ezekkel ismét, mint valamely kézzel, holmit megfognak, az eledelt szájokhoz viszik, fejeket vakarják, 's a' t. Fák' odvaiba rakják fészkeket, és rendszerint magokkal 's gyümölcsökkel élnek, ha pedig megfzelődülnek, mindent megesznek, valamivel az ember él: de a' petrezselyem zöldje és magva, valamint a' keserű mondola is, nékik halálos méreg. Mint a' majmok, úgy ezek is igen nevetéséges állatok, az embert sokban követik, sohajtani, nevetni, torkokat köszörülni, prüfzszenteni, ásítani tudnak, és széles húsos nyelvek lévén, nem tsak egygyes szókat, hanem egész mondásokat is tisztánn és érthetőképén kimondanak.

Leg-nevezetesebb külömbiségek ez, hogy némellyeknek hosszú, másoknak rövid farkok vagyon, amazok között leg-nagyobb és leg-ékesebb az ARÁSZ, vagy az INDIAI-HOLLÓ, (*psittacus macao*, *der Indianische Rabe*) mellynek fekete orra és torka, testszín artzúlatja, kék háta, vereses sárga hasa, felyül kékes bársony színű, alól sárga szárnya és farka vagyon, déli Amérikában lakik; a' rövid farkúak között leg-szebb a' KAKATU, vagy BOKRÉTAS PAPAGAJ, (*psittacus cristatus*, *der Kakatu*) melly elsőbb nevit onnan vette, hogy szabad korá-

bann azt a' szót igen gyakran mondja, a' másikat, mivel egész feje és nyaka bokros tollakkal van körülvéve, mellyeket, kivált mikor haragjában berzenkedik, felemel, megtsendesedése után ismét lebotsát. Van olly' nagy is, mint egy holló, de leg-inkább tsak annyi mint egy galamb; a' hátán lévő tollai tiszta fejeerek, a' mellyinn és hasán lévőek rózsaszínnel tsillámlanak; az orra és lábai kékes feketék.

114. §.

Testihez képest minden madarak között leg-nagyobb orra van a' BORS-EVÖNEK, vagy TUKANNAK, (*ramphastos tucanus, der Pfefferfresser*) melly noha nem nagyobb egy galambnál, még is az orra öt hüvelyknyi hosszúságú, szaru forma keménységű és olly' vékony, mint, a' Pergamen, 's ahoz képest igen könnyű; Amérikában, nevezetesen Brasiliában lakik, hét nyóltz, 's több nemei színekre és orroknak formájára nézve különböznek egymástól, hússal, magokkal és kivált bors szemekkel él; szép tollaiból az Amérikaiak külömbkülömbféle tzifraságokat készítenek.

115. §.

A' SZARVAS ORRÚ MADAR (*buceros rhinoceros, der Nashornvogel*) az orra töviről kinőtt közel hat hüvelyknyi hosszúságú szarváról vette nevét, Indiában lakik, és külömbkülömbféle nemei vagynak. Ezek között nevezetes először az úgy nevezett VADASZ MADAR, melly igen tisztátalan, döggel él,
ma-

maga is nehéz szagú; és noha sem a' több madarak, sem az emberek nem örömet szenvedik magok körül: még is a' vadászokat szüntelen kíséri, hogy a' tőlök elejtett vadak kihányt beleit megehesse. Továbbá a' SZENEGALI TROMBITÁS, mellynek a' homlokán az indulni kezdett szarvhoz hasonló gümője vagon; 's a' trombita szóhoz közelítő harsogó szaváért szokott úgy neveztetni.

III. R E N D.

HARKALY NEMŰEK. (*PICI. SPECHARTIGE VÖGEL.*)

116. §.

Az ide rartozó madaraknak rövid lábok, leg-inkább egyenes és középszerű vastagságú 's hosszúságú orrok vagon.

117. §.

A' HARKALYNAK, (*picus, der Specht*) egyenes szegletes és ék forma orra vagon; féreg forma hosszúságos nyelvnek a' hegyinn és az orra lyuka felett serte forma kemény szálak vagynak. Rövid erős szárjai, hosszúságú lábújjai és azoknak véginn hegyes körmei lévén, igen alkalmas a' fa mázásra, mellyet örömet gyakorol, 's azon közbenn erős hegyes orrával a' fahéjjába lyukakat vagdalván, az ott találtató férgemet és bogarak bábjait kikeresi és megeszi. Szép fényes feje tojása annyira általlátzó, hogy napfényen a' héjján által is meg lehet a' sár-

sárgáját a' fejéritől különböztetni. Valamint nemeire, úgy nagyságára és színére nézve is igen különböz; vagynak olly' nagyok, mintegy varjú, de olly' kitsinyek is, mintegy patsirta; hűsznál több féle nemei között leg-nevezetesebb a' fekete, zöld, tarka, fehér, mezei, és az ámerikai főkötös vagy búbos harkály.

118. §.

A' NYAKTEKERTS (*Jynx torquilla*, *der Wendehals*) valamivel nagyobb a' patsirtánál, kerek, hosszú és igen hegyes orra, 's abban hasonló nyelve vagyon; szürkés hátán barnás, vagy fekete habos keresztvonalások látszanak, fejéres hasa fekete pontokkal tarkállik; bogarakkal és férgekkel, nevezetesen hangyákkal él, mellyeket hegyes nyelvvel igen jól fel tud szűzni. Európában lakik, és onnan vette nevét, hogy a' nyakát, mint a' kígyó, különös és bámulást érdemlő könnyúséggel tudja ide 's tova tekergetni.

119. §.

A' JÉGI MADAR (*Alcedo ispida*, *der Eisevogel*) onnan vette nevét, hogy télenn az egészen be nem fagyott vizek' széleinn a' jégen tartózkodik, és néha a' jég alá is bemegy, halakból és vízi férgesekből álló eledelinek keresésére, mellyet minekutánna megemészített, a' szálkát, portzogót és más keménységeket, mint a' ragadozó madarak a' tsontot, szórt és tollat, ki szokta hányni. Tizenöt 's több nemei közzül méltó a'
 meg-

megjegyzésre az Európai közönséges jégi madár, melly kevéssel nagyobb egy veréb-nél, nagy feje, erős, a' végén hegyes, kívül feketés, belől veres orra, világos kék és tenger színnel tsillámló háta, barnás sárga torka, mellye és hasa, kurta farka és veres lábán fekete körme vagyon. Magas partokba ásott lyukakban halak' szálkáiból er-szény forma félszet tsinál, és azt belől gyapjúval, tollal, és mohával rakja ki; már Januáriusban és Februáriusban tojik, és míg a' nősténye a' tojásait úli, a' hím nem távozik mellette tőle, és szorgalmatosan hord eledelt számára. Rend szerint a' vizek partjain lévő fákról szokott a' prédája után leselkedni; 's azt meglátván, reá nagy sebességgel letsapni. Semmi nints a' jégi madárnak inkább ellenére, mintha a' maga neméből a' párján kívül több is tartózkodik a' szomszédságában, és nem nyugzik, mind addig, míg vagy ő azt, vagy az őtet arról a' tájékról el nem marja.

120. §.

Európának melegebb tartományaiban, de kivált Asiában seregenként jár a' GYURGYALAG, (*Merops apiaster*, *der Bienenfresser*) nagyobb valamivel a' seregélynél, kék feje, három szegületű hosszú fekete orra, sárga torka, barnás háta, zöldel tsillámló kékes hasa, barnás veres lába, és fekete körme vagyon, kékes és szélen rozsdaszínű farkának két középső tollai a' többeknél hosszabbak, és olyan a' végek, mintha el vólna vágva, Föld alatt való lyukakban mohából készit magának félszet; fzöts-

szötskéekkel és egyéb bogarakkal, de kivált darázsokkal és méhekkal él; a' honnan Kán-
dia szigetében a' gyermekek apró horgokat
szúrnak által a' szötskéken és azokat ismét
elrepítvén, mikor a' gyurgyalag, mint a'
fetske a' legyet, elkapja, a' lenyelt horog-
végén lévő tzerina szálnál fogva megtartó-
ztatják, 's elfogják.

121. §.

Valamint reá nézve szép, úgy maga vi-
selésire, lakására és eledelire nézve tisztá-
talan és kedvetlen szagú madár a' BÜDÖS
BANKA, vagy BABUTKA, (*Vpupa epops*,
der Wiedehopf) nagyságára közelít a' sere-
gélyhez, hosszú, vékony és egy kevésbé
görbe orra vagyon, és a' fején bokrétás tolla,
mellyet mikor megíjed, vagy megharagszik,
fel-emel; nyakán és mélyin sárga, a' több ré-
szein pedig feketés barna végű fejtoll
vagyon. Hangyákkal, legyekkel és más bo-
garakkal 's férgekkel él, és hogy azokat
mind maga, mind a' fiai közel kapják, a'
fészket néha ganéjdombokba és más tisztá-
talan helyekre is szokta rakni. Télre mele-
gebb tartományokba költözik.

122. §.

A' FAMÁSZÓ, vagy FAKÚSZ (*Cer-
thia familiaris*, *die Baumklötze*) azon szo-
kásáról vette nevét, melly szerint a' fákon
nagy sebességgel fel's alá mászkálván, azok-
nak héjjaik alól a' férgeseket és a' bogarak-
nak tojásait 's bábjaikat hegyes orrával ki-
szedi és megeszi. Húznál több féle nemei
vagy-

vagynak; a' közönséges famászó nem nagyobb egy verébnél, a' háta szürke, a' hasa fejer és barnás szárnya fekete foltokkal tarkállik. A' külföldiek között igen szép szí-
nűek és igen aprók találtnak.

123. §.

Minden előttünk esméretes madarak között leg-kissebb és leg-szebb a' KOLIBRI, (*Trochilus minimus, der Kolibri*) mellynek közel húszféle nemei között a' leg-nagyobb is kifsebb az ökörfzemnél; a' leg-kifsebbik pedig, (*mellisuga, der Honigsauger*) nem nagyobb egy bögölynél; és mivel megszá-
raztva nem nyom többet hús árpa szem-
nél, szépségiért az Indiai előkelő aszfzonysá-
gok fülön függő gyanánt viselik; amannak görbe, ennek egyenes, hegyes, és mint a' tő-
tsak olly' vékony orra vagyon, mellyből fe-
lette vékony nyelvetskéjit kinyújtván, azzal a'
virágokból a' mézet, melly egyedül való
eledele, reptiben szokta kiszívni, és az alatt
körülöttök, a' méh' dongásához hasonló
tsendes zsbongással lebegni. Tollainak szép-
sége és azoknak a' leg-kellemetesebb színek-
kel tsillámló fényessége leírhatatlan; Ká-
jennben vagyon egygy aranyos zöld neme,
mellynek a' fején lévő kékes bokkrétája nap
fényen, mint valamelly tsillag, úgy ragyog,
és több tollainak szépségit különösen neveli.
Czitrom, narants és borostyán levelekből
készült, 's pamuttal vagy pehellyel bélelt
fél tojásnyi nagyságú félzkit a' fák' külső
ágaira szokta függeszteni; kis fejer tojásots-
kaja egy borsó izemnyi, és szürke, vagy
sárgás foltotskák látzanak rajta; nyári leg-
na-

nagyobb melegben szokott költeni. A' tserék között lakó nagy pók halálos ellensége. Mikor el akarják fogni, hogy nagyon öszvéne rontsolódjon, csak vízzel, vagy homokkal szokták meglőni.

IV. R E N D.

HOLLÓ NEMŰEK. (*CORACES, RABENARTIGE VÖGEL.*)

124. §.

Az ide tartozó madaraknak középserű nagyságú; vastag domború orrok, és annak tövén hátra hajlott serte forma szőrök; rövid lábak; és hasadt portzogós nyelvek vagyon.

125. §.

A' HOLLÓ (*Coruus, der Rabe*) legnagyobb ezen rendbéli madarak között, és nagyságra felér egy kappannal; a' földnek majd minden tájkain lakik, nálunk testinek felső részén viola színnel, alsó részén zölddel tsilámló fekete tolla vagyon; másutt setét szürkés, az északi hideg tartományokban pedig fehéj hollók is taláttatnak, mellyek közzül ha mikor valamellyik felénk vetődik; mint nagy ritkaság úgy tartatik, és ezen példabeszédre szolgáltatott alkalmatosságot: „Ritkább a' fehéj hollónál.“ Fészkit igen magas fak', régi tornyok', vagy kősziklák' tetejibe rakja; ötöt hatot tojik, mellyek mintegy jértze tojás olly' nagyok, halovány zöld, vagy kékes
fzi-

színűek, és barnás foltokkal tarkállanak. Mikor a' nőstény tojásait üli, a' hím nem igen távozik meszsi tőle, és szorgalmatosan hord eledelt számára; általán fogva az egyszerű öszvepárosodott hollók ritkán hagyják el többé egymást egész életekben. A' hollónak minden madarak között leg-élesebb szaglású lévén, a' dögöt igen meszsziről megérzi: de a' gyenge bárányoknak, nyulaknak, libáknak, tyúkoknak is nekik mer esni; a' bogarakat, halakat, rákokat és külömbkülömbféle magokat is megeszi. Ez a' különös hajlandóság meg van egész nemiben, hogy holmit, ha szinte nem szolgál is néki eledelül, kivált akármi fényes értzet, vagy tsillámló követ; örömet ellop, és elduggat. Ha kitsiny korában felmetszik a' nyelvit, könnyen rá kap külömbkülömbféle szóknak kimondására. Azt tartják, hogy el él száz esztendeig. Repülő tollaival igen jól lehet rajzolni és szép apró tiszta írást tenni.

126. §.

A' VARJUNAK (*cornix, die Kraehe*) nálunk két nemei leg-esmeretesebbek:

1.) A' KÖZÖNSEGES VARJÚ (*coruus cornix, die graue Kraehe*) sokakban megegyez az hollóval fekete fején szárnyán és farkán kívül a' több részei hamuszínűek; fészket fákra rakja, és a' fiai számára tsirkéket, rutzafiakat, apró libákat hordogat; megeszi az egereket, férgeseket, tsigákat, halakat, madár tojást, gyümöltsöt és a' dögöt; szorúltságból a' gabonát is, de a' szántó-

tó-vetőket nem annyira ezért, mint az ekével felvetett férgekért és bogarak' bábjaiért és tojásaiért szokta seregeitől kíséreni; a' honnan mind a' szántó földekenn, mind a' réteken sok milliókra telő ártalmas férgeket elpusztítván, a' gazda embereknek megbetsúlhetetlen hasznokra vagyon. Ennyibenn is használ, hogy a' galambokat az ölyv és más ragadozó madarak ellen védelmezi. Az idő változást meg szokta érezni, és hol repdeséssel, hol károgással előre jelenteni; néha a' szélnek is gyönyörúséggel néki ereszkedvén, attól jó darabonn el hagyja magát vinni.

2.) A' VETÉSI VARJU (*Corvus frugilegus*, *die Saatkraehe*) tsupa fekete, tsak az orra körül van fehéres síma bőre. Noha annyira irigykedik egymásra, hogy mikor fészekhez való holmiért az egygyik oda van, a' párjának az elkezdett fészket ott kell őrizni, ne hogy a' többek széllyel hányják: még is seregestől lakik a' fákonn, és noha gabonával él, tsakugyan, mivel egyszersmind az ártalmas bogarakat és férgeket is pusztítja, nehéz vólna meghatározni, vallyon több kárt tészene, mint hasznot a' szántóföldekenn? a' honnan mind Angliában, mind Pensylvániában vízszavették az elpusztítása felől való parantsolatot. Télre némelly része a' déli tartományok felé költözik el, tavaszszal ismét vízszavater esmeretes fészkeire.

127. §.

A' galambnál valamivel kisebb a' TSÓKA (*monedula, die Dohle*) tollai szürkés feketék, szemefényit fejéres karika veszi körül, fák odvaibann és régi épületek lyukai-ban seregestől lakik; férgekkel, magokkal és gabonával él, a' dögöt nem magáért, hanem a' benne lévő nyüvekért keresi fel, fogságábann a' hús ételre is rá szokik; lopni igen szeret, könnyen megfélelődül, és megtanul szókat is kimondani.

128. §.

Valamivel karcsúbb és hosszabb testű a' tsókánál a' SZAJKÓ, (*coruus glandarius, der Holtzheher*) tollainak nagyobb része szürkével elegyes vörös barna színű, a' toroka fejér, és a' szárnyán kékes fekete vonások látszanak; a' fejin lévő tollait, mint valamely bokrétát, feltudja emelni; fák ágaiból mesterségesen rakja fészket; makkal, gesztenyével, mogyoróval, borsóval, pafzullyal és más magokkal él, és hol a' fák odvaiba, hol a' földbe téli szükségre sokat öszvehord; innen van, hogy némely helyekenn egyszer mázszor olyan fák és vetemények nevednek, a' minéműeket azonn az egész tájékon nem vetettek az emberek. A' madarászok leg-inkább így szokták a' szajkót fogni: ha egygyet elevenen kézre keríthetnek, azt a' két szárnyánál fogva horgas fa szeggel hanyatt a' földhöz lepetzkelik, és a' lábát szabadon hagyják, ez a' nagy szorongattatás miatt kiabálván, oda tsódit a' több szajkókat, 's ha valamel-

mellyik szánakozásból, vagy újság kívánásból mellé száll, azt lábával megkapván, úgy belé ragaszkodik, hogy csak a' madarász szabadíthatja ki körmei közzül; ezzel odébb állván, hasonló fogással második, harmadik, 's több szajkókat is megkapnak. A' megfogott szajkó hamar megfzelídül, és szóllani könnyen megtanúl.

129. §.

Mind tarka színéről, mind tsergő szaváról eléggé esmeretes a' SZARKA; (*pica*, *die Aelster*) fészkit mesterségesebben rakja, mint a' varjú, és azt tövisekkel 's ágakkal mind az eső ellen befedi, mind elienségei elől szorgalmatosan elrejt; a' fíjainak második esztendőre nő meg olly' hófzúra a' farkok. Mind azt, valamivel a' varjak élnek, ez is örömet megefzi, a' dögöt is szereti, de még a' házi apró madarakbann és egyéb madárfiakban 's tojásokbann is nagy pufztítást teszen; lopni igen szeret, és felette kap mind azon, valami tsillámlik. Ha kitsiny korában felmetszik a' nyelvit, szintollyan könnyen megtanúl szóllani, mint a' papagáj.

130. §.

Egy a' leg-szebb Európai madarak közzül a' SZALAKÓTA (*coracias garrula*, *die Mandelkraehe*; vagy *der Birkheher*) orra, szeme, körme tiszta fekete, hasa és farka szép zöld, háta kékes és májzínü verhenyes, szárnyának elsőbb tollai feketék, lábai sárgák. Sűrű erdőkbenn a' fák odvai-
bá

ba rakja félszik; békával, férgekkel, makkal, erdei gyümölcsökkel és gabonával él. Szava hasonlít a' leveli-béka rekegéséhez. Télre melegebb tartományokba bújdosik. Nevezetes azon mulatsága, melly szerint seregestől felmegyen magosann a' levegőbe, azután, mintha lehüllana, lábogva és hömpölyögve, jajgatás forma kiáltozással száll alá, meg ismét felmegyen, és azon módon jön le egynehány ízben.

131. §.

A' PARADITSOM MADÁR (*paradisea, der Paradiesvogel*) új Gvineában és a' Molukki szigeteken lakik; nem nagyobb egy seregélynél, de reptibenn a' galambnál is sokkal nagyobbnak látszik, mivel a' szárnya alól köröskörül a' hátán másfél lábnyi hosszúságú szép tollak állanak ki, és egész farkát is elfedik; ezek közül a' két felső harmadfél lábnyi, és mivel oldalt lévő száilai igen vékonyak és ritkák, olyannak látszik, mint valamely vastag hegedű húr. Mivel a' paraditsom madaraknak, melyeket ez előtt különös szépségeért napkeleti Indiából kitömvé hoztak Európába, az Indiaiak, hogy jobban el lehessen pakolni, leszedték a' lábaikat, ez több nevetséges költemények között ezen sokaktól elhitt mesére is szolgáltatott alkalmatosságot, hogy ezek a' madarak egyenesen a' Paraditsomból jönek, és azért nintsen lábok, mivel csak levegőéggel élnek, 's abból le sem szállanak; ehez képest a' nőstény a' hímnek hátára tojik, és ottan kólti ki tojásait.

A' KAKUKK (*oculus, der Kukukk*) nagyságára közelít a' galambfihoz, háta hamu színű, szennyes fejr hasán pedig barna vonások mennek keresztbe, szárnyain veres foltok látszanak, fekete farkának a' vége fejéres. Bogarakkal és férgekkel él, némellyek ugyan úgy tartják, hogy az apró madarakat és azoknak tojásait is megeszi. Azon különös szokásának, melly szerint más madaraknak a' fészkebe tojván nem maga költi ki fíjait, külömbkülömbféle okait adják, némellyek a' gyomrának fekvésit okozzák, hogy a' miatt nem ülhetné tojásait: de sokkal hihetőbb az hogy későn jövéen hozzánk, és idejin menvén el meleg tartományokra, nem jut ideje tojásainak kiköltésire és fíjainak felnevelésire: annyival inkább, mivel illy' későn is nem egy folytában, hanem csak nyóltzadnapban szokott egygyet tojni, azt is mindenkor más más fészkebe; tojásai testihez képest igen aprók, nem nagyobbak egy fetske tojásnál, és e' különös, hogy az apró madarak észre vévén, hogy a' fészkebe akar tojni, nem hogy ellenzenék, hanem még önként oda hagyván fészkeket, örömet helyt adnak néki, míg tojik körülötte hangitsálnak, és tojását nagy hűséggel kiköltik. A' kiköltött új vendég nem csak hogy a' madárnak tulajdon fíjait lehányja a' fészkekből, de meguevekedvén, úgy mondják, hogy a' nevelőjét is megöli; melly vélekedésre hihetőképenn ez adott alkalmatosságot: midőnn az igen megéhült kakukkfínak eledelt vitt a' tápláló annya, megesett, hogy az ahoz fel-

feltátott szájjal igen mohón kapván, ennek a' fejét is bekapta vele, és ezt akarattján kívül megfojtotta. Ezt valósággal tapasztalt dolognak mondják, hogy a' már felnevedett, de még jól repülni nem tudó kakukkot a' fogadott anyja étellel nem győzvéen, a' félszik, oda hagyja ennek, és mind addig kiált, míg más madarak néki elégséges étet nem hordanak.

133. §.

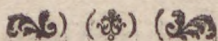
AZ ARANYOS RIGÓ (*oriolus galbula, der Golddrossel*) Pütköft tájban jelenik meg nálunk; testinek nagyobb részinn arany színű sárga tollai vagynak, a' szemit fekete karika veszi körül, a' szárnya és farkának egy része fekete; szép hangos szava van. Szalmából, szörből, mohából és falevelekből kosár formára mesterségesen készült félszik két ág közé helyhezteti, és a' szélit befelé görbíti, ne hogy az ingadozás közben tojásai kihúlljanak belőle; bogarakkal, férgekkel, bogyókkal, de kivált tseresznyével él, mellynek a' húsos részit megeszi, a' magvát elhúllatja. September elejin tőlünk melegebb tartományokra bújosik.

V. R E N D.

VERÉB NEMŰEK (*PASSERES. SPERLINGARTIGE VÖGEL*)

134. §.

Ezen rendhez töbnyire apró, rövid vékony lábú, kerek hegyes orrú, külömbkü-

lömbféle nagyságú, jobbára hangitsáló madarak tartoznak, mellyek páros életet élnek, férgeket, gabonát és veterény magokat esznek; és gyenge kedves ízű húsok vagyon.

135. §.

A' PATSIRTÁNAK (*alauda, die Lerche*) több nemei között leg-esmeretesebb nálunk az, melly a' szántóföldekenn és réteken lakik, szép hangitsálás közben lassanként a' levegőégbé felemelkedik, ismét hirtelen alá-száll, föld szint rak fészket, a' porba örömetst ferdik, kétszer költ esztendőben, fíjait férgekkel és hangya tojásokkal tartja, nagyobb része télre seregestől jókor elbújdosik meleg tartományokba, tavaszszal ismét jókor megjelen nálunk. Vagynak búbos patsirták is. Külső országokonn a' patsirta fogás nagyobb divatjában lévén, mint nálunk, egélz határokat és alkalmas summáért szoktak e' végre kiarendálni: nevezetes tapasztalások az ilyen patsirta fogóknak ez, hogy néha egy éjtszakán tsupa kövéreket, a' következendő éjtszakán tsupa ösztövéreket fognak, mellyet leg-inkább a' szél' járásából lehet megmagyarázni, a' mennyibenn a' napkeleti szél ösztövéreket, a' napnyugoti kövéreket szokott magával hozni.

136. §.

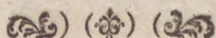
A' SEREGÉLY, (*Sturnus, der Staar*) mint a' neve is mutatja, igen szereti a' társaságot, és seregestől szokott járni;
ár

ár forma szegeletes orra, hasadt hegyes nyelve, párkányos orr lyuka, és leg-inkább szürkés fekete 's fejjel pettegetett tolla vagyon; tavaszszal jókor megjelenik nálunk fák odvaiban lakik, férgekkel gyümölcsökkel, és mikor e' félet nem kaphat, gabonával él: noha a' szőlőkben és más gyümölcsökben néha sok kárt téshen, még sem lehet azt hasonlítani azon nagy haszonhoz és könnyebbséghez, mellyet esztendőnként sok millio férgek elpusztítása által egész nyáj barmoknak és egész határoknak szerezni szokott. Kétszer költ egygy esztendőben, őszszel seregenként a' meleg tartományokra, nevezetesen Egyiptomba költözik. Igen nevetséges, játszi és holmit majmolni szerető állat; ha felmetszik a' nyelvit, ki tud némelly szókat is mondani; könnyen megtanul holmit, de könnyen is elfelejti.

137. §.

A' RIGÓNAK, vagy HÜROS MADARNAK (*turdus, der Krammetsvogel*) húsznál több nemei között leg-nevezetesebbek ezek:

1.) A' FAGYÖNGY EVŐ RIGÓ (*turdus viscivorus, die Misteldrossel*) nagy-ságra közelít a' galambhoz, barnás veres háta, fejjér foltokkal tarkálló nyaka, sárga hegyű feketés orra vagyon; fagyöngyvel él, és annak magvát széllyel hordván, azt igen szaporítja; tavaszszal szépen énekel; famohából és agyagból rak fészket a' fák ágaira. Könnyen megszeliidül, és a' fog-ságban is soká el él.

2.) A' FENYŐ MADÁR (*Turdus pilaris*, *der Ziemer*, vagy *der gemeine Krametsvogel*) valamivel nagyobb a' seregély-nél, rozsdaszínű barnás háta, szennyes fe-jér hasa, veressel elegyes fekete szárnya és farka vagyon; többnyire fenyőmaggal él, és annak érésihez 's az idő mivóltához ké-pest szokott esztendőnként vándorolni; Muzka országban és egyéb Északi tar- tományokban költ, hozzánk ősz felé érke- zik, 's ha lágy idő jár, télen által is megmarad, ha pedig keményre fordul, me- legebb tartományokra, nevezetesen Olasz, Görög és Török országokba költözik. A' húsa, és még béle is, mindeneftől, külö- nösen kedves ízű úri eledelnek tartatik.

3.) A' TSIPEGŐ RIGÓ (*Turdus ilia- eus*, *die Ziepdrossel*, vagy *Weindrossel*) szaváról vette nevét; barnás foltokkal tar- kálló fejer nyaka, rozsdaszínnel elegyes fejer szárnya és olló forma farka vagyon. A' szőlőt igen szereti, és seregestől megke- resvén, abban sok kárt teszen. Mivel fész- kit redves fával elegyített agyagból rakja, hihető hogy ennek éjjeli fénylése adott a' régieknek alkalmatosságot azon szóbe- szédre, hogy a' Herciniai erdőbenn éjjel tündöklő madár lakik.

4.) A' SOKFÉLE SZAVÚ RIGÓ (*Tur- dus polyglottus*, *die Americanische Nachti- gall*) azért neveztetik így, mivel szavának tulajdon és különös formája nintsen, ha- nem más madarak' éneklését, 's az ember nevetését és sírását bámúlásra méltó mó- don tudja követni.

5.) A' FEKETE RIGÓ (*Merula, die Amsel*) a' hímjének színéről vette nevit, mellynek fekete tolla és sárga orra van; a' nőténye szürkés, és a' mellyin verhenyes; erdőkben lakik, fészket fák ágaira és bokrok közé famohából, gyenge ágakból és szálás gyökerekből készíti, kívül agyaggal, belől gyapjúval és más szőrrel fedí bé. Szép fütyölése van, és hozzízú nótákra is meg lehet tanítani.

138. §.

A' MAGNYITÓ (*Loxia coccothraustes, der Kernbeißer*) onnan vette nevit, mivel erős és begörbült szélű domború orrával a' gyümölcsök magvát igen könnyen feltöri, és a' belit nagy kívánsággal megeszi; nagyságra hasonlít a' húros madárhoz, hátagelztenye színű és verhenyes, hasa feje, torka fekete, a' szemeit is fekete karika veszi körül, szárnyainn feje vonás és farkán fekete folt vagyon; erdőkben lakik, és leginkább a' magas bikfák tetejibe rakja fészket; tseresznye éréskor a' kertekre és szőlőhegyekre veszi magát, 's abban, minthogy csak a' magván kap, nagy potsékolást tesz; azután ismét vízízta-tér az erdőbe, és makkal, bikmakkal, kökénnyel, 's több e' félékkel él. Télre nagyobb része elbújdosik.

139. §.

A' SÁRMANYNAK (*emberiza, die Ammer*) több nemei között ezen négy rendbeliek leg-nevezetesebbek:

1.)

1.) A' HAVASI SARMANY (*emberiza niualis*, *die Schneeammer*) a leg-hidegebb tájékokat szereti, fehér foltos fekete háta van, télre egészen megfejedik; nem nagyobb egy verébnél, némelly teleken megszámlálhatatlan sokasággal elbújdosik más országokra is.

2.) Melegebb tartományokat szeret a' KERTI SARMANY (*emberiza hortulana*, *die Gartenammer*) és hozzánk többnyire a' fetskéekkel egygyütt érkezik; fészkit sövényekbe és gaz közzé rakja, kétszer költ esztendőben, gabonával él, és kivált a' kölestől különösen meghízik, úgy annyira, hogy néha a' kövérség miatt megfúlad. A' háta zöldes, vagy sárgás barna, mellye és hasa fejéres sárga, szárnya és farka fekete. A' húsában némellyek igen gyönyörködnek, és drágán fizetik: a' honnan Cyprus szigetéből esztendőnként három négyszáz hordóval hoznak Európába, mellyel így szoktak bánni: a' megkoppasztott sármányok belit kivetik, fejit és lábait elhányván, megforrázzák, azután megfűszerfámozván, etet közé hordóra rakják.

3.) Az ÖZVEGY (*emberiza paradisea*, *die Witwe*) nevét a' színéről vette, melly a' fél gyászban lévő özvegy aszszony viseléséhez néminémüképen hasonlít; fekete fején fejéres vonások látszanak; háta fekete, mellye barnás, és igen hófzú farka (leppje) vagon.

4.) A' Sármányok nemihez tartozik a' NADI-VERÉB is, (*emberiza schoeniclus*, *die Roh-*

Rohammer, vagy der Rohrsperling) mely a nádzsalak közé mesterségesen rakja fészket télbenn is a nád tövire rejtezik, és annak magvával, bogarakkal, férgek lárváival 's tojásaival él. A' feje fekete, artzúlatja veres, nyakát fejéres örvetske veszi körül, testinek nagyobb része feketés szürke; olló forma farkát gyakorta billegeti, a' szóllásban fáradhatatlan, seregestől a' nád között tanyázik, és ha valaki feléjek közelit, teli torokkal sikólt, és a' veréb' tsiripolásához hasonló nagy lármát viszen véghez.

140. §.

A' PINTY (*Fringilla, der Fink*) mint mindenik nyelven való neve mutatja, ízavának hangjáról vette nevezetit; többféle nemei közül e' kettő nálunk leg-esmeretesebb:

1.) A' HAVASI PINTY (*montifrigilla, der Bergfink*) nyáronn által az északi hegyes és erdős tájékokon lakik és költ, hozzánk késő őlszel, vagy télre kelve jön, 's mivel a' meleget nem alhatja, a' hó elolvadásával ismét elköltözik. Nagyobb és szebb a' mindjárt említendő közönséges pintynél, feketés hegyű sárga orra, szürke lába, barnás és az alsó ízélein sárga szárnya; rozsdá színű mellye, és olló forma farka vágyon; erdőnn 's mezőnn termő magokkal él.

2. Esmeretesebb nálunk a' KÖZÖNSÉGES PINTY (*fringilla caelebs, der Buchfink*)

finck) mely a' fák ágai közé fűvekből, moha-
hából és szórból igen mesterségesen rakja
fészket, még a' fülemilénél is elébb elkezd
mesterséges és sok külömbkülömbféle mó-
dokon változó éneklésit; Májusban ötöt ha-
tot tojik, fiait hernyókkal táplálja, míg a'
magokra is rá kaphatnak. Őszfel nagyobb
része Olasz országba és más meleg tartomá-
nyokra megyen, egy része az egész telet
nálunk tölti: de hogy csak a' nyóستények
mennének el, és csak a' hímek maradnának
itt, mellyre a' fenn említett deák neve tze-
loz, bizonytalan. Némelleyek hogy erős-
sebb hangonn és tartósabbann énekeljen,
nem átallják a' szem héjjait tüzes vassal meg-
sütvén, megvakítani; holott azon tzeált se-
tét kalitzkába való zárással, mint a' fürjek-
kel szokás, e' körül is el lehetne érni. Kese-
rű ízű húsát némelleyek egészséges eledelnek
tartják.

141. §.

Ékes termetiről, szép színéről, hangi-
tsálásáról és nyájas kedviről eléggé esme-
retes nálunk a' TENGLITZ (*fringilla car-
duelis, der Stieglitz*) lakása és fészke ha-
sonló a' pintyéhez, magokkal, bogarakkal
és férgekkel él; két ízben költ esztendőben
hármát négyet. A' fogságot minden mada-
rak között leg-könnyebben túri, jó kedve
van, és könnyen megtanúl holmi apró mes-
terségeket, p. o. hogy magát döglöttnek tet-
tesse, italát egy kis vedretskébe lántzon
felhúzza és több e' féléket; rabságában nem,
csak a' maga nemit szaporítja, hanem a'
hím

hím kész magát a' nőstény kanárihoz és más madarakhoz is adni.

142. §.

A' Kanáriai szigetekről vette mind eredetét, mind nevit a' KANARI MADÁR, (*Fringilla canaria*, *der Kanarienvogel*) hol az apró folyóvizek és árkok partjait nagy számmal lakja, kanarifűmaggal él, és a' tzu'kornád vetésekbenn olyan kárt tézen, mint nálunk a' verebek a' gabonában. Testállása a' verébéhez hasonlít, természeti színe fejéres sárga a' szárnyánn és farkán kívül, melly zöldség: hanem a' tenglitztól, kenderikétől és tsiztól fajzot-také külömbkülömbféle módon szokott változni. Ékes hangitsálását egész esztendő által folytatja; megtanúl külömbkülömbféle melódiákat, és még az éjtzakai éneklésre is rá lehet szoktatni. Felettébb szaporá, egy nyáronn ötför hatszor is költ négyet ötöt, és noha Európába tsak a' tizenhatodik század elejin hozódott, még is már sok milliókra szaporódott; a' mint-hogy néhol kereskedés végett is tenyésztek, nevezetesen Tirolisban, és a' vele kereskedők gyalog 's a' hátakon viszik egy-néhány százanként Angliába, Muszka országba, 's kivált Konstantinápolyba, hol jó pénzt kapnak érte. Némelly országokban ismét elvadúlt és szabadonn élő kanárik is találatnak. A' fellyebb említett kanarifűmagon kívül, mellyet már most Német országonn is termesztenek; megeszi a' kanári a' kender magot, répa magot, és zab darát is; hasznos egy kevés tzu'kort

és galambbegyet, vagy salátát is adni néki, kivévén azt, mikor a' tollát hullatja és fiai vagynak. Leg-szükségesebb pedig a' friss tiszta víz, mind italára, mind hogy benne feredhessen; e' mellett vékony ételmezt és tisztán való tartódást kíván.

143. §.

Őszszel jelenik meg nálunk a' TSIZ, (*Fringilla spinus, der Zeisig*) mellynek zöldes színe a' hátán barnás, a' hasán fejéres; mind szárnyán, mind farkán sárga és fekete foltok látszanak. Leg-örömszebb múlat a' gyalog fenyő bokrok között, a' fogságot könnyen megszokja; igen megszelídül, nyájas, és mind nótákat, mind holmi apró mesterségeket könnyen megtanúl.

144. §.

A' KENDERIKÉNEK (*Fringilla canna-bina, der Hänfling*) igen rövid orra és lábai; szürkés rozsdaszínű tolla, verhenyes feje és mellye, és fejéres szélű fekete szárnya vagyon. Tövises fűrű bokrok és tserék között dombos helyeken lakik, kétszer költ esztendőben, és fiai a' begyiből éteti. Télre nagyobb része melegebb tartományokra bújosik.

145. §.

Nem tsak eléggé esméretes, hanem mint kelletlen lakó társ, néhol terhekre is vagyon az embereknek a' VERÉB, (*Passer, vagy fringilla domestica, der Sperling*) úgy mint

mint a' melly a' gabonában, veteményekben, kerti gyümölcsökben, és szőlőben sok kárt tetzen, és néha szerfelett elzaporodván, ahozképest sokat megemész, magára nagyon vigyáz, a' váztól keveset fél, kivévén a' kitömött ragadozó madarakat, vagy miska boróket. Demásfelől azt is meg kell neki adni, hogy sok ezernyi ezer ártalmas bogarakat és férgeket, kivált hernyókat elpusztítván, a' tett kárt néminémüképpen kipótolja. Az *erdei veréb* kifsebb a' házi verébnél, fák' odvaiban lakik, és ezzel tellyeséggel nem társalkodik. Találatnak fekete és fejeérvérek is.

146. §.

Eleven, bátor és friss madár a' BILLEGETŐ, (*Motacilla, die Bachstelze*) nevit a' farkának szüntelen való mozgásától vette, némellyek *barázda billegetőnek* is nevezik, mivel szántáskor az új barázdák' méntiben ugrálva keresi élelmit, a' férgeket. Nagyságra hasonlít a' patsirtához, magas szárai vagynak, vizek mellett szeret lakni, hozzánk tavaszszal érkezik, és háromszor is költ egy nyáron; télre melegebb tartományokba elbújdosik. Vagynak fejeé, sárga, és szürké billegetők.

147. §.

Tsudálkozást érdemlő kellemetes ének-lésiről esmeretes a' FÜLEMILE; (*Luscinia, die Nachtigall*) tolla és külső szépsége épen nem szembe tűnő, a' háta barnás hamu színű, a' hasa fejeéres, mellye valamivel ho-

mályosabb, a' farka fellyül rozsdá színű, alól fejéres, az orra kívül fekete, belől sárga. Aprilisben szokott hozzánk érkezni, a' hím többnyire tizenegyed nappal elébb a' nőstényinél, föld színt árnyékos sűrűség között rak fészket, négy öt olaj színű zölde tojásai vagynak, és míg a' nőstény azokat üli, a' hím körülötte fáradhatatlanul énekel, fijainak kikelésük után elhalgat, és azoknak táplálásával foglalatoskodik, egy darab idő múlva még egy kevésé énekel, azután Szent Iván nap tájban végképpen elhalgatván, Augustus vége felé melegebb tartományokra (hihetőképén Ásiába) bújdosik. A' fülemile nagyobb nemiről azt jegyzették meg, hogy az inkább éjjel énekel; mint nappal, a' kisebb ellenben, melly verhenyesebb színű, inkább nappal szokott hangitsálni. A' *Virginiai fülemilének* igen kellemetes tekintetű, karmazsin színű és kékes tolla vagyon: de Izavának szépségire nézve nem ér az idevalóval: a' feje fülemile nagy ritkaság. Szabad korábann a' fülemile hangya tojással, legyekkel, pókokkal és liszt porvakkal él, a' honnan nem könnyű fogva eltartani: rész szerint azért, mivel néha szabadságának elvesztésin való bűvában sem eszik, és megbetegszik, rész szerint mivel az említetteken kívül más eledelre nem könnyen kap, hatsak kitsiny korábann elfogván, még akkor rá nem szoktatják: leg jobban megeheti a' főtt marha szívet, apróra reszelve, kenyérbéllel, vagy zsemlyével elegy, az apróra metélt száraz húst, és törött mondolát. Elél tíz esztendeig, 's tovább is. Néhol, nevezetesen Hollandiábann, olly' tekintetben tartják, hogy a' fészkeinek elrontására és

ne-

neveletlen fíjainak elfzedésire száz forint, vagy azzal felérő büntetés vagyon téve.

148. §.

Mind formájára, mind ékes szavára nézve közelít a' filemiléhez a' POSZATA, (*Motacilla curruca, die Grasmücke*) nevezetesen annak középszerű neme, mellynek háta szürkés barna, szárnya hegye fejéres, mellye kékes szürke, hasa szennyes fehér, és leg-inkább éjtszaka énekel igen szépen. A' fakó színü poszáta nagyobb ennél, és nevezetes azon gondos hívségiről, mellyel a' tőle kiköltött kakukk fíjat felneveli.

149. §.

A' VERES BEGYÜ (*motacilla rubecula, das Rothkehlchen*) többnyire télen nyáron nálunk lakik, sűrű tserék és bokrok között föld szint rak fészket, és kétszer költ esztendőben; leg-inkább legyekkel és más bogarakkal él, mellyeket hegyes orrával könnyen általszúr; noha külömbenn igen vakmerő és marakodó, tsak ugyan könnyen megszelídül és szépen énekel. Testállásokra és természetekre nézve egygyeznek vele a' több LÉGYFOGÓK is (*muscipue, die Fliegenfänger*) és tsak torkok 's begyek színére nézve viselnek külömböző nevetket; p. o. a' barna begyü, fekete begyü, kék begyü, 's a' t.

150. §.

Az Európai madarak között leg-kifsebb az ÖKÖRSZEM, (*Regulus, das Goldhähnchen, vagy der Zaunkönig*) a' háta olaj színű, mellye és hása barnás fejér, szeme héjja és szárnyának alsóbb része sárgás. A' fején veressel és feketével elegyes sárga bokrétája vagyon, mellyet felemelhet és lebotsáthat. Sűrűség közzé tsak nem földszint rakja fészkit; veressel pettegetett tojásai egy borsó szemnél kevésnél nagyobbak; egy része télfelé elköltözik, más része a' kertekre vonja magát. Szép vékony hangú szava vagyon.

151. §.

A' TZINKÉNEK, vagy TZINEGÉNEK (*Parus, die Meise*) több nemei között leg-nevezetesebbek ezek:

1.) A' SZÉNTZINKE (*Parus major, die Kohlmeise*) nagyságra közelít a' patsirtához, feje fekete, vakszeme fejér, nyaka sárga, háta zöldes, lábai feketék, sárgás hasán fekete vonás megyen hofzfára; fák' odvaiban lakik, bogarakkal és férgekkel él, ha kaphatja a' húst is megeszi; az apróbb madarakat agyon vágván az agyok velejét kiveszi; van arra is példa, hogy a' házban szabadon repdesvén, az aluvó gyermek' szeméhez is hozzá vágott. Az orra, mint más madaraké, télre megkeményedik, hogy ázzal eledelit a' fagy alól kikopátsolhassa. Tavaszszal szépen ízokott szóllani.

2.) A' BÜBOS TZINKE (*Parus cristatus*, die Haubenmeise) a' fejin lévő fejjérel elegyes fekete bokrétájáról vette nevét, háta letétes barna, hasa fehér, a' nyakán fekete örve vagyon. A' gyalog fenyő bokrok közt leg-örömeftébb tartózkodik.

3.) A' SZAKALLAS TZINKE (*Parus biarmicus*, die Bartmeise) azon ferte forma hofzfúkás tollakról vette nevit, mellyek a' szemei alól letsüggének és szakállat mutatnak: az orra sárga, feje szürke, háta verhenyes és rozsa színű, hasa homályos szürke, hofzfú farka pedig veres szokott lenni.

4.) A' FÜGGŐ MADAR, mellyet némelleyek hibásan fige madárnak hívnak, (*Parus pendulinus*, die Beutelmeise) Olasz, Lengyel, Muszka országban és hazánkban is találtatik, nem sokkal nagyobb egygy ökörfzemnél, a' feje szürke, több rélzéin lévő tollai feketével elegyes veres barna színűek. A' tövisek' pamut forma gyapjából, gyékény pehelyből, nyárfa barkából és egyéb növényekből erszény formára mesterségesen készült fézkit, mellynek két ódalról nyílásai vagynak, szoros nyakánál fogva valamelly vízfelibe nyúló vékony ágra függeszti, hogy fijait a' ragadozó állatok ellen bátorságba helyheztesse: Az illyen fézket némelley helyekenn úgy árúlják, mint torok fájás ellen való hathatós eszközt.

152. §.

Sok ártalmas bogarakat és férgéket elpusztító hasznos madár a' FETSKE, (*Hirun-*

rundo, die Schwalbe) mellynek hoszszú szárnya és farka a' sebes repülésre, nagy és szinte a' szemei alá terjedő szája a' repdeső bogaraknak könnyebben lehető elkapására szolgál. Télen nem mutatja magát nálunk: de hogy elbújdosik-é melegebb tartományokra, vagy pedig a' motsáros sűrűségek közé rejtkezve, némelly állatok' szokása szerint a' telet megmerevedve alufzfa által? nem bizonyos, mivel mindenik vélekedésre vagnak példák és bizonyosságok: leg-hihetőbb, hogy egy neme elmegyen, más neme itt marad. Leg-nevezetesebb nemei ezek:

1.) A' HAZI FETSKE, mellynek leginkább a' falukon való lakására nézve deákül (*Hirundo agrestis* a' neve, *die Haus-schwalbe*) az ereszek alá és az ablak rámak's gerendák mellé sárból rak sütőkementze formájú fészket, háta kékes fekete, farka pettegetett, mellye, hasa és tollas lábai fejérek. Mint egyéb fetskéek is, elébbeni fészki-re visszfa-tart, és ha azt távol létiben veréb, vagy más madár elfoglalja, 's belőle kimenni nem akar, többed magával a' nyílását betapasztván, az erőszakos vendéget örökre bele zárja.

2.) A' FÜSTÖS FETSKE, vagy, mint némellyek nevezik FÜSTI FETSKE (*Hirundo domestica, die Rauchschwalbe*) füstösnek látszó szennyes verhenyő mellyiről vette nevét, fekete háta, veres homloka, szennyes feje, hasa és tollatlan lába vagon; kéményekbe, tsűrökbe, istállókba, éléskamarákba, színekbe és a' hidak alá szokta fedeletlen fészkit rakni, kétszer költ esztendőben,

és néha olly' későnn, hogy másod rendbéli fiai' elmenetelinek idejére elég erőre nem kaphatván, imitt amott a' mezőkönn elmaradoznak 's elhúllanak. A' fejer fetskék is formájokra és nagyságokra nézve ennek neméhez tartoznak.

3.) Kisebb az említetteknel a' PARTI FETSKE, (*Hirundo riparia, die Uferschwalbe*) szürkés fekete háta, fejéres torka, melyje és hasa nagyon, lába egész a' körméig szőrös, magas partokba és homok dombokba ásott lyukakban lakik.

4.) Nagyobb a' többeknél a' KŐFALI FETSKE, (*Hirundo apus, die Mauerschwalbe*) fejer torkán kívül egészen fekete, rövid lábának mind a' négy újjai előre állván, igen jól tud kúszni a' kőfalakon, mellyeknek lyukaiba rakja fészket, 's télre is azokba rejtezik. Leg-inkább tsak reggel és este repül ki eledelinek keresésire; a' földre nem örömet száll le, mivel rövid lába és hosszú szárnya miatt nem könnyen kaphat fel ismét a' levegőbe.

5.) A' külföldi fetskék között leg-nevezetesebb a' VALÉT, vagy az INDIAI KŐSZALI FETSKE; (*Hirundo esculenta, die Ostindische Felsenschwalbe, vagy die Salangane*) leg-inkább Javában, Sumátrában és Tunkinban lakik, nem nagyobb egy ökörfzemnél, háta zöldes fekete, hasa fejéres. Ennek fél tojásnyi nagyságú, szürke, verhenyes, vagy fejéres, által-látszó színű és a' viza-hólyaghoz, vagy gummihoz hasonlító matériájú fészkeből, mellyet a' tenger' habja-

jából és a' maga ragadós nyálából készít; 's a' kősziklákonn és a' tenger' partjain lévő gödrötskébe szokott rakni, kedves ízűnek tartató levest és más ételeket készítenek; 's kivált a' Khinaiak olly' nagyra becsülik, hogy helyben Batáviábann egy mászáért megadnak tizenkét tizenháromláz forintot. Erre nézve ezfendőként sokann adják magokat ezeknek szedésire: törvényes, és törvénytelen úton módokon, és néha még életek veszedelmivel is.

VI. R E N D.

TYÜKNEMŰEK. (*GALLINAE, HÜHNERARTIGE VÖGEL.*)

153. §.

Az ide tartozó madaraknak rövid lábok, domború orrok, és annak tövin fellyül alól húsos bőr vagyon; leginkább gabonával és más magokkal élnek, mellyeket a' begyekben meg szoktak lágyítani. Egy hímnek többnyire sok nőstényje vagyon, melly számosan tojik. A' házi madarak jobbra ezen renndhez tartoznak.

154. §.

A' GALAMBNAK (*Columba, die Taube*) negyvennél több nemei között legnevezetesebbek ezek:

1.) A' VAD GALAMB (*Columba oenas, die Holtztaube*) hamu színű, a' nyaka zöldes fénnel tsillámlik, szárnyain feketés voná-

nások látszanak, a' farka vége is feketéllő. Magas helyeken, fák' odvaibann és kőszik-lák' hasadékiban szokott fészket rakni, két-szer költ esztendőbenn, és a' mérséklett me-legű tartományokbann ott is telet; a' hideg-gebb vidékekről télre délfelé költözik.

2.) A' HÁZI GALAMB (*Columba do-mestica, die Haustaube*) mint egyéb meglze-lidült állatok is, külömbkülömbféle nagy-ságra és formákra változott, 's ahozképest külömböző neveket visel; o. golyvás ga-lamb, gatyás galamb, bokretás galamb, tör-ök galamb, páva farkú galamb, kerengő ga-lamb, dobos galamb, 's a' t. Szapora és igen tenyésző madár a' galamb, úgy hogy egy párnak az ivadékja négy esztendő alatt ti-zenöt tizenhat ezerre terjedhet; mivel né-melyik pár esztendőnként nyóltzszor, kilentz-szer, némellyik többnyire minden hónapban költ, és alig érnek fiai tizenkettőd napot, már ismét új szaporodáshoz készül; a' fajok galamb is már nyóltz hónapos korábann al-kalmatos a' párosodásra. Kettőt tojik; ti-zenhatod hufzad nap alatt vakon költi ki fijait, első nap tsak melengeti, és szárogat-ja, más nap felfúván a' begyeket, salétro-mos vagy lós földet ad nekik, azután a' maga begyibe meglágyított eleséggel éteti, míg osztán magok is ételre kapván, hat hét-re egészen megnőnek. Nem egygyesek a' gazdák felőle, valyon gazdaság-é galambok-at tartani, vagy nem? A' hol szántóföl-dekre kijárhatnak, ott nem sokba kerül a' tartások, de mások' kárával esik; a' bizo-nyos, hogy a' ki számos galambokat tart, annak télen nyáron házi mélszárszékje va-
 I 5
 gyon;

gyon; a' ganéjja is hasznos trágyának tartatik, kivált dohány- és kender-földekre, és a' tsenevészö 's veszni tért fáknak felélesztésire; Magyar országon szük időbenn a' gazdák kevés korpával elegyítve adják a' fertéseiknek és kiteleltetik vele: külső országon pedig a' lúgjával nem tsak festésre, mosásra élnek, hanem a' Pékek néhol a' zsemlyének való kovászt is azzal teszik, hogy jól megkeljen és magát jól feladja; a' honnan Párisbann a' galambganéjnak vékája az árpával egyenlő áron megyen.

3.) Nagy hasznát veszik a' POSTAGALAMBNAK, (*Columba tabellaria, die Posttaube*) az egész Levántén, de kivált Aleppo és Alexandria tájékán; ezt a' maga lakóhelyiről elvivén, levelet akasztanak a' szárnya alá, és azzal sebesen visszarepül. Jó tartás és ketsegtetés által rá lehet szoktatni, hogy nem tsak egygyik helyről a' másokra, hanem onnan ismét sietve visszarepülvén, a' vitt levélre választ is vigyen.

4.) A' KÖRONÁS GALAMB (*Columba coronata, die Cronentaube*) új Gvineábann és a' szomszéd szigeteken lakik, közel egy páva nagyságú, kékes hamu színű; a' vállá verhenyő, a' szemeit fekete karika veszi körül, bokkrétája vagon, mint a' pávának; Európában nem tenyészik. Ellenbenn az Amerikai *Veréb galamb* nem nagyobb egy patsirtánál, a' háta barnás szürke, a' hasa pedig verhenyes.

5.) Az ÖRVES GALAMB (*Columbus, die Ringeltaube*) a' nyakát körülvevő fejé-
res

res karikáról vette nevét, leg-nagyobb a' vad galambok között, háta hamu színű, mellye és hasa barnás veres, farka hegyi fekete, szárnyainak széle fejéres.

6.) Leg-kifsebb és leg-szebb a' vad galambok között a' GERLITZE, (*Turtur, die Turteltaube*) a' háta szürkés, melyje veres, nyakán lévő fekete foltján fejéres vonások mennek által; a' tisztaságot különösen szereti, erdőkben lakik, és télre seregestől elbújdosik, ha megfogják, könnyen megszeli. Több féle színű és tulajdonságú nemei között a' *katzagó gerlitzé*, nevezetes.

7.) Északi Amerikában néha olly' roppant feregekkel költözik egy tartományból másba a' VANDORLÓ GALAMB, (*Columba migratoria, die Wandertaube*) hogy repülése közben a' nap' világát elveszi, ha megáll, nem férvén a' fák' ágaira, egymás' hátára is áll, úgyhogy azok letöredeznek alatta; a' mikor oltán sok ezrenként fogdofsák a' lakosok, es mind frifsibe, mind füstölve eszik.

155. §.

Sík mezőn, leg-inkább vetések között lakik a' FÜRJ, (*Coturnix, die Wachtel*) gabonával, földi gyümöltsökkel, magokkal és bogarakkal él, a' földbe kapart és fűvekkel levelekkel bélelt fészkebe tizenötöt húszat tojik, fíjait három hét alatt kikölti, és olly' hirtelen felneveli, hogy azok Augustusban Septemberben vele egygyütt melegebb tartományokra elköltözhetnek. Seregestől utazik,

zik, leg-inkább hóld világonn, és a' tengerhez érkeztvén, kedvező szelet vár, mellynek segítségével által szállhafson, mert maga erejítől olly' mezsze egy folytába nem repülhetne, így is sok belé hüll és belé véfz a' tengerbe. Khinábann és Olasz országban nem tsak szóllása kedviért tartják fogva, mint nálunk: hanem, mint Angliábann a' kaksokat: marakodtatják is. Egygyiket az asztalnak egygyik végire, másikat a' másikra állítják, a' közepire kölest hintenek, 's már mindjárt kéz a' tsata; ekkor osztán fogadnak, mellyik lesz a' nyertes, vagy vesztes? A' fúrj igen meghízik, kapnak is a' húsán; de néha annak megételit gyomor rágás és hányás követi, bihetőképenn azért, mivel a' fúrj némelly gyanús és néha valóssággal mérges fűveknek a' magvait is meg szokta enni.

156. §.

A' FOGOLY (*Perdix, das Rebhuhn*) formájára nézve hasonlít a' fúrjhoz, de nála sokkal nagyobb, feketés habos szürke háta, barnás mellye, rozsdaszínű farka, barnás szárnya vagyon, a' szeme alatt egy kopasz veres folt, és a' hím' lábán tompa farkantyú vagyon. A' mérséklett melegű tartományokban mind a' mezőségen, mind bokros helyeken, ökor' vagy ló' nyomába, vagy más gödrötskébe szokott hol fűből, hol szalmából rakni fészket, tizenötöt húszat tojik és három hét alatt kikölti. Megszelidül ugyan, de a' fogságban nem szaporodik, a' honnan még ott is, a' hol mint a' lúdat, rutzákat, reggel a' legelőre kib-

botsátják, estve pedig haza hajtják, nevezetesen Scio szigetében, a' párosodás' idejinn erdőre mezőre szokták botsátani, a' honnan egy darab idő múlva fijaikkal egygyütt térnek vissza. A' veres lábú, vagy Spanyol foglyoknak némelly része a' mieinknél jóval nagyobb, némelly része jóval apróbb. A' foglynak kellemetes ízű, nem kövér, de jóféle tápláló nedvességekkel telyes húsa vágyon; a' tolla csak annyit használ a' nehéz nyavalyának elállítására, mint akármelly más égetett toll, a' maga nehéz szagával, a' görts nemű rángatódzásoknak tsendesítésére.

157. §.

A' vad madarak között leg-fejérb, gyengébb és leg kellemetesebb ízű húsa vágyon a' CASZAR MADARNAK, (*Tetrao bonasia, das Haselhuhn*) melly a' galambnál valamivel nagyobb, fejr, szürke, barna és feketével elegyes tolla vágyon. Európának hidegebb részeiben, nevezetesen Svéciában, mogyorófák között lakik, mellyeknek és a' nyárfáknak barkájival, erdei gyümölsökkel és fűvekkel él, nyóltzat tízet tojik és három hét alatt kikölti.

158. §.

A' FAJTYÜK, vagy FAJDTYÜK (*Vrogallus, der Auerhahn*) leg-inkább magas fenyvesek között lakik, a' hímje nagyságra közelít a' pujkához; fekete feje, feketés barna foltokkal tarkálló hamu színű háta és nyaka, kékes feketéllő mellye, hasa és farka

ka vagyon; szemei körül veres tollak látszanak, felálló farka hasonlít a' legyezőhöz, lábai egészen tollasok. A' nőstényje sokkal kisebb, tarkás és világosabb színű, tövisből és gajakból földszínt rak fészket, tízet tizenkettőt tojik; fiai mihelyt kikelnek, és még a' tojás héjj sem hüllött jól le rólok; már sebesen futnak, hangya-tojást, férgeket, és erdei gyümölcsöket keresni. Igen vigyázó, félelmes, éles látású és hallású lévén, nem igen lóhetik egyébkor, hanem a' párosodás' idején, Februáriusban, mikor a' fákról alá szállván, kivált a' hím annyira esdeklik a' nőstény körül, mintha ugyan mást se nem látna, se nem hallana. Némelyek azt állították, hogy a' fajtyúknak nintsen nyelve: de a' melly vélekedés tsak onnan származott, hogy az nem a' szokott helyen, hanem a' begyinek felső részén vagyon, a' honnan, mikor szükség, egygy in által az orrába felnyújthatja.

159. §.

A' GYÖNGYÖS TYÜK, vagy GYÖNGY-TYÜK (*Numida meleagris, das Perlhuhn*) ez előtt egynehány száz éltendővel került Afrikából, nevezetesen Numidiából Frantzia országba, 's onnan terjedett el Európának több országaiba; formájára és termetire nézve hasonlít a' fogolyhoz, de nagyobb a' tyúknál is; apró fejér foltokkal, mint valami gyöngyökkel tarkálló világos vagy setét hamu színű tolla vagyon; a' feje tetejinn egy hátra álló, szaru nemű, és veres bőrrel borított kitsutsorodása, viaz forma hárttyával borított veres orra, az álla alatt kékes

mí-

mirígyes szakállá, feketével elegyes viola színű nyaka, barnás szürke lába, igen éles szava, és rövid szárnyai miatt alkalmatlan repülése vagon. Noha igen eleven, bátor és zivakodó természetű, még is könnyen meg lehet szelídíteni; tartják is némelly udvarokban: de minthogy a' fiai nagyon gyengék és nehezen nevelhetők, inkább csak ritkaságáért, mint hasznáért. A' húsa különben, mint szinte a' tojása is, kedves ízű.

160. §.

A' HAZI TYÜK (*Gallina, die Henne*) napkeleti Indiából terjedett el az egész föld színére, és ott még most is vadon találattik. Ez is, valamint a' galamb, az emberek nevelése által külömbkülömb formákra változott, minémüek e' következők: a' *borzas tyúk*, mellynek tollai vissza fordúlva, és felfelé állanak, 's magas szárairól *görttyúknak* is neveztetik; a' *bokrétás-* vagy *bübstyúk*, *gatyás tyúk*, *kusza tyúk*, mellynek nintsen farka, *törpe tyúk*, *Olasz*, vagy *Páduai tyúk*, melly majd két annyi nagyságú, mint a' közönséges; a' *Gyapjas tyúk*, mellynek síma vékony tollai, mint a' szőr, úgy megfekszik a' testét, leg-inkább Japánban lakik; a' *Szeretsen tyúk*, mellynek nem csak bőri, hanem taréjja, szakállá, és tsontjai is feketék, Afrikában találattik.

Megbetsülhetetlen hasznára van az embernek ez az igen tenyésző házi madár, mellynek tojásait, tsirkéit, 's a' felnevekedett kappanoknak kellemetes ízű húsát eledlire fordítja. Mivel pedig a' tyúk a' kól-

tés és a' tsirkéinek hordozása közben nem tojván, az alatt időt veszt, külömbkülömbféle módokat követnek el annak eltávoztatására; a' kotlós tyúk' hevefségit hideg feresztések által elmúlasztják, a' kappant pedig, vagy a' pujkát pálinkával, vagy egyéb hevítő itallal neki melegítvén, könnyen rá veszik a' kotlásra. Égyiptomban, Khinában még szaporább a' vele való bánás, Kairó körül nevezetesen egész faluk gyakorolják azon mesterséget, hogy egyszerre sok ezer tsirkéket költenek ki a' végre készült költőkementzékben, 's a' parasztok szekerekkel hordják hozzájuk a' tojást, és egy kosár tojásért egy kosár tsirkét kapnak; mindenik félnek van ebben nyeresége, a' paraszt gond, fáradság és haladék nélkül tsirkére kap; a' költőknek pedig több számú tojás jut, mint a' mennyi tsirkét adnak. Próbálták ezt Európában is szerentsés előmenetellel követni: de hogy gyakorlásba nem vehetik, ez áll ellent, mivel nálunk még nyár közepinn is ritkán van olly' állandó és egyenlő meleg, hogy a' gyenge tsirkéknek a' nyóltz első éjtízakákon né volna szükségek a' tyúk' takargató és melengető gondviselésire, és így nem a' kiköltésben, hanem a' feltartásban van az akadály. Némelly helyeken, nevezetesen Angliában, közönséges mulatságra szoktak kakas viadalokat tartani, melly végre leg-inkább az úgy nevezett bársony nadrágos Hamburgi kakasokat szokták készíteni és előre gyakorolni.

A' FÁTZAN (*Phasianus colchicus*, der Fasan) eredetit Ásiának Mingrélia nevezetű tartományából, nevit pedig a' Pháíis' vizétől vette; szabadságot és tsendes magánoságot szerető állat, lapályos sűrű erdőkben, tiszta vizű és követses fenekű patakokhoz közel, leg-örömeftebb lakik; magokkal, zöldséggel, erdei gyümöltsőkkel, bogarakkal és férgekkel él, a' hangyatojást mindenek felett szereti, melly néki nem tsak eledelül, hanem orvofságul is szolgál; a' meleg verőfényenn örömeft napol, tavaszfzal párosodik és földszint valamelly bokor alá rakott félzkibe tizenkettőt, néha húszat is tojik, mellyet húsznegyed nap alatt költ ki. Semmivel jobban kézhez nem lehet szoktatni, mintha néki árpa szalma közé hintett kámforral, ánissal, száraz malátával és nyírfa héjjal gyakorta jó illatot gerjesztenek; tyúkkal vagy pujkával is ki lehet a' tojásait költetni, tsak hogy az apró fátzánok' nevelése igen nyugös; az első napokon nem jó nekik inni adni, sőt még a' harmatos fűben való futkosástól is a' mennyire lehet óltalmazni kell, eledelek közé rend szerint hangyatojást kell tenni, 's több e' félék: mellyhezképest a' fátzán tartás igen sokba kerülvén, annak igen kellemetes ízű húsában többnyire tsak a' nagy Uraknak lehet részek. Legnevezetesebb nemei ezek:

1.) A' KÖZÖNSEGES FÁTZAN olly' forma nagyságú, mint egy kakas, gefztenye színű és barnás veres tolla, setétkék és zöldel, tsillámló feje és nyaka, veres

szakállá, szaru színű orra, barnás lába és hosszú farka vagyon: azon nemit, mellynek szép világos sárga tollai vagynak, *aranyos fátzának*, azt pedig, mellynek a' hátán tsillámló fehér és feketével pettyezett tollai vagynak, *ezüstös fátzának* nevezik.

2.) Khínai Tatár országban találatik a' PAVA FATZAN, mellynek veres ábrázata, kékes nyaka; és kékes fején hátúl bokkrétája vagyon. Testinek több részén lévő sárgás tollain és hosszú farkán, mint a' pávaén, setét kékes fizek látszanak.

3.) Még ékeőbb a' KHÍNAI ARANYOS FATZAN, melly kisebb a' közönségesnél, igen hosszú farka vagyon, a' szemei körül lévő karika, az orra, a' lábai sárgák; test színű és igen vékony tollatskával fedett fején arany színű bokkrétája vagyon, mellyet tetlzése szerint felemelhet és lebotsáthat; nyakát és hátát zöldes, narants és skarlát színű tollak fedezik, setét veres és barnás szárnyai feketével és kékekkel tarkállanak, mellye és hasa piros bársony színű; farka feketével elegyes barnás szokott lenni.

4.) Az Indiai SZARVAS FATZAN nagyobb egy kappannál, a' tyúkéhoz hasonló orra vereses barna, a' szemei felett egy pár húsos, kékes színű, kemény szarvai vagynak, mellyektől a' nevit is vette; kékes szakállá közepén fekete, rántzos, és puha; veres mellyin, hasán és barnás sárga hátán fekete szélű fejezes gyöngyök lát.

látشانak. Fejér lábán, mint a' többek-
nek is, hegyes sarkantyúja vagyon.

162. §

Az Amérikai sűrű erdőkben nagy ma-
gas fákon falkástól szabadon lakik a' PUJ-
KA, (*meleagris gallopavo*, *das Truthuhn*,
vagy *der Puter*) és onnan hozatott Euró-
pába ez előtt közel háromszáz esztendő-
vel, 's kedves ízű húsáért, mint hasznos
házi madár, igen elzaporítódott. Formá-
ja, lármás szava, berzenkedő gögös járá-
sa, eledele, nevelése módja, eléggé esmé-
retes, hanem talán hazánkban is jobban
szokásban lehetne venni, a' mit az Anglu-
sok tselekelznek, hogy tavaszszal vala-
melly sűrűségnek tsapván a' nyóستény puj-
kákat, és mikor már tojni kezdenek a'
kan pujkákat tőlök külön szakasztván, egész
őszig magokra hagyják, és tsak eledelk-
ről gondoskodnak, mígnem ismét őszszel
majorokra visszaterítik. Az ilyen szabad-
ságban költ és nevedett pujkákról azt
tapasztalták, hogy azok a' ház körül köl-
teknél sokkal nagyobbak, erősebbek és
tartósabbak. Hogy a' pujkafiaknak a' tsa-
lán tsípés veszedelmes, és hogy a' fejeken
lévő ikrás és mírígyes húsú verességnék ki-
jövetele: mint sok gyermekeknek a' foga-
ik jövése, betegséget szerez, tudva lévő
dolog: ilyenkor hasznos nekik egygy egy
borsízemet és egy kevés bort adni.

Napkeleti Indiából származott a' PÁVA, (*pavo cristatus, der Pfau*) mellynek ékes termete, pompás tolla, kékes ízemekkel rakott hoszlú farka, fején lévő bokrétája, és éktelen szava eléggé esmeretes; házak körül lakik, magokkal, gabonával és férgekkel él; épületek' tetején és magas fákon szeret hálni; esztendőnként nyóltzat tized tojik valami félre lévő zugba és egy hónap alatt költi ki; a' fiai eleinten nehéz nevelésűek és igen veszendők, az orgona virág nevezetesen és a' tsalán nékik halálos méreg. A' nőstény töbnyire szürkés színű; a' hímnek pedig harmadik esztendőkorára szokott a' fején lévő bokrétája és hoszlú farka megnőni; őszszel elhulló tollai helyébe tavaszszal nevednek újak; el-él húsz esztendeig, 's tovább is. Inkább szépségiért, mint halznáért szokták tartani, és noha a' húsa ízetlen, kemény és nehéz emészttetű, tsakugyan némelly úri asztalokra, mint a' vesztegető pompázásra kapott későbbi Rómaiaknál szokásban vólt, még ma is tollastól feladják. A' tollaiból bokrétákat, árnyéktartókat és legyezőket készítenek. Vagynak fejer pávák is.

Hazánkban és más mérséklett melegű tartományokban nagy számmal mulat a' TÚZOK, (*Otis tarda, der Trappe*) mellynek hímje nagyobb a' pujkánál; és hufzonöt 's közel harmintz fontot nyom; a' fején bokrétája, az állán szőrös szakálla, és a' nyelv-

nyelve alatt valamelly zatskóba szolgáló nyílás vagyon, mellybe, a' mint mondják, vizet szokott venni, hogy mikor száraz térségeken legel, ha megszomjúhozik, itala kézfzen legyen. A' növésnek indúlt vetés között kapart gödrös fézfkibe kettót szokott tojni, és azt egy hónap alatt gabona érés elejire szokta kikólteni; gabonával, fúvekkel, bogarakkal és férgekkel él, igen vígyázó, sebes futása és alkalmas repülése vagyon, ha pedig a' vadázkutyák beérik, neki berzenkedvén, magát a' szárnyaival hatalmasann óltalmazza. A' húsa, kivált a' fiatalé, nem utólsó petsenye, Frantzia országban bőségesen találatik a' REZGŐSZARNYÚ, vagy TÖRPE TÚZOK, (*Otis tetraz, die Zwergtrappe*) nem nagyobb egy rutzánál, barnával és fejjérel elegyes fekete háta vagyon, verhenyes fejjé hasán fekete vonások látszanak, szakálla a' hímnek fintsen, hanem a' helyett a' nyakát kettős fejjé karika veszi körül. A' húsa igen kedves ízű.

VII. R E N D.

STRUTZNEMŰEK. (*STRUTHIONES.*
STRAUSZARTIGE VÖGEL)

165. §.

Ezen renndhez a' szárazonn élő legnagyobb madarak tartoznak, mellyeknek rövid és a' repülésre alkalmatlan szárnyok, és különkülön izabadonn álló láb újjok vagyon.

K 3

166. §.

Leg-magasabb minden madarak között a' STRÜTZ; (*Struthiocamelus, der Strausz*) a' lovas ember' feje tetején fellyúl ér az orrával, mellynek hegyitől a' körme' hegyüig van nyóltz 's tíz lábnyi hoszszaságú; a' feje igen kitsíny, a' szemei hoszszúkások, és mind formájokra, mind a' héjjaik' szélén lévő szempillákra nézve inkább az emberi szemhez, mint a' madarakéhoz hasonlítanak. Testihezképest igen apró szárnyai nem repülésre, hanem lebes futásának segítésire és igazgatására szolgálnak; mindeniknek a' véginn egy hüvelyknél hoszszabb szaru forma két keménység vagyon; mellyit és farát mótsingos keménységű bőr fedezi, mellyre fektiben támaszkodik; a' tzombja van olyan vastag, mint az emberé, és a' lábaiban szerfelett való erő vagyon, mindenik lábán két előre álló ujja, és hátul egy kevésbé kiálló boka tsontja vagyon. A' feje és tzombja mezítelen, a' torkán és nyakán verhenyes fejér, tsillámló szőri, egész testin fejrrel és szürkével elegyes fekete tolla vagyon, a' farka fodros tollai leg-szebbeknek tartatnak.

Afrikában és Arábiának sivatag homokos pusztáiban seregestől lakik, pálma gyümölcsökkel és más növényekkel él, sokaknak állítása szerint soha nem iszik; ha eledel dolgába megszorúl, a' köveket és értz darabokat is elnyeli, de a' mellyek terhére vagynak és emésztetlen mennek el tőle; esztendőt által mintegygy ötvenig valólt tojik a' fészek formánn öszvekapart homokba; a' tojása van olly' nagy mint egy kis

kis gyermek' feje, és nyom három, negyed-fél fontot; kétszer, néha többször is költ esztendőben, a' tozásait éjtszaka üli, nappal a' melegre bízza; fijait, míg eledelre kapnak, mind a' hím, mind a' nőstény táplálja és óltalmazza. Kedvetlen hangú és a' nyögő szepegéshez valamennyire hasonlító szava vagon; félelmes állat, és ha embert lát, futással menti magát: mikor pedig a' vadászoktól már meg nem menekedhetik, a' fejét, mint legföltöbb részit, valamely bokor alá szokta dugni, a' mikor ofztán a' lovasok béérvén, botokkal agyon verik. Meg lehet tsakugyan szelidíteni: és Áfrikában bizonyos népek seregeftől tartják, a' húsát és tozásait megeszik, ezeknek a' héjjából, melly idővel igen megkeményedik, tsészéket és ivó edényeket készítenek, a' meleg vérivel öszvekevert kövériből, mellyet sirtuzvajnak hívnak, mind jó ízű eledelt, mind orvofságot készítenek; a' bakkörhöz hasonló vastagságú kikészített bőrit külömbkülömbféle haszonra fordítják; a' nyakánn és hónallyán lévő szőrüből posztót és kalapokat tsínálnak; pompás tollaival pedig, mellyekből a' Török turbánokra (tsalmákra) és az afzszonyságok' kalapjaira bokrétákat készítenek, mind ott, mind Európában nagy kereskedést űznek. Még igen nagy hasznát lehetne a' sirtuznak venni, mind nagy erejire, mind sebes futására nézve, ha tudnák úgy, mint a' lovat, megtanítani; mivel egy emberrel olly' sebesenn elfut, hogy a' rajta ülő még lélekzetet is alig vehet miatta, kettőt is könnyenn elbír: de a' zabolázására és igazgatására még eddig rá nem mehettek.

Napkeletí Indiában lakik a' KAZUAR, (*Struthio casuarius*, der *Kasuar*) melly nagyságára és élete módjára nézve sokakban megegygez a' fruttzal, hanem sokkal rövidebb nyaka és lába lévén, ingyen sints olyan magas: a' fején lévő három újnyi hosszúságú szarva elől feketés, hátul sárgás; a' nyakán vereses és kékellő hússos szakálla vagyon, rövid szárnyain le fosztott forma pufzta tollai; és a' lábán három előre álló ujjai vagynak; a' fejit és nyakának felső részit kékes mezítelen bőr borítja; testinek több részein lévő feketés tollai a' ló szórhöz hasonlítván, különös tekintetet adnak néki. Farka nintsen. Zöldes és apró gödröskékkel rakott héjjú tojása sokkal kisebb a' fruttzénál.

A' STRUTZKAZUAR, vagy az AMÉRIKAI STRUTZ ismét a' kazuárhoz hasonlít, kivévén azt, hogy nintsen olyan szaru forma taréjja és szakálla, farka sintsen: ellenben, mint a' frutznak, hosszú nyaka, kitsiny feje és lapos orra vagyon. Magassabb egygy embernél. Szürkés tolla a' testit nagyon megfekszi.

Bourbon és Isle de France szigeteiben (Afrikához közel) találtatott ez előtt egy különös madár, mellynek DUDU a' neve, (*didus inoptus*, der *Dronte*, vagy der *Tölpel*) ez mind éktelen formájára és különös test alkotmányára nézve megjegyzést érd.

demel, mind kivált azért, mivel már mai időbenn annyira elpufztúlt, hogy azon vélekedésnek, melly szerint a' tudósok némelly állatoknak nemeiről hiszik, hogy azoknak magvok szakadt, megállítására újabb bizonyosságúl szolgálhat: mások mindazonáltal hitelesen azt állítják, hogy elvéte, ámbar ritkán, tsakugyan még most is találta-
tik. Nagyobb a' hattyúnál, vastag, zömök és igyetlen testállású; kilentz hüvelyknyi hoszúságú, középen görbés, göröngyös, vastag és elől hegyes orrának tövin vagy-
nak a' nagy fekete szemei; a' nyakán golyva forma begye, rövid és repülésre alkalmatlan szárnya, tsámpás járása és fodros tollakból álló farka vagyon, melly nem a' farából, hanem tsak a' háta közepiből áll ki. Fejérel és sárgával elegyes hamu színú szürkés tolla, és kedvetlen ízű húsa vagyon.

VIII. R E N D.

GÖRLABÜK. (*GRALLAE. SUMPFF-
VÖGEL.*)

169. §.

Leg-nevezeteseb megesmertető jelek az ide tartozó madaraknak ez, hogy magas szárok, és ahozképest többnyire hoszízű nyakok vagyon; a' farkok rövid, orrok formája és nagysága külömbkülömbféle; vizenyős rétes helyeken 's tavak körül laknak; hallal, kígyóval, békával, bogarakkal, férgekkel és vízi fűvekkel élnek, fészkeket földszint, vagy a' sás közé rakják.

K 5

170. §

A' GÉMNEK (*ardea, der Reiher*) tizennyóltz nemei közzül leg-esmeretesebb nálunk.

1.) A' KÉKGÉM, (*ardea cinerea, der graue Reiher*) melly nagyságra közelít a' daruhoz, kékes hamuszínű háta és feje hátsa vagyon; a' mellyin hosszúvágás fekete foltok látzanak. A' hímnek síma fekete fejéről hátul kékes feketéllő tollak tsüggenek le a' nyakára; tavak és folyóvizek mellett lévő magas fákra seregestől rak fészket, úgyhogy azok ennek tsípős erejű ganéjja miatt gyakorta kiszáradnak. A' halakban sok kárt teszen; annyival könnyebben jut pedig hozzájuk, mivel, kivált az aprók, nem hogy kerülnék, hanem még természeti hajlandóságból esdeklenek utánna, és szeretnek a' száraihoz dörgölődzni; a' honnan a' halászok a' gémet darabokra vagdalván, belestől tollastól megfőzik, a' kövérit a' víz színéről leszedik, és feje kenyer béllé's marha vérrel öszvegyürván, abból készítenek a' halaknak tsalogató eledelt. Mikor a' gémet sólyom-madárral akarják a' vadászok elfogatni, megesik sokszor, hogy a' levegőben hirtelen megfordulván, a' reá letsapó sólyom madarat hegyes orrával keresztül-szúrja. Fantziaországban a' tojását és fiaiit különös kellemetességű eledelnek tartják.

2.) A' Napkeleti Nemzeteknél és Hazánkban különös megjegyzést érdemlő madár a' FEJÉR KÓTSÁG, (*ardea garzetta,*
der

der weifze Reiher) mellynek hátán nő az a' szép ezüst színű selyem szál forma Kótság toll, melly a' Magyar kalpagokat és a' Napkeleti turbánokat ékesíti. A' Fejér kótság, mint egyéb gémekek is, leg-inkább mérséklett melegű tartományokban vizenyős helyeken lakik; búbos feje, fekete orra, fejér teste és zöldes lába vagyon.

A' TSILLAGOS GÉM, vagy NADI BIKA (*ardea stellaris, die Rohrdommel*) hamuszínű hátann és fejéres hasán tsillag formára keresztül-menő barnás foltjairól vette elsőbb nevét, a' másikat pedig a' dobszóhoz, vagy a' bika bömbölésihez hasonlító és közel egyfertály mértföldnyire elható erős hangú szaváról, melly leg-inkább éjtszaka hallik, vagy mikor esőt érez. Nyáronn a' mérséklett melegű tartományokban lakik, télre délfelé bujdosik, földszint rak fészket, hofszú nyakát a' mellyibe bevonja; és tsak a' látott préda megkapására szokta hirtelen kinyújtani. Rest természetű lévén, lakó helyitől meszsi nem igen távozik.

171. §.

A' DARUNAK (*grus, der Kranich*) egynehány nemei közül nálunk a' hamu színű esmeretes, melly hozzánk tavaszszal érkezik, és őszszel ismét seregenként visszamegyen Asiába és Afrikába; hol néha megszámlálhatatlan sokasággal megszállván, a' szántó-földeken töméntelen kárt tészen, úgyhogy a' lakosok kéntelenek feleségeikkel gyermekeikkel egygyütt azokat éjjel nappal őrizni; mellynek hire adhatott a' régieknek
al.

alkalmatosságot a' Pygmeusoknak a' darvakkal volt hadakozásokról való költeményre.

A' daru mezőségeken és rétes helyeken lakik; magokkal, bogarakkal és némelly szárazon vízbenn élőkkel él, kettőt tojik; igen vigyázó állat, féllábonn alszik és a' leg-kisebb zördülésre felébred; szereti a' társaságot, és egymásközt külömbkülömbféle mulatságot vífzen végbe, hol követ hajigál fel, és tettet, mintha azt megakarná kapni, hol tántzol, hol pályát fut egymással. Mikor elköltözik nagy kiáltásokkal és igen magosan V formában repül, 's a' V hegyes szegeletin lévő vezérit gyakorta változtatja. Lengyelországban meg szokták még kitsiny korában tántzra, és külömbkülömbféle mozdulásokra tanítani, és pénzért mutogatják. Néhol fíjatal korában meghízalják és a' húsát megeszik. A' Tatórok ékességre viselik a' tollait.

Ásiában és Amérikában találtatnak fehér darvak, mellyek jóval nagyobbak az idevalóknál, a' szárnyok fekete, az orrok barnás sárga, a' tarkójok, vakszemek és a' nyakok-tsigája mirígyes bőrrel vagyon beborítva.

Az Afrikaiak között leg-nevezetesebb a' KAPI KORONAS DARU, és a' NUMIDIAI KIS-ASZSZONY; amannak a' hazájában a' Jóreménység hegye környékinn és Gvinea partjainn AKKAVIAK a' neve; ékes testállású, a' homlokánn és barnás orra tövön fekete bársony forma sűrű tolla, a' feje

je tetején golyóbis formára szélllyel terjedt setét narants színű és fekete pontokkal pettyezett serte forma tollakból álló bokkrétája, a' két szemei megett vesé formájú veres és közepen gyöngyszínű bőre, és az álla alatt, mint a' kakasnak, veres szakála vagyon; nyaka és testinek több része kékes szürke, hátul setét barna, rövid farka pedig fekete, szárnyainak első tollai is feketések, a' többek ízennyes veressel, fejérel és világos sárgával elegyesek, tzombjai és szárai setét szürkék. A' Numidiai Kis-afszony hazájáról és szépségiről vette nevét, olly' nagy, mint egy gólya, a' fejit két felől a' füle táján hátra álló fodros fejér tollak veszik körül, melly annyival tetzetesebb, mivel a' feje, a' nyaka, a' torokáról letsüggő közel kilentz hüvelyknyi hosszúságú tollai és a' szárnyai feketék, testinek több része kékes szürke, lábai feketék; az orra tövön zöldes, közepen sárgás, a' hegyi körül pedig verefes.

172. §.

Nem tsak nagy betsületben, hanem némelleyek szinte babonás tiszteletben tartják a' GÓLYÁT, (*Ciconia, der Storch*) úgy; mint a' mellyről hiszik, hogy az mind a' kígyót, békát és egyéb ártalmas állatokat puíztítja, mind azon házra, mellyen félszket rak, gazdag áldást viszen, és a' hol valami béstelenséget sejt, oda tellyeséggel nem megyen lakni: de azonkívül, hogy ezen utólsó vélekedés nevetséges, amaz első sem igaz egész erőben, a' mennyiben nem minden ártalmas állatokat izokott meg-

megenni, p. o. a' varas békát nem is illeti; ellenbenn az apró marhát, a' fiatal foglyokat, sneffeket, fúrjeket, patsírtákat, 's ezeknek tojásait; a' halakat és a' méheket, ha kaphatja, örömet elfogdossa. Tavaszszal megérkezvén, tövisemből, galyakból és szőlővefzfzőkből rakott fészket rongyokkal, kóttzal és egyébbel, a' mi puhát csak kaphat, megbéleli; hármat négyet tojik; fiait, míg el nem repülnek, nagy gondal táplálja, és őzfzel velek egygyütt bújdosik el Afrikába. Elindulások előtt egynehány százann őzfvegyülekeznek valamely szabad mezőségen, és ott, a' mint némeltyek állítják; néminémű mustrát tartván, az erőteleneket és bennákat, mellyek azt a' nagy útat meg nem tehetnék, agyon vagdalják és széllyelzaggatják, 's azután indulnak el. Hogy nem minden gólyák költöznek el, annyiban hihető, mivel valamint fetskéket, úgy vizenyős helyeken télire elrejtett és megmerevedett gólyákat is, már nem egy ízben találtak. Az északi tartományokban egészen fekete, vagy feketés barna gólyák, Amérikában pedig szürkések és tsupa fejérek is taláztatnak.

173. §.

A' SNEFFNEK (*Scolopax*, die Schneepfe) külömbkülömbféle nemeit, mellyek színekre, nagyságokra és formájokra nézve, idejekhez és nemekhez képest igen különböznek, lakóhelyeket és életek módját vévén tekintetbe, leg-helyesebbenn el lehet *erdei* és *vízi Sneffekre* osztani:

1.) Az ERDEI SNEFF, (*Scolopax rusticula*, die Waldschnepfe) töbnyire tavaszal esős napnyúgoti széllel érkezik hozzánk, kissebb valamivel a' fogolynál, fejérel tarkálló barnás tolla, három hüvelyknyi hosszúságú feketés orra, tollas tzombja, barna lába, és mint a' hegedü húr olly' vékony nyelve vagyon; motsáros tserék és erdők között lakik, mellyeknek szélein reggel estve kijöven, mindenféle apró férgeket, mellyeket éles szaglásával megérez, hosszú orrával kikapar a' föld alól. Nyáron az erdők belsőbb részeibe vonja magát, és alacsony bokrok alá földszint hármat négyet tojik; őzig elő sem jó, míg fíjait fel nem neveli; télre pedig velek egygyütt melegebb tartományokra bújdosik. Kedves ízű húsa vagyon, mellyet némelly ári asztalokra belestől szoktak feltenni.

2.) A' VÍZI SNEFFEK között legnevezetesebb a' SZALONKA, (*Scolopax gallinago*, die Heerschnepfe) nem nagyobb egy fúrjnél: harmadfél hüvelyknyi hosszúságú piros barna orra és zöldes lába vagyon; a' fején, torkánn és hátán rozsdaszínű barnás vonások látszanak, mellye és hasa fejéres, rövid farka feketés, és a' végén fakó színű. A' szava hasonlít néminémüképen a' ketske' mekegésihez, melly mivel leginkább magasan való reptiben hallik, a' régi egygyűség égi ketskének nevezte. Vizenyős réteken lakik, ötöt hatot tojik, bogarakkal és fergekkel él; kellemetes ízű húsa vagyon.

Elete módjára nézve a' Sneffekkel ső-
kakban megegygyez a' BÍBITZ, vagy LI-
BUTZ, melly mindenik nevét a' szavának
hangjáról vette: ennek hufzonháromféle ne-
mei közül leg-nevezetesebbek ezek:

1.) A' TZIVAKODÓ BÍBITZ (*Tringa
pugnax, der Kampfahn, vagy der Renom-
mist*) melly nagyságra közelít a' szarkához,
tollainak színére nézve, mint a' házi mada-
rak, egymástól különböz; az orra és lábai
veresek; az ábrázatján ikrás veres húsa, a'
nyaka körül szakállas nyakravaló forma
tollakból álló örve vagy on, mellyet midőn
haragjába herzenkedvén feltart, különös mér-
ges tekintetet mutat. Éjjel tsendesen vagy on,
nappal is, ha repdes, megszenvedi egymást:
de mihelyt két hím egygyütt leszáll, kivált
a' párosodás' idejin, már kész, és meg nem
szűnik köztök a' veszekedés.

2.) A' KÖZÖNSÉGES BÍBITZ (*Tringa
vanellus, der Kiebitz*) kisebb a' galambnál,
hószszú szárnya, magas szára, és fejének
hátsó részin feketés zöld bokkrétája vagy on,
vereses barna nyaka és háta néhol zóldes
fényel tsillámlik, a' mellye fekete, a' ha-
sa fejéres. Vizenyős tájékokon lakik, boga-
rakkal férgekkel és apró halakkal él; va-
kondak túrásra, vagy sás és nád szálak kö-
zé rakja fészket, hetet nyóltzat tojik, és ki-
költött fíjait egygy ideig úgy hordozza, mint
a' tyúk a' tsirkéit. Könnyen megszelidül, és
a' kerteket a' földi gelezttáktól s más fér-
gektől tisztogatja. Néhol a' húsát megeszik;
de

de kivált az Aprilisbenn és Májusban szedett tojásait, mint kellemetes ízű konfektet, némelly úri asztalokra fel szokták adni.

175. §.

A' VIZITYÜK (*fulica*, *das Wasserhuhn*) lakóhelyiről, nagyságáról és orrának formájáról vette nevit; domború egyenes orra, kopasz homloka és négy újjú lába vagyon, melyenn egy neminek úszó bőre, másnak csak tsipkés, némelyiknek pedig tsupa síma lábúja vagyon. Hétféle nemei közül nálunk leg-esmeretesebb a' SZARTSA (*fulica atra*, *das schwarze Wasserhuhn*) melynek fejinn fejr folt vagyon, nagyságra közelít a' rétzéhez, vízi fűvekkel és azoknak magvaival él; nád-ból fűvekből készült és a' viz színénn a' nád szálakhoz kötve lebegő fészkebe körtvély forma és fekete pontokkal tarkálló szürkés tojásait kiköltvén, minekutánna fi-jait felneveli, és elrepíti, tére melegebb tartományokra bújdosik.

176. §.

A' vízityúkhöz hasonlít néménémüképenn a' HARIS, (*rallus crex*, *der Wachtelkönig*, vagy *Wiesenkarrer*) háta és farka fekete, szárnyai rozsdá színűek, orra, tor-ka, hasa és lába szürkés; szántóföldekenn és réteken nagy fű között lakik, bogarakkal és férgekkel él. Szüntelen hársogó kiáltásával méltánn adott a' Magyaroknak alkalmatofságot ezen régi példabelzédre: A' harist a' magá szaván fogják el.

IX. R E N D.

LÜDNEMŰEK. (*ANSERES. GAENSEARTIGE VÖGEL.*)

177. §.

Az ide tartozó madaraknak egy nevezetes megesmertető jelek az úzásra termett és igen hátra a' farkhoz közel helyhezett lábok; melly miatt bitzegő és mintegy sántító 's nem eléggé gyors járások vagon; vizek körül laknak; többnyire jó ízű húsok, sok zsírijok és szép pelyhes tolok az embereknek nagy hasznára szolgál.

178. §.

A' HALÁSZMADAR (*sterna, die Meerschwalbe*) farkának formájára nézve *Tengeri Fetskének* is neveztetik; külömbkülömbféle formájú, színű és nagyságú, némelyik nem nagyobb egy fetskénél, némelyik felér egy varjúval is; nyáron az északi vizek partjai körül tartózkodik. Hétféle nemei között legnevezetesebb a' **BUTA HALÁSZMADAR**, (*sterna stolidus, die kirre Meerschwalbe*) Amerika szigetei körül lakik, nagyságra hasonlít a' szarkához; nevit onnan vette hogy minden vígyázás vagy félre vonulás nélkül hideg vérrel meghagyja magát tsupa kézzel is fogni.

179. §.

Az Északi tengerek és hideg tavak körül lakik a' **KARAKATNA**, (*colymbus, der*

der Taucher) mellynek külömbkülömbféle nemei a' lúdhhoz, réztéhez, papagályhoz, vagy más madárhoz közelítő formájokról és nagyságokról külömbkülömbféle nevet vettek, és külömböző tulajdonságokkal bírnak; p. o. a' *tengeri papagáj* a' több madarak szokások ellen hanyat feküve aluszik; a' *papagájkarakatna* egyenesen fel álló testel jár; a' *bokrétás karakatna* leginkább az Alpes havasok' tetején lévő tókban, és télen, mikor azok befagynak, a' Genevai tó körül lakik: ennek gyönyörű pelyhekkal rakott kikészített bőriből az Afzszonyságok számára harmintzöt negyven forinton kelő nagy téli kesztyűket készítenek. A' *Kamtsatkai karakatna* egygyűségé miatt való elfogattatása modjáról nevezetes: estendő tudnillik a' lakosok nagy újjas bundákba takaródzva leülnek a' partokra mihelyt alkonyodik, ez a' nyomorult a' bundák' újjaiba, mint alkalmas háló helyre, seregéstől búvik, és további fáradság nélkül elfogattatik.

180. §.

A' SIRALY, vagy TSÜLLÖ (*larus, die Möwe*) tizenegy nemei közül némelyek nagyságra közelítenek a' lúdhhoz, némelyek nem nagyobbak a' galambnál; késforma egyenes orroknak csak a' hegyi görbül le felé, hosszú szárnyok, rövid farkok, és a' három első lábújjok között úszó bőrök vagyon: tengerek folyóvizek és tavak partjain a' homokba, vagy a' nád és sás köze rakják fészkeket, 's töbnyire közel a' víz iznihez nagy kiáltozással repdesve

lebegvén leselkednek a' halak után, és mihelyt valamelyik egygyet meglát, azonnal sebesen letsap reája, hogy azt elkap-hassa. Leg-nagyobb és leg-nevezetesebb a' *Palástos Sirály*, melly nevit onnan vette, mivel a' háta és szárnyai tsupa feketék, a' mellye és hasa fehéres lévén, úgy látszik, mintha fekete palást vólna rajta. Ennek tsupa tojása Hollandiának ezftendőnként hűszezer forintot hajt be, a' mennyiben annak szedése a' Texel szomszédságában lévő homok szigetenn annyiért nagyon árendába kiadva.

181. §.

A' HOJSZA (*procellaria*, *der Sturmvo-gel*) SZÉLVÉSZMADARNAK is neveztetik, mivel a' közelítő szélvéfzt érezvén, a' hajókat környékezi; SZENT PÉTER MADARNAK is, mivel néha úgy látszik mintha Szent Péter módjára a' víz színén járna. Az Északi és déli tengeren lakik, tavaszszal a' Balaton tava körül is megjelen; a' legnagyobb neme közelít nagyságra a' galambhoz, a' leg-kissebb nem nagyobb egy patirtánál, a' háta fekete, a' hasa fehér; hegyes és igen hosszú szárnyai lévén, felette sebesenn és szél ellenibe is tud repülni; hálakkal él, és annyira meghízik, hogy a' Ferró szigetbeliek métsbelet vonván a' szájától fogva a' végbélig keresztül rajta, meggyújtják és a' világánál dolgoznak.

182. §.

A' GÖDÉNY (*pelecanus onocrotalus*, *der Pellikán*, vagy *die Kropfgans*) sokkal nagyobb a' hattyúnál, tolla verhenyes fe-
jér, szárnyai feketék, négy lábújjai széles
úszó bőrrel vagynak egygyesítve, a' szava
hasonlít néminémüképen a' számár ordítá-
sához; nevezetes azon sárgás nagy bőr-
zsatskóról, melly tizenhét tizennyóltz hü-
velyknyi hosszúságú alsó orrkávájáról és
álláról alá tsügg, és belé fér hús hufzon-
két itsze víz. Ebben szokott a' gödény a'
fijai számára eledelt és italt hordani, és az
orra alsó káváját a' mellyinek vetvén, azo-
kat ebből éteti és itatja; mivel pedig néha
megesik, hogy az apró halakat a' fogdosás
közben az orra felső része szélivel meg-
sértvén, ezeknek kizivárgó vérek az emlí-
tett zsatskóbeli vizet megpirosítja, némelly
ahoz nem értők szemlélvén, mint éteti be-
löle fijait, elhírelték azt a' *Pellikánról*
való régi költeményt, hogy az a' maga
mellyit felvágván, a' fijait tulajdon vérivel
itatja. Indiában meg szokták szelídíteni, és
a' halászatra tanítani; tollastól kikészített
bőrüből béllést, begyzatskójából pénzes er-
szényeket készítenek.

183. §.

A' Pellikánok nemihez számláltatik a'
KORMORÁN is, vagy a' TENGERI HOL-
LÓ, (*pelecanus carbo*, *der Seerabe*) melly-
nek nagyobb neme nagyságra közelít a' lúd-
hoz, búbos feje, tiszta fekete háta, hamu-
színű mellye és hasa, és a' borjú bögési-
hez

hez hasonló szava vagyon. Vizek körül lévő kősziklákra, vagy magas fák tetejibe rak félszket, és halakkal él, mellynél fogva Khinában szintűgy megtanítják a' halászatra, mint nálunk az ebeket a' vadászatra; és a' mellyek egyszer kezesek, annyira szófogadók, hogy egyegy ember száznak is parantsolhat, kiállítatván a' halászfótsónak szélire, mihelyt az Urok jelt ad, egyszeribe széllyelrepülnek, 's mind addig bukdos mindenik a' víz alá, míg az Urához prédával nem térhet vissza. Ha nagy halat kapnak, segítenek egymásnak, egygyik a' fejének, másik a' farkának, harmadik a' derekának esik, és mind addig vontzolják, míg a' tsónakhoz vihetik. Ne hogy pedig a' halak lenyelésire rá kapjanak a' halászat közbenn, alkalmas szoros karikával vagyon a' nyakok által szorítva, hanem minekutánna egynehányat fogtak, kiadja a' gazdájok nékik is a' részeket, mellyet osztán nagy kívánsággal és mohon megesznek.

184. §.

Hasonlít a' lúdhoz, de jóval nagyobb nála a' HATTYÚ, (*cygnus, der Schwan*) mellynek igen hosszú nyaka, egész testin szép fehér tolla, és tövön darabos orra vagyon. A' *Szelíd Hattyú* orra verhenyes, és a' tövin lévő bőr fekete; a' *Vad Hattyúnak* mind orra, mind azon lévő bőre sárga; ez elfszokott a' több bújdosó madarak szokása szerint bizonyos időben más tartományokra takarodni; a' szelíd hattyút pedig néhol, nevezetesen Sibériában, szintűgy seregestől tartják, mint nálunk a' lúdat,

kat, ez nyáron békalentsével és egyéb vízi plántákkal, apró halakkal és bogarakkal él: de télen szükséges gabona neművel étetni. A' fíjatal hattyú húsát jó ízűnek tartják, és meghizlalván, Angliában két aranyon is eladnak egygyet; de a' vénnek a' húsa, feketés, kemény és kedvetlen ízű. Tollát a' lúdénál is nagyobra betsúlik, és sok mászánként szállítják a' Lipsiai vásárookra; tollastól kikészített bőriből pedig béllést és hajporozókat szoktak készíteni. A' 'sás között, vagy a' parton lévő bokrok alá ötöt hatot tojik a' nöstény hattyú, és míg azt csak nem két hónapig költi, a' hímje közel hozzá a' partonn nagy hívséggel őrizi, és akár ember, akár más állat közelít a' félszkihez, annak neki menvén, nagy erejű szárnyával tsapkod hozzája. Az apró hattyúk szürkés színűek, és felnevelkedésekkel fejezednek meg. Hogy a' hattyúk igen hosszú életűek és száz esztendőt is érnek, bizonyos dolog: ellenbenn a' hattyú halálát megelőző szép éneklésiről való hirre, hihetőképenn a' haldokló hattyú szepegő vagy tsuklás forma zokogással járó végső nyögésinek hallása adhatott a' régieknek alkalmatosságot.

185. §.

Eredeti neme a' LÚDNAK (*Anser, die Gans*) a' VADLUD, melly többnyire hamu színű, kivévén a' Sibériaiakat; hol tsupa fejérek is találatnak; természetire nézve kifsebb a' szelídnél, de hosszabb nyaka és nagyobb szárnya vagyon, mint ennek. Rend szerint apró halakkal, vízi férgekkel és plántákkal

él, néha a' vetésekben is fok kárt teszen. Lakó helyit gyakorta változtatja.

Ennek ivadékja a' SZELID LÚD, melly mint egyéb házi madarak, az emberek keze alatt színét is változtatta, nagyobb is, szaporább és hizlalatosabb amannál, kivált Angliában, hol valami ízéles övnel fogva felakasztva, szembe kötve, és viazfzal bédugott fülekkel szokták tömni, annyira meghízik, hogy egy tizenöt tizenhat fontot is nyom. Svéciában és Prusziában földben lakó lúdak is találtnak; a' *Khinaiak* hasonlítanak a' hattyúhoz; Skótzia-ba jár telelni az úgy nevezett ÖRVES LÚD, (*Anas bernicla, die Ringelgans*) melly a' hímje nyakán lévő fejrörviől vette nevét. Az északi partokat lakja a' DUNNA LÚD, (*Anas mollissima, die Eidergans*) ennek a' hímjének fejinn, farán és lábain feketés, másutt fejéres tolla vagyon; a' nőstényje többnyire hamu színű; tekenős és másféle tsigákkal 's egyéb férgekkel él. Meredek kősziklákra rakott fészket mellyiről letépett igen-igen szép, puha, könnyű pelyhivel béleli meg, melly mivel minden ágybéli toll neműek között legbetsesebb, a' lakosok, minekelőtte tojásait ülni kezdené, még életek' veszedelmivel is két három ízbe elfzedik, és nagy gondal megszárogatván 's megtisztítván, drága áron adják el. Nevekedni kezdő fájainak szárnyait el szokták tordelni, hogy el ne repülhessenek. A' lúdnak fosztott tollain, pelyhin, jó ízű húsann és zsírján kívül, szárnyabeli tollainak is megbetsülhetetlen hasznát veszszük, a' mennyibenn azokkal, mint az írásra legalkalmasabb és még is olly' könnyen

nyen szerezhető eszközzel, már fok száz éltendőktől fogva éltek és élnek az emberek.

186. §.

Igen sokféle nemei vagynak a' RUTZANAK, mellynek hazánk' némelly részeiben RÉTZE, másutt KATSA a' neve; (*Anas, die Ente*) minéműek a' *tsergő rutza, pézsmarutza, halanas rutza, örves rutza, búbos rutza, kertze rutza*, 's több e' félék. Legtermészetibb módónn el lehet ezeket *vad* és *szelid* rutzákra osztani. A' *vad rutzának* leginkább barnás hamu színű és a' nyakán zöldes és viola színű fénnyel tsillámló tolla van; folyóvizek, tavak és motsáros helyek körül lakik, apró halakkal, békákkal, tsigákkal és más vízi férgekkel él, néha a' vetésbenn is fok kárt tetzen. Ártalmára van a' halas tavaknak is, a' mennyibenn az apró halakat és az ikrát pufztítja: de arra is van példa; hogy némelly vizeket meszsziról hozott halak' nemeivel felgazdagított.

A' SZELID RUTZA is a' vizek körül tenyészik leg jobban; a' gabona nemű eleségen, vízi lentsén és más vízi plántákon kívül mindenféle tisztátalanságot is megeszik, 's az a' féléktől való nem undorodásra és a' motsáros helyeken, sőt sárfertőkben való fityfirékelésre 's turkálódásra nézve semmi vel sints utóbb a' díznónál. Hanem e' különös, hogy ínyinek és gyomrának illy érzéketlen volta mellett is, néki a' tzuókor, kivált nagyobbatska mértékben, fokaknak bizonyítása szerint halálos méreg.

Sinában különös móddal szokták mind a' vad rutzákat fogni, mind a' szelideket tartani. A' melly tó körül számos vad rutzákat vesznek észre, egynehány tököt belé hánynak; látván a' vad rutzák, hogy azok a' víz színénn ártatlanul úszkálnak, tsak hamar hozzá szoknak: akkor a' vadászok kivájt és a' szemek, orrok, és szájok táján kilyukasztott tököt tévén fejekre, megszűrőül a' víz alatt oda gázolnak, és az esméretes formájú töktől nem irtózó rutzákat láboknál fogva lerángatják a' víz alá, kitekerik egybe a' nyakokat és zsákokra hányják. A' szelidekkel így bántak: nekik, a' mint tudva lévő dolog, hajókon, hidakonn és úszó szigeteken álló házaik lévén, reggel a' rutzákat arra a' végre készült pallón lebotsátják a' vízbe, estve jelt adván, haza hívják, és annyi ezerek között akármellyik rutza a' gazdája' füttyentésit, vagy szávát, és annak lakó helyit jól esméri.

187. §.

A' BUVÁR (*Mergus merganser, die Tauchergans*) az északi tengerek, folyóvizek és tavak partjain lakik, a' fején hátra tsüggő hoszszú bokkrétája, fekete orra és lába, fejéres mellye és hamu színű szárnya vagyon. Nagyobb a' rutzánál. Nevit onnan vette, mivel igen hirtelen eltűnik a' víz alá, és fokára, 's elbukásának helyitől megszűrőre szokott ismét feljöni. A' halakat, kivált mikor ívnak, nagyon puszttítja; és minthogy igen alkalmas azoknak fogására, szoktak is a' halászok segítségivel élni. A' húsát megezik, a' tollának is hasznát veszik.

188. §.

A' REPTÉLEN, vagy PENGVIN, (*Aptenodytes, die Fettgans*) mind nagyságra, mind formájára nézve közelít valamit a' lúdhoz, tsakhogy rövidebb és keskenyebb orra vagyon; bőrös rövid szárnyaival, mellyeknek tsak felső és alsó szélein vagynak kevés apró tollatskák, nem repülhet, hanem tsak az úfzás közben könnyít magán; farka helyett a' farán tsak egynehány szál rövid feketés fertéje vagyon; lábai épen a' faránál lévén, más madarak' szokása ellen, mind az úfzás, mind a' járás, sőt még a' költés közben is egyenesen feltartja magát. A' háta barnás, vagy feketés, a' hasa fehéres. Tíz rendbelinél több nemei vagynak; és azok között nagy hofzfú szárnyúak is találtnak.

IV. SZ A K A SZ.

A' SZÁRAZON VÍZBENN ÉLŐKRÖL.
(*DE AMPHIBIIS, VON DEN AMPHIBIEN.*)

189. §.

A' szárazon vízbenn élők két rendekre osztatnak el, az elsőhöz tartoznak a' MÁSZOK, mellyeknek négy lábok van, és többnyire tojnak, nem fjadzanak; minéműek a' tekenős-békák, más békák, és a' gyíkok: a' második rendben vagynak a' TSÜSZÖK, mellyeknek külső mozgó tagaik nintsenek, hanem testeket körülvévő bizonyos portzógós

gós karikáknak öszvevonása és kiterjesztése által mozognak; minéműek a' kígyók.

I. R E N D.

MASZOK, (REPTILES. DIE AMPHIBIEN MIT VIER FÜSZEN)

190. §.

A' TEKENŐS-BÉKA (*testudo, die Schildkröte*) tessinek azon tsont vagy szaru nemű borítékjáról vette nevét, melly fellyül domború, mint a' tekenő, alól pedig lapos és egyenes. Ennek elől lévő nyílásánn a' fejit és két első lábát, a' hátúl valón pedig farkát és két hátulsó lábait tetfzése szerint kinyújthatja, vagy bevonhatja. Ha magát egészen belé vonja, nem könnyű hozzá férti, és ha terhes szekér megyen is rajta keresztül, még lintsen ártalmára. A' tekenője külömbkülömbféle formákra módosann elvan osztva, és némellyiké bizonyos szaru nemű tseropekkel ki van rakva, mellyekből zsebbeli óra tokok' borítékjait és más drága munkákat készítenek: a' nagyobb nemű békák' tekenőjiből pedig ladikokat, tekenőket, bőrös ládákat, paizsokat és egyéb e' féléket tsinálnak. A' borjúhúshoz hasonló ízű húsát és a' nagyobb neműek' tozásait, kivált a' tengerenn utazók, kedves ízű és egészséges eledelnek tartják. A' tekenős-béka apró halakkal, bogarakkal, férgekkel, hínárral és más tengeri fűvékkel él; fogai nintsenek, hanem ajakainak szélei élesek és rovátkosok; foká el tud éhezni, kivált ha itala nagyon, sőt még e' nélkül is jó darab ide-

ideig élél nedves helyeken; külömbenn is melly igen tartós élete van, meg lehet annak példájából ítélni, melly fejinek elvágatása után még tizenegyed napig mozgott. A' szárazonn élő tekenős-békáknak egymástól külön álló lábújjaik vagynak; a' *jolyóvíz-beliek'* lábújjai úlzó bőrrel vagynak egygyesítve; a' *tengeri tekenős-békák'* lába inkább a' hal-szárnyhoz hasonlít, mint a' szárazonn élő állatok' lábához; ezeknek töméntelen sokaságát meg lehet abból ítélni, hogy azon fok ezernyi ezerekenn kívül, mellyeket az emberek, négy lábú állatok, ragadozó madarak és kivált a' krokodilusok elpusztítanak, az a' tájon lakó népek fok millió tojásokból olajat készítenek; tojásainak olly' vastag, szívos és erős héjja vagyon, hogy azokkal széltire lehet laptázni. Tizenöt külömböző nagyságú nemei között ezek legnevezetesebbek:

1.) Az ÓRIAS TEKENÖS-BÉKA, (*Testudo Mydas, die Riesenschildkröte*) mint a' neve is mutatja, leg-nagyobb mindnyája között, nyóltz kilentz lábnyi hosszúságú és négy lábnyi szélelségű; nyom hat hét mázsát, és elbír a' hátán hét nyóltz embert, a' nagy tengerben lakik, eiztendőt által a' száraz fővenybe ezernél többet tojik; a' tojása gömbölyű, két annyi, mint a' lud tojás, és héjja helyett a' pergamenhez hasonló bőr forma borítékja vagyon. Midón a' nap' melegétől kikölt fiai a' tengerbe másznak, a' tengeri madarak és más ragadozó állatok fokát elkapkodnak közülök: a' nagyobbakkal is leg-könnyebb a' szárazon banni, hol rúdat vetvén a' hasok alá, hanyat for.

fordítják, és míg ismét hasra fordúlnának, megölik. A' tengerben, hol ugyan hanyat feküve aluszik, de könnyen megfordúl és elég sebesenn úsz, vagy igen erős hálókka fogják meg, vagy, mint a' tzethalat, nyíl forma végű lántsákkal sebesítik meg. Ennek a' tekenője nem szaru nemű tserepekkal, hanem az ökor bőrhez hasonló vastagságú feketés zöld bőrítékkal vagyon bevonva. A' zsírja szép zöld színű és kedves ízű.

2.) A' MOZSESI TEKENŐS-BÉKA (*testudo carolina, die mosaische Schildkröte*) onnan vette nevét, mivel mint a' külömbkülömbféle színű drága kövekkel kirakott Mózsési munka, ennek háta is feketés sárga foltokkal tarkállik; két annyi nagyságú, mint az ember kezé feje; Áfrikában töbnyire kertekben, vagy bokros tserés helyeken seregestől lakik, és éjtszakára egymásmellé sűrűn öszveverődvén, úgy lehet a' hátán járni, mint valami szép kirakott pádimentomon.

3.) A' KÖZÖNSEGES VÍZI TEKENŐS-BÉKA, (*testudo orbicularis, die gemeine Fluszschildkröte*) Európának majd minden Országában találtatik, és iszapos helyeken leg-örömostebb múlat. Télre a' föld alá rejtve, annak nagyobb részit álombann és megmerevedve tölti el. A' tekenője fekete, és valamennyire lapos; öt hat hüvelyknyi hosszúságú, jó ízű húsának a' levit száraz betegségre hajlandó izemélyeknek különösen javasolják.

191. §.

A' BÉKANAK, (*rana, der Frosch*) melly az egész föld színén mindenütt találtatik, első lábain négy szabadonn és külön álló újjai vagynak: a' hátúlsó lábain lévő négy, öt, hat újjai pedig úszóbőrrel vagynak egygyesítve; töbnyire a' hátúlsó lábainn ül és az elsőkre támaszkodik, mint az eb; nyálkás nyelvit öszvegöngyölgetve tartja a' szájában, mivel ha elnyújtaná, kitsüggene belőle. A' tojásai eleinten gömbölyűk, és mintha tzerne szátra volnának fűzve, öszve vagynak ragadva, harmadnapra elválván egymástól, hofzszúkások kezdenek lenni, a' kis béka feje és farka is kezd megtetszeni, egynehány nap múlva a' feje körül halfzárny forma mutatja magát, melly tizenegyednapra elmúlván, helyébe a' háta mentibe nő valami halfzárny forma, és ekkor a' béka kis zömök, feketés, hofzszú farkú halatskának tetszik; tíz tizenkét hét múlva nőnek elébb hátúlsó, azután első lábai és a' farkának elmaradása után, mint már tökéletes formájú béka, a' szárazra kijóvén, bogarakkal és férgekkel él; negyedik esztendő korára nő meg tökéletesenn, és él tíz tizenkét esztendeig. Húsz rendbelinél több nemei között ezek leg-nevezetesebbek.

1.) A' PIPA (*rana pipa, die Pipa*) Amérikában, nevezetesen Surinám körül lakik, nagyobb az idevaló varas-békánál, és fejérel tarkálló barnás fekete bibirtsós bőri vagyon. Szaporodásának különös és a' maga nemiben talám tsak egygyetlen egy völtára nézve megjegyzésre méltó. Életében tsak

tsak egyszer tojik, akkor a' hímje a' nősténye tojásait annak hátára rakván, rajta egynehányszor meghengergődzik, hogy azokat annak a' hátán lévő apró gödrötskékbe nyomja, és termékenyekké tegye. Ezek az annyok hátába mintegy belé-nővén, három hónap múlva kelnek ki, és nem szállanak előbb le róla, míg a' fellyebb említett változásokon által-menvén, tökéletes béka formát nem öltöznek magokra. A' nőstény hátán van mintegy kétféle gödrötske, melyekben valami százig való tojás szokott megragadni, és belőlök békák kelni.

2.) Az ÖKÖR BÉKA (*rana ocellata*, *der Ochsenfrosch*) északi Amerikában lakik, van olly' nagy, mint egy tengeri nyúl, és nevit bömbölő szaváról vette. Igen szép fejér és kedves ízű húsa vagyon.

3.) A' FARKAS BÉKA, (*rana paradoxa*, *der Bastardfrosch*) déli Amerikában lakik, nagy, húsos és két oldalról lapos farka vagyon; minekelőtte tökéletes formáját elérné, megnő egygy arasznyira és az alatt sokszor megvedlik. Ez adott azon szóbeszédre alkalmatosságot, hogy a' békák halakká változnak.

4.) A' VARAS-BÉKA (*bufo*, *die Kröte*) lábai inkább mászásra, mint ugrásra alkalmatosok; otsmány tekintete, és részszerint a' fokhagymához, részszerint az elsült puskaporhoz hasonló nehéz szaga van ugyan; de nem mérges, mint sokak allítják; az a' téj forma fejéres nedvesség is, melly, mikor megharagszik, a' varaiból és ízemöltsei.

tseiből szivárog, tsípós ugyan, de nem mérges, annyival inkább nem halálos. Setét, nedves, ifzapos, egészségtelen helyek, istállókban, pintzékben, régi épületek omladéki között lakik; bogarakkal és férgekkel él; az éhséget és a' roszsz levegőet tsudára méltó módonn el tudja tűrni. Csalhatatlan hitelű bizonyságok vágynak reá, hogy élő varas-békákat találtak nagy vastag fák vagy kövek közepin lévő üregekben, és mivel igen kitsiny, vagy éppen semmi nyílás nem vólt körül belől, a' mellyenn akkor tájba bemehettek vólna, a' fa vénségihez képest azt kellett kihozni, hogy a' békák ezen fogságban leg-alább hetven nyóltzvan esztendeig tsupán a' fa ereiben szivárgó nedvességgel éltek, és tojásul-é, vagy igen kitsiny korokban jutottak oda? nehéz megállítani. Hazánkban találató nemei között leg-nevezetesebbek ezek: a' közönséges, a' kerejsztes, a' vízi és a' tűzes hasú varas-béka: a' küldföldiek között a' SZARVAS VARAS-BÉKA, (*rana cornuta, die Hornkröte*) mellynek töltsér formára kitsutsorodott szemhéjjai meredt szemei felett, mint valami szarvak úgy állanak; továbbá a' Volga és Jaik vizekben lakó KATZAGÓ BÉKA, (*rana ridibunda, der Lachfrosch*) melly estendenn a' nagy hahotával nevető ember katzagásához hasonló hangot ad; és az AQVAQVA, melly Brasiliában lakik, és olyan, mintha egész teste gyöngyel vóina meghintve. Minthogy a' varas-béka a' ruta szagát nem szenedheti, azzal leg-jobb móddal el lehet úzni a' pintzékben és kamarákból.

5.) A' BARNÁ BÉKA *rana temporaria* *der Landfrosch*) leg-közönségesebb, barnás háta és szürkés vagy sárgás feje hasa vágyon: a' nyarat és őszet szárazonn, a' telet és tavasz elejét vízben tölti, bogarakkal és férgekkel él, kivált a' tsigát nagyon szereti, és az apraját héjjastól elnyeli; még a' lepkét is elkapja a' füvekről, virágokról, mint a' matska az egerét. Nyári éjtszakákon nagy lármával rekeg. Igen szapora, és mivel a' nyári meleg esők után rejtek helyeiből számlálhatatlan sokasággal jön elő azon helytelen vélekedésre adott alkalmazhatóságot, hogy a' felhőből száll alá, az esővel egygyütt.

6.) A' ZÖLD BÉKA (*rana esculenta*, *der Wasserfrosch*) leg-örömetesebb lakja az állóvizet és mocsárokat; ennek a' hímje, mikor esmeretes lármás szavát hallatja, a' szája két végén lévő két hólyagot fel szokta fújni: lég-jobbann el lehet hallgattatni a' víz partján való tüzelés által. Rend szerint bogarakkal és férgekkel él: de az egeret, verebet, rutza fiakat és apró halakat is, ha kaphatja és velek bír, örömet megesszi. Néki is ellenségei a' rákok, és a' ragadozó vízi madarak. A' tzombjait némelyek jó ízű éledelek tartják.

7.) Kissebb és szebb az előszámláltaknál a' LEVELI-BÉKA, (*rana arborea*, *der Laubfrosch*) síma és nyálkás nedvességű bőre a' hátán zöld, a' hasán fejezés, és a' hímnek torka körül barnás. Lábújjai nintsenek úszó bőrrel egygyesítve, és a' végeken széles kerek körmei vágyonak. Európának minden

den országait lakja, kivéven Angliát, bogarakkal és férgekkel él, mellyeket a' fák leveleiről igen módosann el tud kapni. Tavaszszal a' párosodás idejinn és míg a' fák levelei kinőnek, vizekben lakik; a' telet ízrap közé vagy a' föld alá rejtezve, álombann és megmerevedve tölti. Mikor a' hímje, kivált idő változást érezvén, esmeretes rekegő szavát hallatja, annyira felfújja golyóbis formánn a' torkát; hogy az tsak nem olly' nagy, mint egész teste. Américában veres leveli-békák is találatnak.

192. §.

A' Gyíkok némihez tartozik a' REPÜLŐ SÁRKÁNY, (*draco volans, der Drache, vagy die fliegende Eidechse:*) mellyről a' könnyen hívó régiség külömbkülömbféle meséket terjesztett el; p. o. hogy az fastól és farkastól ízarmazik, mikor világra jön, az anyja megpukkan, egynél több feje, két lába, nagy szárnya, negyven ötven rőfnyi hozzfzaságú farkaván és tüzet okádik, 's a' t. Sőt a' nyereség kívánás annyira is vitt egy tsalárd útagót, hogy rája halból nagy mesterséggel kézfítvén egy hét fejű sárkányt, azt pénzért mutogatta, és mint nagy, de valóságos természeti ritkaságot, tsak tíz ezer forinton akarta eladni.

A' valóságos sárkány nem nagyobb egy közönséges gyíknál, formája is nagyon egygyez vele, tsakhogy annak szárnya és a' testinél kézfzerte hozzfzabb farka vagyon. A' halfzárnyhoz hasonló szárnyát testiből kiálló portzogós öt óldaltsontjainál

fogya terjeszti ki, és annak segítségével egy fáról a' másakra általrepülhet; mindenik lábann öt ujja vagyon; az első lábai rövidebbek a' hátúlsóknál; színe külömbkülömbféle, némellyik ég színű, némellyik zöld, némellyik fejjérel és szürkével elegyes márvány színű, némellyik veresés, barnás, vagy feketés foltokkal tarkállik. Napkeleti Indiában, Afrikában és Amérikában fákon lakik, bogarakkal és férgekkel él.

193. §.

Hasonló ártatlan gyíkotska a' **BASILISKUS**, (*lacerta basiliscus*, der *Basiliske*) déli Amérikában és napkeleten fákon lakik, másfél lábnyi hosszúságú, kékes szürke és fejjérel tarkálló színű; hátul a' fején taréjja, az álla alatt szakállja, és a' hátán végig, szinte a' farka feléig halfzárny forma bőri vagyon; mellynek segítségével mind egygyik fáról a' másakra által szállhat, mind a' víz színénn úszhat. A' több gyíkokkal egyenlő élelme van. Erről is nevetséges dolgokat meséltek a' régiek, p. o. hogy kakas tojásból kél, formája mind a' kakashoz, mind a' varas-békához, mind a' kígyóhoz vét; mély kútakban vagy pirtzékben lakik, tsak tsupa tekintetivel is megölhet más állatot, sőt ha tükört tartanak elibe, még magát is, 's több e' féléket.

194. §.

Igazán rettenetes ragadozó állat a' **KROKODILUS**; (*lacerta crocodilus*, das *Krokodill*) Ásiában és Amérikában is találta-

tatik ugyan, hanem leg-nevezetesebb lakó helye a' Nílus. Rendszerint hufzonöt, harmincz lábnyi hoszfaságú, de megnő ötven lábnyira is. Barnás szürke háta és fejéres sárga hasa van, a' hátán lévő hal pénz forma tserepes kemény borítékját a' puska lövés meg nem járja. Hoszszú orra, széles feje, nagy szája, fellyúl is alól is ötven éles foga van; nyelve nintsen, hanem a' helyett valamely bőrös fedele van a' nyeldeklőjének; szemöldökei rántzosok; az első lábainn öt újja, a' hátúlsókon négy van, és ez utólsóbbak úszó bőrrel vannak egygyesítve; a' farka kétszerte hoszszabb a' testnél, két soros hegyes borítékkal rakott és olly' nagy erő van benne, hogy a' tsónakot felfordíthatja és az embert agyon ütheti vele. Halakkal és egyéb állatokkal él, néki esik az embernek is, és vagy a' ladikból kivonja, vagy felfordítván a' ladikot úgy kapja el; a' szárazonn is, igen sebes futása lévén, nem könnyű tőle megmenekedni, hanemha gyakori oldalvást való kitérések által, mivel a' fordulás erejire esik. Bógó szavát leg-inkább tsak éjtzaka hallatja. A' tettezett tsalárd sírásáról való szóbeszéd pedig tsak költemény. Mind enni, mind tojni a' szárazra megyen, tojásai nem nagyobbak a' lúdénál, esztendőt által száznál többet tojik, és mikor már kezdenek tojásai a' fővenyben a' nap melegitől kikelni, hímjével egygyütt kimegyen; segít fijaínn a' kibúvában, és azokat mind kettenn a' hátokra szedvén, a' vízbe viszik, a' mellyek úszni tudnak, elbotsátják, a' gyengéket pedig, mellyek nem életre valók, magok azonnal megeszik. A' Krokodilusnak mind húsát

mind tojását meg szokták enni az Indiaiak és Szeretsenek; fiatal korában még meg is szelidítik és kézhez tanítják. Az *Amerikai Krokodilus*, mellynek KAJMAN a' neve, (*lacerta alligator, das Amerikanische Krokodill*) kissébb az Egyiptominál és félelme-
sebb, nem is annyira szapora, elztendőt
által mintegy harminzat tojik.

195. §.

Az INTÖ GYIK (*lacerta monitor, der Wachhalter*) onnan vette nevét, mivel az embereknek és más állatoknak szorongatta-
tást jelentő fütyölő szavával tudtára adja
a' krokodilus, tsergő kígyó és más ártal-
mas állat' közelítését. Maga ártatlan és
szép állat, vizekben, leginkább krokodilu-
sok társaságában lakik; feje a' kígyóéhoz
hasonlít, fejér foltokkal módosan tarkálló
kékes fekete háta, fejér tsikos barnás ha-
sa, vastag és két oldalról lapos farka va-
gyon. Holzfzasága mintegy másfél rőfnyi.

196. §.

A' két Indiában lakik a' LÉGUAN,
(*lacerta iguana, der Leguan*) mellyet né-
mellyek taréjos gyíknak is neveznek, mivel
a' feje tetejítől fogva a' háta mentibenn
egész a' farkának feléig valamelly taréj
forma, pergamen keménységű, hátra álló
és a' fűrész fogaihoz hasonló rovátkokkal
rakott varrás vagyon. Lapos és gyöngy for-
ma apró héjjal fedett feje, eleven tüzes sze-
mei és módos kis fogai vagynak, holzfzú
nyaka mintha nagy gyöngyszemekkel volna
kö-

körülvéve, nagy letsüggő begye kívül halhéjj forma kékes, sárgás és verhenyő borítékkal, belől serte forma vékony hegyes fogakkal rakott, testinek több részeinn ezüst színű kékes bőre, a' farkán fekete vonások, és mind az öt lábújjain görbe hoszszú körmei vagynak. Rendszerint fákon lakik és bogarakkal 's férgekkel él, vízbe leginkább tsak ollyankor megyen, mikor kergetik, noha a' ízárazonn is tudja magát harapással, körmöléssel, és farkával való erős tsapkodással óltalmazni, vagy sebes futással menteni. Hoszszasága öt hat lábnyi. Tojásai nem nagyobbak a' galamb tojásnál, igen jó ízűek: húsa is igen kedves ízű lévén, igen sűrűn vadáltszák. Leginkább így szokták elfogni: árforma vastag töbe vont madzag és két ágú vas villa van a' vadász kezében, és midőn a' léguán épen búvna valamelly odúba, vagy kőszikla üregibe, megnyomván a' vadász a' farkát, erővel visszavonja, és vas villájával nyakánál fogva a' földhöz szegezvén, a' madzaggal őszvefértzeli és köti az ajakait, 's mindenik lábának középső újját elmetélvén, elevenen vezeti eladni a' piatzra. Ha megszelídítik, mint az eb úgy jár a' gazdája után.

197. §.

A' régiek azt hírelték el a' KHAMÉLEONRÓL, (*lacerta chamaeleon*, *das Chamäleon*) hogy színét tetfzése szerint változtatja, és mindenkor annak színéhez hasonlót öltözik magára, a' mihez közelit, 's ennél fogva a' hízelkedők példázolójává

tették. Ennyi valóság van a' dologban, a' khaméleonnak születte földjéhez képest, az igaz, hogy különbözik a' színe, p. o. az Egyiptomi feketés vagy atzél színű szürke szokott lenni, a' Jóreménység hegye körül kékes fehér márvány színű, a' Ceyloni sáfrány színű, a' Mexikói szürkés, 's a' t. A' mi pedig közönségesen a' khaméleon színének egyszerűbe való elváltozását illeti, az igaz, hogy ha megharagítják, vagy a' nap meleginn ellankad, változik a' színe, egygyiké egyképen, másiké másképpen, mint mikor az ember neki tüzesedik, vagy elhalaványodik; mikor pedig beteges és elsoványodik, feketés vagy sárga foltokat kap; de a' sem újság az emberek körül is, nevezetesen az afzszonyi nem körül. Hasselqvist egy Svéciai tudós, és más nagy tapasztalású emberek sok próbákat tettek körülötte, virágokkal, ruhákkal, festékekkel: de soha nem változott a' színe, ha tsak valamelly indület miatt belső változása nem volt.

Többire a' Khaméleon egy ártatlan tsendes gyíkotska, melly nem tsak Asiában, Afrikában és Amérikában, hanem Spanyol ország' déli részeiben is találhatik, élőfákon lakik, legyekkel és más bogarakkal él, és hogy azokat annál jobban elkaphassa, a' száját szüntelen tátva tartja, mellynek látása azon helytelen vélekedésre adott alkalmatosságot, hogy a' Khaméleon tsak tsupa levegővel él. Hozzászága egygy arasznyi, széles szézeletes fején bőrrrel egygyesített tsontokból álló taréjja vagyon; hozzászá kerék nyelve tellyes nyálkás nedvességgel; mikor igen nagy és tsak nem egész testit el-
től-

töltő tüdőjét levegővel tele szívja, mind a' háta mind a' hasa domború, ezt kibotsátván, ismét megvékonyodik. Fogak helyett egy fűrész forma rovátkos tsont van a' szájában, rövid vastag nyaka, öt újjú lába; és rövid kerek farka vagyon. Tüzes tekintetű szemei különösen vagynak alkotva, úgy, hogy azon egy szempillantásbann egygyikkel egyfelé, másikkal másfelé nézhet, p. o. a' jobbal felfelé, a' ballal lefelé. Ez is tojás által szaporodik, igen megfzelídül, és az Indiaiak mind gyönyörúségre, mind azért, hogy a' legyeket pufztítsa, magok körül a' házaikban szokták tartani.

198. §.

Hazánkban a' következő gyíkok nemei leg-esmeretesebbek:

1.) A' ZÖLD GYÍK (*Lacerta agilis, die grüne Eidechse*) szelíd és ártatlan kis állat, rend szerint egygy arasznyi hosszúságú; a' nyaka körül tserepes örve, zöldes háta, fekete foltokkal tarkálló barnás szürke oldala, fejéres sárga hasa, mindenik lábann öt ujja és azoknak végin hegyes körme, halhéjj forma borítékú töredékeny, de ismét hamar kinövő farka vagyon. Száraz mezőségen, kősziklák' üregeibenn és kőfalak' hasadékiban lakik; apró bogarakkal él; örömet napol; a' telet megmerevedve tölti. Tojásai egygy ideig fénylenek a' fetétben.

2.) Kifsebb ennél a' közönséges MEZEI GYÍK, (*Lacerta vulgaris, die gemeine Landeidechse*) kékes szürke színe vagyon, örve

nintsen, bokrok és tserék között lakik, életinek módjára nézve amazzal egygyez.

3.) A' MOTSBARBELI GYÍK: (*Lacerta palustris, die Sumpfeidechse*) mint a' neve is mutatja, álló vizekben és motsáros helyeken lakik; barnás háta és barnás foltokkal tarkálló sárga hasa van. Ezt a' Magyarok *vizi borjúnak* is nevezik, és *példákat hordanak elő*, mint itták meg a' vígyázatlan emberek, melly igen kitsinykorában nem is lehetetlen. Minthogy a' só ennek megölő mérreg, az olly forma gyanúban lévő embernek nem árt egygyideig sós vízzel élni.

199. §.

Van még a' gyíknak egy neme, mellyről a' valóságot az igazság' határán túl nagyítani szerető régiek azt költötték, hogy a' tüzet is kiállja, élél, és meg nem ég benne, ez a' SALAMÁNDRA: (*Lacerta Salamandra, der Salamander*) nintsen egygy arasznyi hosszúságú, kékes bőrön két fekete vonás megyen végig; száraz helyeken lakik. Másik a' VIZI SALAMÁNDRA, (*Lacerta lacustris, der Wasser Salamander* vagy *Wassermolch*,) ennek feketés zöld színe vagon, álló vizekben lakik, hat hét hüvelyknyi hosszúságú; a' hímjének háta mentiben egész a' farkáig fűrész forma rovátkos felálló bőri vagon: a' Törökök úgy élnek vele, mint különösen erősítő orvosi szerrel, és drága áron fizetik. Harmadik a' TŰZI SALAMÁNDRA, (*Salamandra, der Feuer-Salamander*) széles, lapos és tompa feje, rántzos bőré rövid nyaka, vastag kövér teste,

te, és ezzel egyenlő hosszúságú vastag tom-
pa farka vagy on. Fényes fekete, vagy szür-
kés háta narants színű foltokkal tarkállik,
a' hasa barnás sárga, vagy fehéres szokott
lenni. Nem tsak Indiában, hanem Európá-
nak déli tartományai bann is találtatik, fíjait
elevenen, de tojáshéjban hozza világra, száraz-
zon lakik, legyekke! és más bogarakkal él;
egygy arasznyi hosszúságú és egy hüvelyk-
nyi vastagságú ártatlan és tellyességgel nem
mérge állatotska. Ez adott tulajdonképpen
a' fenn említett költeményre alkalmatolsá-
got, hogy a' hátán lévő két sor szemölts
forma bibirtsókból bizonyos nehéz szagú te-
jes nedvesség szokott kifzivárogni, mellyel
és a' szájából eresztett nyálkás nedvesség-
gel a' gyenge parázs tüzet, mint a' varas
béka is, egygy ideig mególthatja, vagy leg-
alább míg kimenekedhetik, annak erejét mér-
sételheti: de ha erős és tartós tűzbe vetik,
szintúgy megég és megemésztdik, mint akár-
melly más állat.

II. R E N D.

CSÚSZOK. (*SERPENTES, DIE
SCHLANGEN.*)

200. §.

Ezen rendhez tartoznak a' KÍGYÓK,
mellyeknek kiálló tagjaik nintsenek; hanem
egész testek bot vagy rúd forma, és leg-in-
kább tserepes vagy paizsos borítékkal, vagy
portzogós keménységű karikákkal vagy on
körülvéve; mellyeknél fogva hab módjára
imi

imitt amott felemelkedő és ismét lefelé nyomuló mozgások vagyon. Némelly kígyók a vízben, mások szárazonn és leg-inkább fákon laknak; fűvekkel, gyümölcsökkel, bogarakkal, halakkal, madarakkal és négy lábú állatokkal élnek. A' hidegebb tartományokban télre megmerevednek, tavaszszal pedig felső bőrököt, melly a' testekből kiizzadó nyúlós nedvességből formálódik, és mellyen a' halhéj forma paizsos borítéknak nyomai világosan meglátszanak, a' fejeknél kezdvén, kifordítva ledörgölik magokról és mintegy huszonnégy óra alatt kibújnak belőle. Hány eztendeig nőnek, és mennyi ideig élnek el? bizonytalan. Nagyobb részek hofzfűkás pászuly forma, egymáshoz ragadt, fejéres szürke tojásokat tojik, mellyek közül mindenikből tíz tizenkét kígyó kél ki; némellyek eleven sifakat hoznak világra. Az állkaptzajok' tsuklója nem olly' erős, mint egyéb állatoké, a' honnan nem tudnak rágni, és annyira eltátják a' szájokat, hogy a' magok rendes nagyságánál nagyobb testeket is elnyelhetnek. Két ágra vált végű nyelvek vagyon. Némelly kígyók' szájában lévő bizonyos hólyagótskákban a' legveszedelmesebb és töbnyire halálos méreg vagyon, mellyet a' harapás alkalmatosságával odvas és lyukas végű mérges fogaikkal botsátanak a' sebbe; többire ez a' méreg az eledelek megemésztesire, óltalmokra és prédájoknak bizonyosabb megkapására szolgál nékiek, és idejekkel egygyütt nevededik 's erősödik. Ez tsak úgy ártalmas és veszedelmes, ha a' vérbe megyen, külömbenn a' gyomorban semmi kárt nem tesz; a' honnan a' fertések, a' ragadozó madarak; sőt sok embe-

rek

rek is, minden ártalom nélkül megelzik a' leg-mérgesebb kígyókat. E' mellett, mint-hogy igen okosok, engedelmesek és könnyen tanulók, meg is szelídítik, és külömb-külobmbféle mesterségekre úgy megtanítják; hogy azokat a' hozzá nem értők kézsek bo-szorkányságra és szemfényvesztésre magya-rázni. Az Indiai afzszonyok és leányok hí-vesítésre hordozzák a' kígyónak egy ártat-lan nemit kebeleekben.

201. §.

A' kígyóknak közel két száz esmeretes nemei között egygy a' leg-mérgesebbek kö-zül a' TSERGŐ KÍGYÓ, (*Crotalus horri-dus, die Klapperschlange*) melly nevét a' farka végén lévő pergamen forma hólyagok' tsergésitől vette; ezek minden elztendőben szenként nevednek, harmintzra negyvenre is rá mennek, és igen tágan lévén egymás-hoz ragadva, mikor a' kígyó megharagzik, vagy erős mozgást teszen, száraz időben olyan forma hangot adnak, mintha felfü-vott száraz hólyagba kötött borsó szemeket ráznának. Napkeleti Indiábann és Amériká-ban lakik, eleveneket fijadzik; a' háta fe-ketés vagy sárgás veres, a' hasa többnyire homályos kékes színű, öt hat lábnyi hosz-szaságú, és derékonn olyan vastag, mint az ember' karja. Tsendes természetű lévén, az embert nem igen bántja, ha tsak az meg nem haragítja, vagy igen meg nem éhezik; rend szerint nyúlakkal, mókusokkal, ege-rekkel, madarakkal, békákkal, bogarakkal, és külömbkülömbféle vízi állatokkal él, mel-lyek a' farka tsergésinek hallására nem hogy

él.

eltávoznának, hanem még közelítenek hozzá, vagy megállanak; már az akár ennek rettenetes tekintetétől és merő nézésitől okoztatott megrémülésből és azt követő elbandzsalodásból, akár újság kívánásból legyen. Ennek erős mérgé ellen, melly kevés minúták alatt megöli az embert is, leg-hathatósabb orvofságnak tapasztalták a' Szenega gyökeret. Az Indiaiak hirtelen elvágván a' fejét, a' húsát, mint igen jó ízű eledelt, minden ártalom nélkül megeszik; a' sertések pedig, mellyeknek a' bőrök alatt lévő kövér-ség miatt semmit sem árt a' harapása, nagy kívánsággal keresik, és mindenestől megeszik.

202. §.

Leg-nagyobb a' maga nemibenn az ORI-AS KIGYÓ, (*Boa constrictor, die Riesenschlange*) mellyet némelly nemzetek pompás és rettenetes tekintetiért bálványozó tisztelettel illetnek és imádnak. Megnő negyven ötven lábnyi hosszúságra, és derékon vastagabb az embernél. Színe ugyan külömbkülömbféle, de leg-inkább barnás foltokkal tarkálló sárgás vagy kékes szokott lenni; a' hátán széles fekete vonás megyen végig. Egész bőre úgy tündöklök, mintha firnájtzal bé vólna kenve, és drága áron kél. Folyóvizek körül leg-inkább fákon lakik, és leselkedik az inni járó állatokra: mérgé ugyan nintsen, de a' krokodiluséhoz hasonló hegyes fogakkal rakott nagy szája, és olly' nagy ereje vagyon, hogy nem csak a' nyúlakat és őze- ket, hanem a' szarvasokat, bivalyokat és tigriseket is megöli és megeszi. Mikor e' féle nagy és erős állatot meglát, farkával va-
la-

Amelley erős élőfához hurkolja magát, és midőn az állat ott megyen el, hirtelen neki rohanván, egynehány forosan reá tekerődzik, száját orrát a' szájával befogja, hogy lélekzetet ne vehessen, és úgy öszveszorítja, hogy az oldaltsontjai öszvetőredeznek; azután a' vérit kiszíván, darabokra harapdálja, és minden darabot ragadó nyálával, hogy jobban tsúszszon, bekenvén, tsontostól tsak rágatlan szokott lenyelni. Illyenkor magát néha szér felett megterhelvén, annyira lomhává lesz, hogy épen alkalmatlan a' maga óltalmazására, és egy két ember könnyen bírhat vele. Mikor nagyobb állatokra szert nem tehet, az apróbb kígyókat, gyíkokat, varas-békákat, és kivált az ott nagy bőséggel járó sáskát szokta enni. A' melly nemzetek nem imádják, megfzelítik, külömbkülömbféle mesterségekre megtanítják, jóféle izú húsát megeszik, igen szép bőrivel pedig kereskednek.

203. §.

A' SIKAMLÓ KÍGYÓNAK (*coluber, die Natter*) paizsos borítékkal fedett hasa, síkos, fényes és derék tájon vastagabb teste, és töbnyire vékony hoszszú tserepes farka vagyon; kilentzvenhét nemei közül ezek leg-nevezetesebbek:

1.) A' VIPERA (*vipera, die Viper*) mint a' deák neve, melly ebből lett, *viuipara*, mutatja, elevent fijadzik; Egyiptomban lakik, rövid és barnás foltokkal tarkálló teste vagyon; ebből készítették ez előtt orvofságnak a' vipera sót, és a' terjék közé is vették.

2.) A'

2.) A' SZARVAS KÍGYÓ, (*Coluber caerastes, die gehörnte Schlange*) onnan vette nevit, hogy a' felső szemhéjjaiból a' tsigák tapogató szarvaihoz hasonló húsotska vagy on kinőve, melly távolról úgy látszik, mintha valóságos szarva volna; ezt ilyen különös ravaszféggel fordítja a' madarak' megtsalására: a' homokba, mellyhez külbenn is hasonlít a' színe, egészen elrejtván magát, tsak az említett szarvait hagyja ki; a' madarak azoknak mozgását látván, valami férgeknek gondolják, oda repülnek, és mikor épen hozzá kapnának, nagy hirtelenséggel elkapja és megeszi azokat. Van még egy neme a' szarvas kígyónak, mellynek két nagy foga a' felső ajakán lévő két lyukakon kiállván, hasonlóképen szarv formát mutat, azokat a' régi utazókat pedig, kik állítják, hogy valóságos szaru nemű szarvú kígyókat láttak, így szedték rá az Arabsok: némelly kígyók' feje bőrön valamelly nagy madárnak két körmit dugták által, melly igen is úgy látszott, mintha a' kígyónak valóságos két kemény szarva lett volna.

3.) Az OLASZ VIPERA (*coluber berus, die Otter, vagy die Italienische Viper*) a' föld régebbenn esmeretes részeinek déli tartományában, nevezetesen Olaszországban lakik, tsak egy lábnyi hosszúságú és egygy újni vastagságú, barnás szürke hátán fekete vonás megyen végig; mérges ugyan harapása, de egy magába ritkán halaloss. Nem tsak a' ragadozó madarak megeszik minden ártalom nélkül, hanem a' fejt hamarjába elvágván, a' húsából az igen elgyengült és elfogyott betegek izámára is hathatós.

tósan tápláló és erősítő leveseket szoktak készíteni.

4.) A' KÖZÖNSÉGES KÍGYÓNAK (*coluber natrix, die Ringelnatter*) hátá rendszerint kékes atzél színű, (zomántzos) a' nyakán két felől két fejéres folt vagyon, a' hasa is fejéres; találtatik imitt amott tsupa szürke, elvétve tiszta fehér is. Erdőkben, mezőkön, régi épületekben, árkok garádgtyák körül lakik, tavaszszal pedig motsáros helyekenn és tavakbann is találtatik; a' honnan némelleyek VÍZI KÍGYÓNAK is (*hyder, vagy hydra, die Wasserfchlange*) nevezik. Nálunk rendszerint három négy lábnyi hosszúságú: de a' déli részeken megnő kilentz tíz lábnyira is. Tellyességgel nem mérges, sziszeg ugyan, de nem harap; a' húsát is meg lehet minden ártalom nélkül enni, a' honnan nem is általják némelley vendégfogadósok ángolna képibe az asztalra feladni.

5.) Az ASPIS KÍGYÓNAK (*aspis, die Otter*) melly leg-inkább Égyiptombann és Frantzia országban lakik, egynehány nemei ártatlanok: hanem vagyon a' többek között egygy igen mérges, tsak egygy arasznyi hosszúságú, nem vastagabb egy lúdtollnál; barnás veres színű hátán lántszem módra egymásból folyó négy szegeletes fekete foltok látlanak. Illyen lehetett, az a' melly által Cleopátra magát kivégezte.

6.) A' HAZI KÍGYÓ (*coluber Aesculapii, die Hausfchlange*) mind Európában, mind egyéb részeibenn a' földnek találtatik, három négy lábnyi hosszúságú, kékes zöld,

vagy szürkés bőre feketés foltokkal tarkál-
lik; a' fején két felől az egér füleihez ha-
sonló szemölcs forma növevény látszik. Igen
szelíd és ártatlan állat, nagyon szereti az
emberek társaságát, és mivel a' házat az
egerektől, bogaraktól, férgektől tisztán tart-
ja, sok helyeken, mint a' matskát, úgy
tartják és táplálják.

7.) Flóridában és új Spanyol ország-
ban lakik egy különös szépségű és ártatlan
neme a' kígyónak, az úgy nevezett KAR-
MAZSINSZINŰ KÍGYÓ, (*coluber coccineus*,
die Carmoisinschlange) két lábnyi hosz-
zúságú és egygy újni vastagságú testtinn a'
háta mentiben húsznál több karmazsin szí-
nű foltok, és ezek között tiztrom színű ke-
refztvonások látszanak. Ezt az odavaló
leányok a' nyakokon, vagy a' hajok közé
fonva, ékességre viselik.

8.) Elégge esmeretes hazánkban a'
KURTA KÍGYÓ (*coluber atropos*, *die*
braungefleckte Natter) rendszerint csak egy,
vagy másfél lábnyi hosszúságú, kivált a'
farka hirtelen vékonyúl és igen rövid; ver-
henyes vagy szürke fényes bőre kendermag
forma pontokkal pettegetett; a' tsúzás köz-
ben nyakát és fejit feltartván, ide 's tova
forgatja; ha valaki megtámadja, vagy el-
lenkezik vele, azt azonnal megmarja, nem
halálos ugyan harapása, de mulólag való
gyuladást, és ideig óráig tartó daganatot
még is okoz.

9.) Felette igen mérgeos a' PAPASZE-
MES KÍGYÓ, (*coluber naia*, *die Brillen-*
schlan-

Chlange) napkeleti és napnyúgoti Indiában lakik, három négy lábnyi hosszúságú, és közel olyan vastag, mint az ember karja, verhenyes, vagy barnás sárga színű, a nyakatsigájánál látszó pápaszem forma barnás fóltról vette a' nevét, ezt, mikor haragjába felfújja a' feje bőrit, kereken kiszélesíti, felláll a' farkára, és megsérti azt, a' ki hozzá közelít; a' harapása pedig, ha hirtelenibe hozzá nem látnak, kevés minúták alatt halálos szokott lenni. Még is annyira víszik az Indiaiak, hogy tántzra és külömbkülömbféle mesterséges mozdulásokra megtanítván, mint nálunk a' medve tántzoltatók, helységről helysége járnak vele, és pénzért mutogatják. Mesterségeknek rövid summája ebből áll: kibotsátván a' mestere fedeles rejtekiből a' kígyót, egy darab posztóba haraptatja egynehányszor, hogy a' mérges fogai körül készen lévő mérge ekképpen kitakarodván, magát bátorságossá tegye; megtaljátja a' kígyót, hogy az felegyenesedjen, akkor elibe tartván az öklit, valami nótát kezd, és azzal taktust ver előtte; a' kígyó feltátja a' száját, kinyújtja a' nyelvét, szilzeg, és tsillogó szemeit a' mestere öklire mereasztván, fejjel és testinek felső részével annak mozdulásai után hajladoz, és köröskörül egynehány arasznyira íreg, forog; a' farka azomban meg sem mozdul. Mihelyt a' mestere, elhagyván a' danolást, lebotsátja az öklit, ez is, el lévén már fáradva, azonnal lebotsátkozik; és tsendesesen visszafut az elébbeni helyére.

A' TÖREDEKENY KÍGYÓ (*anguis fragilis*, *die Bruchschlange*, vagy *Blindschleiche*) Európának majd minden országában találhatik, Olasz Országon kívül nem igen nagyobb félrófnél, barnás szürke háta, verhenyes oldala, feketés hasa és igen apró szeme vagyon. Leg-inkább régi épületek körül és mogyorófák között lakik; meleg időbenn az úton napol, és ha valaki véletlenül reá hág, tsapkod a' farkával, és beleharap a' lábbelijébe, de nintsen mérge. Ha gyengénn érnek hozzá, megmereszti egész testit, és akkor csak egy vékony veszfzötskével is ketté lehet törni. Erről van a' nevezete. Elvált részei külön-külön egész órákig is elmozognak.

A' RANTZOS KÍGYÓNAK, (*caecilia tentaculata*, *die Runzelschlange*) mint a' neve is mutatja, a' testin nem valami halhéjj forma paizsos vagy tserepes borítékja, hanem tsupa rántzai vagynak, mint a' geszttának. Mind a' két Indiában lakik, és az ártatlan kígyók közé tartozik. Felső ajakainak kinyúló kis tapogató hegyetskéi vagynak. Igen kitsíny szemei annyira elvagnak a' bőri alá rejtve, hogy azokat álig lehet észre venni; barnás kékes színe, egy lábnyi hosszúsága, egy hüvelyknyi vastagsága, és a' hátán egynehány szemölcsse vagyon.

V. SZAKASZ.

A' HALAKRÓL. (*DE PISCIBUS.* *VON DEN FISCHEN.*)

206. §.

A' halak hat rendekre osztatnak el, mellyeknek megismerhető jelei vétettek portzogós szálkáiktól, kopóltújuk és szilványok minémúségitől, és úszó szárnyaik' helyétől.

I. R E N D.

PORTZOGÓS SZARNYÚK. (*CHONDROPTERYGII. KNORPELFISCHE.*)

207. §.

Az ide tartozó halaknak portzogós szálkájok vagyon, nevezetesen az úszó szárnyaikbann, és a' szájak többnyire a' fejeknek alsó részin vagyon.

208. §.

A' GÖRTSHAL, vagy ZSIBBASZTÓ RAJA (*raia torpedo, der Zitterroche, vagy der Krampffisch*) azon benne lakó valóságos elektrumi erőtől vette nevit, mellynél fogva minden a' mi hozzá közelit, görtsemű zsibbadást szerző ütést kap tőle. Tányér formájú síma teste tizenkét tizenöt fontot nyom, barnás fejr hátánn öt feketéllő

téllő kerek foltok látszanak, a' hasa egészen fejéres. A' földközi tengerben, napkeleti Indiábann és a' Jóreménység hegye körül lakik; a' fenn említett ereje legnagyobb mértékben a' feje körül vagyon, és annál hathatósabb, minél frissebb maga a' hal, ellenben gyengülésivel ez is alább száll, halálával egészen elmúlik; a' honnan némely nemzetek meg is szokták enni. Ezen erejével mind a' ragadozó nagyobb halak ellen óltalmazza magát, mind az apróbbakat elzsibbasztván, a' maga eledelire könnyebbenn elfogja.

209. §.

Igen kedves ízűnek tartatik az ORSÓHAL, (*petromyzon, die Pricke*) mellynek a' testnél vékonyabb feje, hosszú felső ajaka, narants színű foga, a' nyakán két oldalról hét-hét lélekző, a' feje tetején pedig fetskendő lyuka vagyon. Sem a' mellyin, sem a' hasán nintsen úszó szárnya. Leg-nevezetesebb nemei ezek:

1.) A' TENGERI ORSÓHAL, (*Petromyzon marinus, die Lamprete*) leg-inkább az északi tengert lakja; tavaszszal kimegyen a' folyóvizekbe is; megnő három lábnyi hosszúságra, és van olyan vastag, mint az ember' karja, háta és oldalai kékes zöld márvány színűek, a' hasa fejéres. A' német neve ebből lett: lambens petras, kö nyaló, vagy szopó; ugyan is olly' erősen hozzá ragad ajakainál fogva valamelly kőhöz, hogy három fontos orsóhallal már tizenkét fontos követ is vettek fel a' víz' fenekiről.

2.) A'

2.) A' FOLYÓVÍZI ORSONAL (*Petromyzon fluviatilis, die Neunauge*) kisebb a' tengerinél, férgekkel, apró halakkal és döggel él; tavaszszal a' vizek' szélein lévő kövek közé lerakván tojásait, nyárra a' vizek' fenekin köves helyekre rejtezik; olyankor különben sem igen örömet fogják, mivel roszsz ízű és fokadékos szokott lenni: télre kelve nagyon halászszák, és nem tsak frissibe eszik, hanem marinirozva meszszze földre is elküldözik. Az így megyen véghez: először gyenge parázs tűzön megrántván, megfőzik, és meghűlése utáu megfűszer számozván, babír levelek közé hordóra rakják, erős etetet töltenek reá, és úgy tsinálják be a' hordó fenekit. A' húsa nehéz emélszetű, és nem minden gyenge gyomornak való.

210. §.

A' CZÁPAHAL (*Squalus, der Haifisch*) egy a' leg-veszedelmesebb ragadozó és telhetetlen nagy ehető halak közül, a' fa derekához hasonló hoszszú teste, a' fejin mind a' két felől öt fél hörd forma, lélező lyuka, és a' szájábann egynehány sor foga vagyon, mellyek közül némelleyek erősen és mozdúlhatatlanúl állanak, némelleyek pedig a' torka felé megdülve vagynak, és tsak akkor emeli fel ezeket; mikor szüksége vagyon reájok; ezekkel a' prédát erősen megfoghatja: de nem rágja meg, hanem egélzen szokta elnyelni. Majd minden tengerekben lakik, eleveneket fjadzik, a' hajókat szorgalmatosan kíséri, hogy a' mi azokból kivetődik, azonnal megkaphassa. Testi-

nek nagyságáhozképest igen-igen kitsíny az agyaveleje; a' húsának nehéz szaga vagyon, a' honnan tsak a' leg-szegényebb nemzetek eszik meg kéntelenségből; a' bőrinek és kövérinek nagy hasznát veszik. Tizenöt esmeretes nemei között leg-nevezetesebbek ezek:

1.) A' PÖRÖLY HAL (*Squalus zygaena*, *der Hammerfisch*) kétfelé szélesen kiterjedett fejire nézve hasonlít a' kovátsok pörölyihez, szemei a' fejinek két végin, szája annak alsó részin vagyon, és rakva van hegyes fogakkal; hamuszínű bőre símább a' több Czápahalakénál. Öt hat lábnyi hosszúságú, igen erős és ragadozó állat.

2.) Leg-rettenetesebb a' Czápák között a' JÓNÁS HALA, vagy az EMBER EVŐ CZAPA, (*Squalus charcharias*, *der Menschenfresser*) húszöt harmincz lábnyi hosszúságú testinek kerületi kilentz tíz lábnyi szokott lenni, és nyom tizenöt hűsz mázsát. Rettentő tekintetű nagy szájában hat sor; és mindenik sorban leg-alább harmincz foga vagyon, és melly erősek 's tartósak ezek, megtetfzik abból, hogy most is ásnak ki a' földből Siciliábann és Málta szigetébenn ilyen Czápa fogakat, mellyek most is azon épek, mint ez előtt ezer 's két ezer esztendővel voltak, 's minthogy fokkal nagyobbak a' mostaniaknál, azt lehet belőle kihozni, hogy akkor ezek is, valamint a' Czethalak, olly' sűrűen nem fogdosztatván, jobban megnöttek. Ennél fogva igen hihető, hogy a' Jónást elnyelő hal is ilyen lehetett, annyival inkább, mivel már nem egyegy ízben egész ember ruhástól, halakkal egygyütt, sőt ló is találtatott

a' gyomrában. A' többek között 1758-ban, egy nagy szélvész alkalmatosságával, ez a' nevezetes történet esett a' földközi tengeren; szerentsétlenségéből kiesvén egy hajós legény a' gályából, midőn jajgatva úszkálna; és a' társai segítségire sietvén dereglyére szállának, az ott ólalkodó Czápa elkapta; a' Hajóskapitány ezt látván; feltalálja hirtelen magát, és egygyel a' gálya' tetején töltve lévő ágyúk közül tzelba vétetvén, úgy meglöveti a' Czápát, hogy a' torkában lévő szegény hajós-legényt azonnal kiadta elevenenn és igen kevés sérelemmel; a' társai nem tsak őtet megkapták, hanem hárpúnokkal a' ragadozónak is neki esvén, köteleknél fogva a' gályához vontzolták, és megölvéu, a' tetejire keresztbe felakasztották, 's megszáritották. Illyen móddal szokták rendszerint fogni: erős vas lántz végén lévő horogra nagy darab húst akasztanak; ezt a' Czápa mohonn elnyelvén, a' horognál fogva rajta marad: de mikor már fogva van is, nem bátorságos hozzá hamarjába közelíteni, mivel szorongattatásába hánykodik, kapkod, és néha kínjába a' horoggal egygyütt belső részeit is kihányja.

3.) A' FÜRÉSZES HALNAK (*Squalus pristis*, der Sägefisch) mint a' neve is mutatja, két oldalról fogakkal rakott négy öt lábnyi holzfzaságú fűrész forma orra vagyon, mellyel részszerint az eledelire való tengeri füveket vágja le, részszerint magát óltalmazza, részszerint ellenségeit oltromolja; nevezetesenn a' Czethal' hasába nagy sebesléggel és erővel belé szúrván, azt gyakorta megsebesíti, és néha meg is öli. Az északi

tengerben lakik, az orrán kívül tizennégy tizenöt lábnyi hoszfzaságú teste, és a' hátán kékes szürke, a' hasán pedig fejeeres sárga darabos bőri vagyon.

211. §.

Tompa orra; négy szál bajuszsa, és többnyire tátva álló fogatlan szája vagyon a' TOKNAK, (*Acipenser sturio, der Stoer*) melly rendszerint a' tengerben lakik: de, kivált mikor ívik, kijő a' nagyobb folyóvizekbe is, nevezetesen a' Dunábann és Volgában bőven találtatik; halakkal és az ifzap közt termő férgekkel él, megnő tizenhét tizennyóltz lábnyira, és az ilyen nagy hét nyóltz mázsát szokott nyomni. Kékes szürke háta feketés barna pontokkal tarkállik, a' testinn öt sor paizsos hegyes tsont borítékok mennek végig. Többed magával szokott járni, és a' lúdak módjára hoszfzú sorbann úszik, úgyhogy egygyiknek orra az előtte valónak a' farkát éri. A' tengerben nem könnyű kézre keríteni, mivel többnyire a' mélységben lakik: hanem a' folyóvizekbenn erős hálóval, vagy szigonnyal fogják és a' kopólyájann által a' száján keresztül vont kötelel jól reá hurkolván, annál fogva vonják ki a' szárazra. Kedves ízű húsát mind frissibe, mind besózva és marinirozva eszik; az ikráját, melly maga a' nagyobbakban másfél mázsára megyen, besózáván, belőle száraz vagy nedves *káviárt* tsinálnak, mellyből mártást és egyébféle eledeleket szoktak készíteni; és vele nagy kereskedést űznek, úgyhogy Muszka országban tsak ennek magának az árendája többre megyen kétféle ezer forintnál.

Atya-

Atyafias a' tokkal, tsakhogy lokkal kifsebb nála a' SÖREG, (*Acipenser ruthenus, der Sterlet*) három négy lábnyi hosszúságú, és nyom húzónöt harmintz fontot; négy sor paizsos boríték megyen a' testin végig, a' feje sárgás hamu színű, a' háta letétes, fejr hasan rózsza színű foltok látszanak; leg-inkább a' Káspium tengerben lakik, találtatik folyóvizekben is; kedves ízű húsa vagyon, az ikrájából pedig a' legbetsesebb káviárt készítik.

212. §.

Kevésben különböz a' sőregtől a' KE-TSEGE, (*Acipenser Hungaricus, das Störlein, vagy der Lachsstör*) melly a' Tifzában bőséggel terem, megnő két harmadfél lábnyira, portzogós kartsú orra végin gombotska vagyon, és belől a' testiben egy gelesztta forma portzogós in megyen végig. Szálka nélkül való húsa kellemetes ízű.

213. §.

A' toknál még nagyobb a' VIZA, (*Acipenser huso, der Hausen*) ez is a' tengerből szokott a' folyóvizekbe kijöni; fekete háta, kékes oldala és fejr hasa vagyon, nagy ehető, elnyeli nem tsak a' halakat és más vízi állatokat, hanem egész darab fákat és gyökereket is. Mikor megfogják, hogy kötelet vonhatsanak által a' kopóltjúján, mint-hogy szilajabb a' toknál, ilyen fogással élnek, valamellyik halászlegény a' hasa alá lopódván, azt gyengén vakargatja, 's mivel ez igen jól esik néki, tsendesen marad, és min-

minden hánykódás nélkül meg hagyja magát kötni. Kedves ízű húsát és ikráját megeszik: a' hólyagjából pedig, a' bőriből, szárnyai- ból és beleiből főzik az úgy nevezett viza hólyagot, mellyel mind ragasztani lehet, mind némelly zavaros italoknak tiszta színét meghozni.

II. R E N D.

SZILVANYOSOK. (*BRANCHIOSTEGI-
FISCHE OHNE KIEFERDECKEL, ODER
KIEFERHAUT.*)

214. §.

Ezen rendhez azok a' halak tartoznak, mellyek úszó szárnyaikra és szálkaikra nézve hasonlók a' több halakhoz: hanem vagy kopóltjú fedelek, vagy szilványjok, vagy egygyik sintsen.

215. §.

A' tüskés hasú halak között nevezetes a' MALOMKÖHAL, (*tetrodon mola, der Mülhsteinfisch*) melly nevit formátlan, kerek, nagy, lapos testiről vette; nem tsak az északi tengerben, hanem a' Jóreménység hegye körül is taláztatik, igen tsak másfél vagy két lábnyi hofzfaságú, még is nyom másfél mázsát, 's többet is. Első tekintettel ollyannak látszik, mintha valami nagy hálnak tsak a' feje vólna elvágva; igen kitsíny szájában fogak helyett éles szélű metsző tsont vagyon.

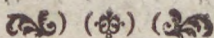
216. §.

216. §.

A' TÖVISES HAL, (*diodon hystrix*, *der Igelfisch*) mint a' neve is mutatja, kö-röskörül rakva vagy on a' súldifznóéhoz ha-sonló szúrós tövisekkel; hoszszúkás lélek-zó lyukai és kiálló tsontos kópóltýúí va-gy-nak; a' hasán nintsen úzó szárnya. A' hoszszú testú tövises halnak toll forma gömbölyeges, a' kerek testúnek három-lzegeletú tövisei vagynak.

217. §.

Vékony hoszszúkás testiről vette ne- vit a' TÖHAL, (*syngnathus acus*, *der Na- delfisch*) melly formáján kívül annyibann is hasonlít a' kígyóhoz, hogy a' testinek halhéjj helyett szegeletes paizsos borítékja, e' mellett hoszszú orra vagy on; a' hasán nintsen úzó szárnya, a' leg-nagyja két lábnyi hoszszaságú és egygy újni vastag-ságú; a' többi tsak egy lábnyi és nem vastagabb egy hattyú tollnál. A' tenger fe- nekin közel a' partokhoz lakik, bogarak- kal, férgekkel és apró halakkal él. Mivel még eddig ezen hal nemiben tsak tsupa nőstényeket találtak, sokann olly' véleke- déssel vagynak, hogy ez is, némelly fér- gek módjára, tsak magában, hímek nélkül szaporodik. Különös a' szaporodása módja is, melly így megyen véghez: tavalzszal a' farkáról a' végbele körül leválván a' paizsos borítékok, fel-fakad a' teste, és egy vékony hólyagotskában sok apró tojá- sok látzának. Ezek lalsanként nevedekvén; megelevenednek: de mind addig az an- nyok

nyok testhez ragaszkodva maradnak, valamíg tökéletes halformájokat el nem érik; akkor osztán láfsanként válnak el egymás után.

III. R E N D.

MELLYSZÁRNYNÉLKÜL VALÓK. (*APODES, FISCHE OHNE BRUSTFLOSZEN.*)

218. §.

Az ide tartozó halaknak, mint a' nevek is mutatja, nintsen a' mellyekenn úszó szárnyok, és kígyó forma hosszú síma testek vagyon.

219. §.

Az ANGOLNÁNAK (*anguilla, der Aal*) több nemei között leg-nevezetesebbek ezek:

1.) A' PETTEGETETT ANGOLNA (*muraena Helena, die Muräne*) a' napkeleti és napnyugoti tengerben lakik, nevezetesen Sárdinia körül nagy számmal tartózkodik; fehéres, feketés, vagy hamu színű foltotskákkal tarkálló márványos bőri vagyon, két három lábnyi hosszúságú: és kellemetes ízű húzáért már régi időktől fogva nagy betségben vagyon, a' Rómaiak nevezetesen, egyéb pompás nyalánkságok között ezt is az asztalok díszinek és a' vatsorák Helénájának tartották.

2.) A' KÖZÖNSÉGES ANGOLNA (*muraena anguilla, der gemeine Aal*) folyó-
vi-

vizekben és iszapos fenekű tavakban lakik, az alsó állkaptzája hosszabb a' felsőnél, apró szemeit vastag bőr borítja, síma bőrön csak nagyító üvegenn által látszanak a' halhéjjak, vagy minekutánna megszárad; szürkés barna, vagy zöldes fekete háta, és homályos sárga vagy fehéres hasa van; eleveneket fíjadzik, apró halakkal, békákkal, bogarakkal, tsigákkal és más férgekkel él; nappal az iszap között hever, és éjtszaka megyen élelminek keresésére. Tavaszzal kimász a' gyenge vetésekre is, és nedves időben él harmad napig is a' vízben kívül. Rendszerént mindazonáltal már hajnalban vízszamász a' vízbe: de ha vagy felzántják előtte éjtszaka a' partot, vagy hamuval behintik, nem tud vízszamenni, eláll, és akkor könnyű a' szárazon megfogdosni Akármint hanykodik, ha kést vagy vasat értetnek hozzá, azonnal megtsendesedik; mellyhezképest némellyek bizonyos mágnesi vagy elektrumi erőt keresnek benne; a' minthogy

3.) A' SAJGATÓ ANGOLNABAN (*Gymnotus electricus, der Zitteraul*) ez az erő minden kétségen kívül és olly' nagy mértékben megvagyon, hogy szikrákat hány, és még a' vizet is maga körül tizennégy tizenöt lábnyira eltölti vele: ha valaki az illy' nemű vén Angolnának a' fejét illeti az újjával, olly' ütést kap, hogy leesik miatta lábáról; sőt vagon példa reá, hogy a' gyermek szörnyű halált is halt egyszeribe miatta; ha hal ér hozzá, a' tsak megmerevedik és egyszerre hanyatt fordúl, mindazonáltal ha más vízbe teszik, ismét feléled.
Meg.

Meg lehet tsakugyan ezen erejítől ideig óráig fosztani, ha mágnest értet az ember a tefsihez, vagy ha felyem kezkenőbe takart kézzel nyúl hozzá; az életivel egygyütt pedig, mint más hasonló halakbann is, végképpenn elmúlik. Ezen ángolnának a többektől megkülömböztető jele ez, hogy a' hátán sintsen úszó szárnya; közel a' torkához két nyílás vagyon, mellyek közül egygyikenn a' vizelleti, másikonn a' ganéjja takarodik ki; vastag bőrinek színe hasonlít a' fekete márványhoz, és a' meleg tartományok körül lévő tengerekbenn és folyóvizekben lakik.

220. §.

A' KARDORRÚ HAL (*xiphias gladius*, *der Schwerdtfisch*) egyenes kard formára hozszan kinyúló orráról, vagy felső ajakáról vette nevit; a' földközi és északi tengerekben lakik, darabos és a' hátán feketés, a' hasán fejéres bőrinek nintsen héjjas borítékja, a' farka félhóld forma úszó szárnyon végeződik: két oldalról éles és tompa hegyű orra egész teste tizenöt húz lábnyi hozszaságának egy harmad részit szokta tenni, és azzal nem tsak az élelmi-re való tengeri fűveket vagdalja le, hanem mind ostromolja ellenségeit, mind óltalmazza magát ellenek. Jó ízű húzáért és úszó szárnyaiért, mellyeknek bésózva *kalló* a' nevek, hárpúnokkal szokták fogdosni.

IV. R E N D.

TOROKSZÁRNYASOK. (*JUGULARES, FISCHE, DEREN BRUSTFLOSZEN HINTER DEN BAUCHFLOSZEN STEHEN.*)

221. §.

Ezeknek a' hasokon, vagy testek' alsó részén lévő úszó szárnyaik elébb vagynak helyheztenve, mint a' mellyeken lévőek.

222. §.

A' TENGHERILANT (*Callyonymus lyra, die Seeleier*) széles úszó szárnyai mellett a' fejitől hátra szolgáló szálkáinak a' lant-húrjaihoz valamennyire hasonlító formájáról vette nevit, az északi és déli tengerekben lakik, mintegy félrőfnyi hosszúságú sima és halhéj nélkül való testin szép kékes vonások mennek végig; hosszú feje és kiálló nagy szeme vagyon; minthogy a' kopólyúja le van ragadva, a' nyakán lévő lyukakon veszen lélekzetet. A' hátából kiálló első úszó szárnya csak nem olyan hosszú, mint az egész teste, és ennél fogva magát a' víz színén fellyúl egynehány rőfnyi magasságra felvetvén, bóltozatosan egy puska lövetnyire is elrepül.

223. §.

Sok nemei vagynak a' TÖKEHALNAK, (*Gadus morrhua, der Stockfisch*) melly mivel véghetetlen tenyésző, és mind szárasztva, mind besózva soká eltartható hal: egy-

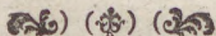
nehány nemzetek szoktak vele nagy haszonnal kereskedni. Tsak az Anglusok tizenöt húszer embert tartanak ennek fogására; maga Bergen város a Norvégiában többet elküldöz elztendőnként száz ezer mázsánál. Igen szapora vóltát meg lehet abból ítélni, hogy egy nőfőnynek nyóltz kilentz millió tojása vagyon. Tőbnyire a' tenger' fenekin lakik, és leg-inkább tsak ollyankor jön fel a' víz' színire, mikor ívik, melly a' föld, és klíma külömbségéhez képest külömbkülömbféle időkbenn esik, Anglia partjai körül Januáriusban, Islándia körül Februáriusban, Terreneuve körül Aprilisben. Hofszásága három négy, szélefsége egy, vastagsága fél lábnyi szokott lenni. A' hátán könnyen lehulló apró héjja és sárga foltokkal tarkálló szürkés bőri vagyon, a' hasa fejéres. Heringekkel és más apró halakkal 's tengeri állatokkal él. Hofszára hasítva rúdakon megszáraztva *Stockfish* a' neve, besózva és a' kősziklákra teregetve napon száraztva *Klippfish*, hering módra besózva *Laberdan*. Frílsibe leg-jobb ízű és leg-drágábban kél. Mellyre nézve az Anglusok és Hollandusok sok ezereket szállítanak el elevenen a' végre készített lyukatsos bárkában, és hogy a' halak kéntelenek legyenek magokat azoknak fenekire a' vízbe levonni, megszúrván tővel a' hólyagjokat, kieresztik belőle a' levegőt. Egélz hajókat terhelnek meg a' besózott ikrájával is, mellyel a' Frantziák Spanyolok Hollandusok nagy haszonnal élnek a' szárdelláknak fogásában.

224. §.

A' MENYHAL (*Gadus lota*, die *Aalraupe*, vagy *Quappe*) széles feje hasonlít a' békáéhoz, testinek formája és mozgása az Angolnáéhoz; szürkés sima bőri a' hátán fekete és sárga pontokkal tarkállik, a' hasán fejéres: két három lábnyi halszszaságra nő, és a' folyóvizek' 's tavak' fenekén lévő kövek közé rejtezve leselkedik más halak és egyéb vízi állatok után; kövér és jó ízű húsa 's kivált májja vagyon, mellyet hogy neveljenek némelleyek, nem általják azt a' kegyetlenséget elkövetni, hogy az élő menyhalat vesztővel foká verik. Az ikráját mérgesnek tartják.

225. §.

A' NYALKÁS HALNAK, (*Blennius*, der *Schleimfisch*) mint a' neve is mutatja, egész teste ragadó, nyúlós, taknyos és nyálkás nedvességgel vagyon beborítva; némelley nemeinek a' fején taréj forma búbja vagyon, mint a' tengeri patsirtának, pillangó halnak, 's egyebeknek: más nemeinek nintsen. Mindnyájok között leg-nevezetesebb az ELEVENT FIJADZO NYALKÁS HAL, (*Blennius viüiparus*, die *Aalmutter*) mellynek a' varas-békáéhoz hasonló feje, tső forma orrlyukai, és fekete foltokkal márvány módra tarkálló barnás angolna forma teste vagyon; apró héjjainak feketés a' széli, a' szája végén két ízal bajuszja vagyon. Az Európai tengerekbenn és tavakban lakik, eleveneket szjadzik, apró rákokkal és más vízi állatok-

tokkal él; egy lábnyi hoszszaságú, húsa meg-
ehető, de nem a' leg-jobb ízű.

V. R E N D.

MELLYSZÁRNYASOK. (THORACICI
FISCHE, DEREN BAUCHFLOSZEN GE-
RADE UNTER DEN BRUSTFLO-
SZEN SITZEN.

226. §.

A' RAGADÓ GALYA GANTS (*Eche-
neis remora*, *der Schifhalter*, vagy *der Sau-
ger*) azért neveztetett így, mivel a' régi ha-
jósok azt tartották felőle, hogy ha mindjárt
a' tellyes vitorlákkal repülő gallya' feneki-
re ragad is; annak egyfzeribe gantsot vet-
het, és meg tartóztathatja sebes menésiben.
Ezen mesére az adott alkalmatóságot, hogy
ennek tojás forma kerekességű fején hoszszára
menő rovátkos és kerekszbe ízolgáló fogas
vonások vagynak, mellyeknél fogva olly'
erősen hozzá tud valami más hialhoz, vagy
hajóhoz ragadni, hogy inkább széllyelsza-
kad; mintsem attól elváljon: magában pe-
dig mihelyt akarja, egyfzeribe elbotsáthatja.
A' nagyobb neme négy, a' kisebb csak más-
fél lábnyi hoszszaságú. Úszó szárnyai telti-
hezképest igen aprók.

227. §.

Különös és megjegyzésre méltó test al-
kotmánya vagyon a' FELSZEG USZONAK;
(*Pleuroneetes*, *die Scholle*) a' mennyibenn a'
ha.

hasa lapos, mint a' deszka, és az egész hal olyan formát mutat, mintha valamely ketté hasított halnak tsak fele vólna; a' mi még különösebb, mind a' két szeme egygyik oldalán van a' fejinek; egygyik fellyebb, a' másik valamivel alább, ritkán is egyenlő nagyságú, és mindeniknek pislogó hártája vagyon. Nevit óldalvást és nem hason való úzásáról vette, hóllyagja nintsen, töbnyire a' tenger fenekin lakik, apró halakkal, tsigákkal és más férgekkel él, jó ízű húsa vagyon. Ennek sokféle nemei között nevezetes a' LONYELV FÉLSZEGÜSZÖ, (*pleuronectes hippoglossus*, *der Heiligebutt*) melly, kivált Iszlándia tájékán, olly' nagyra nő, hogy három negyedfél mázsát is nyom; és besózott húsa a' heringnél kedvesebb ízűnek tartatik.

228. §.

Szélesen kiterjedett úzó szárnyairól vette nevit az ANGYALHAL; (*stomateus Paru*, *der Engelsfisch*) a' hátán elöl, a' hasán hátúl, három kiálló éles és hegyes kék szátkái vagynak; szárnyai középén kékesek, a' hegyekfelé narants színűek; feje sötétes barna, a' farka narants színű: sötét zöld kerek héjjait arany színű sárgás káríka veszi körül, és különös tulajdonsága ez, hogy a' nagyobb héjjainn a'probbak számosan látzanak.

229. §.

A' FETSKENDŐ HAL (*chaetodon rostratus*, *der Spritzfisch*, vagy *der Rüs-szel-*

szelfisch) élelme keresése módjáról nevezetes, mellyet így gyakorol: a' partok körül úszkálván, ha meglát valamely legyet, vagy más bogarat, a' madár orrához hasonló kerek hoszfűkás szaru nemű orrával fetskend reá egy két tsepp vizet, és ha az első fetskendésre le nem löheti, másodszor harmadszor is megpróbálja, mind addig míg magáévá nem teszi. Napkeleti Indiában némelleyek egynehányat valami vizes edénybe tévén, bogarakat szűrnak fel a' széleire, és annak nézésivel múlatják magokat, miként állják körül ezeket a' fetskendő halak; és mint lőnek egymás után hozzájuk, mint a' tzelhoz a' puskások.

230. §.

Az Európai halak között leg-szebbnek tartatik a' SZIVARVANY HAL, (*labrus Julis, der Regenbogenfisch, vagy der Meerjunker*) melynek feje sárgával elegyes fekete foltokkal tarkállik, zöldes hátán narants színű sárga vonás megyen végig, piros úszó szárnyai fekete pontokkal vagynak pettegetve. A' földközi tengerben, kivált Génua táján bőven találtatik, nints egygy arasznyi hoszfűsaságú, húsa kedves ízű. A' bűvárok és a' kik a' tengerben ferednek, nem igen kedvellik ezt a' halat, mivel, mint a' nadály, lábaikra ragadván, a' vért szívja, és vízkettető fájdalmas tsípése vagyon, mint a' szűnyognak.

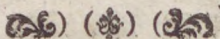
231. §.

A' SÍGÉREKNEK (*perca, der Baarsch*) egygyik nevezetes megesmertető jelek ez, hogy a' kopólyújak fedelinek széle rovátkos, mint a' fűrész, egynehány nemeinek úszó szárnyai tüskések; mindnyája ragadozó. Negyvennél több nemei közül ezek legnevezetesebbek:

1.) A' FOLYÓVÍZI SÍGÉR (*perca fluviatilis, der Fluszbaarsch*) igen szép színű és jó ízű hal, sárgával elegyes zöld hátán fekete vonások mennek keresztül, az úszó szárnyai veresek, apró héjja olly' erősen megfekszi a' hátát, hogy rezelővel kell levakarni; rendszerint egy két lábnyi hosszúságú, az északi tartományokban nagyobbra is megnő. A' tozásait két három rőfnyi hosszúságú és két újni szélességű vékony háló forma hártványkába takarva hagyja hegyes kövek' szélein, mellyekhez szokott dörögöldzni mikor ívik. A' vizahólyagnál erősebb enyvet főznek a' bőriből.

2.) A' SÜLLŐ (*Perca lucioperca, der Sandbaarsch*) fejinek formájára nézve igen hasonlít a' tsukához, nagyobb a' sígérnél, kékes feketéllő lapos háta verhenyes foltokkal tarkállik, oldala ezüst színű, széles lapos hasa fejéres. A' szeme reá nézve ollyan homályos, mintha belső hályog volna rajta. Fővényes tiszta fenekű vizekben lakik; kellemetes ízű húsa vagyon.

3.) A' tengeri sígerek között, jó ízű húsról és veressel vértseppek módjára pettegett

tett teltiről nevezetes az ÉVERT—JAKAB HALA, (*Perca Everti*, *der Jakob Evertsfisch*) melly a' Bahami szigetek körül lakik, és az Indiaiaknál *Kugupu Guaku* a' neve; az említett neve pedig tsúfságból, így ragadt reá: tengeri Hajóskapitány Évert Jakob igen himlőhelyes ember lévén, a' borotválkozás után mindég megmaradt a' szakála a' himlők' mély gödreiben, és az ábrázata feketével tarkállott: meglátja egyszer a' tálbann egy tsálfa ember ezt a' halat, és így szól nevetségből: ez épenn olyan, mint Évert Jakob; azolta rajta maradt és közönségessé lett ez a' neve.

232. §.

Régi időktől fogva nevezetes mind szépségiről, mind kellemetes ízű húsáról, a' RÓZSAHAL, (*Mullus barbatus*, *der Rothbart*) mellynek szép veres testin sárgás vonások mennek végig, úszó szárnyai pedig fehéres viola színűek; húsa is a' héjja alatt tsupa veres, egy vagy leg-fellyebb másfél lábnyi hosszúságú. A' föld közi és az északi tengerben tartózkodik, tavaszszal seregestől jön elő a' mélységekből, és háromszor ívik esztendőben. Kedves ízű húsáért messzsi földre el szokták küldözni, melly így megyen véghez: mihelyt kifogják azonnal megfőzik tengervízben, azután tézta közé rakva pakolják el, hogy elne romoljon. Az eledelekben bujálkodó és pompában elmerült gazdag Rómaiak kélszek voltak érette annyi ezüflöt adni, a' mennyit nyomott, és hogy még szemeiket is, nem tsak inye-
ket gyönyörködtessék, különös halastavak-
ban

ban tartván, nagy vendégségek alkalmatosságával elevenen vitték fel, hogy a' kezek között haldokló hal színének változásaival múlafsák magokat.

VI. R E N D.

SZARNYAS HASÚK. (*ABDOMINALES. FISCHEREN BAUCHFLOSZEN HINTER DEN BRUSTFLOSZEN SITZEN.*)

233. §.

Az ide tartozó halaknak hasokon lévő úszó szárnyaik a' mellyeken lévőknél hátrább vagynak. Ezek töbnyire édes vizekben laknak.

234. §.

A' TSIK (*cobitis fossilis, der Schlammpeitzker*) mocsáros helyeken szeret lakni, és mélyen lefúrja magát az iszapba: mellyre nézve nagy hafznát veszik a' megrekedt és megdugult tsatornáknak tisztogatására: ugyanis ha azoknak egygyik végin bebotsátják, nem nyugszik mind addig míg azoknak másik végire nem ér. Ha üvegbe teszik és a' benne lévő víz fenekire homokot hintenek, az idő változásait nyughatatlan mozgulásai és annak felzavarása által előre megjelenti. Más nemzetek külömbkülömbféle módon készítik el: de a' mellyek közül aligha ér egygy is a' Magyarok tsikos káposztájával.

235. §.

A' Hartsának húsznál több nemei közül tsak egy lakik az Európai folyóvizekben, az úgy nevezett KÖZÖNSEGES HARTSA; (*silurus glanis, der gemeine Wels*) nagy ehető ragadozó állat; megnő néha hat hét rőfnyire, és két három mázsát is nyom. Nagy széles szája körül hat szál bajusz van, mellyek közül a' két felső igen hosszú; nyálkás síma bőrnek nintsen héjja; feketés zöld hátán, homályos zöld oldalán és fejéres sárga hasán külömbkülömbféle nagyságú fekete foltok látszanak. Töbnyire a' víznek mélyin leselkedik felette elmenő prédája után.

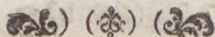
236. §.

A' LAZATZ (*salmo salar, der Lachs*) télbenn a' tengerekben, nyáron a' folyóvizekben tartózkodik: nem tsak felső és alsó álltsontjainak széle, hanem az ínye, nyelve és még nyeldeklője is kétfelől rakva van mozgó és mozdúlhatatlan fogakkal. A' háta kékes fekete az oldala felyűl világos kék, alább ezüst színű, a' hasa verhenyes sárga, a' húsa piros és igen jó ízű szokott lenni; megnő két harmadfél rőfnyi hosszúságra. Mihelyt a' jég elolvad, azonnal seregestől takarodik a' folyóvizekbe, és olly megátalkodva megyen a' víz ellenibe, hogy még mikor vízrohanásra talál sem könnyen tér visszafra, hanem, hahogy nem felette magas, felveti magát a' felső vízbe, és úgy megy tovább tovább, annak is ellenébe.

Egy társaságban él a' llazattzal a' GA-LÓTZA, (*salmo trutta, die Lachsforelle*) mellynek kékes fekete háta és zöldes oldala barnás karikákkal körülvevett fekete pontokkal tarkállik, a' hasa fejéres; nyom kilentz tíz fontot, többet lakik a' tengerben, mint a' folyóvizekben, mellyeket leg-inkább csak ollyankor keres meg, mikor ívik: apró halakkal és más apró vízi állatokkal él; a' húsa kellemetes ízű és könnyen emészthető. Ez különös benne, hogy nem csak szájának belső része, nyelve, kopolyúja, és szeme, hanem még az ember úja is, mellyel ezen részeit illeti, egygy ideig fénylik a' setétben. Ennek okát némelylek azon nyálkás nedvességben keresik mellyel az említett részei elvagnak borítva.

237. §.

Tiszta, hideg, sebesen folyó és követses fenekű árnyékos vizeket szeret a' PISZTRANG, (*Salmo fario, die Forelle*) melly igen szép, módos és eleven halatska, rend szerint egy lábnyi hosszúságú, már a' melly két lábnyira megnő és két három fontot nyom, igen nagynak tartatik. Setét zöld háta verhenyes barna vagy fekete pontokkal tarkállik, a' hasa fejéres, igen apró és vékony héjja vagyon; apró halakkal, férgekkel és bogarakkal él, mellyek után a' víz színén fellyül is felugrik; nyáron vereses és kellemetes ízű a' húsa, télben feje és nem a' leg-jobb ízű.

238. §.

A' PIPASZÁRHAL (*Fistularia tabacaria*, *der Tabackspfeifenfisch*) leg-inkább Jajmaja körül lakik, hosszú vékony és szegletekre oszlott teste vagyon, két ágú farka közül haltsont keménységű vékony hegyes vesztő formára nyúl ki a' teste, két három lábnyi hosszúságú.

239. §.

Igen szapora, nagy szájú és nagy ehető hal a' TSUKA, (*Lucius esox*, *der Hecht*) majd minden vizekben lakik, kivéven Spanyol országot és Portugalliát, hol ritkán találhatik; kígyót, békát, apró vízi madarakat, potzkokat, dögöt és mindenféle apró halakat megeszik, sőt ha egyebet nem kaphat, még a' maga neme félet is: a' többek között egy hét lábnyi hosszúságú tsukának a' gyomra felbontatván, tizenhat font halat találtak benne még megemésztetlen: sőt ha olly' nagy prédára kap, mellyet egyszerre le nem nyelhet, kész a' hátra lévő részt addig a' szájában tartani, míg az elsőbbit a' gyomra megemészti. Elél hetven, nyóltzvan, sőt száz eiztendeig is. Jó ízű és könnyen emészthető húsa vagyon. Az epéjiből sárgás barna festéket készítenek.

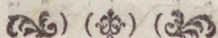
240. §.

Nevezetes a' REPÜLŐ HERING (*Exocoetus volitans*, *der fliegende Haring*) azon tulajdonságáról, melly szertint mikor a' ragadozó halak üldözik, a' több repülő halak mód-

módjára, a' mellyin lévő hoszszú úszó szárnyainál fogva felemelkedvén, a' víz színén felyül egynehány száz lépésnyire elrepül, míg csak a' szárnya meg nem zárad, akkor ofztán kénytelen a' vízbe ismét alá szállani. Megesik gyakorta az is, hogy mikor a' vízben lakó ellenségeit kerüli, a' szárazonn előknek, a' ragadozó madaraknak körmei közé esik.

241. §.

Világ szerte esmeretes a' KÖZÖNSEGES HERING, (*Clupea harengus*, der Hering) mellynek kettős gyomra és éles szélű hasa vagyon; az északi, napkeleti és Atlánti tengerek' fenekén lakik; honnan elztendőnként, mikor ívik, olly' leírhatatlan sokasággal jön elő, hogy kétszáz mértföldnyinél nagyobb darabonn a' víz' színinek két harmad részit elborítja, sőt néhol úgy öszveverődik, hogy a' tolongás közben egymás héjját ledörgöli: szaporodását elvégezvén, a' nyári zápor tsorgásához hasonló zúgással tér vízfsza a' tenger kebelekből, partokról és folyóvizek' öbleiből a' mélységbe. Ezt az idő pontot, melly a' tájékhoz és a' levegőég' mivóltá hozképest különböz, nagy hafzonra fordítják fok nemzetek, és elztendőnként legalább ezer millió heringet elfogván, azzal nagy kereskedést üznek: mindazonáltal, mint-hogy a' hal is, valamint a' madár, elidegenedik azon tájékról, a' hol költése, és szaporodása idejin háborgatják, elvárják elébb az ívás' idejinek elmúlását; a' Hollandusok nevezetesen, tanulván a' Svékusok' káran, arra különös gondal vigyáznak, és

a' halászkokat 's tengeri hajós-legényeket elindulások előtt mindenkor megesketik arra, hogy Júniusnak 25-dik napja előtt nem vetnek a' végre hálót a' tengerbe, és Januárius' 25-dikén túl nem halásznak. Melly fontos dolog légyen a' hering fogás, meg lehet abból ítélni, hogy tsak a' Hollandusoknak magoknak száz ezer embereknél több keresi élelmit a' heringel való bánáfsal: a' honnan emlékezetet érdemel Beuckelszoon Wilhelm neve, ki 1416-dik esztendő táján találta fel a' hering besózása és eltartása' módját; Flandriának Biervlit nevű helységében; kit azután mintegy másfél száz esztendővel ötödik Károly Császár azzal tisztelt meg, hogy a' sírján ültében egy heringet evett meg az ő emlékezetére. A' Hollandusok' szokott gondos tsínofságok és a' legjobb íznek eltalálása által mind ez ideig megtartották a' heringek' bétsínálásabann az elsőséget.

242. §.

Atyafias a' heringel a' SZARDELLA, (*Clupea encrasicolus*, *die Sardelle*) mellynek arany színű feje, kékes zöld oldala és fejéres hasa vagyon; ritkán nő egy arasznyi hosszúságra, és egy hüvelyknyi ízélelségre; a' napkeleti és föld közti tengerekben, nevezetesen Sárdinia körül, mellyről nevét is vette, igen bőven találhatik. Ez is, mikor ívik számtalan sokasággal jön elő a' mélységből a' tenger' partjaihoz, mellynél fogva ezzel is, kivált a' Frantziák nagy kereskedést üznek. Mihelyt megfogják, azonnal elvágják a' fejét, a' bélit kivetik, és besóz-
ván

ván hordóra rakják. Megeszik ugyan némelyek magába is etzettel és olajjal: de kivált külömbkülömbféle eledeleknek és mártásoknak készítésire élnek vele.

243. §.

Egy a' leg kedvesebb ízű közönséges halak közül a' PONTY, vagy POTYKA; (*Cyprinus carpio*, *der Karpfen*) mind folyó, mind álló vizekben lakik; bogarakkal, férgekkel, iszappal és mindenféle tisztátalansággal él, igen meg is hizik, és ezen tekintetben olyannak lehet tartani a' halak között, mint a' minémű a' disznó a' négy lábú állatok között; a' déli és napkeleti tájékokon nagyobbra nő, mint az északi tartományokban, elél száz esztendeig is; a' halas-tókbann annyira megszelídül, hogy az étetés' idejin tsengetéssel szintúgy öszve lehet gyűjteni, mint némelly helyekenn a' házi madarakat szokták előtsódíteni. Hollandiában pintzékben szokták hizlalni, vagy arra rendelt vizes tsatornákban, vagy nedves fa moh közé takarva, 's a' bálthajtás alá felakasztva; néhol, hogy jobban meghízzon, ki is herélik. Ha télbenn elevenen el akarják küldeni, hó közzé rakják, és egy kevés pálinkába mártott kenyeret tesznek a' szájába.

244. §.

Tette alkotmányára és élete módjára nézve a' pontyal majd mindenekben meg egygyez az ARANYOS PONTY, (*cyprinus auratus*, *der Goldkarpfe*) mellynek leírhatat.

tatlan szépségű arany és ezüst fénnel tsíllámló veres bársony színe vagyon; eredetit Khínából vette, de már Európának némelly országibann is elszaporodott, és noha a' húsa is kellemetes ízű, tsakugyan, mint-hogy külömbenn is tsak hét nyóltz hüvelyknyi hozzfzaságú, inkább a' szemnek gyönyörűségire, miút eledelnek szokták nem tsak különös halas-tókbann, hanem szobákbann is drága portzellán edényekbenn és üvegekben zsemlyével és tojás sárgájával tartani, és szaporítani. Igen megszeliődül, és az adott jelre előjövén, az ura keziből is efszik.

245. §.

A' MARNA (*Cyprinus barbns, die Barbe,*) formájára és testállására nézve, a' fején kívül hasonlít a' tsukához, nagyon kinyúló felső ajakán négy szál bajulzfza vagyon, kerek háta olaj színű; az oldala kékes, a' hasa fejezés, sebesen folyó és követses fenekű vizekben, vagy a' partok' üregeibe, vagy valami nagy kő alá szokott rejtezni, megnó két három lábnyi hozzfzaságra, apró halakkal, tsigákkal, férgekkel, döggel és holmi növevényekkel él, kivált az olyan vizekben, mellyekbe lent szoktak áztatni, különösen meghízik.

246. §.

Vastag nyálkás nedveség borítja a' CZOMPONAK, mellyet CZIGANYHALNAK is hívnak, (*Cyprinus tinca, die Schleihe*) egész testit, a' háta setét zöld, oldala zöldes

des sárga, a' hasa fejéres, úszó szárnyai viola színűek; olly' apró héjja vagyon, hogy pufzta szemmel alig lehet megkülömböztetni; álló és iszapos vizeket szeret, a' telet nevezetesenn iszapba rejtezve tölti. A' húsát, noha az nem a' leg-egészségesebb, kedves íziért némellyek igen szeretik.

247. §.

Életinek módjára nézve sokban hasonlít a' pontyhoz a' KARASZ, (*cyprinus carassus, die Karausche*) tsak egygy arasznyi hoszfaságú, és egy hüvelykes tenyérnyi szélességű; bóltozatos háta zöldellő sárgás héjjal vagyon borítva, a' hasa fejéres sárga. A' tavak és más álló vizek fenekin lévő iszap leg-kedvesebb lakó helye; férgekkel, apró halakkal és fűvekkel él; a' húsa igen szálkás.

248. §.

Homokos fenekű tiszta vizekben lakik a' DÉVÉR, (*cyprinus leuciscus, der Weiszfisch*) mellynek teste, ha a' Nap rá süt, ezüst színnel tsillámlik, a' háta barnás, vagy sötét zöld szokott lenni; tíz tizenkét hüvelyknyi hoszfaságú, és három négy hüvelyknyi szélességű. A' húsa jó ízú, hanem felette szálkás.

249. §.

A' FEJÉR KESZEG, (*cyprinus alburnus, der Uklei*) mint egyéb nemei is a' keszegnek, nem annyira jó ízú húsáról, mint ar-
 P ról

ról nevezetes, hogy ennek héjjával készítik a' hamis gyöngyöket, melly így megyen véghez: tisztá vízbe mind addig dörgölgetik újjaikkal ennek héjját, míg a' színe többé nem megyen; akkor azt a' vizet meghagyván tsendesenn ülepedni, és sepreiről le-töltvén, az ott maradott igen finom port olvasztott vizahólyaggal felelegyítik, és ve-le a' gyöngyformára készült kékes üvegeket köröskörül bekenik; ezek színekre nézve az igaz gyöngyhöz nagyon hasonlítanak.

250. §.

Az igen ritka és bizonytalan nemű állatok közé tartozik a' GYÍK SIREN, (*Syren lacertina, die Eidchsenfirene*) mellyet a' nagy Természettvizsgáló Linnének déli Káro-linából küldöttek: ennek, az ő leírása sze-rint, mind tüdeje, mind kopóltýúja, elöl négy-négy újjú két lába, nyálkás bőre, és tzafrangos bőrrel körülvett farka vagyon; rendszerint vízben lakik, de kimegyen né-ha a' szárazra is. Némellyek azt tartják; hogy ez nem is tulajdon nemű rendes állat, hanem a' gyíkok nemiből való tsuda szüle-tés lehetett.

VI. SZAKASZ.

A' BOGARAKRÓL (*DE INSECTIS. VON DEN INSECTEN.*)

251. §.

A' bogarak hét rendekre osztatnak el, mellyeknek megesmertető jelei szárnyaik mi-né-

némúségitől vagynak véve. Minthogy pedig a' bogarak többnyire bizonyos változásokon mennek által, minekelőtte tökéletes formájokat elérnék: szükség megjegyezni, hogy az említett jeleket a' már megállapodott és többé nem változó bogárban kell keresni.

I. R E N D.

FEDELES SZÁRNYÚK. (*COLEOPTERA*,
VAGY *VAGINIPENNIA. DIE KAEFER*)

252. §.

Az ide tartozó bogarak egész szárnyának vagy elvált, vagy öszvenőtt kemény fedele vagyon, melly lágyan jön ugyan ki a' bábjából: de a' szabad levegőn kevés órák alatt megkeményedik.

253. §.

A' GANÉJBOGAR (*scarabaeus stercorarius, der Roszkäfer*) lakó helyiről, melly ló vagy juhganéj szokott lenni, vette nevezetét; a' nagyobb neme felyül tisztá fekete, alól viola színnel tsillámlik; tapogató szarvai verhenyesek, szárnyfedelei barázdások. A' nagygya inkább a' lóganéj között találatik, a' honnan az úton gyakorta lehet látni, miként hengergeti azt golyóbis formában valamely bátorságos helyre, hogy ott bele tojván, mikor a' kukatzai kikelnek az eleséget azonnal készen találhassák, és elváltozások idejéig benne lakhassanak. Mint sok egyéb bogaraknak, ennek is szo-
P 2 ká-

kása, hogy ha megfogják, megse motszan, és döglöttnek tettei magát. A' kukatczoktól, mellyek néha egész alsó részit elborítják, sokat szenved.

254. §.

Bizonyos esztendőekben nagy tsapás egész tartományokon a' TSEREBOGAR, (*scarabaeus melolontha, der Maikäfer*) melly a' föld alatt lévő tojásból fejéres sárga színű hát lábú kukatcz formában kibúván; négy öt esztendeig a' gabonának és más fűveknek gyökereivel él; télre mélyebben levonja magát a' föld alá, megmerevedik, esztendőnként új bőrbe öltözik, és midőn elváltozásának ideje közelget, sárból készült síma borítékja alatt kitelevén, abból következendő Májusban tserebogár formában jön elő; és egy hónap alatt párosodását's tojását elvégezvén, mind a' hím, mind a' nőstény kevés idő múlva megdöglik. A' baglyok, hollók, varjak és más madarak, a' val kondákok, egerek, sertések, igen puszítják; a' házi madarak is örömet megszik: de ha megterhelik vele magokat, könnyen megdöglenek tőle.

255. §.

Egygy a' leg-nagyobb Európai bogarak közül a' KÉK SZARVASBOGAR, (*lucanus ceruus, der Hornschroeter, vagy Hirschkäfer*) hosszúsága három négy hüvelyknyi; a' hímnek a' szarvas szarvhoz hasonló tsipő fogói vagynak a' fején; Európának többes erdeiben lakik, éjtizaka sokkal eleve-
nebb

nebb mint nappal; kender magnyi nagyságú hofszúkás tojásait revesfa közé, vagy azal elegendes földbe tojja, mivel a' szokott kukatzaínak rendes élelmek lenni. Ennek és a' fúz pillének lárváit a' régi Rómaiak (*coffus* név alatt) úgy ették, mint különös kedvességű nyalánkságot.

256. §.

A' SZALONNA PORVA (*dermestes lardarius*, *der Speckkäfer*) valamivel kisebb a' légynél, felyül feketés szárnyainak az elöje fekete pontokkal pettegetett hamuszínű. Mind maga, mind a' lárvája igen nagy ehető, döglött állatoknak lágy részeivel és mindenféle kövérséggel él; a' bőrt borított könyvek' tábláiba először egy kerek lyukat fúr, azután beljebb-beljebb ássa magát; egyedül a' gondos tisztogatás által lehet tőle őrizkedni, mivel sem kámfortól, sem terpetinától, sem egyéb erős és nehéz szagú dolgoktól nem irtószik. Augustus vége felé változik el.

257. §.

Még nagyobb kárt téshen a' bőrökben, béllésekben, gyapjúból készült akárminémű öltözetekben, kitömött állatokban és a' könyvekben a' SZÜTSBOGAR, (*dermestes pellio*, *der Pelzkäfer*) ez kisebb az elébbénél, fényes fekete színű, és mind szárnyain, mind mellyénn egygy egy fehér pont látszik. A' lárvájának vereses barnás tsillámló szőri vagyon, melly a' hátúlján, mint valamely penzel, egyenesen kiáll; négyszer vet-

kezik meg, és esztendőmúlva elváltozván, bogár fővel az állatok húsát, bőrit, hólyagját és egyéb lágy részeit szokta enni.

258. §.

Nagy pestise a' fenyveseknek a' BETÜZÖ BOGAR, (*dermestes typographus*, *der Borkenkäfer*, vagy *der Holtzwurm*) melly nevit onnan vette, mivel a' fáknak kérges héjja alatt betű forma barázdákat tsinál. Egy negyedrészt húvelyknyi hosszúságú, fényes fetétes barna színű. Tavasszal mindjárt párosodik, és a' fák héjján keresztül egy sorba húsz harmintz lyukakat fúrván, azokba egygyet-egygyet tojik. Egynehány nap múlva kikelvén kukatzai, beljebb-beljebb fúrják magokat a' fába, és barnás por forma emészteteket hagyják magok után. Midőn elváltozások ideje közelget, egy hosszúkás üreget készítvén, abba veszik magokat, és Június Július tájékán bogarakká lévén, ismét új párosodáshoz fognak. Szapora vóltokat meg lehet abból itélni, hogy egy középszerű fenyő fában hetven nyóltzvan ezerig valót is találtak; és mivel a' fát nem csak kukatz, hanem bogár fővel is emésztik, az a' tetejítől fogva lefelé egészen elszárad, levelei megveresednek, gyan tája kivész és annyira hasznavehetetlenné lesz, hogy nem hogy épületre, de még szén égetésre sem alkalmas. Még eddig nem tudnak a' nagy télnél egyéb eszközt éktelen szaporodásának akadályoztatására.

259. §.

A' TOLVAJ FURDANTS (*Ptinus fur*, *der Diebkäfer*) egy jókora bolha nagyságú, kékes veres színű bogár, szárnyai' fedelein két fejer vonás látszik; mindenféle házi eszközökben, természeti gyűjteményekben, könyvekben, öltözetekben, szűts portékákban sok kárt tesz; tökéletes kerekességű lyukakat furdalván beléjük, azokba tojik, görbe kukatcai hamu színűek; télre megfázott merevedni, tavasszal ismét felébredvén, nyárra kelve a' megett holminek porát ragadó nyálával megnedvesítvén, abból egy kis kerek bóltozatot készit magának, mellyben tizenegyed nap alatt elváltozik.

260. §.

A' SÍRASÓ (*Silpha vespillo*, *der Todtengräber*) azon szokásáról vette nevit, melly szerint többed magával valamelly döglött vakondaknak, egérnek, vagy békának neki esvén, a' földbe leálsa, és a' testibe beletojván, ismét betemeti. A' fekete nagyobb, a' tarka apróbb a' tserebogárnál; bizonyos kedvetlen és olly' erős pézsma szaga van, melly, ha döglötten iskátulába zárva elteszik, hús elszendő múlva is szint olyan nagy erőben megérzik, mint életiben. Nemcsak igen éles szaglással, hanem az említett munkában olly' nagy készféggel is bír, hogy hatod magával egy döglött vakondakot négy óra alatt egy lábnyi mélységre el tud temetni. Még a' temető helynek megválasztásában és az akadályoknak elhárításában is nagy vígyázással szokott élni. Tettek neve-

zetesenn ilyen próbát vele, egy veszfő
 tzölöpötskére madzagnál fogva úgy akasz-
 tottak fel egy döglött vakondakot, hogy tes-
 te a' föld' ízínét érte; hozzá fogván a' sír-
 ásók szokott munkájokhoz, midőn látnák,
 hogy a' dög nem száll akább, feltalálták ma-
 gokat, és azt oda hagyván; a' tzölöp' tö-
 vinek estek; és azt köröskörül mind addig
 áskálták, míg nem egészen kidűjtven, fel-
 tett tzéljokat tsak ugyan elérhették.

261. §.

Sok nemei vagynak a' FÖLDI BOL-
 HÁNAK, (*Chrysomela oleracea*, der *Erdflöh*)
 melly egyedül tsak nagy ugrásaira nézve ha-
 sonlít a' bolhához; zöldel vagy veressel tsil-
 lámló fekete színű és bülömbkülömbféle nagy-
 ságú; a' tavaszi első meleggel előjővén a'
 földből, a' kerti vetemények' plántáit szor-
 galmatosan felkeresi, és párosodása után
 azoknak alsó részeire tojván, igen hamar
 kikelni szokott kukatzaival egygyűtt benne
 felette sok kárt teszen; míg nem ezek is ti-
 zennegyed nap alatt egynehányszor meg-
 vetkezvén, valamelly levél alá rejteznek, és
 ott elváltozván, egynehány hetek múlva bo-
 gár formába jőnek elő.

262. §.

A' ZSÚZSOKNAK, vagy ZSIZSIKNEK
 (*Curculio*, der *Rüsselkäfer*) hatszáznál több
 nemei között leg-nevezetesebbek ezek:

1.) A' PALMA ZSÚZSOK (*Curculio pal-
 marum*, der *Palmböhrer*) mind a' két Indiá-
 ban

ban lakik; fúró orrával egygyütt két újni hofzfaságú, fekete színű, szárnyainak kurtá fedelei tsíkösök; a' pálmafákba fúrt lyukakba tojik, hol sárgás fejer testű és narants színű fejú kukatzai kikelvén, azoknak nedvefségeivel élnek, és néha három hüvelyknyi hofzfaságra 's egy hüvelyknyi vastagságra megnevekednek. Az Indiaiak ezeket, mint a' kolbászt, rostélyon megsütvén, mint igen kedves ízű eledelt, meg ízokták enni.

2.) A' GABONA ZSÚZSOK (*Curculio frumentarius*, der Kornwurm) nagy tsapása az élésházaknak, színe külömbkülömbféle, vagyon barnás, hamu színű, vér színű, és fekete is: de testinek alkotmányára és természetire nézve nem igen külömböz egymástól. Kerek teste pántzélös borítékkal vagyon befedve, úgyhogy sem hideg, sem meleg; sem más féreg könnyen nem lehet ártalmára. Szárnya nintsen. Párosodása után a' nőstény lyukat fúr a' gabonába, és egy ízembe egygyet kettőt tojik, melly tizenkettőd napra kikelvén, a' gabona héjján való lyukat fejéres nyúlós nedvefséggel bétapasztja, és a' belit olly' mesterségesen kielzi, hogy az egész mag kívül épnek látszik. Mintegygy egy hónap múlva elváltozván, bogár formában búvik ki a' gabona héjjából. Olly igen tenyésző ez a' kártékony kis állat, hogy bizonyos tapasztalások ízerint egy pár öt hónap alatt hét ezernél többre ízaporodhatik. Ennek akadályoztatására hasznosnak tartják, az élésházakat és a' gabona-tartó padlásokat, fellyül, alól és köröskörül erős ízappan lúggal előre jól meglotsolni.

263. §.

A' sötétben látszó kedves tekintetű fényiről vette nevit az ÉJJEL FÉNYLŐ BOGAR, mellyet SZENT JANOS BOGARÁNAK is hívnak, (*Lampyrus noctiluca*, *das Joannswürmchen*) ez, kivált Júliusban és Augusztusban tserés helyekenn és a' nagy fűben számosan tartózkodik; közel fél hüvelyknyi hosszúságú, barnás hátú, és sárgás hasú; szárnya csak a' hímjének vagyon, a' nőstény, külömben is nagyobb lévén, erősebben világít, úgyhogy ha ötöt hatot éjtszakára egygy üvegbe tesznek, szükségből lehet olvasni, vagy varrni a' világánál. Még csak tojásai is világítanak. Maga ellenben, minekutánna tojni kezd, lassan-lassan, halálával pedig egészen elvesztí világosságát. A' Spanyol dámák, mikor estve sétálni indulnak, nagyobb pompának okáért egynehányat a' hajok közé szoktak fűzni.

264. §.

Leírhatatlan szépséggel bír a' POMPÁS BOGAR, (*Buprestis*, *der Prachtkäfer*) mellynek kivált egy neme, az úgy nevezett ÓRIÁS POMPÁS BOGAR, (*Buprestis gigantea*, *der Goldharnisch*) két hüvelyknyi nagyságra megnő veres réz vagy arany színnel tsilámló zöldes színe vagyon, és szárnyfedelei a' drága köveknél ízebben tündöklenek: a' honnan az Indiai és Amerikai előkelő afzfonyságok fülönfüggőknek és főre való ékességül viselik.

265. §.

Leg-inkább malmokbann, élés kama-
rákbann és a' kenyér-sütők házaiban lakik
a' LISZTBOGÁR, (*Tenebrio molitor*, *der*
Mehlkäfer) mellynek harmintznál több nemei
közül némelleyek szárnyasok, némelleyek szár-
nyatlanok, az elsőbkek közül való az is,
melly valósággal a' liszt között lakik és te-
nyészik, keskeny hoszfűkás és sárgás bar-
na színű teste vagyon; tapogató szarvai gör-
tsösök, mintha selyemfűzálra fűzött apró
golyóbisotskákból állának, és bunkósbot
formán végeződnek; fogó forma élés har-
pó szájával a' deszkát is általlyukaszthat-
ja. Sárgás barna, sima, és kemény boríté-
kú lárvája nagyobb magánál, és mind a'
házi madaraknak, mind kivált a' fülemilé-
mek eledelül és orvofságul szolgál.

266. §.

Híres és nevezetes egynehány esztendő-
től fogva a' VIOLA SZÍNÜ NÜNÜKE, (*Mel-
loë proscarabæus*, *der Maiwurm*) mellynek
kivált nőstényje néha egy hüvelyknyinél na-
gyobbra megnő, setét viola színű és hátul
zöldes tsillámló verhenyes; tsak fél szárnyfe-
delei lévén, nem repülhet; dombos és enyh-
helyeken leg-inkább Májusban szokott előjön-
ni. Ha valami hozzá ér, erős viola szagú,
sűrű, sárgás, olajos nedveség szivároog ki
a' hajlásaiból, kivált ott, a' hol az első lá-
bai, a' mellyiből kiállanak. Párosodása után
a' nőstény mélyen levonván magát a' föld-
be, oda tojik: azután előjövén, még egy-
nehány hetekig él. Hat lábú kukatjai ver-
he-

henyes sárga színűek, a' farkok' véginn egynehány hofszú szőrészál vagyon; télen által egynehányfzor megvetkezvén, minekutánna szárnyfedeleik kinőnek, úgy jönnek elő tavaszszal a' föld alól. A' dühös eb' marását követni szokott rettenetes nyavalyától megmentő nagy orvosi ereje tette ezt a' bogarat nevezetessé, mellyet ugyan a' régiek is esmertek, de ismét feledékenységbe menvén, a' múlt században egy Sléiai paraszt újonnan haszonra fordított és egy ideig titokban tartott, míg nem a' Prussiai Nagy Király második Friderik tőle megvévén, közönséges haszonra kihirdettette. De ez, mint egyéb hathatós orvosi szerek, tsak úgy foganatos és nem ártalmas, ha idejében, és hozzá tudó okos ember' rendelése szerint élnek vele.

267. §.

Még szélesebben kiterjedett hasznú orvosi ereje vagyon a' KÖRÖSBOGARNAK, (*meloë vesicatorius*, vagy *cantharis*, vagy *lytta vesicatoria*, *die spanische Fliege*) mellynek nálunk leg-esmeretesebb neme arany színnel tsillámló zöldes szokott lenni; Júniusban és Júliusban jön elő; fagyal, körrös, bodza és leg-inkább orgona-fákon lakik, és azoknak nem kevés ártalmára vagyon; nyár elejinn eső párosodása után a' földalá rejtezvén, oda tojik, hol bizonyos idő múlva kikelvén kukatzai, apró bogarakkal, férgekkel és fűvek gyökereivel élnek; elváltozások' ideje bizonytalan. Kedvetlen nehéz szaga, melly naplemente után leg-erősebb, a' hajlásaiból szivárgó

gó igen erős tsípós olajos nedvességtől va-
gyon, ez annyira maró és égető erejű, hogy
a' vele bánóknak, nehogy ártalmokra le-
gyen, kesztyút kell vonni, és a' szájokat
's orrokat szorgalmasan bé kell kötni.
Ebből készítik az esmeretes nagy hafznú
hólyagszívó flastromot, és más hathatós
belső szereket is a' patikákban. De magá-
val a' bogárral belsőképen való élés nagy
vigyázást kíván, mivel tsak kitsiny mér-
tékbenn is vérvizellést, nagyobb mérték-
ben pedig halált okozhat. Arany színnel
tsillámló szárnyfedeleiből munkás és igen
sokba kerülő próbák által valóságos tisztá
aranyat választottak ki.

268. §,

Az OLLÓSBOGARAT (*forficula auri-
cularia*, der Ohrwurm, vagy Zangenkäfer)
némellyek *fülbemászó*nak is nevezik, azon
vélekedésből, mintha ez igen keresne al-
kalmatolságot az ember fülibe való má-
szásra: de oda is tsak olyan véggel mász,
mint akármely más lyukba, hogy ott ma-
gának tartózkodásra való helyet keressen.
A' nagyobb neme fél hüvelyknyi hosszúsá-
gú, gesztenyé színű barnás feje és tapoga-
tó szarvai, lapos fekete mellye, fejrhegyű
szürkés szárnyfedelei alatt szélesen kiter-
jezthető, de rendszerint mesterségesen ösz-
vehajtogatott szárnyai; barnás tündöklő há-
túlja, és a' farka véginn ollóforma fogója
vagyon. A' fák héjja alatt, káposzta-leve-
lek között, falak lyukaibann, a' mogyoró
külső héjjaiban, és mindenféle üregekben
lakik; az édes gyümölcsöt, a' gyenge le-
ve-

veleket és bimbókat, a' virágokat, kivált a' szegfűvet, igen szereti, és benne sok kárt teszen; más bogarakat, sőt szorúltságból még a' maga neme félét is megeszi. Hahogy valakinek a' fülibe búvik, legjobb, vagy pamutot tenni bele, mellyen kimáshz, vagy, ha mélyen bevenné magát, olajat, vagy pálinkát tsepegetni bele, mellyek közül ákár melyiktől megdöglik.

II. R E N D.

FÉLFEDELÜK. (*HEMIPTERA. INSECTEN MIT HALBGEDECKTEN FLÜGELN.*)

269. §.

Az ide tartozó bogaraknak a' mellyek felé lenyomúlt fejek, és némellyiknek közülök állkaptzája; nagyobb részinek pedig a' hasa felé álló szívó tsöve vagyon. Szárnyoknak száma, állása és formája külömbkülömbféle; ezek tövön szarú keménységűek; széleik felé pedig sokkal gyengébbek és vékonyabbak, némellyiknek igen rövid fedele is vagyon. Elváltozások jobbára csak a' szárnyok latsanként való kinövésibenn áll.

270. §.

A' tzitrom vagy borostyán levélhez annyira hasonlít mind színire, mind formájára nézve a' BUZGÓ MANÓ, (*Mantis religiosa, das wandelnde Blatt*) hogy mikor a' fánn máshz, úgylátszik; mántha annak levele menne elébb tovább. A' leg-nagyobb neme hofszabab

szabb három hüvelyknyinél is, vékony hosszú nyaka és kiálló szemei között szőrészál forma tapogató szarvai vagynak. Azért neveztetik így, mivel két első lábait többnyire felfelé tartja, és néha öszvetelzi, mellyet a' kegyes egygyűgyűség arra magyarázott, hogy ez az okatlan állatotska ez által példát ad az embereknek az imádkozásra és áhítatosságra: holott ezt nem egyébert tselekezi, hanem, hogy azokkal az apró bogarkákat, melyekkel él, annál könnyebbenn elkaphassa; melly annyival hihetőbb, mivel olly' igen nagyehető, hogyha egyebet nem kaphat, egymást is kímélés nélkül felelzi. Zöldes tojásaiból kikelő hangya forma fekete kukatjai bábokká nem szoktak válni, hanem egynehányfzori megvetkezések után rendes nagyságokat elérvén, utóljára szárnyaik nőnek.

271. §.

Szélesebb értelemben vévén a' TRÜTSÖK' nevit, (*Gryllus, die Heuschrecke, vagy der Grashüpfer*) két száznál több nemet számlálnak a' Természetvizsgálók, mellyek közül leg-méltóbbak a' megjegyzésre e' következők:

1.) A' LÓBOGAR, (*Gryllotalpa, die Maulwurfsgrille*) mellynek kisebb feje van, mint a' házi és mezei trütsöknek, erős domború mellye barnás verhenyő, a' több teste szürkés barna színű: izmos első labainak formájára és élete módjára nézve hasonlít a' vakondakhoz, a' mennyiben, mint az, föld alatt való meneteles lyukakat ásván,

á' gabonának; kivált az árpa és len vetéseknek 's kerti veteményeknek gyenge gyökereit eleméltzi. A' lóganéjt szereti, a' díznó ganéjtól undorodik. Mind erről, mind a' trütsöknek egyéb nemeiről méltó megtartani, hogy nem a' szájával szóll, hanem esmeretes éles hangját szárnyainak a' mellyihez, lábához, vagy egymáshoz való dörögölése által hallatja.

2.) A' HAZI TRÜTSÖK (*Gryllus domesticus*, *die Hausgrille*, vagy *das Heimchen*) sárgás szürke színű; nagy feje van olyan széles, mint a' mellye; fejéres szárnyai legyező módra vagynak rövid fedeleik alá öszvehajtvá; nappal lyukakba és setét zugokba vonja magát, és azokból éjjel jön elő élelminek keresésire. Minden zöltséget és egyéb eleséget megeszik: sőt ha meglzorúl, a' ruha neműt is öszverágja. Nagyon szaporodik; tizenkettőd napra kikél a' tojásból, és hét nyóltz hét alatt négyszer megvetkezvén, utóljára szárnyai nőnek. Párosodása idején, vagy haidő változást érez, leg-sűrűbben hallatja hasító éles hangját.

3.) Nagyobb ennél a' MEZEI TRÜTSÖK, (*gryllus campestris*, *die Feldgrille*) melly szántóföldeken, rétekenn és erdőkben, föld alá ásott lyukakban lakik, setét barna, vagy feketés színű, rövidebb szárnyú, és mindenféle fűvekkal, gyümöltsökkel, gabona szemekkel és magokkal él. Nagy ellensége a' házi trütsöknek, és ha valamelly házhoz veheti magát, nem nyugszik, míg amaszt régi lakóhelyiből ki nem tudja.

4.) Ezeknek némihez tartozik a' SZÜTSKÖIS, (*gryllus viridifissimus*, der Baumhüpfer) mellynek nevit a' Magyarok külömbkülömbféleképen mondják ki, néhol *szetskönek*, vagy *szötskönek*; másutt *zötskönek*, másutt ismét *szötskésnek* nevezik; némellyiknek mind a' teste, mind a' szárnyai szép zöld színűek, némellyikéi szürkések és barnás foltokkal pettegetettek; a' nőstényinek a' farka végén kardformán kinyúló tojó fulánkja vagyon; élőfákon, bokros tserés helyekenn és az árpa vetések között lakik; hátúlsó lábainak segítségével nagyokat ugrik. Ennek egy nagyobb nemivel így élnek Svécziában a' szümölsök elvesztésire: bele haráptatják a' szötsköt egynehányszor a' szümölsbe, és az a' tsípós nyál, melly a' szájából belé szivárog, kieszi lassanként és elveszti a' szümölsöt.

5.) A' földnek egyéb meleg részeiben is ugyan, de kivált napkeleten nagy bőséggel találattik a' TAREJOS SZETSKÖ, vagy TAREJOS SASKA, (*gryllus cristatus*, die Kammheuschrecke) nevét a' mellyinek és nyakának taréjforma ormózátjáról vette, megnő négy öt hüvelyknyi hosszúságra és egygy újni vastagságra; kellemetes színe külömbkülömbféle, vagyon veres, zöld, sárga is. Hogy ez lehetett Keresztelő János eledele, mind nagyságából ki lehet hozni, mind abból, hogy még ma is, hol szükségből, hol nyalánságból meg szokták enni. Nevezetesen szüktermés idejinn, egész nemzetek, leszedvén elébb a' szárnyait és négy első lábait, megfáraztják, és só daráló forma apró malmokon megörölvén,

kenyeret sűtnék belőle ; mások ismét főve, vagy vajba rántva, vagy pástétomba tsinálva ezik.

6.) Mindent elseprő és a' porig megemészto kártékony költözéseiről már régi időktől fogva esmeretes a' VÁNDORLÓ SASKA, (*gryllus migratorius*, vagy *locusta*, *die Zugheuschrecke*) szürkével elegyes kékellő zöld vastag feje, rövid tapogató szarva, nagy tündöklő verhenyes barna szeme, fekete álla, szürkés sárga és barnával petegezett szárnyfedele, zöld-szárnya, verhenyes vagy viola színű hátulja és lába nagyon. Rend szerint Nagy Tatar országnak pusztáiban lakik, honnan néha megszámlálhatatlan fokaságú táborral megindulván, nagy zúgással repül, és sűrűségivel elfogván a' nap sugarait, a' levegőt meghomályosítja, napjában négy öt mértföldet halad ; éjtszakára megszállván, egész mértföldekre terjedő darab helyet elborít, és minden növevényt bámúlásra méltó hirtelenséggel megemésztován, ismét odébb megyen. Szapora vóltát meg lehet abból ítélni, hogy egy helyen a' hol szaporodása idejin csak kevésbé múlatott, egy köles szemnyi nagyságú tojásai nagy gondal öszve-szedődven, tizenhárom vékánál többre mentek. A' mi tájékunkra nézve leg-nagyobb óltalom elszaporodása ellen a' hideg idő.

272. §.

Éjjeli fényiről vette nevit a' VILLAM-BOGAR is, mellynek kilentz nemei között leg-nevezetesebb a' Surinám tájékán leg-bőveb-

vebben találtató LAMPASHORDÓ VIL-
LAMBOGAR, (*fulgora laternaria*, *der La-
ternenträger*) ez megnő négy öt hüvelyknyi
hosszaságra, elől a' homlokán vagyon egy
tojás forma, száru nemű és egész testivel
egyenlő nagyságú olaj színű hólyagja, melly
setétbenn olly' nagy fényel tündöklök,
hogy széltire lehet varrani vagy írni a' vi-
lágánál: sőt az Amérikiak, mikor éjtzaka
útaznak, vagy vadásznak, egygyet kettőt
botra függesztvén, lámpás vagy fáklya gya-
nánt élnek vele. Külömbenn is igen pompás te-
kintetű állat, testinek sárgás hátúlsó része
és a' lábai barnás veres pontokkal tarkál-
lanak, görbe szívó-tsóve, mellyel a' virágok
nedvességeit szokta kiszívni, a' két első lá-
bai között vagyon; széles szárnyainak a' vé-
gin szem forma sárgás folt látszik, mellyet
barnás veres karika veszen körül, a' köze-
pin pedig fejér és veres pontja vagyon.

273. §.

Undorodást szerző és igen alkalmatlan
vendége az Embernek a' HAZI CSIMAZ,
vagy a' mint néhol hívják, PALATZKA,
vagy BÜDÖSFÉREG, (*cimex lectularius*,
die Bettwanze) melly, kivált mintegy más-
félház elztendőtől fogva, mi okon? bizo-
nyosan nem tudhatni, felettébb elzaporo-
dott, és a' gazdagok palotáit szintúgy meg-
keresi, mint a' szegények kunyhóit. A' tsí-
maznak hetedfélház rendbélínél szaporább
más nemei többnyire mind szárnyasok, és
élőfákon; kerti veteményekenn, egyfzóval
a' szabad levegőn laknak: de ez, melly az
emberekhez adta magát, szárnyatlan; a'
fa-

falak repedésibenn és az ágyak 's más házi eszközök hasadékjaikbann és nyílásiban lakik; esztendőtt által négy ízben szaporodik; a' leg-kissebb illetésre útálatos szagot terjeszt el, és mind ezzel, mind mérges tsípéseivel az embernek és a' házi madaraknak, nevezetesen a' fajok galamboknak, nagy terhire vagyon. Az istállóba, kivált a' hol lovakat fejt, nem örömetst megyen; nappal rejtek helyeiben lappang, és tsak setétben jön elő belőlök. Leg-hathatósabb eszköz elszaporodásának akadályoztatására a' gondos tisztogatás: a' hol pedig már igen megsokasodott, ezen két eszközt tapasztalták ellene leg-fogatossabnak: választó vizet, marha epét és fejér gálitzkövet egyenlő mértékben öszveelegyítvén, egynehány ízben meg kell vele kenni mind azokat a' nyílásokat, valahol tsimaz tartózkodik; vagy pedig két-két könting paprikát, ördög szart és bűdös követ vetvén parázstúzra, be kell a' gőzit két nap két éjtízaka zárni a' szobába, ettől, azt állítják, a' mint hihető is, hogy mind megdöglenek. Úton leg-jobban meg lehet az alkalmatlanságától menekedni, ha az ember lefekvése előtt a' vánkos vagy párnahajat és lepedőt tzitrom lével meghinti.

274. §.

Külömbkülömbféle fáknak gyenge jövéseinn és vetemények levelein tanyáz a **LEVELÉSZ**, (*aphis, die Blattlaus*) melly leg-inkább zöld, noha fejér, fekete, veres, tarka 's egyéb színű is találatik hetvennél több nemei között. Nagyságra felér egy

egy bolhával, fejin lévő szívótsöve a' mellye felé görbül, négy szárnyai felfelé állanak, vagynak szárnyatlanok is; hat lába, vastag dereka és annak végén némellyiknek töltsérforma két tsövetskéje vagyon. Tavaszszal kimáfván a' tojásból, seregestől meglepi a' leveleket, és szívó tsóvit olly' erősen beléjek fúrja, hogy, ha egymás hátán van is, addig helyiből ki nem mozdúl, valamíg ottan nedvességet talál. A' hátulján lévő tsövetskékből bizonyos méz némű ragadó nedvességet szokott kifetskendeni, mellyet a' hangyák, darázsok és a' méhek is örömet felkeresnek; ezt és némelly plántáknak kifzivárgó édes nedvességit szokta a' köznép mézharmatnak nevezni. Tizenegyednap alatt négy öt ízben megvetkezvén a' nöstény levelész, utóljára szárnyai nőnek, és hímek nélkül azonnal szaporodni kezdvén, hatodnap alatt nyóltzvan kilentzven eleven fjakat hoz világra; maga kevés idő múlva megdöglik, hanem a' maradéki nyaronn által azon módon szaporodnak kilentzed tized ízig, úgyhogy egygy anyának ivadékja tavasztól fogva késő őlzig milliókra terjedhet. Az utolsó szaporodáskor hímek is származnak, mellyek a' nöstényeknél ugyan apróbbak, de sokkal frissebbek és elevenebbek, egynehány szori megvetkezések után párosodásra adják magokat, és minekutánna a' nöstények tojásaikat télre alkalmas helyekre lerakták, velek egygyütt elhalnak. Így is ugyan szerfelett való szaporasága miatt néha sok kárt teszen a' levelész: de az még sokkal többre menne, ha nagyobb része szá-

mos madaraknak, hernyóknak, bogaraknak eledelül nem szolgálna.

275. §.

Alig van állat, mellynek hímje a' nőténytől annyira különbözne, mint a' FES-TÉKTERMŐ-BOGARÉ, (*Coccus, die Schildlaus*) ennek hímje egy hangya nagyságú szúnyoghoz hasonlít, két felálló szárnya van, és hofzszú farka két ferte szálból áll: a' nőtényje háromszorta nagyobb, és tojás forma hofzszúkás testinek tekenős böltozatú kemény borítékja vagyon; mindenkinek pedig tapogató szarva és a' mellyin szívó tsőve van, mellyel a' táplálására szolgáló nedvességet kiszívja a' növényekből. Kikelvén a' tojásból, nem igen nagyobb egy homok szemnél, ilyenkor friss, eleven, futkos elébb tovább a' levelekenn: egynehányszori megvetkezés után mind a' hím mind a' nőtény eljutván megállapodott korára és tulajdon formájára, a' nőtény mozgólhatatlanul megül egy helyben, a' hím, elébb ide 's tova repdesvén, felkeresi és vele ölzvepárosodik: a' nőtény tojni kezdvén, lassanként mind a' hasa alá görgeti tojásait, azokat szorgalmatosann üli, és tizennegyednap felé kikóltvén, maga megdöglik. Ha az idő szolgál, harmad izig szokott esztendőnként szaporodni. Hufzonkét rendbelinél több nemei közül a' leg-nevezetesebbek ezek:

1.) A' KHERMES, vagy KARMAZSIN SZÍNT TERMŐ BOGAR, (*Coccus ilicis, der Kermes*) Európának déli tartományainban

bann és a' föld közti tenger' szigetein, leginkább a' magyal fán szokott teremni, melly egy három négy lábnyi magasságú tsemete, (*ilex aquifolium*) megnő egy fenyő mag, vagy borsó szemnyi nagyságra; verhenyes fekete vagy kékes teste mintha fejer porral vólna behintve; a' nősténynek, minekutánna kikölti fijait, tsak az üres borítékja marad. A' szedésivel így szoktak bánni: némelly szegény forsú afzszonyok előre jól megnevelvén körmeiket, hogy az ágakhoz levelekhez ragadott kermest lekaparhassák, a' jókori tojós nőstényeket, minekelőtte tojnának, leszedik, rúhára kiterítik, és etzettel meghintvén, megölik, 's a' levegőn megszáritják; a' későbbben tojóknak tsak üres héjjait szedik öszve, fijaikat pedig magnak tartják következendő elztendőre. Ezekből készítik a' Frantzia skárlátot, a' lilaszint, és a' Patikábann az álkermost.

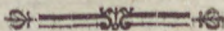
2.) Mexikóban és Amérikanak több déli rélszeiben találtatik a' KOSENILLJ, vagy SKARLATBOGAR, (*Coccus cacti, die Cochenille, vagy Scharlachwurm*) bizonyos Indiai fige tsemetének levelein lakik, mellynek ott helybe NOPÁL (deákúl *Cactus opuntia*) a' neve, és két három rőfnyi hofzszaságú vastag lapos levelei egyenesen a' földből nőnek, 's ugyantsak ezeknek elplántálása által szaporittatik, gyümöltse belől veres, és annak vizelletét is, a' ki megeszi, vér színre festi; ennek neméhez és mivóltáhozképest a' kosenillj is jobb, vagy alább való; általán fogva az, mellyet gondos tenyésztetés által szaporítanak, sokkal szebb, jobb és szaporább a' vadon termettnél.

Nagyságra hasonlít a' házi tsimazhoz, tsak-hogy gömbölyűbb és tojás forma hofszúkás teste vagy on, barnás veres, vagy setét viola színű, egy nyáron három ízben szaporodik; a' hideget és a' nedvességet tellyességgel nem szenvedheti; a' honnan, minthogy a' vadon termetteknek nagyobb része télell által eldöglik, a' magnak való' számára gyenge fűből és mohából fészkeket készítenek, és élelmekre nopál leveleket raknak beléjük. A' festéknek valókat vagy forró vízzel, vagy meleg kementzébe téve, vagy a' sütő nap hevé által szokták megölni, 's megszáraztani; négy font elevenből leszsz egy font száraz, mellyből ezeknek töméntelen szaporaságát meg lehet ítélni, ha az ember felveszi, hogy esztendőnként tíz ezer mázsára valónál több jön Európába, egy fontra pedig lehet legalább is hetven ezeret tenni. Próbálták ezt Európának melegebb tartományai bann is tenyésztetni, de még eddig kevés előmenetellel, ezenn az okon, mivel magának a' klíma, az eledelinek pedig, a' nopálnak a' föld nem barátja, azomban minden kétségen kívül vagy on, hogy a' benne termő szép színnek matériáját ebből veszi, melly osztán a' testiben jobban megtisztul, és tökéletességre megyen. A' honnan méltó vólna az Európai fészték termő bogarakkal, minémű a' **LENGYEL FESTÉK-TERMŐ BOGAR**, (*Coccus Polonicus*, die *Deutsche Cochenille*, vagy *das Joannisblut*) több-több próbákat és tapasztalásokat tenni, ha netalántán ezeket is, mellyeknek a' fésztésben most is nagy hasznát veszik, hasonló tökéletességre lehetne vinni. Még eddig a' kosenillj szépségre minden egyéb veres

szí-

színeket, még a' régiek bársony festő tsigáját is ki nem vévén, fellyúlhalad, szép színet száz esztendeig is megtartja; ebből készül a' drága kárminfesték, indigóval elegy a' leg-kellemetesebb viola szín; választóvízben felolvasztott tzinzel elegy a' szép skarlát, és más elegyítések 's változtatások által sárga-fahéj- és egyéb színek.

3.) Hindostánnak hegyes tájékainn bizonyos figefákon lakik a' Ladka, vagy LAKK-TERMŐ BOGAR, (*Coccus ficus*, der *Gummilackwurm*) ennek nőstényje a' párosodás után a' nedvelséggel tellyes ágakon magát megfészkelvén, azokból ennek szúrása után gummilakk szivárog ki, melly ugyan mind a' gummitól, mind a' gyantától, mind a' viasztól különböz, de még is mindenikhez vét, ez a' bogarat körülvévén, mind annak, mind maradékának lakóhelyül szolgál. Ebbe mozdúlhatatlanul maradván, őszszel hólyag formán felfúvódik, és Októberben, vagy Novemberben hufzonötöt harmintzat tojna, de a' mellyet a' lakkszedők nem szoktak végig várni, mivel épenn a' tojós bogarak adják annak a' legszebb világos vörös színt, A' festők, lakírozók, és spanyolviasz tsinálók külömbkülömbféle haszonra szokták fordítani.

III. R E N D.

 POROS SZARNYÚK. (*LEPIDOPTERA*.
DIE SCHMETTERLINGE.)

276. §.

Ezeknek négy kiterjesztett tarka borítékú szárnyok, szőrös testek, és többnyire tekerdősen görbült szívó tsővök vagyon: a' tojásból külömbkülömbféle nagyságú és színű hernyó formában jönnek elő, mellynek állkaptzája, tizenkét szeme, hosszú testin mindenik oldalról kilentz lélekző lyuka, a' mellyin három pár horog forma; testinek hátulsó részin pedig többnyire öt pár húsos lába vagyon. Egynehányzori megvetkezése után bábbá változván, jobbára egy helyben marad, míg nem bizonyos időre pillangó jön elő belőle, mellynek hosszú tapogató szarvai, három pár lába, két nagy és három kis szeme vagyon. Ezt a' számos rendet három felé, úgymint a' *pillangók*, *lepkék*, és *pillék* nemeire lehet elosztani,

277. §.

A' PILLANGÓKNAK (*Papilio*, der *Tagvogel*, vagy *Tagfalter*) tapogató szarvaik a' hegyek felé vastagabbak, mint tövönn, és bunkótskán végeződnek; ültökben mind a' négy szárnyok egyenesen felfelé áll, némellyiknek hat járó lába vagyon, némellyiknek csak négy, mivel a' két elsővel, melly rövid, tompa és szőrös szokott lenni, kéz helyett él, p. o. fejinek szemeinek törölgetésire és tisztogatására. Ezeknek kivált kül-

külső országi nemeibenn, a' leg-nagyobb és leg-szebb bogarak találatnak, mellyeknek pompás ékességit a' leg-tanultabb képíró' etsetje sem rajzolhatja le tökéletesen. A' pillangóknak külömbkülömbféle formájú, színű és nagyságú hernyói, midőn elváltozások' ideje közelget, valamelly ágra vagy levélre akasztják fel magokat, és a' szabad levegőben változnak el. Az ábrázaton hordozni szokott lárvákhoz hasonlító bábjaik közül némelleyek aranyos és ezüstös pontokkal tarkállanak. Némelleyek, minekutánna lárváikból kibúvnak, bizonyos veres nedvességet botosátnak el magoktól, melly, ha az idő kedvez, hogy egyszerre számosan jöhetnek elő, imitt amott nagy bőséggel látatván, a' hozzá nem tudók vér esőnek állítják, és belőle külömbkülömbféle szerentsétlenségeket jövendőlnek. Elváltozások után pillangó fővel tsak kevés ideig, és leginkább a' virágok nedvességeivel élnek; és tojásaikat a' leveleken, mellyekre lerakják, bizonyos nyálkás nedvességgel megragasztván, tsak hamar elhullanak. Kilentz száznál többre menő nemeiket a' nagy Termélnetvizsgáló *Linné* öt familiákra osztotta el. Az elsőhöz tartozókat nagyságokra: pompás tekintetekre és ékes formájokra nézve NEMESKNEK nevezte, (*Equites, Ritter*) ezek között a' feketék és veressé pettegetett mellyűek a' TROJAIK, az egy színű mellyűek és a' mellyeknek a' szárnyok' hátulsó szegeletin szem forma folt vagyon, a' GÖRÖGÖK; az egygyes pillangóknak is mind a' régi Poétákból költsönözött neveket adott, p. o. *Priamus, Ulysses, Menelaus,* 's a' t. A' másodikhoz tartoznak a' HELIKÓNIAIK, mel.

mellyeknek keskeny, hoszszú, egyenlő, síma és nem rovátkos szélű szárnyaik vagynak. A' harmadik familiabelieknek egyenlő síma szélű kerek szárnyok vagyon, és színekhez képest vagy fejér, vagy innepi öltözetű DANAUSOKNAK neveztetnek. A' negyedik familia NIMFAKBÓL áll, mellyeknek fűrész forma rovátkos szélű szárnyai vagynak, a' gyöngyösöknek szárnyain szem forma fóltoz, a' közönségesekén pedig egyenes hoszszú, vagy habos, és betű vagy számforma vonások látszanak. Az ötödik familia a' KÖZRENDÜEKET (*Plebei, gemeine Tagvögel*) foglalja magába, ezeknek apró szárnyaik, gyűrűs tapogató szarvok és fejér szemek vagyon. Ezek közül a' FALUSIAKNAK (*Rurales, Bauernvögel*) homályos folt vagyon a' szárnyokon, inkább mezőségen erdők és tserék között, mint a' helységek körül laknak, a' VÁROSIAK (*Urbicolæ, Bürgervögel*) vastag szőrös testűek, szárnyaikona általlátszó folt vagyon, és leg-inkább városok 's faluk körül lévő kertekben mulateoznak.

278. §

A' LEPKÉKNEK (*Sphinx, der Abendvögel*) tapogató szarvok középen vastagabb, mint a' két végén, keskeny szárnyaik lefelé hajlanak, és nem olyan tzifrák 's eleven színűek, mint a' pillangóké: testek ellenben hozzáképest nagyobb; hajnalbann és esthajnalnalkor szoktak a' virágok körül repdesni, mellyeknek nedveséggel élnek. Hernyóik testekhez képest igen nagyok és szép színűek: a' hátuljokon valami nyíl vagy szaru forma

hús

hús vagyon kinőve testek se nem szőrös, se nem sima, hanem valamelly darabos, vagy göröngyös bőrrel vagyon béborítva; lalsú és rest mázásaúak; őszre tökéletesen megnővén, vagy a' földbe ássák, vagy tserés helyeken vastag hálóval körülkötik magokat, és egy vagy két télenn által változnak el. Az említett szarúforma kinövés a' bábjaikonn is meglátszik, és a' kijövendő lepke tapogató szarvainak a' tókja szokott lenni. Másfél száznál több nemeit *valóságos* (sphinxes legitimæ, æchte Abendvögel) és *fogadott* (adscitæ, unæchte,) lepkékre szokták osztani; amazoknak szárnyai szegesimalak, ezekéi különbözök.

279. §.

Másfél ezernél többféle nemeit számlálják a' PILLÉNEK, (*phalæna*, *der Nachtvogel*) mellynek etset forma tapogató szarvai tövön vastagabbak, szárnyai, últiben lehajolván, a' hátulját befedik; színe nem annyira ékes és eleven, mint a' pillangóké és lepkéké, nagysága igen különbözö, a' mennyiben némellyik van olly' nagy, mint egy szárnyas egér, némellyik ellenbenn olly' parányi, hogy puszta szemmel alig lehet látni. Mind maga, mind a' hernyója nappal jobbára nyugszik, és tsak éjtizaka jár izélllyel, 's akkor keresi élelmit, hernyójának nagysága, színe, szöri, bőre különbözkülömbféle; elváltozásának ideje felé némellyik a' föld alá rejtezik, nagyobb része pedig gubót, vagy gombolyagot készít magának igen vékony selyem nemű szálakból, melly végre a' háta mentibenn a'
gyom-

gyomra mellett fekvő két tsatornátskákából a' szája alatt lévő két nyílásokon bizonyos gyantás nedvességet szokott kieresztteni, melly a' szabad levegőnn igen hamar megfázadván, a' két első lábával azonnal öfvesodorja, és ennél fogva, mint a' pók, magasról is le tud ereszkedni, és ismét felmenni. Formájának és természeti tulajdonságainak külömbségéhez képest nyóltz familiákra szoktak elosztani, mellyek így neveztetnek:

FONÓK: (*bombyces*, *spinner*)

MÉRŐK, (*geometrae*, *spanner*)

LEVÉL-SODRÓK, (*tortrices*, *Blattwickler*)

TÜZI-PILLÉK, (*pyralides*, *Lichtmotten*)

BAGOLY-PILLÉK, (*noctuæ*, *Nachtfalter*)

MOLYOK, (*tineæ*, *Motten*)

TOLLAS-PILLÉK, (*alucitæ*, *Federmotten*)

és KARTSU-PILLÉK, (*hepiali*, *Schmalfalter*)

Ennyi sok fáz külömbkülömbféle tsudálatos alkotmányú, formájú és természetű állatok körül melly kimeríthetetlen vizsgálódásra és tanulásra való matériája és alkalmatossága lehet a' Természet szépségeiben gyönyörködőnek, megtetszik abból, hogy egy *Lyonét* nevű tudós Belga, tsak a' FÜZ-PILLÉNEK, (*Phalæna coxsus*, *die Weiden-raupe*) tsudálkozásra méltó testalkotmányáról egy bámúlást érdemlő munkás szorgalmatossággal készült egész könyvet bortsátott világ eleibe.

Szélesen kiterjedett nagy hasznára nézve ezen egész rendben leg-nevezetesebb a' SELYEM-PILLE, vagy SELYEMBOGAR, (*Phalæna bombyx mori*, die *Seidenraupe*, vagy *der Seidenwurm*) eredetit Sínából vette, hol mint egyéb pillék, szabadon él; és selymit az élőfákra aggatja; mellyel való kereskedésnek nagy hasznát az oda való jókor megesmervén, sok száz ezrtendőig tsak magok úzték; míg nem a' hatodik Század' közepin két barát a' tojásait és a' vele való bánásnak titkát Konstantzinápolyba hozta. Itt ismét titokban tartódott, és tsak a' tizenkettődik Században jöhetett által Olaszországba, a' honnan Európának több országaiba is elterjedvén, a' mesterségnek, szorgalmatosságának és kereskedésnek nagy és nevezetes tárgyává lett. Apró, kerek, sárgás, vagy kékes tojásainak felső részinn egy szürkés pontotska látszik, a' laposok köztök terméketlenek: amazokból, leg-inkább Májusbann, apró fekete hernyótskák kelnek ki, mellyek eperjfa levéllel élnek, és naponként leg-alább kétannyit esznek, mint a' mennyit nyomnak; egyedül a' mérséklett meleget, tiszta és száraz levegőt szeretik, és ennek mivóltáhozképest hatod-nyolctad vagy tized-nap alatt négyyszer megvetkezvén, még sokkal nagyobb ehetők, fejérbek, símábbak és mind mind nagyobbak léznek; az utolsó vetkezés után hatod heted nappal a' torkok táján tüzes veresség látszik, többé nem esznek, nyughatatlanok, és ide 's tova futkosván, elvál-

tozásra való helyet keresnek, hol magoknak selyemből fejer vagy sárga színű bábházat tsinálnak, mellynek *kokkon* a' neve; első napon tsak a' külső rendeletlen szövevényt készítik el, másnap fonják a' szép szálas selymet, mellyből nyóltz kilentz száz lábnyit le lehet egy folytába gombolyítani, utóljára tsinálják azon tojáshártya forma bőrs borítékot, mellyben az időnek és levegőégnek változasi ellen tsendes bátorságban maradhatnak. Két vagy három hét múlva apró szárnyaik növén, pille formában jönnek elő, még az nap' megpárosodnak, és a' hímek haladék nélkül, a' nőstények pedig minekutánna harmad nap alatt négy öt százat tojtak, elvégezik életüket. A' selyembogarakat is, valamint egyéb állatokat, a' gondos tartás és nevelés által nagyobb-nagyobb tökéletességre vitték, és a' vadon termeteknek selyme ingyen sem ér azokéval, mellyeket az emberek nevelnek; kivéven a' Sinai selyembogaraknak azon nemit, melly nem kokkont, hanem pókháló forma szövevényt szokott készíteni; ez házaknál nem tenyészik, hanem a' vad fákról szedett selymiből bizonyos selyem-gyóltst készítenek, melly ugyan nem fényes, és a' fejerítetlen vészhoz hasonló szürkés színű: de igen erős, nem törik, petsétet sem könnyen kap, és, mint a' gyóltst, szépen ki lehet mosni; ez helyben Sinában is drágábban kél az atlatznál. A' házaknál tenyésző selyembogaraknak leg-nevezetesebb nyavalyaik a' izárazbetegség, a' pöffedés, és a' sárgaság. A' mellyeknek selymit halzónra akarják fordítani, nem várják végig egész elváltozásokat, hanem elrejtezések után hat-

tođ heted nappal, vagy kementze' melegivel, vagy forró víz gőzivel, vagy terpentín ízagával, megszokták fojtani.

IV. R E N D.

RETZÉS SZARNYÚK. (*NEUROPTERA*, *INSECTEN MIT NETZARTIGEN* *FLÜGELN.*)

281. §.

Az ide tartozó leg-inkább ragadozó bogaraknak hofszan nyúlt teste, négy gyenge, hálos szövevényű, vagy rostélyos, külömbkülömbféle színekkel tsillámló szárnyok, horgas, vagy ferte szál forma végű farkok vagyon; füláncjok nintsen, lárváik hat lábúak.

282. §.

Az ATSANAK vagy SZITAKÖTŐNEK (*Libellula*, *die Wasserjungfer*, vagy *Spinnejungfer*) rúd forma hofszú vékony teste, szaru nemű állkaptzákból álló szája, és három hasadékú ajaka, két nagy, három kis szeme, hofszú keskeny szárnya, és a' hímnek farka végin horgas fogója vagyon. Vizekbe tojik, és a' lárvája, mellynek száját bizonyos mozgatható boríték fedezi, a' mellyel fogó gyanánt él; egész elváltozásáig ott marad. Akkor valamelly vízi plántának szárán felmászván, mihelyt a' vízből kiér, megállapodik; egynehány óra múlva megrepedvén hátán a' bőri, kibúvik, és las-

fanként de szemlátomást nevekdedvén, nagysága, színe és formája tökéletességre megyen. Húsz rendbelinél több külömbkülömbféle nagyságú és színű nemei között legnevezetesebb a' LUKRÉTZIA; (*Libellula Lucretia*, *die Lukretia*) mellynek feje, dereka, szárnya és lába nem igen külömböz a' több szitakötőkétől, hanem igen vékony kékes zöld hátúlja közel fél lábnyi hosszúságú.

283. §.

Rövid életű a' KÉRÉSZ, (*Ephemera*, *das Tagthierchen*, vagy *das Uferaas*) a' menniben tökéletes bogár formáját elérvén, tsak hamar megpárosodik, és egy két óra múlva, leg-felnyebb egy nap alatt elvégezi életét. Nagyobb valamivel egy szúnyognál, árforma tapogató szarvai, négy kitsíny harapófogói, keskeny hosszú teste, egyenesen felálló hosszú felső szárnya, igen rövid alsó szárnya, öt szem, és a' farka végén két vagy három ferte szála vagyon. A' vízbe tojik, mellynek fenékin kikelvén sárga, kékes, vagy zöldes színű lárvái, egy vagy másfél hüvelyknyi nagyságra megnőnek, két három esztendeig a' víz alatt élvén, sok halaknak és madaraknak eledeleül szolgálnak: végre midőn elváltozások ideje közelget, a' víz' színire feljönnek, és bőrök a' hátok' elejin megrepedvén, a' szárnyas bogár belőle kibúvik, és azonnal elrepül: de még ekkor tökéletességre nem ment, hanem a' mi példa nélkül való dolog, valami fához, vagy fűhöz ragaszkodván, bogár fővel is még egyszer megvetkezik. Hollandiának és Német országnak némelly vizei körül, nevezetesen Kárinthiában, olly

olly' bőséggel találtatik, hogy a' parasztlak
szekerekkel hordják trágyának a' szántó-föld-
jeikre.

284. §.

Szép lebegéssel szokott estvéneként a'
levegőben seregelni a' POZDORJANY,
(*PHRYGANEAE*, *die Frühlingsfliege*, vagy
die Wassermotte) ferte forma tapogató szár-
vai barnás és fejer karikákkal tarkállanak,
szívó tső forma szája végén négy falámja
vagyon, alsó szárnyai legyező formán rán-
tzokba hajolnak, némelly nemeinek a' far-
kok' végén ferte szálak vagynak. Lárváji,
mellyeket némellyek vízi hernyóknak nevez-
nek, nádpozdorjából, fűből, sásból, falzi-
lánkokból, sőt még apró követskékből, tsigák-
ból és fővény szemekből is, egy két hüvelyk-
nyi hoszszaságú, rúdforma úszó sántzot szok-
tak magoknak készíteni, mellyet míg tsak
megférnek benne, nem örömet hagynak el;
közelgetvén elváltozások' ideje, azt pókhá-
ló forma szövevénnel valamelly fa vagy
nádszálhoz kötik, úgyhogy a' felső nyílása,
mellyen elváltozások után kijönnek, a' víz-
ből kiérjen, és mind a' két végét betsinál-
ván, tizenegyed napig elrejtezve maradnak
benne, végre bogár fővel kibúván, egy két
fertályig megvárják, míg szárnyok tökéle-
tesen kinő, és megszárad, azzal elrepülnek,
és megpárosodnak.

285. §.

Ragadozásának módjáról híres a' HAN-
GYALESŐ, (*myrmeleon formicarius*, *der*
R. 2 *Amei-*

Ameisenlöwe) melly bogárfővel hasonlít a' szitakötőhöz, és homokos helyre rakja le jó nagy tojásait, mellyekből kikelő lárvája egy légynyi hosszúságra nő, de szélesebb, laposabb és szürkés színű. Ez a' fején lévő tsöves lyukas két fogójával ilyen módon gyakorolja öldöklő mesterségét: a' homokba valami kő vagy fa alatt, hogy az eső könnyen ne érhesse, tsiga formán tekerdő mozgással barázdákat tsinál, és hegyes hátuljával vízszta és lefelé menvén, széles fejével és őszvetett fogóival, mint valami lapáttal, mind addig hányja kétfelé a' homokot, míg egy töltsér forma közel három hüvelyknyi szélességű és mélységű gödrötskét nem ás, mellynek alsó hegyes végibe úgy elrejtí magát, hogy a' fejének tsak egy kis része és a' fogói állanak ki a' homokból. Így leselkedvén a' hangya vagy más féreg után, midőn fejtí, hogy a' várt préda meneteles gödrinek a' szélire érkezett, hirtelen megrendíti, úgyhogy a' sikamló homokkal egygyütt a' hangya is a' fenekire letsúszik, ha pedig valamimódon ki találna vergődni, mind addig szórja reá a' homok záport, míg nem újra megtántorítván, elkaphatja; akkor olztán kiszíván nedvességét, a' testit kiveti, és gödrit megigazgatja, vagy helyibe újat készít. Közelgetvén elváltozása ideje, homokból bizonyos ragadó selyem nemű szálaival egy mogyoró forma bóltozatot készít magának, mellyben négy öt hét alatt elváltozván, szárnyas bogár formában szokott előjönni, és újra szaporodni.

V. R E N D.

HARTYÁS SZARNYÚK. (*NEUROPTERA*. *INSECTEN MIT HÄUTIGEN FLÜGELN.*)

286. §.

Ezeknek hártyás négy szárnyaikon kevés, de vastag és tetfzetes erek látszanak; első szárnyoknak szélin hátul egy kis horgotska vagyon. Szárnyatlanok is találtnak közöttök. Nőstényeiknek és a' nem nélkül valóknak hátulján fájdalmas szúrást okozó fülánk vagyon, mellyen által némelyik bizonyos mérges nedvességet is önt a' meg szúrt helyre. Lárvaíknak formája külömbkülömbféle, vagynak nevezetesen lábasok, vagynak lábatlanok is.

287. §.

A' GUBÓBOGARNAK (*cynips, die Gallwespe*) hús nemeinél többek esmeretek, mellyeknek közönséges tulajdonságok ez, hogy nőstényeik külömbkülömbféle fának, nevezetesen a' tsipkének, tserfának, és figefának bimbóiba és leveleibe fülánkjokkal lyukat fúrván, oda tojnak; a' megsértett helyre nagyobb mértékben szivárogván a' nedvességek, az külömbkülömbféle formájú és nagyságú növényekre kidagad, mellyeknek formájok' mivóltáhozképest, moh, spongia, galles, vagy gubats a' nevek. Megjegyzésre méltó, hogy ezen kinövésekben még magok a' tojások is nőnek, azután kél ki belőlök azon fejéres lábatlan pondró, melly ezeknek nedvességeivel él, míg nem elvál-

tozása után őszi felé a' légyhez hasonlító barnás vagy fekete bogár formában jön elő. Minthogy a' gallesnek és gubatsnak tanta és festék tsinálásra, orvofságokhoz, és külömbkülömbféle kézi mesterségekben nagy hasznát lehet venni, fontos és szélesen kiterjedő kereskedést üznek, kivált a' Napkeletiek vele, kikről ez úttal méltó tanúságúl megjegyezni, hogy minekelőtte mostani esmeretes nagy hasznát kitanúlták, ennek bő termésit, mint nagy tsapást, és őket fertéseik' eledelitől megfosztó Isten' átkát, úgy nézték, azolta ellenben kérve kérik, és beszedésekor öröm innepeket tartanak.

288. §.

A' DARÁZSNAK (*Vespa, die Wespe*) másfél száznál többféle nemei közül nálunk leg-esmeretesebbek ezek:

1.) A' LÓDARÁZS (*Vespa crabro, die Hornisse*) leg-nagyobb a' maga nemiben, feketés mellye elől rozsdaszínű; leg-inkább fák' üregeibe, néhol istállókba, tsűrökbe és üres méh kasokba szokott fészket rakni: későbbben fog a' munkához a' közönséges daráznál; nagy dongással, de nem elég sebessen tud repülni, melly a' szegény méheknek és egyéb bogaraknak, mellyeket ez pusztítani szokott, annyiban nagy javokra van, hogy magokat előle jó idejin félre vonván, menedék helyet kereshetnek. Az embert, ha tsak hozzá nem tsap, nem hamar bántja, de jaj annak, a' ki tsak vígyázatlanságból is találja a' fészket piszkálni; mivel ekkor seregestől kirohan, és háborgatóját

ját nagy haraggal üldözi; a' tsípése pedig, melly egyfzerre négy sebet tsinál, kivált nagy melegben felelte mérges; és ha egyfzerre számosann esik, nagy gyúladásokat, forróságot; és halált is okozhat.

2.) A' KÖZÖNSÉGES DARAZS (*Vespa vulgaris*, die gemeine Wespe) hasonlít a' méhez, hanem hogy a' méhnek szőrös, néki pedig sima teste vagyon; fogas állkaptzái, négy falámjai, fél höld forma szemei, rántzokba hajlott felső szárnyai vagynak; a' fulánkját elrejtve hordozza. Valamint magánosságban élő méhek, úgy darázsok is tállatnak: de tsak ugyan a' darázs többnyire társaságban él, és félszkit vagy a' földbe, vagy fára, vagy épületek' fedelei alá ilyen rendel rakja: az anya darázs kiválasztván, vagy megkésztvén az üreget, egy lép-táblát tsinál, de úgy, hogy mihelyt egy lyukatska vagy cellátska kéfzen van, abba azonnal belé tojik: lárvái fogantatások után nyóltzad nappal kikelvén, azoknak táplálásokra eleintenn édes nedveségeket, azután hús darabokat, és egész méheket vagy legyeket hord; tizenegyed nap múlva valamelly selyem nemű szövevényyel befonván celláik' nyílásait, elváltoznak, és kilentzed napra tökéletes darázs formában jönnek elő, még pedig, a' mi nevezetes rendtartása a' Természetnek, ezek közt is, mint a' méhek között, a' legelsők nem nélkül való, vagy dolgozó darázsok lévén, azonnal segítik az anya darázst, a' félszket terjesztik, a' még be nem font lárváknak eledelt hordanak; míg nem Augustus táján hímek és nyóftények is származván, új párosodáshoz fognak, és annyira

tenyésznek, hogy a' nyár' vége felé egygy anyának a' háza népe tizenégy tizenöt ezerre terjed. Őszszel a' még ki nem kelt lárváikat, mellyek a' telet ki nem állhatnák, magok megöldösik, azután megpárosodván, a' hímek, mint szinte a' nem nélkül valók is, eldöglenek, nőstényeik pedig a' föld alá vonván magokat, a' telet megmerevedve töltik el, míg nem tavaszszal felébredvén, mint anyák meg annyi társaságokat nevelnek. A' darázs fészeknek alkotmánya, bárha azt valami nevezetes hafzonra nem tudták is ez előtt az emberek fordítani, megérdemli tsak ugyan a' figyelmeteliséget, ez így szokott készülni: a' levegőn soká állott és elpuhult vagy revesedett fának igen apró szilánkokait a' szájokban lévő nyúlós nedvességgel öszveelegyítvén a' darázsok, itató papiros forma szürke töredékeny materiát készítenek belőle, és azt apró golyóbis formában fészkekhez vivén, ottan fogaikkal és lábaikkal laposra nyújtják, 's úgy alkotják belőle lépeiket. Fészkeknek formája a' földben tökhöz, a' fák' ágain rózsához hasonló, és léptábláik olly' mesterségesen vagnak helyheztetve, hogy az eső hozzájuk nem férhet. Ezeknek figyelmetes szemlélése ez előtt egynehány esztendővel arra adott egy Természettvizsgálónak alkalmatosságot, hogy a' papirosnak fából és más növényekből való készítésivel próbát tegyen, melly meglehetős szereztsével menvén véghez, a' takaró 's más darabos papirosoknak szalmából való készítése már most kezd közönségessé lenni.

Munkájának ékes rendire és az emberekre terjedő nagy hasznára nézve különös figyelmetességet és tsudálkozást érdemel a' MÉH, (*apis, die Biene*) mellynek ötvennél több nemei közül, minéműek a' *rózsa méh, fái, -- földi, -- mohos, -- posz-méh, 's a' t.* leg-nevezetesebb a' MÉZGYÜJTŐ - MÉH, (*apis mellifica, die Honigbiene, vagy Imme*) mellynek vad neme fák' odvaiban, föld alatt, kórákások között, seregestől lakik egygyütt: de mint egyéb hasznos állatokat, ezt is az emberek már régi időktől fogva megszelídítvén, nem hagyják tsak magára, hanem gondos tartás és dajkálkodás által, kasokban, köpükben, vagy kaptárookban tenyésztetik. Az egész társaságnak feje, megtartója és szaporítója az *anya méh*, vagy a' *Királyné*, e' nélkül az fenn nem álhat, az egész rend zavarodásba jön; a' munka megszűnik, és az egész sereg elszéledvén, semmivé lészen; ennek hozszabb teste, eleve-nebb verhenyes színe, rövidebb szárnya, magosabb barnás lába, és hozszabb fulánkja vagyon, mint a' többinek. De valamint egygy anya nélkül el nem lehet, úgy egynél többet sem lzenvedhet meg a' társaság, és ha egynél több találtatik, azonnal zenebona támad; ekkor a' méhek egygyet óltalmokba vévén, a' többit megöldösik, vagy részekre oszolván, mindenik felekezet a' maga királynéjával külön válik, és új társaságot formál. A' királyné általán-fogva nagy tekintetben vagyon, mindenkor szamosan vagynak jelen szolgálatjára, valamerre fordul, mindenüvé elkísérik, a'

mézet helyibe viszik, tisztogatják, törölge-
tik, símogatják. A' hol ez megjelen, ott
mindjárt nagyobb elevenséget lehet észre-
venni, a' munka kettős szorgalmatossággal
foly, és minden örül jelenlétinek. A' *herék*,
vagy a' *hímek* tizenöt tizenhatfázazan vagy-
nak egy kasban, kisebbek ugyan a' király-
nénál, de nagyobbak a' közönséges mé-
heknél, nagy szemek, rövid szárnyok, és
rövid vékony szívó tsővök vagy on, fulánk-
jok épen nintsen; restek, nagyehetők, tsak
ritkán és jó időben dél tájban repülnek ki
a' verőfényre, egyébkor tsak a' maradék
szaporításával 's dajkálásával foglalatos-
kodnak. A' *dolgozó méhek* apróbbak az
elébbenieknél, némelleyek azt tartják felő-
lök, hogy nem nélkül valók, mások ellen-
benn azt állítják, hogy nőstények, de tsak
olyan tojásokat tojnak, a' mellyekből nem
egyebek kelnek heréknél; nyilas végű fű-
lánkjokból mérges nedvességet borsátanak a'
megszúrt helyre, de mivel az többnyire oda
szakad, magoknak is jobbára életek' veszte-
ségibe kerül a' tsípés; mintegy húsz ezere-
n vagynak egy kasbann, és munkájokat ilyen
szép rendel folytatják: helyet fogván, leg-
előbb is a' fáknak gyantás jövéseiről és
bimbóiról leszedik fogaikkal a' ragadó ned-
vességet, lábaikra ragasztják, és úgy repül-
nek haza, hol azt más méhek elvévén, la-
kó helyeknek belső falát és hasadékait vele
betapasztják, és a' kijáró lyuknál, mellyen
szüntelen strázsát szoktak állani, több nyí-
lást nem hagynak. E' meglévén, viaz után
látanak, melly végre reggel jókor és este-
denn kirepülvén, a' virágokon meghenger-
gődzik magokat, hogy azoknak termékenyí-
tő

tő pora szőrös testekre rá ragadjon; melyet lábaikkal le-törölgetvén, és apró golyóbitsókákba göngyölgetvén, középső lábaikkal a' hátulsó száraikon lévő gödrötskékbe nyomogatják, és haza vivén, az arra rendelt lyukakba lerakják, hol az élteesebbek, bizonyos nedvességet elegyítvén hozzá, özvegyúrnák, ezt a' viasz-lisztet megeszik, és az első vagy mézes gyomrokon kereftül botsátván, minekutánna a' másodikban viaszszá változik, és a' hátuljokon lévő hat karikák között általzivárog, apró levél formában szedik le hátulsó lábaikkal. Ebből formálják lépeiket, a' mellyekben lévő hat szégeletű lyukatskák olly' tökéletes mértékre vagynak véve, hogy azokon lehetetlen volna igazítást tenni; a' léptáblák között csak annyi közt hagynak, mellyen két méh egymás mellett könnyű szerral elérhet, és hogy egygyik léptől a' másikig meizsi ne kelljen kerülni, mindeniken nyílásokat és általjáró sikátorokat hagynak. Melly sebességgel foly az egész munka, meg lehet abból ítélni, hogy egygy alkalmas számú raj ollyan léptáblát, mellyben nyóltz kilentz ezer cellátska vagyon, el tud egy nap készíteni. Ezen rekefzetskéket vagy mézzel töltik meg, vagy rajfészeknek fordíják. A' mézet a' virágoknak és leveleknek édes nedvességeiből (nectar) ekképpen gyűjtik: dél tájban, midön azt a' meleg leg-jobban kihozza, kirepülvén, lenyalják vagy felfzedik szívó tsöveikkel, és a' mézes gyomrokat vele megtöltvén, 's másféle nedvességekkel felelegyítvén; haza repülnek; és minekutánna a' méz készen vagyon, az arra való cellátskákba hányással kiöntik, ha egy üregetsk

ke megtelik, azt viazszal azonnal befedik. A' maradék' számára készített cellák különböző nagyságúak, az anyaméheknek valók leg-nagyobbak, a' hímekéi kisebbek, a' dolgozó méheknek valók leg-apróbbak. Elkészülvén ezek, a' királyné tíz tizenkét méhektől kísértetve elindul, bele tekint mindenik lyukatskába, és ha üres és tiszta, megfordulván, lebotsátja belé hátulját és a' kíséraitől körülvéve a' fenekinek épen a' közepire tojik; ezek, mihelyt a' tojást elvégezi, azonnal megkínálják mézzel, megtörölgetik és símogatják. Négyet ötöt eltojván, egy kevésse megpihen, meg ismét hozzá fog, és naponként, kivált tavaszszal mintegy két százig valót tojik, úgyhogy egy nyáron által harmintz negyven ezerre rá tud menni: a' leg-első tojásaiból dolgozó méhek, a' későbbiekből herék és anyaméhek vagy királynék szoktak kikelni. Leg-először pondró vagy kukatz formában kél ki a' méhetske, és a' dolgozó méhektől mézből, viaz lisztből, sóból és vízből készült savanyús péppel tápláltatik; nyóltzad nap múlva elváltozáshoz készülvén, körülfonja magát, és a' nagyok viazszal fedik bé a' cellaja' nyílását. Egynehány nap múlva megrepedvén külső bőri, megvetkezik, és a' még rajta lévő belső bórinn által a' kikelendő méhnek szárnyai és egyéb részei már meglátzának. Végre elrejtése után tizenegyed nappal ebből is kibúván, rejtekinek viaz fedelit kirágja, és méh formában jön elő: akkor a' többek azonnal mézzel kínálják, megtörölgetik, nyalogatják, és egynehány óra múlva munkára botsátván, elhagyott cellájának viaz fedelit leszedik, lehányt bórít,

és egyéb tisztátalanságát kitakarítják, hogy midőn a' Királyné ismét oda érkezik, tisztán és tsínosan találhassa. Az elváltozás' ideje alatt némellyek megdöglenek, mások elnyomorodnak, ezeket a' több méhek, mint a' társaság' terheit, megölik, és a' kasból kihányják. Ugyan ezt tselekeszik Augustus-bann az erefztés idejinek elmúlása után a' hímekkel, vagy herékkal is, mivel ezekre többé szükség nem lévén, híjjába ennék egész télen által a' drága eleséget. Hahogy a' méhek többszöri szaporodás által annyira megfokasodnak, hogy egy kasban többé jól meg nem férhetnek, az idősebbek nem szenvedik meg tovább magok között az ifjabbakat: ezek azért királynét választván, annak vezérlése alatt kitakarodnak, és magoknak új lakó helyet keresnek. Ezt a' Magyarok *erfztésnek*, a' kiköltözött fíjatal sereget pedig *rajnak* nevezik. Végre nyári szorgalmatos munkájokat elvégezvén, az ősz' vége felé, mint sok egyéb állatok, bizonyos bódulásba, vagy téli álomba esnek, ez alatt keveset mozognak, keveset esznek, míg nem ismét tavaszzal vizsza kapják elébbeni munkás elevenségeket.

290. §.

Az állatokba óltatott természeti hajlandóságnak majd alig lehet tsudálatosabb jelenségeit és következéseit tapasztalni, mint a' HANGYÁK körül; (*formica, die Ameise*) ezek is háromféle neműek, hímek, nőstények és nem nélkül valók, a' hímeknek és nőstényeknek szárnyok vagyon, és néha párosodások idejinn a' levegőben felemelkedő és
alá

alá szálló ofzlop formán repdesnek; a' nem nélkül valóknak, vagy dolgozo hangyáknak nintsen; három szegeletű fejek, éles harapó fogok, széles homlokok, ízekre ofztott tapogató szarvok, három apró fekete szemek, tojás forma hátúljok, hat erős lábok végün két-két görbe körmök vagyon. A' nőstények nagyobbak a' hímeknél, és azoknak, valamint a' nem nélkül valóknak is, a' farkokbann egy tsóves fulánk vagyon elrejtve, mellyenn által bizonyos tsipós és nagy vizketetet szerző nedvességet eresztének a' megszárt helyre. Seregestől laknak egygyütt, és vagy fák odvaiban 's más üregekben tartózkodnak; vagy valamelly porhanyó földben kézfítenek magoknak mesterséges fézkeket, mellyeket a' Magyarok *hangyabojnak* neveznek. Ennek építésekör két csoportra ofzolnak, egygyik a' földet ássa és takarítja kifelé, a' másik fű, -fa, -fenyőlevél, és szalmazilánkotskákat 's darabokat hord helyibe, 's ezekből építi lakóhelyeket, mellyen keresztül egymásra szolgáló utak és járások, közepén pedig egy nagy tágas piatz vagyon, mellyre enni és a' tartós téli álmom végett ofzvegyülekeznek; az egy társaságbeliek egymást jól esmerik és egygyüve tartanak, de az idegent üldözik, be nem fogadják. Gabonával, gyümöltsökkel, bogarakkal és férgekkel élnek az édességet igen szeretik, a' melegebb tartományokban lakók télre eleséget gyűjtenek magoknak, és hogy a' gabona ki ne tsirázzon, a' végét megrágván, a' végre kézfílt szárító halomtskakonn a' Napra kitergetik; a' hazánkbeliek pedig megmerevednek; lárváikat, mellyeket a' köznép hibásan hangya

tojásnak nevez, nagy gondal apolgatják, nappal a' verőfényre kihordják, éjtszakára, vagy ha rozfsz időt éreznek, ismét a' bojba takarítják, és melly hívséggel őrizik, meg lehet abból ítélni, hogy egy dolgozó hangya, minekutánna már a' hátulját levágták, még tizenkét bábót helyheztetett fájdalmas halála előtt bátorságba. A' valóságos hangya tojások hasonlítanak a' porrá tört tűzkorhoz, és olly aprók, hogy fekete posztónn is alig látszanak: ezekből lábatlan, lőrös és karikás bőrű apró férgetskék szoktak kikelni, mellyeket a' dolgozó hangyák nagy gondal táplálnak és nevelnek. A' hangyáknak tsípős savanyúságokból bizonyos hasznos spiritust, a' fészkekben találató gyantából füstölő szereket készítenek a' patikákban, egész hangyabojokkal pedig feredőket főznek.

A' külső országiak között nevezetesek a' LATOGATÓ HANGYÁK, (*formica cephalotes, die Zugameise*) ezek Amérikában laknak, egy darázs nagyságúak, fészkeiket a' földbe hét nyóltz lábnyi mélységre béássák, egyfáról a' másakra magokból tsíálnak hidat, az első t. i. fogóival és lábbaival az ág szélihez fogódzván, ebbe másik, abba harmadik ragaszkodik, 's úgy tovább, míg az utolsó a' másik faágához ér; az is ott megkapaszkodván, a' többek úgy mennek által a' hátokon lerágnak a' faleveleket, az oda le lévőket pedig a' föld alá hordják, a' bojban lévő fijaik lzáására. Különös szokások ez, mellyről vette a' nevek is eredetét, hogy minden harmadik negyedik esztendőbenn oda hagyván lakóhelyeiket, se-

regestől bemennek a' helységekbe, mellyet a' lakosok igen jó neven vévén, felnyitogatják nékik szobáikat, kamaráikat, almárjomaikat, szekrényeiket: ezek, minekutánna az egereket, pókokat és minden egyéb bogarakat 's férgeket felettek, rövid idő múlva ismét vízfízátérnek.

Vagynak ellenbenn igen ártalmas és kártékony nemei is a' hangyáknak, kivált napkeleti Indiábann és Amérikában, a' mellyek a' kövönn és értzen kívül mindent meg-rágnak és elemésztenek: minthogy pedig a' meleg halálos ellenségek, mindenkor fedeles menetelek alatt szoktak egy helyről a' másokra takarodni, p. o. ha valami élőfának vagy faozlopznak tetejire akarnak felmenni, nem kívül a' héjján indulnak el, hanem a' közepinn által vésnek magoknak utat, és hogy a' munkába belé ne fáradjanak, a' törtetőket mind untalan változtatják, és kevés órák alatt egynehány rőfnyire haladnak. Ha kőfalra kell nékik mászni, agyagból készítenek bólthajtást; ha pedig igen darabos helyen, p. o. kőrakásonn akarnak általmenni, valóságos tsőveket formálnak, hogy fellyúl a' hévség ellen fedelek, alól egyenes síma útjok legyen. Illyen módon tettek ezek egyszer a' Napkeleti Indiába kereskedő társaságnak milliókra terjedő kárt, midőn előfízör egy nagy rakás szegfű felett olyan tsővön általmenvén, a' magazin padlását általrágták, és sok drága Indiai matériákat semmivé tettek. Némelly meleg tartományokban sem a' gyermekek a' bőltsóban, sem a' meglett emberek az ágyakban nem maradhatnak miattok, ha tsak azok.

azoknak lábait vízzel tellyes mély edényekbe nem teszik. Ez előtt mintegy huszonöt esztendővel annyira elhatalmaztak vólt Martinique szigetében, hogy a' lakosok csak nem kénytelenítettek miattok elköltözni; és egy millió Livrát tettek fel jutalmúl annak, a' ki ezek ellen közönséges haszonra fordítható eszközt talál.

291. §.

Nevire és kártékony vóltára nézve hasonlít az elébbeniekhez a' FEJÉR HANGYA, (*Termes fatalis, die weisse Ameise, vagy die Holtzlaus*) de formája inkább vet a' tetűnöz; egygy árpa szemnyi vastagságú, lapos hátulja szennyes fejét, a' feje és mellye verhenyes barna színű. Leg-inkább Afrikának déli és napnyugoti részeiben és új Hollandiában mezőségén lakik, a' süveg tzuikorhoz hasonló formájú, tíz tizenkét lábnyi magasságú, tizennégy tizenöt lábnyi szélelségű piramisokat épít magának; mellyek ha számosan vagynak egymás mellett, meszsziről mint valami falu úgy látszanak; ezek között két három lábnyi magasságú boltozatok, utak, grádsok, hidak vagynak; magoknak külön, a' fijaiknak is külön lakása vagyon, az eleséget is arra rendelt terhes házakban külön tartják; minden piramisnak egy királya és királynéja vagyon; a' munkásoknál az úgy nevezett katonák nagyobbak, ezek szüntelen strázsát állanak, és akármelly ellenségnek még csak az embernek is neki ésvén, azt öszvemarják. Leg-nagyobb köztök a' királyné, négy szárnya vagyon, mikor hasas, két-ezerfzerte vastagabb, mint

§

mász.

mászfzor, és ideje eljövén, huszonnégyszáz óra alatt nyóltzvan ezerig valót tojik. Nagy tsapására vágynak az Indiai lakosoknak, mivel néha számlálhatatlan sokasággal rájok rontván, nem tsak eleségeket, öltözeteiket és házi eszközeiket megemészti: hanem föld alatt való menetelekenn a' leg-drágább portékákkal rakott házakba is be ásván magokat, azokat is semmivé téli.

VI. R E N D.

KÉT SZARNYÚK. (*DIPTERA. INSECTEN MIT ZWEI FLÜGELN.*)

292. §.

Az ide tartozó bogaraknak két szárnyaik megett két kiálló és befedett gömböskák vagynak a' mellyekenn; ezeknek házna még nintsen meghatározva. Lárva korokban mint apró nyúvek, pondrók és kukatzok, reves fákban, ganéjbann és rothadásnak vált testekben laknak, egy darab idő múlva öszverántzosodván megkeményednek és barnás hosszú bábokká lesznek. Kikelések után némelleyeknek kemény szívótsóvök, másoknak lágy és hajló orrok vagyon; némelleyeknek szájok lintsen. Némelleyek közülök clevent szoktak sijdzani.

293. §.

Nagy félelmet és nyughatatlanságot okoz a' baromnak a' BÖGÖLY, (*Oestrus, die Bremse*) melly formájára nézve a' földi
vagy

vagy poszméhez hasonlít, verhenyes barna, rövid, kerek, szőrös teste fekete pontokkal tarkállik; tulajdonképpen való szája vagy szívótsőve nintsen, hanem annak helyin tsak három pontok látszanak, melyből azt lehet kihozni, hogy megállapodott korára eljutván, többé sem nem eszik, sem az állatok vérit 's nedvességeit nem szívja: még is annyira fél tőle a' barom, hogy ha kivált magát számosabban mutogatja, tsak dongásának hallására is egész tsordák és ménesek neki bőszülnek, nyargalóznak, rugkapálnak: mellyet a' Magyarok' bogározásnak neveznek. Ennek okát azon természeti hajlandóságban kell keresni, melly szerint minden állat gyűlöli és kerüli mind azt, valami néki ártalmára és romlására lehet. A' bögölynek t. i. olly' tulajdonsága vagyon, hogy az nem szaporodhatik, hanemha élő állatok' testibe tojván, ott kelnek-ki lárvai, és egész télell által annak nedvességeivel élnek, míg nem megnövések után önként oda hagyják azokat, és elváltozásra való helyet keresnek. Keveses, mint a' tapasztalás mutatja, nints is a' baromnak ártalmára: de ha igen elszaporodik benne, megbetegszik és elvész miatta. A' bögölynek húsz rendbelinél több nemei közül legnevezetesebbek ezek:

1.) A' MARHABÖGÖLY (*Oestrus bouis, die Ochsenbremse*) a' szarvas marhának háttára tojik, mellyből kikelt nyúve magát a' bőr alá beásván, mirígyes kemény tsomót vagy daganatot szerez, az állatnak oda fizivárgó nedvességeivel él, és a' lyukat begyógyítani mind addig nem engedi, míg nem

elváltozása' ideje közelgetvén, önként ki-
mász és a' földre leesik.

2.) Sokkal nagyobb ennél az IRAMBÖ-
GÖLY, (*Oestrus tarandi, die Rennthierbrem-
se*) melly az Iramszarvas hátára szokott toj-
ni, és azon hasonló mirígyes kemény da-
ganatokat okoz, 's mivel ettől való félti-
benn az Iramszarvas megszízi földre elnyar-
gal, kéntelenek a' Lappok ezfendőként
nyájaikkal egygyütt az erdőkről és legelők-
ről a' havasokra költözni.

3.) A' LÖBÖGÖLY (*Oestrus haemor-
rhoidalis, die Pferdebremse*) meglesi az idő
pontot; midőn a' ló ganéjlik, és kitsutso-
rodott alfeire szállván, akár mint vitzkán-
dozik amaz, és hányja veti magát, oda to-
jik: ennek hajlásai között kikölt nyúvei a'
lónak harmintz rőfnél hosszabb beleinn ál-
tal felmászván a' gyomrába, a' fejeken lé-
vő hegyes két horgokkal megakasztják ma-
gokat, és elváltozások idejéig ott marad-
nak: akkor ismét végig mászván a' beleken,
és a' végbélen kijöven, a' földre lehulla-
nak. Ezeket nevezi a' Magyar *rozsféregnek*,
melly kevesed magával nintsen a' lónak
nagy ártalmára: de ha nagy számmal meg-
félzkeli magát benne, gyomor gyúladást
és halált is okozhat.

4.) A' JUHBÖGÖLY (*Oestrus ovis, die
Schaafbremse, vagy der Stirngrübler*) leg-
inkább a' juhnak, de gyakrann a' ketskének,
őznek, és szarvasnak orrába is bébúván,
oda tojik: a' nyúvei ezen állatok' homlo-
ka üregibe felmászván, görbe hegyes hor-
gai-

gaikat ennek bőribe aggatják, és az ott lévő nyúlós taknyos nedvességekkel élnek; melly miatt azok elbódulván, szédelegnek, keringenek, fába falba verik fejeket, és meg is döglenek.

294. §.

Bár melly megvettetett, és az embereknek sok tekintetekben terhekre lévő állatotska is a' LÉGY, (*Musca, die Fliege*) még is a' Természet' szépségeire figyelmezőnek sok gyönyörködtető és tsudálkozással tellyes elmélkedésekre szolgáltathat alkalmatofságot. Tsak a' szeme; melly nyóltz ezernél több hat szegeletű, középen felemelkedett, apró fényes tükrötskékből áll, megfoghatatlan szépségű remek alkotmány. Mesterséges alkotású szívótsóvinek a' közepin hajlás vagyon, és hasadt lévén az eleje, annak ajakaival a' testet, mellyből szívni akar, megtsípi, megfzorítja, 's ennél fogva a' nedvességeket felfelé nyomja. Ha izúkort, vagy más kemény eleséget talál, elébb nyúlós nedvességet bortsát a' szívótsóvinn által reá, és azzal felolvasztván, úgy eszi meg. A' szívótsóve felett lerte forma apró szőrös tapogató szarvai vagynak, mellyek, mint szinte szőrös lábai is, kefe gyanánt szolgálnak egyéb részeinek, nevezetesen szemeinek tisztogatására és törölgetésire. Hét nyóltz hajlásokból álló lábainak hegyeinn éles körmei, és a' talpai alatt taplós ragadó párnátskák vagynak. Tavaszfízal szokott párosodni, és őlzíg az idő' mivóltáhozképest négy öt ízben tojván, olly' szaporasággal tenyészik, hogy egy párnak az ivadékja egy

nyáronn által két millióra terjedhet. Olyan helyre igyekezik tojni, hol kikelő fejer kukatzai, mellyek igen nagy ehetők, és a hernyóknál is szaporábban nőnek, bőv eleséget találjanak; ezek hatod hieted nap múlva valamelly zugba, vagy porhanyó földbe rejteztvén, megmerevednek, és pergamen módra megkeményedett bőrök két három nap alatt megbarnúl. Tizennegyed nap múlva elváltoztván, mikor újjá születések' ideje közelget, említett kemény borítékjokat tesznek egynehányszori felfúvása által megrepeztvén, kibúvnak belőle. Gyönyörködtető mulatság az újszülött legyet és annak tökéletességre menetelit szemlélni: ki verekedvén szoros rejtekiből, egygy ideig csak megáll, mintha a' rajta történt nagy változáson maga is álmétkodna; apró szárnyaival még nem repülhet, és öszvenyomódott 's elfásult tagjaival nem mozoghat, mind addig feszíti emelgeti tehát szárnyait, és az oldalán lévő lyukakon mind addig szedi magába a' levegőt, míg ez által teste néki telik, tagjai kinyúlnak, szárnyai kiterjednek, és azoknak aranyos, kékes, zöld, vagy veres réz-színnel tsillámló fénye, mint a' szivárványban lévő színek, az ember szeme láttára megjövén, két-három óra alatt tökéletes formáját és nagyságát eléri. Száz-harmintz rendbelinél több nemei közül nálunk leg-esmeretesebbek a' *döglégý*, a' *dongó*, -- *házi*, -- *eblégý*, a' *muslitza*, az *esblégý*, és a' *rothadásbeli légý*. Egyedül a' befedezés és a' tisztaság foganatos eszköz a' légýnek béköpése ellen, mellyre még az egészséges gyermekek körül is annyival nagyobb szükség vigyázni, mivel

na-

nagyokon megtörtént példák is vagynak; hogy az orrokból kinyúló tisztátalanságot, mellyet a' légy béköpött, felszíván, annak ott kikölt pondrói a' homlok tsontjainak üregibe, sőt az agyvelőjökbe is felmentek, és éktelen fő fájdalmakat, örülést, sőt halált is okoztak.

295. §.

A' barmoknak kiszívott vérivel él a' PÖTSIK, (*Tabanus, die Viehbreme*) mellyet, mivel mindennek vaktába neki megyen, és formájára nézve valami nagy légyhez hasonlít, *vaklégynek* is szoktak nevezni; széles otromba feje; nagy zöld szemei, fellyúl barna, alól sárgás teste, és fejjel vagy feketeivel pettegetett eres szárnya vagyon; szívótsővinek üregiben három ferte forma hegyes szúró szála van, mellyel a' lovaknak, és szarvas marháknak vastag bőrit általlyukasztván, magát azoknak vérivel igen kevés idő alatt teli szívja; sőt néha olly' nagy sebet ejt vele, hogy a' vér még eltávozása után is jó darab ideig szívároog belőle. Tizenkilentz nemei nagyságokra és színekre nézve különböznek egymástól. Rétes helyeken a' földbe szokott tojni, hol kikölt fél hüvelyknyi hosszúságú pondrói a' fűveknek gyökereivel élnek, míg nem bábházaikba rejtve, a' több legyek módjára elváltoznak.

296. §.

Mint vérszopó és igen alkalmatlan állat, eléggé esmeretes előttünk a' SZÜNYOG is; (*Culex, die Mücke*) ennek hatvannál

több nemei között vagynak olly' nagyok is, mellyeknek teste egy, lába pedig három hüvelyknyi hosszúságú: ellenbenn igen aprók és rövid lábúak is találtatnak. A' KÖZÖNSEGES SZUNYOG, mellyet zsbongó hangjáért DALLOS SZUNYOGNAK is neveznek, (*Culex pipiens, die Singmücke*) vizenyős tájékokon leg-örömöstebb lakik, két nagy retzés szemei vagynak, két szőrös bajulz szálai között nyúlik ki apró tollatskákkal héjazott szívótsóve, mellynek gombos végien lévő nyílásából, mikor tsipni akar, szaru keménységű serte forma szűrő szálak nyúlnak ki, ezekkel sebet ejtvén az állaton, úgy szívja fel középen lévő tsóvivel annak vérit; tapogató szarvai bokréta formák; a' szárnyain nagyító üveggel igen ékes apró tollatskákat lehet szemlélni; domború mellye, rúd forma hátúlja, és ennek mindenik oldalann egy sor igen hosszú vékony szálakból álló szőri vagyon. Nappal töbnyire árnyékonn a levelek alatt tartózkodik, letétben pedig repdesvén, unalmas és kedvetlen hangját szárnyainak tartózkodó rúdjaihoz való verése által hallatja. Melly éktelen szaporasággal tenyészik, meg lehet abból ítélni, hogy egy nőstény három negyedfél százat tojik egyszerre, még pedig egy nyáron által nem tsak egy ízben, melly így izokott véghez menni: a' levegőben seregestől megpárosodván, mindeink valami állóvíz felett lévő levélre, fűszálra, vagy ágra száll, és hátulját a' víz felibe tartván, keresztbe veti két hátulsó lábait, és azoknak tsóvak forma közit az orvosságos üveghez hasonló nyakas tojasotskáival megtöltvén, ezeket bizonyos nyúlós nedvességgel öszveragasztja és a' víznek

nek ereszti. Ezekből harmad nap múlva kibúvó pondróinak kettős fogójú fejek és két farkok vagyon, mellyek közül egygyikkel lélekzetet vesznek, a' másikkal evezvén, a' vízben nagy sebességgel fel 's alá járnak, és fogdossák az élelmekre való apró férgetskéket. Tized nap alatt egynehányszor megvetkezvén, utóljára igen tetfzetesen elváltoznak, többé nem esznek, míg nem heted nyóltzad napra a' fejek' bőri megrepedvén, bábházokból tökéletes szúnyog formában jönnek elő. Igen ártalmas nemei is vagynak a' szúnyognak; minéműek a' melegebb tartományokban és a' tengerekenn az úgy nevezett *mosquitek*, Lappóniában és Sibériában a' *fekete szúnyogok*, mellyektől különben nem menekedhetnek meg a' lakosok, ha tsak ábrázatjokat és kezeket valami kövérséggel be nem kenik; a' Bánátban az úgy nevezett GALAMBOSI LEGYEK; továbbá az úgy nevezett MASZÓ SZÚNYOGOK, (*Culex reptans*, *der Kriecher*) mellyek esztendőben kétszer számlálhatatlan sokasággal előjövén, a' barmok' testibe minden nyílásokon ellene állhatatlanul bemásznak, és azokat kevés idő múlva megölik; az emberek sem menttek tőlök, sem úton, sem hajlékaikban, hanemha magokat kedvetlen és majd megfojtó füsttel veszik körül. Bizonyos tájékokon szinte kiállhatatlanok vólnának, hanemha fok madarak és egyéb állatok, mellyeknek eledelül szolgálnak, esztendőnkent nagyobb részeket elpusztítanak. A' közönséges szúnyognak elűzésire leg-hathatósabb az örvénygyökér' füsti, ha ez nints, jó a' dohány vagy kender füst is. A' számos szúnyog tsípéseket követő fájdalmas viszketet-

get leghamarébb megszünteti a' szenvedő
résznek faolajjal való békenése.

VII. R E N D.

SZARYNATLANOK. (*APTERA. UNGE- FLÜGELTE INSECTEN.*)

297. §.

Az ide tartozó bogarak nagyságokra, for-
májokra, lakóhelyekre élelmekre, lábaik és
szemeik számára nézve igen különbözök; né-
mellyek tojnak, némellyek elevent fíjadzának,
és az egy bolhán kívül nem változnak el,
hanem csak megvetkeznek egynehány ízben.

298. §.

A' TETÜNEK (*pediculus, die Laus*)
hat lába, két szeme, árforma hüvelyes szí-
vótsőve, két szőrös tapogató szarva, és
lapos széles hátuljának mind a' két olda-
lán egynehány lélekző lyuka vagyon. Élő
állatok testin tanyáz, és azoknak nedvessé-
geivel él, halálok után pedig azonnal oda
hagyja, vagy velek egygyütt megdöglik;
és a' mi különös, majd minden állat ne-
minek tulajdon, és némellyiknek egynél
többféle tetve vagyon; úgyhogy nem csak
a' meleg vérű állatok, hanem a' halak, és
még bogarak is, p. o. a' méhek szenved-
nek tőle. Az embernek három rendbeliek
szoktak terhíre lenni: egygyik a' haj-
beli tetű, melly az ember testinek és ha-
jának iznihez képest szőkébb, vagy bar-
nább, a' Szeretsenek' fejeken nevezetesen
fe-

fekete szokott lenni; másik a' *ruha tetű*, melly amannál nagyobb és fejeőbb, és az öltözetek' rántzai 's varrásai közül tsak olyankor megyen a' testre, mikor megéheznek; harmadik a' *lapos tetű*, mellynek széles kerék teste, tserepes és rántzos barna pejj bőri, szőrös hátúlja, és négy hátúlsó lábainn a' rákéhoz hasonló ollós körme vagon, mellynél fogva, minekutánna a' bőr alá béásta magát, olly erősen megragaszkodik, hogy alig lehet valami hegyes szerszámmal is kiasni. Ez sem a' haja közé, sem a' ruhájába nem megy az embernek, hanem a' testnek szőrös részeibe, még tsak a' szemöldököt és szempillákat sem vévén ki, szokta magát megfészkelni. A' tetű közönségesen serkét tojik, és hogy az le ne gördüljön, bizonyos nyúlós nedvességgel ragasztja meg; ebbenn azonnal lehet szemlélni nagyító üvegen által a' mozgó apró tetveket, mellyek hatod heted napra tökéletesen megnóvén, a' serkének hajlós fedelit felfeszítik, és belőle kibúván, magok keresik élelmeket, egynehányszor megvetkeznek, és három hét múlva szaporodni kezdenek. Leg-nagyobb, sőt tsak nem egyedül való orvolság a' tetvek ellen a' külső és belső tisztaság: ellenben ha tisztátalan, annyival inkább az elfajúltság és feslett élet által megvesztegetett vérű embereknek testibe vehetik magokat, töméntelen szaporasággal tenyészvén, még belső részeikben is úgy elhatalmaznak, hogy azok miattok élő dögökké lévén; a' testekenn imitt amott fakadni szokott undok fekélyekből a' férgek ugyan ömlenek, és végre orrokat, szemeket, 's fülöket is eltöltvén, és sem tiszto-

gatáson, sem keneten, sem a' leg-hathatósabb belső orvosló szerekenn többé semmit nem adván, a' Héródeséhez, Sylláéhoz, és második Filep Spanyol Királyéhoz hasonló rettenetes halált okoznak. A' hajközt elzaporodott tetvek elűzésire leg-hathatósabb külső eszköz a' petrezselyem mag, vagy a' sabadilla; a' lapos tetű ellen a' dohány olaj, vagy a' kénesős kenet.

299. §.

Nem annyira útálatos, de tsakugyan elég alkalmatlan vendég, kivált az alszónyi nem és a' gyermekek körül a' BOLHA, (*pulex irritans, der Floh*) mellynek két ajakatskán végeződő serteforma hüvelyes ízvótsóve, két nagy fekete szeme, két tapogató szarva, kétfelől belapúlt magos hátúljá, tövises és szőrös háta, és hat lába vagyon, ezek közül a' két hátúlsó hosszabb és erősebb lévén a' többinél, annak segítségével kétszáz annyira el tud ugrani, mint a' mennyi a' teste hosszúsága. Külömbenn is melly erős legyen, megtetszik abból, hogy nyóltzvan annyi terhet el bír, mint a' mennyit maga nyom. Az egész föld színén lakik, kivévén az igen hideg tartományokat, és emberek, madarak, ebek, metskák, nyúlak, rókák, mokusok, sül, disznók, sértések és még némelly állatok körül tartózkodik. Tisztátalan, nedves, szemetes helyekre húzzat harmintzat tojik; szennyes fejr testű, sárga fejű, apró ponydrótskájji, mint a' sajt férgek úgy ugrálnak, és holmi tisztátalan nedveségekkel élnek; tizenegyed nap múlva tojás formából.

boltozatot készítvén magoknak, abba rejteznek, és tíz nap alatt elváltozván tökéletes bolha formában jönnek elő. Elélnek öt hat esztendeig. Közép Amérikában nagyon a' bolhának az idevalónál egy kisebb, de sokkal ártalmasabb neme, az úgynevezett BUVÓBOLHA, (*pulex penetrans*, der Sandfloh) melly leg-inkább a' porban lakik, ennek nőstényje, ha hozzá férhet, az ember lábújjainak körmei alá tojik, hol kikelő pöndrói kiállhatatlan viszketéget, éles fájdalmat, gyúladást, hideg fenét és halált is okozhatnak, a' honnan ott nem bátoroságos bőr strimpflik nélkül hálni. A' közönséges bolhának elidegenítésére, legjobb az ágyba szalma helyett molhot tenni, és a' pallót üröm-lével gyakorta megloztolni.

300. §.

Leg-apróbb minden bogarak között az ATKA, vagy KOLLANTS, (*acarus*, die Milbe) mellynek serteforma tapogató szárva, egyenes merő szívótsóvé, oldalvást fekvő két ízeme, két falámja, és nyóltz lába nagyon; harminztöt nemei közül némellyik, nevezetesen a' sajtbahn és a' liszt között lakó, olly' parányi, hogy pufzta szemmel csak egy fővény ízemnyinek látzik; élete módjára nézve sokban hasonlít a' tetűhöz, a' mennyiben nem csak növényeken, tisztátalan fa edények nyílásaiban és hasadékban, hanem négy lábú állatok; madarak; és bogarak' testeken is lakik, és magát azoknak bőre alá erősen béálsa: sőt bizonyos környülállások között maga az em-

ember sem ment tőle, kivált a' ki a' tisztaságnak nem barátja; nevezetesen a' rüheseknek alkalmatlan vizketegit hogy ezek okozzák, azért hihető, mivel azon vékony vizes nedvesség között; melly azoknak fukadékaiban vagon, ilyenek minden kétségen kívül találtnak. Némelly mezei pókokon kívül az atkáknak egy kitsiny, verhenyes és üveg módra általlátzó testű neme szokta a' mezőkönn azon pókháló forma szövevényt fenni, mellyet a' Magyarok ökörnyálnak neveznek.

301. §.

A' PÓKNAK (*arana*, *die Spinne*) negyvännél számosabb nemei közül ezek leg-nevezetesebbek:

1.) KERESZTES-PÓK (*arana diadema*, *die Kreuzspinne*) a' hátán lévő keresztforma fóltról vette nevezetit, kereken kötött hálójának a' közepin szokott lakni. Egy *Quatremere d' Isjonval* nevű tudós ennek és a' házi-póknak bizonyos mozdulásaira nagy figyelmetességgel vigyáztván, azokat az idő közelgető változásainak leg-bizonyosabb és tsalhatatlan jeleinek tartja. Hogy iskatulába zárva egynehány elztendő múlva kővé változna, a' nem igaz, megfizikkad ugyan és megkeményedik: de a' melly követskéket ennek képibe mutogatnak, azok kővé vált férgek, az úgy nevezett tengeri tsillagok.

2.) A' HAZI PÓKNAK (*arana domestica*, *die Fensterspinne*) nyóltz szőrös lába, és azokhoz hasonló, de rövidebb két karja,

ja, kétfogója és nyóltz szemé vagyon; a' fején lévő két fogójinak felső része vastagabb, és három pár által ellenbe lévő fogakkal rakott, a' vékonyabb külső fele, mint a' zsebbeli kés vasa, mikor szükség nintsen reá, ezek közé behajólva áll: de mihelyt a' pók prédát lát, azonnal kiterjeszti, és vele megkapván, közé szorítja, megsérti és megöli; azután tsöves fogójinak hegyes végeit belépszúrván, a' nedvességeit kiszívja. A' póknak puha kerek hátúlján öt hat bibirtsók látzanak, mellyek közül mindeniken nagyító üveggel valami ezerig való lyukakat szemlélhetni, ezekből szivárog azon gyantás matéria, mellyből a' pókháló készül, és annak egyzála öt hat ezer ilyen vékony szálatskákból vagyon öszveledorva. Öregségire elapadván ezen gyantás matériának forrása, kéntelen vagy más póknak elhagyott izövevényit felkeresni, vagy a' nála gyengébbet tulajdonából kihajtván, azt a' maga számára erőszakkal elfoglalni. Noha a' pók annyira gyanús, félelmes, gyűlölséges és társaságot kerülő állat, hogy még a' hím és nőstény sem fér meg egymással a' párosodásnak kevés szempillantásain kivül; 's még akkor is a' hímnek, ha életinek örül, nagy sebességgel kell a' nőstényt odahagyni: még is az emberi okosság ezt is meg tudta szelídíteni, és vagynak példák reá, hogy némelly foglyok időtöltésből annyira kezekhez szoktatták, hogy az adott jelre azonnal hozzájok ment, és kezekből az eladelt minden tartózkodás nélkül elvette; de azért meg nem szünt még is más emberektől szintugy, mint az előtt idegenkedni. Minthogy apró férgetskékkel él, lok virá-

gokat és gyümölcsöket megment a' kertekben ezeknek fogyasztása által. Elztendőként egynehány ízben megvetkezik, egynehány százat tojik, és élél három négy elztendeig. Tavaszszal kikelvén fijai, szövevényes fészkekben egynehány napokig együtt maradnak, azután örökre széllyelölzölván, mindenik külön-külön maga lát élélminek keresésihez. Frantzia országban igen munkás próbát tévén a' pókhálóval, megfonták, és a' selyemhez hasonló, de annál még sokkal könnyebb strimpfeket és kesztyüket szöttek belőle. Mind a' mellett is, hogy az embereknek nagyobb része a' pókot tsak megfogni is undorodik, találtatnak némellyek, a' kik azt igen jó ízüenn és minden ártalom nélkül megeszik.

3.) A' ZSATSKÓS PÓK (*aranea saccata, die Sackspinne*) földszínt töltsér forma fészkekben lakik, és a' nöstényje hálóból készült zsatskótskában hordozza a' hátulján a' maga tojasait; ha tsendesesen veszik el tőle, holzszú zsinegetskét botsát utánna, és annál fogva ismét magához vonja; ha pedig erőszakkal és egészen elválasztják, félelmes volta mellett is néki bátorodik, utánna megyen és vizszavizsi. Fijait még kikelésék utänn is egy darabig magával hordozza.

4.) A' KOLIBRIÖLÖ, - vagy MADARASZ-PÓK (*aranea auicularia, die Buschspinne*) napnyúgoti Indiában lakik, van olyan nagy, mint egy kis gyermeknek az öklü, hálója olly' erős, hogy abbann az apró madarak, nevezetesenn a' kolibrik megakad-

akadnak, melyet ez észre vévén, reájok rohan, megöli, és nedvességeiket kiszívja; külömbenn is felkeresvén félszkeiket, a' kolibri fiakat megöldösi, vagy ha tojásokra akad, azokat is kiszívja.

5.) Az ARASZÓS PÓK (*aranea spithamea die Faustspinne*) Jáva szigetiben föld alatt való lyukakban lakik, leg-nagyobb minden esmeretes pókok között, és nevezetűt onnan vette, hogy kiterjesztett lábainak egygyik vége az által ellenbe lévőnek végéhez egy bakaráfznyi távolságra esik.

6.) Régi mesék által híressé lett a' TÁRENTULA, (*aranea tarantula, die Tarantel*) arról, hogy annak tsípése bizonyos örülést és Vida tántzát, (a' betegnek akarata nélkül való ugrásokat, forgást és keringéseket, *choream sancti Viti, Weitstanz*) szokott volna okozni, mellynek a' muzsikánál nem volna egyéb orvossága: de értelmes Orvosok és Természetvizsgálók vólta képen végire járván, úgy találták, hogy azoknak nagyobb része csak holmi tsalárd pénzkeresőknek költeménye és azoktól megtanított 's velek egygyet értő ravaszoknak tettetése vólt. Ennyi bizonyos, hogy annak tsípése, kivált aratás tájbann, a' mezei munkásoknak terhekre vagyon, és főképen a' melegebb tartományokban heves nyár idején, mint egyéb sérelmek is, sokkal ártalmasabb és vezedelmesebb. Nagyobb valamivel a' tárentula az idevaló keresztes póknál, Olasz országban terem, földalatt való lyukakban lakik, hamu színű és sárgás szürke vagy verhenyes

teste, fekete tsikos hasa, és vastag lába
vagyon.

302. §.

Mind formájára, mind életinek módjá-
ra nézve sokban hasonlít a' rákhoz a' SKOR-
PIO, (*Scorpio, der Scorpion*) mellynek nyóltz
lába, két rák ollója, két ólló forma falám-
ja, a' mellyin két oldalról három-három,
és közepén két izeme, a' dereka és há-
tulja között alól két fűsű forma kinövé-
se, ízekre osztott hosszú farka és annak
végin tsóves görbe fulánkja vagyon; melly-
nek két nyilásaiból az állatokonn ejtett seb-
be bizonyos mérges nedvességet szokott erefz-
teni. Meleg tartományokban nedves helye-
ken lakik, legyekkel, pókokkal és más bo-
garakkal 's férgekkel él; oldalvást szokott
mászni, héjját esztendőnként lehányja, ele-
veneket fjadzik, és a' fijait egy ideig hátán
hordozza, ne hogy a' hímje megöldöfse és
megegye; színe, mint szinte nagysága is,
nemihez és idejihez képest különböző, van-
nak barnás verhenyesek, rozsdá színűek,
sárgák, feketék is; az Olasz országi kevés-
sel nagyobb egy hüvelyknyinél a' farkán ki-
vül; de Afrikában Asiában és Amériká-
ban találtnak hét nyóltz hüvelyknyi hosz-
szaságúak is. Az Európai Skorpio' tsípése
ritkán veszedelmes; leg-jobb és leg-közeleb-
bi elzköz ellene, ha magát megkapván, a'
tsípett részenn azonnal szellyelnyomják és el-
dörzsölik, ha pedig már elébb állott, hafz-
nos ugyan azon részt skorpió olajjal be-
kenni.

303. §.

A' RAKNAK (*Cancer, der Krebs*) rendszerint nyóltz lába, két ollós karja, két mozgatható és kinyúló szárónn álló szeme, két szaru nemű állkaptzája, hat szálás falámja, hármás bőrös ajaka, négy tapogató szarva, egész testit béborító kemény héjja, és ízekre osztott hosszú vagy rövid, héjjas vagy meztelen farka vagyon; a' mellye belől bojtos, mintha szőrös vólna; a' földnek majd minden részeiben lakik, Sibérián kívül; a' vízben leg-jobban szeret lenni, noha kimegyen a' szárazra is; növényekkel, gyümölcsökkel, bogarakkal, férgekkel, békákkal, halakkal, és mindenféle döggel él. Száz nyóltzvannál több nemei között formájokra, tekintetekre, és kivált nagyságokra nézve nagy külömbség vagyon, némelleyek p. o. nem nagyobbak egy borsó szemnél: némelleyek ellenbenn egy 's másfél rőfnyi hosszúságra is megnőnek, és tíz tizenkét fontot nyomnak. Leg-nevezetesebbek ezek:

1.) Az ERDEI RAK (*cancer ruricola, die Landkrabbe*) Amérikanak érdeiben gyümölcsökkel és más növényekkel él, mellyek között minthogy mérges plánták is találtnak, nem is lehet a' ráknak ezen nemit egész bátorsággal megenni. Párosodásának ideje közelgetvén, a' tartós esők megindulásával elztendónként seregestől tarkodik a' tenger partok felé, és olly' egyenesen veszi útját, hogy kézzebb kerítéseket, házakat, templomokat, hegyeket és kősziklákat, életinek veszedelmivel is megmászni, mintsem tsak kitsiny kerülést is

tegyen; ha valamelyiknek ilyenkor lába vagy más tagja törik, azt a' többi azonnal széllýelzaggatván, felelzi; leg-inkább éjtszaka, és nappal csak esőbenn útax, nagy darab földeket elborit, és mentiben való zúgása meszfzire elhallik. A' tenger partra érvén, annak vizivel megmosogatja magát, azután tserék között a' föld alatt való lyukakba rejtezik. A' nőstény lejár tojni a' tengerbe, melly tozásait a' fővényre kivervén, minekutánna fíjai a' nap melegítől kikelnek, sok ezereként felmásznak a' kősziklákra, onnan a' tserék közé tévén, az alatt míg az annyoknak a' levetett helyibe új héjjok nevededik és lassanként megerősödik, melly mintegy hat hét alatt meggyen véghez, magok is felnevelkednek, és azoknak elébbeni lakóhelyekre velek egygyütt seregestől vízszatérnek.

2.) Az INTŐ RAK (*cancer vocans, die Sandkrabbe; vagy der Winker*) az Amerikai szigetek körül lakik, és nevit arról vette, hogy az egygyik ollójával, melly egész testnél nagyobb, néha egygyet kanyarít a' feje felett, mintha valakinek inteni akarna: pedig ha közelit valaki hozzá, azonnal elálsa magát a' fővénybe, vagy ha szaladásra kél a' dolog, ezt a' nagy ollóját a' hátára veti, hogy a' futásközben akadályára ne legyen.

3.) A' ZSATSKÓFORMA RAK, (*cancer pagurus, der Taschenkrebs*) két ökölnyi nagyságú, rövid farkát széles rövid teste alá tsapván, hasonlít a' zsatskóhoz; mind folyóvizekben, mind a' tengerben tartózkodik,

dik, kimegyen a' bokros helyekre is, bogarakkal, férgekkel, gyümölcsökkel és fűvekkel él. Olly' nagy ereje van az ollójának, hogy azzal a' halász újját, ha magára nem vigyáz, tsak könnyű szerrel egyszerre eltettenti. A' húsa igen jó ízű, kivált Októberben.

4.) A' TOLVAJ RAK (*cancer latro, der Beutelkrebs*) leg-inkább Indiában talál-
tatik, nappal lyukakbann és barlangokban
hever, hanem éjtzaka felmászván a' kó-
kusdiófára, a' diókat letsipkedi és lehánya,
azután leszállván, erős ollójjal felnyitogatja és kielzi, noha olly' kemény a' héjjok, hogy az ember még kövel is alig tudja feltörni. A' farka alatt egy zsatskóban bizonyos kenőtsforma rák vaj vagyon, mellyet némelleyek különös kedveségű nyálánságnak tartanak.

5.) A' REMETE RAK (*cancer Bernhardus der Einsiedler*) az Indiai földközi és más Európai tengerekben lakik; hogy mezítelen farkát a' sérelemtől megmenthesse, üres tsigahéjjba rejtven, azt valamint a' tsiga, a' hátán hordozza, és úgy belé fézkel magát, hogy kézsőbb széllyel szakadni, mintsem kijöjjon belöle, hanemha eleven szenet tesznek reá; akkor osztán önként odahagyja. Ha egyből kinő, mást keres, a' mellyben jobban megférjen, és néha meg is verekedik felette egymással. Midön valami ártalomtól fél, egészen bevonja magát, és tsak a' nagyobb ollóját hagyja ki a' nyílásánál, hogy azzal magát óltalmazza. Az a' neme, a' mellynek bal-
T 3 fe-

felől való ollója nagyobb, a' hajdan hor-
dóban lakott Bóltsról Diogenesnek, az,
a' mellynek a' jobbfelől való nagyobb, egy
régí híres remetéről Bernárdrnak neveztetett.

6.) Nálunk leg-esmeretesebb és reánk
nézve leg-nevezetesebb a' FOLYÓVÍZ I
RAK, (*cancer astacus, der Fluszkrebs*) melly
ugyan nem tsak folyó, hanem állóvizek-
benn is lakik, éjtszakánként, és ha éghá-
borút érez, nappal is kimááz a' szárazra;
nagyehető, kivált a' rothadásnak vált dö-
göt igen szereti; feketés zöld színe a' fő-
vésközben rendszerint veresre változik, de
van olyan neme is, melly fekete színét a'
fővés után is megtartja. Tojásait a' farka
végivel és oldalvást kinyúló szálaival annak
alája nyomogatván, bizonyos nyálkás ned-
velséggel megragasztja, és mind addig ma-
gával hordozza, míg egy hangya nagyságú
fijai kikelvén magok belé kapaszkodnak, s
tizenegyed tizenötöd napra erőre kapván,
önként elválnak. Harmadik esztendő korá-
ban kezd szaporodni, és elél húsz eszten-
deig. Esztendőnként különös nagy változá-
son mennek által a' hímek Májusbann és
Júniusbann, a' nőstények pedig őszfel.
Egynehány nappal előtte elvelzvéen egézfenn
az éhek, jóformán megtsaponnak, nyug-
hatatlanok, majd hanyat, majd hasra fe-
kűznek, nagy kedveilenséggel hányják ve-
tik magokat. Végre megtágulván és vala-
mennyire meglágyulván kemény héjjok, tes-
teknek gyakori felfúvása és őszvevonása
által elfzaggatják azon hártýákat, mellyek-
nél fogva ez az oldalokhoz vólt ragadva,
ledörgölik azt magokról, és lábaikat s ol-
ló-

lóiakat azoknak régi borítékjából, mint valami keztyűből és lábbeliből, kevés órák alatt kivonván, olly' épségben hagyják oda egész pántzéljokat, hogy az akkor is egész ragnak látszik. Ekkor igen gyenge és puha a bőrök, míg nem két három nap alatt az elébbeni héjjok módjára megkeményedik; magok igen elvagnak alélva, annyival inkább, hogy egygy úttal még nagyobb és fontosabb változás megyen véghez belsőrészeikbenn is, Ugyan is a' fejekben lévő gyomrok és beleik körül új belek és új gyomor támadván, ez az elvált régi gyomrot és beleket, a' gyomor mellett lenni szokott meszes követskéekkel egygyütt, (mellyeket a' köznép hibásan rákizemeknek hív) leg-elébb is megemészti, és hihetőképenn ezen követskékből formálja a' testnek külső héjját, mellynek megkeményedéséig megyen véghez azon elztendőbeli növések. Hogy egyes tagjaiknak, p. o. tapogató szarvoknak, ollójoknak, vagy láboknak vesztit a' Természet egyébkor is helyre pótolja, tudva lévő dolog. A' rákkövetskék ez előtt nagy szokásban lévén a' patikákban, felette sok rákokat elvesztegettek értek; nevezetesen Lengyel országban, Litvániában, és az Orosz birodalomban nagy rakásokat halmozván egymásra, úgy hagyták a' levegőnn öszverothadni, míg nem követskéiket kifzedhették; vagy kádakban öszve meg öszvetörvén, vizet töltöttek reájok, melly a' rákokat felvette, a' követskék pedig a' keverés közben leszállottak a' kádak fenekire. Es hogy ez nem valami tsekélységből álló dolog vólt, megtetszik abból, hogy a' többek között egy Lengyel Nemes

tsak egyfzerre hatvan mázsára való rákkövetskéket adott el Dántzigban. Már ma más hiszemben vagynak az Orvosok ezeknek hajdan képzelt nagy erejiről.

304. §.

A' SZAZLABUNAK (*oniscus*, *der Kellerwurm*) több nemei között legnevezetesebb a' PINTZEBOGAR, (*oniscus asellus*, *der Kellersel*) mellynek tojás forma, lapos, karikás, ónszínű, vagy feketés szürke teste, rövid farka, tizenégy lába vagyon; nedves setét zugokban, pintzékben és virágos tserepek alatt lakik, nehéz szaga vagyon, a' világosságot kerüli, rothadni kezdő növényekkel él, az édes és gyenge gyümölcsöt különösen kedvelli; tojásait a' hasa alatt egy zatskóban kólti ki, a' honnan némelleyek úgy vélekednek felőle, hogy eleveneket fíjadzik. A' fiai míg tökéletes nagyságokat elérnek, egynehányszor megvetkeznek. A' patikában bizonyos sőt készítenek belőle, mellynek, mint a' kifatsart levinek is, vizelletet hajtó ereje vagyon.

VII. SZAKASZ.

A' FÉRGEKRŐL. (*DE VERMIBUS. VON DEN WÜRMEIN*)

305. §.

Olly' kevés tisztá és világosan megemertető jelei vagynak a' férgeknek, hogy azokat tsak így lehetne rövid summába fog.

foglalni: férgek mind azok a' fejevérű állatok, mellyek nem bogarak. Ezeknek megszámlálhatatlan sokaságát hat rendekre lehet felosztani, mellyeknek megesmertető jelei testeknek formájától, és (a' mellyeknek borítékjuk vagyon) héjjoknak minéműségítől vagynak véve.

I. R E N D.

BÉLFÉRGEK. (*INTESTINA*.
EINGEWEIDE WÜRMER.)

306. §.

Az ide tartozó férgeknek hoszszú ke-
rek vagy lapos testek hasonlít az élőállatok beleihez, a' honnan vették neveket is. Kiálló tagjaik nem lévén, tsak testeknek kiterjesztése és ölzvevonása által mozognak; szívószájok olly' kitsíny, hogy azt puztafzemmél tsak alig lehet felvenni; hímekből és nőstényekből állanak; részszerint az állatok testiben, részszerint azon kívül laknak.

307. §.

A' Persiai tengeröböl körül, napkeleti és napnyugoti Indiábann, és Gvinéában motsáros allóvizekben találtatik a' MEDINAI FONALFÉREG, (*vena medinensis*, *dracunculus Persarum*, vagy *Gordius medinensis*, *der Nervenwurm*) haloványfzine, négy öt rőfnyi hoszszasága és a' hárfahúrjához hasonló vastagsága vagyon. Béveszi magát, kivált a' mezítlábjáró embereknek.

bőrök alá is, és főképen a' könyöksont's a' térdkalátsa körül mérges, veres, hideg daganatot okoz; magát nem lehet elébb észre venni, hanem már mikor kibúvni akarván, a' bőrt általlyukasztja. A' lyukonn elébb vékony sárvíz szokott kiszivárogni, azután két hajszálforma vékony szarvatskái után a' lapos feje búvik elő; ennel fogva, ha fogóval módosan megtsípi, lassanként a' testit is kilehet vonni, melly hogy el ne szakadjon, és benn maradtott része, vagy annak vágással való kivétele, gyúladást és hidegfenét ne okozzon, így szoktak vele bánni: vékony veszfzőtskére tekervén, napjában kétszer háromszor gyengén megvonják, míg harmincz negyven nap alatt egészen kivehetik. Rendszerint egy: de néha négy öt is találtaik egygy emberben.

308. §.

Az ember' belső részeiben lakó férgek között leg-közönségesebb az ORSOFÉREG, (*ascaris*, *der Spulwurm*) mellynek egygyik neve a' VÉGBÉL KUKATZ; (*ascaris vermicularis*, *der Mastwurm*, vagy *der Madenwurm*) ez, mint a' neve is mutatja, a' végbelekben tartózkodik, és, kivált a' gyermekeknek, mind ott helyben, mind az orrokban, kedvetlen vízketeget és más alkalmatlanságokat szerez. Formájára és nagyságára nézve hasonló a' sajtféreghez, a' tompább véginélfogva ragaszkodik a' belekhez, és eleveneket sijdzik. Másik neve a' BÉLGELESZTA, (*ascaris lumbricoides*, *der Spulwurm*, vagy *Herzwurm*) majd minden emberben.

emberben találhatik, és keveses nintsen is az egészségnek nagy ártalmára: de néha a' belek egész mentiben mondhatatlan sokaságra szaporodik és külömbnélkülömbféle terhes nyavalyákat okoz; sokban hasonlít a' földi gelesztához, de azénál világosabb színe, vékonyabb karikái, és csak nem portzogós keménységű teste vagon. Nevezetes külömbség ez is, hogy a' bélgelesztának három szegeletű szája és három ajakatskája vagon. Egy hímnek vagon száz nősténje is, mellyek közül mindenik egynehány ezerig valót tojik, mellyek érésre jutván, a' bõrit megrepefztik, és egyszerre szoktak kiömleni. Az olaj, a' foghagyma, a' tztiver, vagy mint néhol nevezik, a' tztifermag gyenge alóltisztítókkal egygyütt, leghathatósabb eszközök az e' féle gelesztáknak ki-hajtására.

309. §.

A' FÖLDI GELESZTÁNAK tizenöt ne-
mei közül kettõ a' földbenn, a' többi mo-
tsáros állóvizekben lakik; színe és testi-
nek mivólta idejihez, élelmihez és lakóhe-
lyihez képest különböz; a' KÖZÖNSÉGES
FÖLDI GELESZTA (*lumbricus terrester*,
der gemeine Regenwurm) mivel a' nedves,
séget szereti, nappal és szárazságban mé-
lyenn elrejtetik a' föld alá, hanem meleg
esõ után és éjtszaka feljön a' földszínire.
Rendszerint ganéjos kövér földel él: de a'
veteményekben is sok kárt teszen, egész
fijatal plántákat és virágokat levonván a'
föld alá, meg szokott emészteni. Olly nagy
újuló erővel bír, hogyha csak egy hufzonha-
tod

tod részit elvágják is, idővel egész geleszta leszen belőle. Az apró marha (baromfi) igen szereti: a' halászok pedig tsalogató eledelül aggatják horgaikra.

310. §.

A' MÉTELYNEK több nemei közül nálunk leg-esmeretesebb a' JUHMÉTELY, (*fasciola hepatica, die Egelschnecke*) melly a' Juhoknak májában és epés tsatornájában találtatik, mind formájára, mind nyagyságára nézve hasonlít a' dinnye maghoz, barnás színű testit mind hoszszaságra, mind szélességre, mind vastagságra ki tudja terjeszteni, és öszve tudja vonni; eredete bizonytalan, némelleyek azzal tartják, hogy a' motsárokban lakik, és a' juhok a' legelés leg-inkább pedig az ivás közben nyelik el; mások úgy vélekednek, hogy benne terem: annyi bizonyos, hogy azok a' nedves legelón leg-könnyebben megmétélyesednek, és ha a' betegség elején száraz legelőre hajtának, leg-hamarébb meggyógyúlnak; ha pedig ott megmaradnak máj dagadást és vízibetegséget kapván, eldöglenek. Az égett borba beadott tört mustármagot hasznos orvososságnak mondják a' métely ellen.

311. §.

A' GALLANFÉREG, vagy GALANDFÉREG, vagy LAPOSGELESZTA (*tænia, der Bandwurm*) testinek lántszemmódra egymásból folyó lapos ízektől álló formájáról vette nevezetit: ezen ízek közül mindenben külön-külön módos formájú tojás fé-

félzek, és a' tojásnak lerakására szolgáló nyílás vagyon, melly lyukakról egyfzersmind azt is tartják, hogy eleséget azokon Izív magába. *Fegyveres lapos gelesztának* azt nevezik, mellynek a' fejin görbe kam-pója (gamója, vagy horga) vagyon, melly-nél fogva magát a' belekben megakasztja. A' keskenyebb LAPOSGELESZTANAK (*tænia solium, der Langgliedrige Bandwurm*) ízei hasonlítanak a' lopótök magvához, fél hüvelynyi hosszúságúak, és a' fejitől távo-labb esők néha magokbann is elválván, el-mennek és még a' testen kívül is egygy ideig mozognak; a' szélesebbnek (*tænia vul-garis, der kurzgliedrige Bandwurm*) rövi-debb, de sokkal ízeleesebb ízei vagynak. Melly igen megnóhet a' laposgeleszta, meg-lehet abból ítélni, hogy egy Berlini neveze-tes Orvos három esztendő elfolyása alatt, külömbkülömbféle időkben közel ezer rőf-nyire valót hajtott ki egy leányból; és mint-hogy mind addig megújra nő, míg a' fejit is el nem hajtják, ezt pedig mivel a' hor-gánál fogva erősen megakasztja magát a' belekbe, nem kis mesterség kivenni: szük-ség, hogy a' ki magábann illyent tapasztal, okos és tanúlt emberre bízza magát, ki a' hatalmas eszközökkel vígyázó bátorsággal tudjon banni.

312. §.

Fejire és testinek elejire nézve hasonlít a' laposgelesztához a' HÓLYAGOSFEREG, (*hydatis, der Blasenbandwurm*) hanem a' hátúlja tojás forma külömböző nagyságú hó-lyagotskán végeződik; külömbkülömbféle
alla-

állatoknak belsőrészeiben lakik, és némelyiknek borítékja vagyon; némelyiknek nintsen, 's ennél fogva különböző nevezeteket visel. A' *borítékos hólyagosféreg* fél-egy-'s két hüvelyknyi hosszúságú, a' fején négy szívó bimbótskája és harminthzhat horgotskákból álló kettős koszorúja vagyon; a' hátulján lévő hólyágja vizes vékony nedvességgel van teli, testinek külső borítékja üres; megnő nem tsak egygy ökölnyire, hanem egy kis gyermek fejihez hasonló nagyságra is; kövér sertésekben, örűkben, nyúlakban, sőt némelly erős izmos emberek testinek húsos részeiben is találhatik. Sokkal kisebb ennél a' *boriték nélkül való hólyagosféreg*, és leg-inkább a' juhok fejében százanként találhatik; ha fellyül a' kaponya alatt vagyon, kerengést okoz: ha pedig alól valamelyik oldalról van, mindig arra az oldalra való ugrálást; 's mivel rajta segíteni nem lehet, leg jobb az ilyen juhot haladék nélkül tsak levágni.

313. §.

A' NADALYNAK, mellynek néhol PIÓTZA a' neve; (*hirudo, der Blutigel*) hosszúsúkás és igen kiterjeszhető nyálkás puha teste, két ajaka között három szegéletű szája, abban három éles foga, hátrább nyelv helyett egy szabadon mozgó szívó bimbótskája, e' megett hosszúsúkás torka, és ezen túl nagy hosszú és szinte a' farkáig leérő, 's ottan húzonnegy tekergős tsatornákon végződő gyomra vagyon. Minthogy az élő állatok vérit igen ízereti, azoknak testibe ragaszkodván, és a' bőrt éles fogaival három-

römszorosan megsértvén, a' vért olly' mo-
 hon szívja, hogy addig meg nem szűnik, míg
 teli nem ifszja magát; sőt ha a' farkát el-
 vágják, 's ott a' vér egyfelől kitakarodik,
 meg nem szűnik mind addig szívni, vala-
 miképen csak tessék az embernek. Ellenben ha fél-
 be akarja az ember vele hagyatni, nem jó
 erőszakkal levenni a' megsértett helyről,
 mivel a' foga ott maradván, nagy vérfo-
 lyást, vagy fájdalmas gyuladást okozhat:
 hanem csak sóval kell a' száját körül hinteni
 vagy pálinkába mártott ruhával megöröl-
 getni, és azonnal leválik, 's oda hagyja.
 Minthogy pedig tizenhárom nemei közül né-
 mellyiknek a' harapása mérges gyuladást és
 nagy fájdalmat okoz: az ember véreinek szí-
 vására azt szokták választani, mellynek fe-
 ketés barna háta széleinü oldalvást sárga
 rovátkok, és hálóvány színü hasán sárgás
 foltok látszanak; a' honnan ennek úgyan-
 tsak ORVOSI NADÁLY (*hirudo medicinalis*;
der Medicinische Blutigel) a' neve. Hiteles
 tapasztalások szerint tojás által szaporodik;
 tilzta vízben leg-örömelebb lakik, és egy-
 lizer jól lakván, igen soká meg nem éhezik.

II. R E N D.

LAGY FÉRGEK. (*MOLLUSCA. NACKTE*
WÜRMER, MIT ÄUSZERN
GLIEDMASSEN.)

314. §.

Az ide tartozó férgeknek nyálkásabb
 testek, és tetzetesebben kiálló külső tagaik
 vagynak, mint az elébbenieknek; a' héjjas
 és

és tekenős tsigákhoz nagyon hasonlítanak, sokak közülök a' tengerben laknak, és éjjel tsillámlanak.

315. §.

A' HAZATLAN TSIGANAK (*Limax*, *die Wegschnecke*) hofzfűkás teste, a' hátán darabos, húsos és fejjel márványozott fekete borítékja, homályosabb színű lapos hafa, a' szája felett négy tapogató szarva, két ajakán belől öt veres foga, gyomra, tekerősen nyúló bele; és jobb oldalán az emésztetnek kitakarodására szolgáló nyílása nagyon; a' két nagyobb szarvának végén fekete pont látszik, mellyet némellyek izeminek tartanak, de hogy azzal látna, bizonytalan. A' fejében bizonyos keménység taláztatik, mellyet tsigakőnek hívnak, és a' rák követskéhez néminémüképpen hasonlít. Setét nedves helyekenn, erdőkben, tserékben, kertekben, és pintzékben lakik; füvel, zöldséggel és a' fának gyenge jövéseivel él; apró fehér tojásai egy bors izemnyi nagyságúak, és minthogy felettébb szaporodik, néha a' gabonában igen sok kárt teszen; lyukatsos bőriből mind úntalan nyálkás nedveség szivárog, melly mászó és különbenn igen lafsú járásának nem kis könnyebbítésire nagyon. Nem tsak a' farka, hanem a' feje is, ha elvágják, egy darab idő múlva újra ki szokott nőni. Ha sóval, vagy tzúkkal behintik, töméntelen nyálkáságot adván ki magából, mintha egészen azzá olvadna, nem sokára megdöglik. Noha különbenn nagy ehető, még is el tud koplalni éltendeig is. Mind az emberek, mind sok egyéb állatok meg-

megeszik a' húsát: a' főtt leve pedig száraz betegségben lévőknek használatos.

316. §.

A' VIRÁG FÉREGNEK (*Actinia*, *die Meerneffel*, vagy *Seeanemone*) másfél hüvelyknyi hoszfzaságú, fellyül keskenyebb alól szélésebb kerek teste vagyon; tsendes mozgással mehet ugyan egy helyről másra, de leg-inkább kövekhez, tsigákhoz és egyéb e' félekhez olly erősen ragaszkodva találta-tik, hogy kézsőbb széllyelszakadni, mintsem azokat elbotsálsa; és nevit is onnan vette, mivel azokon, mint valamely virág úgy áll, mellynek formájához hasonlít is. Felső részinek közepin vagyon egy kerek nyílás, mellyet hűz tapogató szálak vesznek körül, ezen veszi be eledelit, melly apró tsigák-ból, halakból, rákokból és más tengeri férgekből áll; ezenn adja ki a' megemészített eledel' salakját, sőt még apró elevene fíjait is. Egész testit egygy erős kiterjeszhető és öszvevonható bőr veszi körül. Tsudálatos állandóságú életerővel bír: elkoplal eszteni-deig is, a' vízbe belé fagy, és még is megél; levegőég nélkül, sőt még a' forró sós vízben is él, de az édes vízbenn azonnal megdöglik. Elvágott tapogató szálai és testinek egyéb darabjai helyett nem tsak újak nőnek: hanem azok is külön-külön egész virág férgekké nevelkednek.

317. §.

A' kinyitott zsatskóhoz hasonló teste vagyon a' TENTAS FÉREGNEK, (*Sapia*, *der U*
Tin-

Tintenwurm, vagy *der Blackfisch*) a' mennyiben a' mellyit valamely bőrös boríték veszi körül; halakkal, rákokkal és egyéb tengeri bogarakkal 's férgekkel él; rend szerint két lábnyi hosszúságú, de egy bizonyos neme a' tenger' mélységein lévő kősziklák' üregeiben úgy megnő, hogy a' tsónakot is felfordítja, és az embert, ha megkaphatja, levizti magával a' tenger' fenekire. Testinek felső végén vagyon a' szája, és abbann a' papagáj orrához hasonló szaru nemű két állkaptzája, 's azok között taplós húsú nyelve; a' szája körül pedig nyóltz erős karja, mellyeknek belső részinn ezernél szaporább szemölcsök találtnak; mellyeknél fogva úgy hozzá tud valamihez ragaszkodni, hogy később széllyelfszakadni, mintsem azt elbótsássa. Ezeknél még hosszabb két tapogató szárai vagynak, mellyeknek vége hasonlóképen szemölcsökkel vagyon rakva: ezek alatt két felől a' fejinn nagy fekete szemei vagynak. A' hátán az ember keze fejihez hasonló lapos fejer tsontból álló héjja, és a' mellyin valamely tegez forma, barnás, szaru nemű tsőve vagyon, mellyenn a' testiben lévő tisztátalanságot, és, mikor a' szükség kívánja, bizonyos fekete nedvességet szokott kibótsátani. Ez a' hasábnann egy különös hólyagban terem, és ezen féregnek óltalmára ízolgál, a' mennyiben mikor valami ellensége elől elakarja magát rejteni, azt széllyelfetskendvén, a' tengert vele maga körül meghomályosítja; feketébb ez még a' tentánál is, és mind tentát, mind pedig jóféle khinai tust szoktak belőle készíteni. Leg-könnyebb módja a' tentás féreg megfogásának ez, ha a' tengerbe tü-

köré

kört botsátanak alá: mert ebbe úgy belé kapafzkodik, hogy annál fogva a' vízből könnyű szerral kivonhatják. A' húsát, noha az igen nehéz emésztetű, némellyek meg ízokták enni.

318. §.

Lapos, kerek, síma és kotsonya lágy-ságú teste vagyon a' MEDUSANAK, (*Medusa, die Qualle*) mellyet némellyek *tengeri tsalánnak* is neveznek, azért, mivel ha valaki mezítelen kézzel hozzá ér, a' tsalán tsípéshez hasonló vízketeget okoz; az északi és napkeleti tengerben lakik, testinek üreges alsó részin vagyon a' ízája, és körülötte ízamos tapogató ízálai; seregestől úszkál együtt a' tengeren, tud mászni is, és puha testinek külömbkülömbféle formát és állást adni. Nagysága külömböző, van egy tallérnél fokkal kisebb, de van akármi tálnál nagyobb is; fetétben világít, és midőn a' vízből kivesszik, ha tsak spiritusba nem vetik, vagy tűznél meg nem szárastják, hamarjába széllyelolvad. Tizenkét nemei között a' VITORLAS MEDUZA (*Medusa vellella, die Segelqualle*) arról nevezetes, hogy ég színű testinek felső részinn azzal egyenlő nagyságú felzes hárttyája vagyon.

III. R E N D.

KEMÉNY HÉJÚAK. (*TESTACEA. DIE CONCHYLIEA.*)

319. §.

Ezen férgeknek, mellyek közbeszédben tsigáknak neveztetnek, és testeknek belső alkotmányára nézve az elébbeniekhez hasonlitanak, külömbkülömbféle formájú és alkotású külső tserepes héjjok vagyon, melly portzogós és szaru nemű keménységen kezdődvén, lassanként meszes földel megtelik, megkeményedik, és szebbnél szebb színeket, portzellán módra tündöklő mázat és ékeformát veszen magára.

320. §.

A' FÜRÓTSIGA (*Pholas, die Bohrmuschel*) onnan vette nevit, mivel partba, fába, kőbe, még a' leg-keményebb márványt is ki nem vévén, beléfúrja magát, és ott, a' hol alkalmas lakó helyet talál, megtelepedvén, elszaporodik. Hogy ezt még igen kistsíny korában tselekeszi, megtetszik abból, hogy nagy kemény kősziklák' közepiben egygy újni nagyságúakat, sok százig valót találtak; holott a' kövekenn nem volt nagyobb nyílás, hanem csak mint a' melyenn egy gombos tó' feje befért volna. Ugy tartják, és alkalmasint hihető is, hogy valamelly pátzoló erős nedvességgel bír, melly a' követ mind előtte, mikor befelé megyen, mind körülötte midőn megtelepedvén, üregit nagyobbítja, felelzi és megemész.

emészti. A' nedvessége letétben világít, úgy hogy ha valaki nyersen eszi, úgy látszik, mintha tüzet enne.

321. §.

A' TEKENŐS TSIGÁNAK tizenhétnél több nemei között leg-esmeretesebbek és a' megjegyzésre leg-méltóbbak ezek:

1.) A' FESTÖK' TSÍGAJA, (*Mya pictorum, die Fluszmuschel, vagy Mahlermuschel*) melly fővenyes fenekű folyó és álló vizekben terem, tojás forma hofzfűkás tekenője kívül zöldes, belől gyöngyház nemű, és különbkülömbféle szép színekkel tsillámlik; az egygyik tekenője szélín találató két kiálló partotskáji között eső gödörbe az általellenben lévőnek széliről kiálló dombotska épen bele illik,

2.) Sokban hasonlít ehez a' GYÖNGY-TERMŐ TEKENŐS TSIGA, (*Mya margaritifera, die Perlenmuschel*) hanem a' tekenője igen vastag és nehéz; Norvégiában; Svéciában, Lapponiában, Livóniában, Angliában, Lengyel és Cseh országokban, Svédiában és Német országnak különbkülömbféle tájékain, fővenyes vagy agyagos fenekű tiszta hideg folyóvízekbenn és patakokban, leg-inkább a' mint azok a' hegyekről lefelé tsergedeznek, völgyes helyeken lakik, négy öt hüvelyknyi hofzfűzaságú; tekenőjinek mind a' két szélín nyílása vagyon, középen behajlott külső széle barnás vagy feketés, durva héjjal fedett, és egygyiknek a' farkánál kiálló dombos foga a' másíknak ugyan ott

lévő üregibe szolgál. Maga a' tsigna középenn egygy erős innál fogva vagyon mindenik tekenőjéhez ragadva, mellynek erejével azokat öfzvevonván, magát erősen bészárhatja. Ez előtt a' benne termő gyöngyről azt tartoták, hogy az bizonyos nyavalyától úgy származik, mint mikor az emberbenn és a' négy lábú állatokban kő terem; de sokkal hihetőbb az újabb Természettvizsgálók vélekedése, hogy az állat, midőn valami féreg tekenőjit általlyukasztja, ezt magának óltalmúl készíti. Az északi vizekben termők között is taláztatnak olly' szépek, mellyek mind nagyságokra, mind szép gömbölyű formájokra, mind ezüst módra tündöklő ékes színekre, mind nehézségekre nézve a' napkeleti gyöngyöknél semmivel sem alább valók; Norvégiában nevezetesenn a' gyöngyhalászat' jussa, mint az országtól ajándékozott jövedelem, a' Királynét illeti.

322. §.

Negyven nemeit számlálnak a' VÉNUS-TSIGANAK, mellyeknek három szegeletű, vagy szív forma, vagy tojás kereksgű formájok, egymásra fekvő ajakok, és három fogú zárjok vagyon; nevezetes ezek között

1.) A' DIÓNE VÉNUS-TSIGA, (*Venus Dione, die ächte Venusmuschel*) mellynek szív forma borítékját egymástól egyenlő távolságra pergamen forma leveles övek veszik körül, és ezek közül minden második vagy harmadik hátúlról fellyebb-fellyebb emelkedvén, elől a' szélin tövisen végeződik, és minél épebbek, szebbek és hofszab-

szababb ezek a' tövisek, a' tsiga annál nagyobbra betsültetik.

2.) A' KERESKEDŐ VÉNUSTSIGANAK (*Venus mercenaria, die Geldmuschel*) szív forma héjján keresztsbe menő lapos síma tsíkjai, rovátkos széle, tojás forma alfele, belől viola színe, és igen vastag erős héjja vagyon, mellyet az Írókézek, és Északi Amérikában lakó más vad nemzetek kiközförülvén, belőle emlékeztető finórokat, és más ékességeket készítenek, pénz gyanánt is szoktak vele élni. Magát a' benne lakó állatot hofzszas gyaloglás közben a' szájokba vévén, mind éhségről, mind szomjúságról szopogatják és ráogatják.

323. §.

Minden esmeretes férgek között legnagyobb az ORIASTSIGA, (*chama gigas, die Riesenmuschel*) mellynek erős vastag héjja öt hat mázsát, a' húsa hufzonöt harmintz fontot nyom. Az egygyik tekenője sarkán lévő nagy erős fogak a' másíknak ugyan azon tájon lévő gödreibe járnak, és ezeknél fogva olly nagy szorító erővel bír, hogy akármelley erős vitorla kötelet ketté vág, ha a' tekenőji nyílása közé akad. A' húsát megeszik a' napkeleti India szigeteibenn és a' Verestenger partjain lakók, a' héjját pedig mosótekenőnek fordítják.

324. §.

Nagy kereskedést üznek az AUSTRI-
GAVAL, vagy ENNI VALÓ TSIGAVAL,
U 4 (os.

(*ostrea edulis*, die gemeine Auster) mellynek szürkés színű tserepes kerek héjjainak egygyike bóltozatos, a' másika lapos szokott lenni; az ember keze fejihez hasonló nagyságú: de sokkal nagyobbak és egynehány fontot nyomók is találtnak; leginkább az északi, napnyugoti, és földközi tengerek partjain, az úgy nevezett auftrigás zátonyokon sok millióként egygyüve ragadva találtnak, felettéb szapora, és a' föld minémúségihez képest, a' mellyen terem, külömbkülömbféle ízű lévén, hegyi, -fövényes, -semjenes, és agyagos tsigának neveztetik. Tapadós héjjánál fogva mindenhez, a' mihez ér, hozzá ragad, és a' hová egyszer vetődik, egész életibenn ott marad. Ennél egyéb mozdulását nem igen lehet észrevenni, hogy ottan-ottan a' héjját egy hüvelyknyire felnyítja, hogy friss levegőt és vizet vehessen magához. A' vele kereskedők külömbkülömbféle rendelésekhez tartják magokat; hogy nem tsak el ne fogyasztsák, hanem még szaporítsák, négy elztendősnél fíjatalabbakat (mellyet a' héjja rétegeiről meg lehet esmerni) nem szabad szedni, az apróbbakat vagy vízfzahányják, vagy hajókra rakván, alkalmas tenyésző helyekre hordják, és ott elvetik; a' szaporodása idején pedig Májustól fogva Augustusig tellyességgel nem szabad fogni. Az Anglia és Frantzia ország körül termőket legjobbaknak tartják.

325. §.

A' GYÖNGYTERMŐ KERELTSIGÁNAK (*mytilus margaritifera*, die Perlenmuttermuschel) lapos kerek, vastag, tserepes
héj-

héjja, és annak szélin fogas kinővések vannak, a' két Indiai tengerekben terem, és mind szép gyöngyházára, mind a' benne találtató drága gyöngyökre nézve nagy betségben vagyon. A' halászása így megyen véghez: már egynehány napokkal előtte különös diétát tartván, és testeket olajjal szorgalmasan kenegetvén a' bűvárok, a' rendelt helyen levetkeznek, fülöket olajba mártott pamuttal, orrokat valami hasított szaruval bedugják, a' szájok elibe valamelly taplós növevényt kötnek, melly hamarjába által nem ázik: akkor osztán kosárban, vagy az úgy nevezett bűvár harang alatt, kötelekenn a' tenger' fenekire nem kevés veszedelemmel sorba lebotsáttatván a' hirtelenséggel felszaggatott tsigákat zsákokra hányják; mikor kezd fogyni a' lélekzetek, vagy valamelly ragadozó halnak közelítésit sejtik, a' hajóban lévő társaiknak a' kötéllel, melly szüntelen kezekben vagyon, jelt adnak, és azonnal felvonattatván, a' zsákból kifzedett tsigákat a' fővénybe eltemetik, és addig ki sem szedik míg azok el nem rothadván belőlök a' gyöngyöket kivenem vehetik. A' leg-nagyobb gyöngyök egy galamb sőt jértze tojásnyira is megnőnek, csak hogy az ilyen nagyok között igen ritkán taláztatik, a' melly egészen tiszta és hibá nélkül való szép formájú volna.

326. §.

Egygy a' leg-ritkábbak közül az EVEZŐ GALYATSIGA (*argonauta argo*, *der Papiernautilus*, vagy *das Schiffsbboot*) mellynek hajó forma gyönyörű feje és a' papiroshoz hasonló vékony könnyű héjja vagyon; maga a' tsiga

nagyon hasonlít a' tentás féreghez, nagy feje, általlátzó két nagy szeme, fekete orra, izmos testin nyóltz hegyes és vékony hárttyával egygyesített lába vagyon; és a' mi leg-különösebb, sohol sintsen a' héjjához ragadva, a' honnan a' ragadozó halak és madarak gyakran kivonják belőle. Igen módosan tud a' tenger színénn úszkálni; kiterjeszti t. i. két lábával a' fellyebb említett vékonyhárttyát, mint valamelly vitorlát, a' többivel pedig evez és kormányoz. Mihelyt szélvést érez, vagy utánna való ólálkodást sejdít, azonnal megmerítvén tsigáját, alá száll a' tenger fenekire: a' honnan, noha nem tsak az Indiai és földközi, - hanem egyéb tengerekben is lakik, még is igen nehéz reá szert tenni.

327. §.

Az ADMIRÁL KÜPTSIGA (*conus ammiralis, der Admiral*) onnan vette nevezetit, mivel, mint az Admirálnak, vagy tengeri fővezérnek a' katonák között, úgy néki is ékes vóltára nézve elsősége vagyon a' tsigák között. Külömbkülömbféle formájú pontokkal, vonásokkal és színekkel tündöklő szépségihez képest, külömbkülömbféle pompás neveket ruháztak reá; leg-szebb mindnyája között a' *hozzá foghatatlan*, (*cedo nulli*) melly noha tsak két hüvelyknyi, még is az e' féle szépségekben gyönyörködők kézfek érette kétíáz aranyat 's többet is megadni. Leg-pompásabb az emberi kezek közé jutottak közül az, melly a' Portugalliai Király ritkaságokkal rakott tárában találtatik: annak téglá színű sárgás fala ké-
kos

kes színnel tsillámlik; fellyül hét, középenn egygy, alól négy gyöngy sor látszik arany és ezüst fénnel tündöklő vonásain; ezeken kívül két pettegetett pántlikák és fejer foltok látszanak rajta. A' tsigáknak ez a' neme leg inkább a' déli tengerben terem.

328. §.

A' PORTZELLAN TSIGÁNAK (*cyprea*, *die Porcellanschnecke*) negyven négy nemei között leg-nevezetesebb a' PÉNZPORTZELLAN TSIGÁ, (*cyprea moneta*, *die Muschelmünze*) melly a' Máldivi szigetek partjainn és Otaheiti körül a' tenger fenekin fövenyes helyeken terem, hanem újság és hóldtolti után három-három nappal a' kőszirtekre szokott felmászni. Helyben *kauri* és *simbipuri* a' neve; formájára nézve hasonlít a' mellyvashoz, vagy a' tekenősbéka domború héjjához, nem nagyobb egy hüvelyknyinél, a' szája környéke prémes és rovátkos, fejeres vagy szalma színű hátán két olajszínű vonás, vagy egygy aranyszínű karika megyen keresztül, a' hasa fejer, és egész tsigája olly' szépen tündöklök, mintha lakírozva vólna. Minthogy Gvineában, Bengalában, Siámbann és Asiának más tájékain pénzgyanánt élnek vele: tehát a' lakosok az oda fellyebb említett időben begázolván a' tengerbe, szorgalmasan megszedik, és a' Hollandusoknak eladják, kik olztán hajóra rakván, nagy nyereséggel szokták ismét eladni Indiábann és Gvineában, hol noha az aranynak és ezüstnek szúki nintsen, még is a' fejedelmek és nagy Urak egész kintstarokat ezzel szokták meg-

rak-

rakni; sőt a' leg-szebbeket aranyba és ezüst-be foglaltatván olly' nagyra betsülik, mint a' drága köveket.

329. §.

A' TÖVISES TSIGÁNAK (*murex*, *die Stachelschnecke*) igen szélesen kiterjedett és fokféle nemei között említést érdemel a' BARSONYFESTŐ TSIGA, (*murex ramosus*, *die Purpurschnecke*) mellynek héjja rakva van leveles ágakkal mint régi nyílásainak tserepes párkányú maradványaival; vastag kerek héjjának felső részin hátgerintz forma ormózat megyen végig; megnő egygy ökölnyire, belől síma, portzellán forma, a' szája körül test színü; Khili tájékán leg-bővebben terem, jó ízű húsa, és a' nyá-kán lévő hólyagjában sárgás fejer nedves-ség vagyon, melly ha a' levegőnn egy da-rab ideig áll, lassanként szép és igen állan-dó veres bársony színné változik.

330. §.

A' TSIGÁBIGANAK fokféle nagysá-gú, színü, formájú, nyílású nemei között nálunk leg-esmeretesebb a' KERTI TSIGA-BIGA, (*helix pomatia*, *die Gartenschnecke*, vagy *eszbare Schnecke*) melly minthogy meg-ehető és némelleyek előtt kedves ízű eledel, fok helyeken, nevezetesen Helvétziában, arra rendelt kertekben fok ezerenként tartat-ik és hizlaltatik, 's kivált bőjt idejin na-gyon kelendő. Magának megemésztesire jó gyomor kell, hanem a' főtt leve még az el-nyengült szírazbetegségben lévőknek is hasz-ná-

nálatos. Olly' nagy újuló erővel bír, hogy elvágott egész részei kinőhetnek. Télre kelve be szokta borítékja nyílását bizonyos megkeményedett tajtékkal rekeszteni. Méltó utóljára a' kemény borítékú tsigákról közönségesen megjegyezni, hogy tsereres héj-joknak kezdetit már a' tojásból hozzák ki magokkal, melly ofztán testeknek nevedésivel egygyütt úgy terjed, hogy a' belőlök kiizzadó meszes nedvesség az elébbeninek szélire ragadván, latsanként megkeményedik, és mind addig, míg a' tsiga nő, fejér és vékony: ellenben megállapodott korára való jutása után a' széle megvastagodván, megfeketedik.

331. §.

Napkeleti és Napnyúgoti Indiában terem a' HAJOFURDANTS, (*Teredo naualis*, *der Schiffwurm*, vagy *Bohrwurm*) rend szerint egygy újnyi hozzáságú és egy toll forma vastagságú, de megnő egy lábnyira is; kemény feje, meszes kő keménységű két állkaptzája és hozszú síma héjja vagyon. Még kitsiny korában bévelzi magát a' fába, azután nevelkedvén, beljebb-beljebb megyen, és egy újnyi vastagságú üregeket tsinálván, azokat bizonyos mész nemű matériával borítja be, úgyhogy néha alig látszik egy gombos tő fejinél nagyobb lyukatska kívül a' fánn, mellyben belől sok ezer nagy hozszú férgek találatnak. A' tenger' szélin lévő városokban, töltésekben és a' hajókban mondhatatlan károkat teszen, és nem is lehet a' fát tőle különben megőrizni, hanemha vagy veres rézzel beborítják, vagy előre megperzsel-

zselvén gyantával bekenik, 's apróra tört üveggel behintik. Ezerhét száz harminzadik esztendő' táján ez a' pufztító féreg igen rá ijesztett vőlt egész Hollandiára, nevezetesen Amsterdám városára; ugyan is az Indiákról érkezett hajókon oda vitetvén, belesett az épületeket tartó tölöpökbe, és annyira kezdte azokat rongálni, hogy nemcsak milliókra terjedő károkat tett, hanem az emberi legítség többé nem is vőlt elégséges akadályoztatására: de szerentsére a' klimát nem szenvedhetvén, esztendő alatt többnyire mind elveszett, és annál fogva menekedett meg ez a' roppant város a' végső romlásától.

IV. R E N D.

PORTZOGÓS TESTŰ KEMÉNY HÉJJÚAK;
(*CRUSTACEA. KNORPELARTIGE WÜR-
MER, MITEINER HARTENCRUSTE.*)

332. §.

Az ide tartozó férgeknek portzogós; vagy szíjj nemű szívós keménységű testeket kemény héjj fedi; mellyből ismét tövissek, és azok között fok százakra terjedő mozgató tagok vagynak kinőve.

333. §.

A' TENGHERI SŰL, vagy TŰSKÉS FÉREG (*Echinus; der Seeigel*) felér nágrágra egy közép szerű almával; a' rákhéjhoz hasonló alkotmányú; de keményebb bo-

borítékja rakva vagy két ezernél szaporább, fél vagy egy hüvelyknyi hosszúságú, fehéres, vagy viola színű, egy köles szemnyi szemölcsötskén álló mozgatható tövifekkel, mellyek között valami tizennégy százig való mozgató tagok, vagy lábak általnak ki; ez utólsóbbak csak a vízben látlanak, mivel jóllehet hosszabbak a tövifeinél, még is, mihelyt a vízből kivevődik, azonnal visszavonja és elrejtí azokat. A bóltozatos héjjú tüskés férgek testlinek a közepin, belől egy tsont állas vagyon, mellyet *Aristoteles lámpásának* neveznek. A testinek alsó részin középén van a szája, mellyben öt erős hegyes fogak, körülötte pedig számos hasadt végű tsöves tapogató szálak vagynak, mellyekkel szokott holmi nedveségeket kiszívni, vagy valamihez ragaszkodni; apró tengeri rákokkal és más férgekkel él, golyóbis formán görgő mozgással úszik, és ha szélvész érez, a tenger fenekire, vagy kősziklák üregeibe rejti magát. Kotsónyas nyalkáságú húsát meg szokták enni.

334. §.

A tüskés féregéhez hasonló mozgató tagokkal bír a **TSILLAGFÉREG**, (*Asterias, der Seeſtern*) mellynek lapos és kotsonyaforma lágyágú testit bibirtsós puha bőr borítja, melly, ha megszárad, kemény és könnyen török. Tányér forma kerekességű testinek alsó részin közép tájon vagyon az öt nyílású és fogakkal rakott szája, mellyből testinek minden osztályaiba meg annyifelé szolgáló tsatornák bőlzanak izélllyel, minden tagja törzsökinek tsontos gerintze vagyon; tsak

tsak nem minden tengerekben találhatók; tsendesen kerengő mozgással úszik, mindenféle apró férgekkel él, maga pedig a' nagyobb tengeri állatoknak szolgál eledelül. Olly' nagy újuló erővel bír, hogy nem tsak más nő valamelly elszakasztott, ága helyibe, hanem ez is idővel egész tsillag féreggé nevededik. Negyvennél számosabb nemei között leg-nevezetesebb a' MEDUZA' FEJE, (*Asterias caput Medusæ, das Medusenhaupt*) ennek öt részre osztott testinek minden vége két-két ágra, mindenik ág ismét meg ismét kétfelé válván, fok ezer hajlásokkal kígyó módra egymásba tekergődzik, és annyifelé eloszol, hogy a' nagyobbaknak egész kerületiben, mellynek egygyik széle a' másiktól kilentz tíz lábnyira is elterjed, nyóltzvan két ezerig való ágvégeket is meg lehet számlálni.

V. R E N D.

KORALLOK. (*CORALLIA. DIE KORALLEN.*)

335. §.

Ezen állatoknak bizonyos kő, -szaru, -mész, -vagy spongia nemű, velek termett és mozdúlhatatlan lakó helyek vagyon; nevedednek, és nem külömben szaporodnak, mint mikor a' fa törzsök kifsebb nagyobb ágakat hajt magából.

336. §.

A' TSÖKORALL (*Tubipora, die Röhrenkoralle*) arról vette nevezetit, hogy igen szép vékony, üres, egymástól egyenlő távolságra eső tsövekből áll, mellyekben élő férgek laknak, a' külső héjjan belől minden izein még fokkal szebb fejer szaru nemű tsövek mennek végig, mellyeknek végeken tsillag forma nyílás vagyon. Ezek között legnevezetesebb az ORGONA TSÖKORALL, (*Tubipora musica, die Secorgel*) melly mind a' két Indiai és a' Veres tengerbenn a' kősziklák' kiálló ormózatjaira, vagy más korallokra ragadva találtatik; setét veres színű, igen töredékeny, és tsövei, egész testinek nagyságához képest: egy tzérna száltól fogva egy nád szálnyi vastagságúak.

337. §.

A' TSILLAGKORALLNAK (*Madrepora, die Sterncoralle*) tsillag forma nyílásai-ban sárgás színű, kotsonyás testű férgeknek laknak, mellyeknek fejek a' tsillag közepinn, és azt körülvevő nyöltz karjaik annak sугáriba széllyel olzólva vagynak. Elvégezvén tojását, kotsonyás teste megsűrűdik, és köves, vagy kláris forma keménységet kap; a' tojásokból kikelt új férgek az anyok módjára egy ideig a' tenger' vizivel élvén; tojni kezdenek, azután megkeményedvén; hasonlóképpen elvégezik életüket; így menvén tovább-tovább szaporodások, a' kórall' törzsöke mind inkább-inkább nő és vastagodik, míg nem ágakra olzol, mellyeken hasonló módon sok ízekre terjedő

X

faj-

fajzatok szokták a' régibbeket elborítani. Ha megégetik ezt a' korallt, az égő zsír büdös szagához hasonló kedvetlen illatot szokott elterjeszteni.

338. §.

A' PONTOSKORALL, (*Millepora, die Punktcoralle*) mint a' neve is mutatja, teli van pontokkal, mintha tövel vólna megszurkálva: de ezen pontok néha olly' aprók, hogy nagyító üveg nélkül nem is igen lehet felvenni. Külömbkülömbféle tengerekben találtatik, egy lábnyinál magalsabbra nő, és a' féreg, melly ezt alkotja és lakja, a' fok lábúk' nemihez tartozik. Ennek egy nevit NEPTÚNUS' MANTSÉTJANAK nevezik, (*Millepora cellulosa, die Spitzenkoralle, vagy Neptunus Manschette*) vékony, mint a' papiros, és úgy látszik, mintha gyönyörű retzés hártvás alkotmánya rántzokba vólna hajtogatva; 's minthogy ennél fogva igen töredékeny, nagyobbatska darabokban megkapni, ritka szerentse.

339. §.

Az ÜREGES KORALLNAK (*Cellepora, die Cellencoralle*) nem tsillag vagy tső forma üregei, hanem három vagy négy szegeletes; vagy más formájú lyukai vagynak; üregetskéinek falait vékony bőr borítja be, a' benne lakó férgetskének tizenhat karjaik vannak a' fejek körül, mellyeket minden kitsiny mozdulásra berántanak és ismét kinyújtanak. Leg-nevezetesebb ezek között a SPONGIAKÓ, (*Cellepora spongites, vagy lápis*

pis spongiae officinalis, der Schwammstein) mellynek egymásra hajlott pléhetskéji vagy egy rakáson találtnak, vagy idegen telteknek borítékúl szolgálnak. Üregetskéinek nyílásai karimás ízelűek, és szép rendben állanak.

340. §.

Leg-többre betsültetik a' maga nemiben a' TSEMETEKORALL, (*Isis nobilis, die Staudenkoralle, vagy edle Coralle*) mellynek formája hasonlít egy leveleit elhúllatott száraz fátskához, dereka rend szerint egy lábnyi hosszúságú; mellynek alsó vastagabb része kősziklához, tsigához, vagy más kemény héjju állathoz van erősen ragadva; közepén lévő kő keménységű bélit fejeres lágy héj veszi körül, mellynek tsatornáiban bizonyos tejes nedvelség találtnak; ezt ismét verhenyes bőr borítja, mellyen számtalan fok veres pontotskák látzanak, és valamint az élőfának, úgy ennek is megmaradására ez a' héj annyira szükséges, hogy e' nélkül a' bele bizonyos apró férgetskéktől megemészttvén, a' törzsöke elszárad. A' héjjan lévő nyóltz nyílású gümötskében laknak azon kis férgek, mellyek ezen korallt alkotják és nevelik; ezeknek szaporodása így megyen véghez: az ágak' hegyein a' taválzszal fokadni szokott bimbóhoz hasonló domborodás kezdi magát mutatni, melly tökéletességre jutván, virág formát mutat, és ugyan ezért némellyektől korallvirágnak is neveztetik; ez az anya törzsöktől, mint valami kotsonyás könnyű tsumótska elválk, és noha annak ágai lefelé állanak, még is nem alá, hanem felfelé men-

vén, valami kemény testhez ragaszkodik, és magával világra hozott kemény matériájának kezdetit, a' tsigák' módjára tovább-tovább terjeszvé, új törzsökké nevededik. Melly szaporán megyen ez a' tsemete korallok' tenyészése, megtetszik abból, hogy némelly elsüllyedett hajók' darabjai három fertály esztendő múlva a' tengerből felhozatván, egészen be vóltak borítva ilyenekkel. A' honnan nem példa nélkül való dolog, kivált a' Tsendes tengeren, hogy annak mélységiből egymásra tsak nem a' víz' színéig felnevedvén, a' hajóknak nem kis veszedelmire vóltak. A' veres tenger mellett lakók néhol olly' bőségibe vagynak, hogy méz-égetésre és házak' építésire is fordítják. Az Európaiak leg-inkább a' földközi tenger' partjain halászlák, és szépen kipallérozván, gyöngy forma nyakszorítókat, fülönfüggőket, gyűrűket, boglárokat és más ékességeket készítenek belőle, mellyek, kivált Japánban és Sínában, a' drága kövekkel tsak nem egyenlő betségben tartatnak. Ennek külömbkülömbféle neveit nevezik a' Magyarok *fejér*, *-fekete*, *-veres klárisoknak*. Ez előtt orvosságot is szoktak belőle a' patikákban készíteni.

341. §.

Nehéz meghatározni, hogy a' SPONGIA (*Spongia, der Saugeschwamm*) valóság-gal az állatok közé tartozik-e, vagy (a' mi szinte hihetőbb) a' növények közé? mivel az állati életnek igen-igen kevés nyoma lehet körülötte élzre venni; mellyre nézve némelly Természettvizsgálók úgy véle-

lekednek, hogy ez bizonyos férgeknek lakó helyül szolgál ugyan, de csak a' növények módjára nevedik és szaporodik: mások ellenben nem csak valami nyálkás nedveségnek és vérnek, hanem hallásnak és önként való mozgulásoknak jeleit is láttattak magoknak benne észre venni. Lyukatsos testinek formája, színe és nagysága külömbkülömbféle; azon sárgás és barnás szürke spongiákat, mellyeket hozzánk hoznak, a' földközi tengerben szedik.

342. §.

Még nagyobb kétség vagyon a' KORALLMOH felől, (*Corallina, das Corallenmoos*) mivel sem a' megégetés' alkalmatóságával égett hús vagy zsír szagot nem ad, sem az életnek semmi nyomát nem mutatja, sem nyálkáság, sem korall virág forma rajta nem terem, sem igen apró lyukaiba a' férgetskék meg nem férnének, ezekre nézve fokban hajlandók a' mohok közzé számlálni, mellyekhez nem csak szálas alkotmányú és a' meszes kőhöz hasonló keménységű testinek formájára, hanem magtermő gombjaira nézve is hasonlatos.

VI. R E N D.

ALLATPLANTÁK. (*ZOOPHYTA. THIERPFLANZEN*)

343. §.

Ezeknek is, mint az ötödik rendbelieknek, a' növényekéhez hasonló nevedé

dések és szaporodások vagyon: de kemény héjjok nintsen, és helyeket szabadon változtatják. Ezekhez tartoznak a' végetlen fokaságú, és a' puszta szem elől magát elrejtő egész új világot formáló *áزالék férgek* is, mellyek mindenféle álló vizekben, poshadt áزالékokban, savanyú nedvességekben, nevezetesen az etzetben, és az állatok' belső részeiben találató nyálkáságokban mondhatatlan fok ezereként nyúzsögnek; külömbkülömbféle módos formájúak, szabadon mozognak, és vagy a' növények módjára, vagy tojás és fíjadzás által szaporodnak. Ha a' nedvesség apadni kezd, mind oda tódúlnak, a' hol még egy tseppetske van, ha ez is kifárad, rángatódzásokba jönnek, elalélnek, és elhalnak: de ha hűz esztendő múlva járul is valami nedvesség hozzájuk, ismét azonnal felélednek.

344 §.

A' TENGHERI TOLL (*pennatula*, *die Seefeder*) onnan vette nevit, mivel, valamin a' madár tollnak, úgy ennek is szára és annak mind a' két felin zászlója vagyon; a' zászlója sarló forma szárainak meg ismét tíz tizenkét apróbb rovátkos szárai vagynak, mellyek közül mindenikben egygy egy fok lábú, vagy fok karú, 's kotsonyás testű habarnitza ül, úgyhogy egy tengeri tollbann öt-száznál több találatik. Külömbkülömbféle nemeinek színe formája és nagysága külömböző, vagynak fejérek, szürkék, verhenyők, veresek; a' legnagyobbak megnőnek másfél lábnyi hosszúságra, némelleyk annyira fénylenek a' se-

tét.

tétben, hogy ha éjjel megfogatnak, a' velek egy hálóba került halakat meg lehet esmerni a' világoknál. Szabadon mozognak; belső részeikben tsont vagyon, testeknek pedig egész külső részin valami száj forma nyílnak még tsak nyoma sinsen.

345. §.

A' HABARNITZA, melly számos lábaira vagy karjaira nézve a' régiektől POLYPUSNAK, az újabbaktól pedig nagy újuló erejire nézve HYDRANAK is nevezetik, (*Hydra, der Armpolype, vagy der Vielarm*) növények' módjára nevelkedő és szaporodó, szabadon mozgó és igen eleven érzékenységekkel bíró úszó állatotska, nagysága külömböző, kotsonyás testinek alkotmánya rend szerint olyan forma, mint valami keztyűnek elvágott újja, külömbkülömbféle formára öszvevonható és kiterjeszthető; mozgása hasonlít a' nadályéhoz, nyílás nélkül való végivel valamihez ragaszkodván, a' másikkal, mellyet több vagy kevesebb mozgatható rojtos szálak, az úgy nevezett karjai, vagy lábai szoktak körülvenni, a' hozzá közelítő férgetskét megkapván, elnyeli; egy darab idő múlva ugyan ott ismét kiveti. Elérvén tökéletes nagyságát, melly némellyeknél egy negyed rész hüvelyknyire megyen, testinek bizonyos részeinn apró gümötskék mutatják magokat, mellyekből kijövő bimboi új habarnitzákká nevedevén, az anyoktól elválnak és külön élnek. Melly megfoghatatlan újuló erő lakik ebben, megtetszik abból, hogy ezt akár széllyelvagdalják, akár, mint a' keztyűt kifordíttsák, akár

egymásonn keresztül vonván, egymásba óltsák, csak megél, és elvágott darabjaiból meg annyi egész állat nevelkedik. Nyáron a' növények' módjára szaporodik, télre kelve pedig tojni szokott.

346. §.

A' KERÉKENFORGÓ ÖRVÉNYKE,
(Vorticella rotatoria, das Räderthierchen)
 kisebb, mintsem nagyító üveg nélkül meglehetne látni; minden álló vizekben és ázalékokban találhatik, hosszúságos mezítelen testnek végén lévő feje két kerék forma részekre oszol, mellyeknek küllőji sebességű forrásokkal a' vízben egy kis örvényetskét formálnak, hogy az az élelmire szolgáló apró állatotskákat elibe tekervén, azokat annál könnyebben megkaphassa. Sebességű úszása közben testnek állását és formáját minduntalan változtatja. Szárazon sok éltendőig halva hever: de mihelyt egy tsepp víz ér hozzá, azonnal ismét feléled.

347. §.

Kígyó vagy ángolna forma hosszúságos teste, bunkós feje, hegyes farka vagyon az **EVITZKELŐNEK,** *(Vibrio anguillula, der Kleisteraal)* melly az etetben, a' könyvkötők tsiriziben és más poshadt ázalékokban sok millióként nagy sebességgel úszik, és evitzkél; tojik is, eleveneket is fíjadzik, ha egygyet felmetstzenek, száznál több fíja ömlik ki belőle egyszerre, mind külön-külön burokban, mellyből kevés idő múlva kibúván, azonnal úszik, valamint az anyja, és nevelkedik.

348. §.

A' GOLYÓBIS FÉREGNEK (*Voluox*, *das Kugelthierchen*) gömbölyű, síma, által-
látzó, külső tagok nélkül való kotsonyás
teste vagyon; nagysága külömbkülömbféle;
az Európa és Amerika között lévő tenger-
ben egy galambtojásnyi nagyságúak is talál-
tatnak; az álló vizekben termők nem igen
nagyobbak egy homok szemnél, leg-felylebb
egy kis gombostó' fejinél. Leg-nevezetesebb
ezek között a' GÖRGÖ GOLYÓBIS FÉREG,
(*Voluox globator, der Wälzer*) mellynek zöl-
des színű darabos bőri vagyon, motsáros
tayakban lakik, a' világofságot igen szereti,
és úgy görög, mint a' golyóbis, vagy mint
a' kerék a' maga tengelye körül. Harmintz-
nál több apró golyóbisotskák vagynak benne,
mellyek, midőn az annyok' bőri megreped,
a' nyíláson kigördülvén, külön-külön élnek,
és hasonlóképen szaporodnak, úgyhogy na-
gyító üvegenn által benne is azonnal meg-
lehet látni a' következő maradékot har-
mad és negyed izig.

349. §.

Méltán nevezték a' Természetvizsgálók
a' még hátra lévő megszámlálhatatlan soka-
ságú és pufzta szemmel felvehetetlen pará-
nyi teremtésekét CHAOSNAK, ZÜRZAVAR-
NAK, ugyan is, noha némelylek a' száz ezer-
szer nagyító üveg alatt sem látszanak egy por
szemnél nagyobbaknak, úgyhogy az ilyenek
egy tsepp vízben sok ezerenként tanyázhat-
nak; s ennél fogva igen-igen kitsiny vóltok-
ra nézve *mónásoknak*, eloszthatatlanoknak, és

minden rész nélkül valóknak neveztetnek, mint p. o. a' LENTSE PARÁNY: (*Monas lens, die Linsenmonade*) mindazonáltal még ezek közül is mind egygyikben feltaláltatnak, mint a' tapasztalás bizonyítja, az életre, a' táplálásra, a' mozgásra, és a' szaporodásra megkívántató minden nyílások, részek, inak és eszköök. Kitsoda határozhatja meg ezeknek formáját, nagyságát, rendit, nemit, és külömbégeit? Tompák az érzékenységek, és rövid az emberi élet, mind ezeknek megvizsgálására és kifejtegetésire!

MAGYAR MUTATÓ TABLA.

A.	Levél.	Levél.
<i>Admirálküptsiga</i>	314	<i>Atsa</i> 257
<i>Agyagos tsiga</i>	312	<i>Austriga</i> 311
<i>Ai</i>	13	<i>Azalek férgesek</i> 326
<i>Akkávidk</i>	156	B.
<i>Allat</i>	2	<i>Báb</i> 5
<i>Allatok' országa</i>	1	<i>Bába szarka</i> 103
<i>Allat plánták</i>	325	<i>Babiruszsa</i> 77
<i>Alom. Téli álmok</i>		<i>Babutka</i> 110
<i>némelly állatok-</i>		<i>Bagoly</i> 101
<i>nak</i>	4	<i>— pillék</i> 254
<i>Amérikai krokodi-</i>		<i>Bak</i> 67
<i>lus</i>	182	<i>Barázda billegető</i> 129
<i>— strutz</i>	152	<i>Barmok</i> 61
<i>Angolna</i>	206	<i>Barnabéka</i> 178
<i>Angori ketske</i>	67	<i>— bőrű ember</i> 8
<i>Angyal hal</i>	213	<i>— medve</i> 44
<i>Anta</i>	78	<i>Bársonyfestő tsiga</i> 316
<i>Anya méh</i>	265	<i>Bafiliskus</i> 180
<i>Aquaqua</i>	177	<i>Béka</i> 175
<i>Aranyos fátzán</i>	146	<i>Bélgeleszta</i> 298
<i>— ponty</i>	223	<i>Betűzóbogár</i> 230
<i>— rigó</i>	119	<i>Bial</i> 69
<i>— sas</i>	96	<i>Bibitz</i> 160
<i>Arász</i>	105	<i>Bika</i> 67
<i>Araszos pók</i>	289	<i>Billegető</i> 129
<i>Argali</i>	65	<i>Bizon</i> 69
<i>Aristóteles lám-</i>		<i>Bivaly</i> 69
<i>pása</i>	319	<i>Bogarak</i> 6
<i>Armadill</i>	15	<i>Bokrétás galamb</i> 137
<i>Aspiskigyó</i>	193	<i>— karakatna</i> 163
<i>Asványok' országa</i>	2	<i>— papagáj</i> 105
<i>Atha</i>	285	<i>— tyúk</i> 143
		<i>Bol-</i>

MAGYAR MUTATÓ TÁBLA.

	Levél.		Levél.
<i>Bolha</i>	284		
<i>Borítékos hólyagos féreg</i>	302	D.	
<i>Borítéktalan hólyagos féreg</i>	302	<i>Dalloszúnyog</i>	280
<i>Borsevő</i>	106	<i>Dámvad</i>	73
<i>Borz</i>	45	<i>Danausok</i>	252
<i>Borzastyúk</i>	143	<i>Darázs</i>	262
<i>Bögöly</i>	274	<i>Daru</i>	155
<i>Bübos rutza</i>	169	<i>Denevér</i>	16
— tyúk	143	<i>Dévér</i>	225
— tzinke	133	<i>Dióne Vénus tsiga</i>	310
<i>Buta halászmadár</i>	162	<i>Dobos galamb</i>	137
<i>Buzgó manó</i>	238	<i>Dongó</i>	278
<i>Búvár</i>	170	<i>Dög légy</i>	278
<i>Búvó bolha</i>	285	<i>Dromedár</i>	62
<i>Büdös banka</i>	110	<i>Dudu</i>	152
— féreg	243	<i>Dunna lúd</i>	168
		E.	
C.		<i>Eb.</i>	47
<i>Chaos</i>	329	— légy	278
<i>Császár madár</i>	141	<i>Egér</i>	19
<i>Csimaz</i>	243	<i>Eledelek az állatoknak</i>	2
<i>Csíz</i>	128	<i>Elefánt</i>	78
<i>Czápa hal</i>	199	<i>Elevent fiadzó nyálkás hal</i>	211
<i>Czethal</i>	86	<i>Elváltozások az állatoknak</i>	5
<i>Czetneműek</i>	85	<i>Ember</i>	7
<i>Czibethmatska</i>	34	— evő czápa	200
<i>Czigányhal</i>	224	<i>Emlős állatok</i>	5
<i>Czitzkány</i>	32	<i>Enni való tsiga</i>	311
<i>Czoboly</i>	37	<i>Erdei egér</i>	19
<i>Czompó</i>	224	— rák	291
		— sneff	159
			Er-

MAGYAR MUTATÓ TABLA.

	Levél.		Levél.
Erdei veréb	129	Félszegűszó	212
Eresztés	269	Fenyő-madár	122
Érzékenységek	3	Férgek	6
Esőlégy	278	Festék-termő bogár	246
Eszek van az ál- latoknak	3	Festők' tsigája	309
Ezüstös fátzán	146	Fetske	133
Ejjel fénylő bogár	234	Fetskendő hal	213
Evert Jakab halá	216	Fejér elefánt	81
Evet	18	— ember	7
Evező gályá tsiga	313	— hangya	273
Evitzkélő	328	— keszeg	225
		— kláris	324
		— kótság	154
		— medve	44
		— szeretsen	8
F.		Fogadott lepkék	253
Fagyöngy evő rigó	121	Fogoly	140
Fái méh	265	Folyóvízbeli teke- nős-békák	173
— tyúk	141	Folyóvízi orsóhal	199
Fakúsz	110	— rák	294
Falusi pillangók	252	— siger	215
Famászó	110	Fonók	254
Farkas	49	Földben lakó lúd	168
Farkasbék	176	Földi bolha	232
Fátzán	145	— geleszta	299
Fajdtyúk	141	— keselyű	94
Fajtyúk	141	— méh	265
bedeles szárnyúk	227	Fövényes tsiga	312
Fegyveres lapos geleszta	301	Fűrő tsiga	308
Fekete ember	8	Függő madár	133
— kláris	324	Fülbemászó	237
— medve	44	Fülemile	129
— rigó	123	Fülesbagoly	101
— sas	95	Fürésztes hal	201
— szúnyog	281	Fürj	139
Félfedelűk	228		Füs-

MAGYAR MUTATÓ TÁBLA.

	Levél.		Levél.
<i>Füsti fetske</i>	134	<i>Gyilkos</i>	102
<i>Füstös fetske</i>	134	<i>Gyökerész egér</i>	19
<i>Füz pille</i>	254	<i>Gyöngyöstyúk</i>	142
G.		<i>Gyöngytermő ke-</i>	
		<i>rek tsiga</i>	312
		<i>— tekenős tsiga</i>	309
<i>Gabona zsúsok</i>	233	<i>Gyöngytyúk</i>	142
<i>Galamb</i>	136	<i>Gyúrgyalag</i>	109
<i>Galambosilégy</i>	281	H.	
<i>Galandféreg</i>	300	<i>Habarnitza</i>	327
<i>Gallanféreg</i>	300	<i>Halak</i>	6
<i>Galótza</i>	219	<i>Halálmadár</i>	102
<i>Ganéjbogár</i>	227	<i>Halászmadár</i>	162
<i>Gatyás galamb</i>	137	<i>Halászó sas</i>	97
<i>— tyúk</i>	143	<i>Hangya</i>	269
<i>Gém</i>	154	<i>— boj</i>	270
<i>Gerlitze</i>	139	<i>— leső</i>	259
<i>Gibbon</i>	11	<i>Hangyász</i>	13
<i>Gólya</i>	157	<i>Haris</i>	161
<i>Golyóbisféreg</i>	329	<i>Harkály</i>	107
<i>Gór lábúk</i>	153	<i>— neműek</i>	107
<i>Górtyúk</i>	143	<i>Hartsa</i>	218
<i>Gödény</i>	165	<i>Hártyás szárnyúk</i>	261
<i>Görény</i>	37	<i>Hasadatlan körmük</i>	57
<i>Görgő golyóbis-</i>		<i>Hattyú</i>	166
<i>féreg</i>	329	<i>Házatlan tsiga</i>	304
<i>Görögök</i>	251	<i>Házi csimaz</i>	243
<i>Görtshal</i>	197	<i>— egér</i>	20
<i>Gözü</i>	32	<i>— fetske</i>	134
<i>Gözü neműek</i>	18	<i>— galamb</i>	137
<i>Grif keselyű</i>	92	<i>— kígyó</i>	193
<i>Grönlandi tzethal</i>	86	<i>— légy</i>	278
<i>Gubóbogár</i>	261	<i>— pók</i>	286
<i>Gyapjastyúk</i>	143	<i>— trütsők</i>	240
<i>Gyík</i>	179		
<i>Gyíksíron</i>	226		

MAGYAR MUTATÓ TABLA.

	Levél.		Levél.
Házityúk	143	— rák	292
Hajbéli tetű	282	Irambögöly	276
Hajlandóság az ál- latokbann a' sijaik eránt	2	— szarvas	73
Hajó furdants	317	Iszákos állat	33
Havasi ketske	67		
— pinty	125	K.	
— sármány	124	Kakatu	105
Hegyi nyúl	26	Kakerlák	8
— szarka	103	Kakukk	118
— tsiga	312	Kalanas rutza	169
Hélikoniak	251	Kalló	208
Herék	266	Kamtsatkai kara- katna	163
Hering	221	Kalanas rutza	169
Héjja	99	Kanári madár	127
Hiéna	51	Kánya	97
Hiuz	57	Kápi koronásdaru	156
Hód	28	Karakatna	162
Holló	112	Kárász	225
— neműek	112	Kardorrúhal	208
Hótyagos féreg	301	Karmazsinszint ter- mő bogár	246
Hojza	164	— színű kígyó	194
Hozzáfoghatatlan	314	Karoly	99
Hörtsök	23	Kartsú pillék	254
Huhogóbagoly	102	Kaselót	90
Húros madár	121	Kásztóreum	30
Hydra	327	Kátsa	169
		Katzagóbéka	177
I.		Kauri	315
Idomtalanok	75	Kázuár	152
Indiai holló	105	Kajmán	182
Indiai köszáli fets- ke	135	Káviár	202
Intőgyík	182	Kék gém	154
		— szarvas bogár	228
		Ke-	

MAGYAR MUTATÓ TÁBLA

	Levél.		Levél.
<i>Kemény héjjúak</i>	308	<i>Koronásgalamb</i>	138
<i>Kenderike</i>	128	<i>Kosenilly</i>	247
<i>Kerekenforgó ör- vényke</i>	328	<i>Kőfali ketske</i>	135
<i>Kerengő galamb</i>	137	<i>Könnyű orrúk</i>	104
<i>Kereskedő Vénus tsiga</i>	311	<i>Körösbogár</i>	236
<i>Kérész</i>	258	<i>Közönséges ángol- na</i>	206
<i>Keresztes pók</i>	286	<i>— bíbitz</i>	160
<i>— varasbéka</i>	177	<i>— darázs</i>	263
<i>Kermes</i>	246	<i>— fátzan</i>	145
<i>Kerti sármány</i>	124	<i>— kígyó</i>	193
<i>— tsigabiga</i>	316	<i>— majom</i>	11
<i>Kertze rutza</i>	169	<i>— nyúl</i>	25
<i>Két kezűk</i>	7	<i>— pinty</i>	125
<i>— púposhátú te- ve</i>	62	<i>— varasbéka</i>	177
<i>— szárnyúk</i>	274	<i>— varjú</i>	113
<i>Ketsege</i>	203	<i>— vízi tekenős- béka</i>	174
<i>Ketské</i>	66	<i>Közrendű pillan- gók</i>	252
<i>Kétszárnyú bogá- rak</i>	274	<i>Krokodilus</i>	180
<i>Kháméleon</i>	182	<i>Kugupuguaku</i>	216
<i>Khíznai aranyos- fátzán</i>	146	<i>Kurtakígyó</i>	194
<i>Kígyók</i>	187	<i>Kuszatyúk</i>	143
<i>Kilentzfojtó</i>	104	<i>Kutya</i>	47
<i>Klárís</i>	324	L.	
<i>Koáti</i>	13	<i>Ladka</i>	249
<i>Kokkon</i>	256	<i>Lágyférgék</i>	303
<i>Kolibri</i>	111	<i>Lakktermő bogár</i>	249
<i>— élő pók</i>	288	<i>Láma</i>	63
<i>Kollants</i>	285	<i>Lámpáshordó vil- lambogár</i>	243
<i>Korallmoh</i>	325	<i>Laposgeleszta</i>	300
<i>Korallok</i>	320	<i>— tetű</i>	283
<i>Kormorán</i>	165		<i>Lár-</i>

MAGYAR MUTATÓ TÁBLA.

	Levél.		Levél.
Lárva	5	Márna	224
Látogató hangyák	271	Mászók	171
Lazatz	218	Mászó szúnyog	281
Lajhár	13	Matska	52
Leguán	182	Majom	8
Légy	277	— bézoár	12
— fogók	131	Medínai fonálfé-	
Lemming	24	reg	297
Lengyel festék-		Medúza	307
termő bogár	248	— feje	320
Lentse-parány	330	Medve	43
Leopárd	56	Méh	265
Lepke	252	Méhek királynéja	265
Levelész	244	Mellyszárnyasok	212
Levelibéka	178	Mellyszárny nél-	
Levél-sodrók	254	kül valók	206
Libutz	160	Menyét	39
Lidértz	17	Menyhal	211
Lisztbogár	235	Mérök	254
Ló	58	Métely	300
— bogár	239	Mezei egér	20
— bögöly	276	— gyík	185
— darázs	262	— trütsök	240
— nyelv felszeg-		Mézgyűjtő méh	265
úszó	213	Mohos méh	265
Lúd	167	Mókus	18
— nemtek	162	Molyok	254
Lukrétzia	258	Mónások	329
		Mózsési tekenős-	
M.		béka	174
Madarak	6	Mosómedve	46
Madarász pók	288	Mosquit	281
Magnyító	123	Motsárbeli gyík	186
Malomkőhal	204	Muflon	65
Marhabögöly	275	Murmutir	22
		Muslitza	278
		Y	
			N.

MAGYAR MUTATÓ TÁBLA.

	Levél.		Levél.
		<i>Orka</i>	91
		<i>Orojlán</i>	54
		<i>Orsóféreg</i>	298
		— <i>hal</i>	198
		<i>Orvosi nádály</i>	303
N.		Ö.	
<i>Nádály</i>	302	<i>Ö-álló gyilkos</i>	103
<i>Nádibika</i>	155	<i>Ökör</i>	67
— <i>veréb</i>	24	— <i>béka</i>	176
<i>Nárvál</i>	85	— <i>ízem</i>	132
<i>Négykezűk</i>	8	<i>Ölyv</i>	100
<i>Nemesek</i>	251	<i>Örvesgalamb</i>	133
<i>Neptúnus mántsét-</i>		— <i>lúd</i>	168
<i>ja</i>	322	— <i>ruza</i>	169
<i>Nimfák</i>	252	<i>Özvér</i>	60
<i>Növevények orszá-</i>		<i>Öz</i>	74
<i>ga</i>	1	<i>Özvegy</i>	124
<i>Numidiai kisasz-</i>		<i>Öves állat</i>	15
<i>szony</i>	156		
<i>Nyaktekert</i>	108	P.	
<i>Nyálkás hal</i>	211	<i>Pádusi tyúk</i>	143
<i>Nyértz</i>	40	<i>Pákósz</i>	64
<i>Nyest</i>	36	<i>Palástos sirály</i>	164
<i>Nyúl</i>	25	<i>Palatzka</i>	243
<i>Nyuszt</i>	30	<i>Pálmazsúsok</i>	1232
		<i>Papagáj</i>	104
O.		— <i>karakatna</i>	163
<i>Olasztyúk</i>	143	<i>Pápakeselyű</i>	93
— <i>Vipera</i>	192	<i>Pápaszemeskígyó</i>	194
<i>Olajszínű ember</i>	8	<i>Paraditsom ma-</i>	
<i>Ollósbogár</i>	237	<i>dár</i>	117
<i>Orángután</i>	10	<i>Párdutz</i>	56
<i>Orgonatső korall</i>	321	<i>Parti fetske</i>	135
<i>Oriáskígyó</i>	190	<i>Pal</i>	
— <i>pompás bogár</i>	234		
— <i>tekenősbéka</i>	173		
— <i>tsiga</i>	311		
<i>Orignál</i>	72		

MAGYAR MUTATÓ TÁBLA.

	Levél.		Levél.
Patkány	20	Postagalamb	138
Patsirta	120	Poszáta	131
Páva	148	Poszméh	265
Pávafarkú galamb	137	Potz	20
Páva fátzán	146	Potzik	20
Pávián	11	Potzok	20
Pele	19	Potyka	223
Pellikán	165	Pozdorjány	259
Pelye	19	Pörölyhal	200
Pengvín	171	Pötsik	279
PéNZ portzellán		Publikán	104
tsiga	315	Pujka	147
Pettegetett angol.			
na	206	R.	
P-tymeg	35		
Pézsmá	75	Ragadó gálya-	
— disznó	77	gánts	212
— rutza	169	Ragadozó állatok	31
Pillangók	250	— madarak	92
Pille	253	Rák	291
Pinty	125	Rántzосkígyó	196
Pintzebogár	296	Ráró	97
Piótza	302	Raj	269
Pápa	175	Remete rák	293
Pipaszárhal	220	Reptelen	171
Pisztráng	219	Repülő hering	220
Pók	286	— sárkány	179
Pólipus	327	Rétze	169
Pompásbogár	234	Retzés szárnyúk	257
Pongó	10	Rigó	121
Pontoskorall	322	Róka	50
Ponty	223	Rothadásbeli légy	278
Poros szárnyúk	250	Rozmár	84
Portzellántsga	315	Rózsahal	216
Portzogó szárnyúk		— méh	265
halak	197	Rozsféreg	276
	Y 2		Rz.

MAGYAR MUTATÓ TÁBLA.

	Levél.		Levél.
<i>Ruhatetű</i>	283	<i>Szalonka</i>	159
<i>Rutza</i>	169	<i>Szalonna porva</i>	229
		<i>Szamár</i>	59
S.		<i>Szárazonn élő te-</i>	
		<i>kenősbékek</i>	173
<i>Salamádra</i>	186	<i>Szárazonn vízben</i>	
<i>Sármány</i>	123	<i>élők</i>	6
<i>Sas</i>	95	<i>Szárdeffa</i>	222
— <i>keselyű</i>	92	<i>Szarka</i>	116
<i>Sajgató angolna</i>	207	<i>Szárnyaseb</i>	17
<i>Selyembogár</i>	255	— <i>egér</i>	16
— <i>pille</i>	255	— <i>első lábúk</i>	16
<i>Semjénes tsiga</i>	312	— <i>hasúk</i>	217
<i>Seregély</i>	120	<i>Szártsa</i>	161
<i>Síger</i>	215	<i>Szarvas</i>	70
<i>Sikamlókígyó</i>	191	— <i>fátzán</i>	146
<i>Simbipuri</i>	315	— <i>kan</i>	77
<i>Sirály</i>	163	— <i>kígyó</i>	192
<i>Sírársó</i>	231	— <i>marha</i>	67
<i>Skárlátbogár</i>	247	— <i>orrú</i>	82
<i>Skorpio</i>	290	— <i>orrú madár</i>	106
<i>Sneff</i>	158	— <i>varasbéka</i>	177
<i>Sokféle szavú rigó</i>	122	<i>Százlábú</i>	296
<i>Sólyom</i>	98	<i>Szajkó</i>	115
<i>Sőreg</i>	203	<i>Szelíd disznó</i>	76
<i>Spongia</i>	324	— <i>hattyú</i>	166
— <i>kő</i>	322	— <i>lúd</i>	168
<i>Strutz</i>	150	— <i>rutza</i>	169
— <i>kázuár</i>	152	<i>Szélvész madár</i>	164
— <i>neműek</i>	149	<i>Szenegáli trombi-</i>	
<i>Supp</i>	46	<i>tás</i>	107
<i>Süldisznó</i>	31	<i>Szent János boga-</i>	
<i>Süllő</i>	215	<i>ra</i>	234
<i>Szakállas keselyű</i>	94	<i>Szent Péter mada-</i>	
— <i>tzinke</i>	133	<i>ra</i>	164
<i>Szalahóta</i>	116	<i>Széntzinke</i>	132
		<i>Sze-</i>	

MAGYAR MUTATÓ TÁBLA.

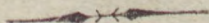
	Levél.		Levél.
<i>Szeretsen</i>	8	<i>Tengeri papagáj</i>	163
— <i>tyúk</i>	143	— <i>sül</i>	318
<i>Szetskö</i>	241	— <i>tekenősbékák</i>	173
<i>Szilványosok</i>	204	— <i>toll</i>	326
<i>Szitakötő</i>	257	— <i>tsalán</i>	307
<i>Szinárványhal</i>	214	— <i>vidra</i>	40
<i>Szöktse</i>	241	<i>Tenglitz</i>	126
<i>Szötskö</i>	241	<i>Tentás féreg</i>	305
<i>Szúnyog</i>	279	<i>Természet</i>	1
<i>Szurinámi Eneés</i>	34	<i>Természeti hajlan-</i>	
<i>Szűtsbogár</i>	229	<i>dóság</i>	4
<i>Szűtskö</i>	241	<i>Tetű</i>	282
T.		<i>Teve</i>	61
<i>Tomándua</i>	14	— <i>ketske</i>	63
<i>Topir</i>	78	— <i>párdutz</i>	69
<i>Tarándszarvas</i>	73	<i>Tigris</i>	55
<i>Tárentula</i>	239	<i>Tirannus gyilkos</i>	103
<i>Tarajos fáska</i>	241	<i>Tobzoska</i>	14
— <i>szetskö</i>	241	<i>Tok</i>	202
<i>Tátu</i>	15	<i>Tollaspillék</i>	254
<i>Tehén</i>	67	<i>Tolvaj furdants</i>	231
<i>Tekenősbéka</i>	172	— <i>rák</i>	293
— <i>tsiga</i>	309	<i>Torokszárnyasok</i>	209
<i>Tengeri borjú</i>	40	<i>Tóhal</i>	205
— <i>difznó</i>	90	<i>Tőkehal</i>	209
— <i>fetske</i>	135	<i>Töltés orrú denevér</i>	17
— <i>holló</i>	165	<i>Töredékeny kígyó</i>	196
— <i>kutya</i>	40	<i>Törpe nyúl</i>	27
— <i>lant</i>	209	— <i>túzok</i>	149
— <i>ló</i>	84	— <i>tyúk</i>	143
— <i>matska</i>	11	<i>Törökgalamb</i>	137
— <i>medve</i>	41	<i>Tövifés difznó</i>	30
— <i>nyúl</i>	26	— <i>hal</i>	205
— <i>oroszlán</i>	42	— <i>tsiga</i>	316
— <i>orsóhal</i>	198	<i>Trójaiak</i>	251
		<i>Trütsök</i>	239
	Y		Tse-
	3		

MAGYAR MUTATÓ TÁBLA.

	Levél.		Levél.
<i>Tsemetekorall</i>	323	<i>Zöld gyík</i>	185
<i>Tserebogár</i>	228	<i>Zürzavar</i>	329
<i>Tsergő kígyó</i>	189	<i>Zütskő</i>	241
— <i>rutza</i>	169	<i>Zsatskóforma rák</i>	292
<i>Tsigabiga</i>	316	<i>Zsatskós pók</i>	288
<i>Tsík</i>	217	<i>Zsibbasztó rája</i>	197
<i>Tsillagféreg</i>	319	<i>Zsizsik</i>	232
— <i>korall</i>	321	<i>Zsúzsok</i>	232
<i>Tsillagos gém</i>	155		
<i>Tsipegő rigó</i>	122	J.	
<i>Tsóka</i>	115		
<i>Tson't törő sas</i>	97	<i>Janót</i>	35
<i>Tsókorall</i>	321	<i>Jávor szarvas</i>	71
<i>Tsuka</i>	220	<i>Jégi madár</i>	108
<i>Tsúszók</i>	171	— <i>medve</i>	45
<i>Tsüllő</i>	163	<i>Jerboa</i>	27
<i>Tukán</i>	106	<i>Jókó</i>	10
<i>Túzok</i>	148	<i>Jónás hala</i>	200
<i>Tüskés féreg</i>	318	<i>Juh</i>	64
<i>Tüzes hasú varas-</i>		— <i>böggöly</i>	276
<i>béka</i>	177	— <i>métely</i>	300
<i>Tüzi pillék</i>	254	— <i>teve</i>	64
— <i>salamádra</i>	186		
<i>Tyúk neműek</i>	136	V.	
<i>Tzinege</i>	132		
<i>Tzinke</i>	132	<i>Vadász madár</i>	106
<i>Tzivakodó bíbitz</i>	160	<i>Vad bika</i>	68
		— <i>disznó</i>	76
Ü.		— <i>galamb</i>	136
<i>Üreges korall</i>	322	— <i>hattyú</i>	166
<i>Ürge</i>	23	— <i>ketske</i>	67
		— <i>lúd</i>	167
Z.		— <i>marha</i>	68
<i>Zebra</i>	60	— <i>matska</i>	54
<i>Zöldbéka</i>	178	— <i>rutza</i>	169
		<i>Vakondak</i>	32
			Vak.

MAGYAR MUTATÓ TÁBLA.

	Levél.		Levél.
<i>Vakléggy</i>	279	<i>Vértse</i>	100
<i>Valét</i>	135	<i>Vetési Varjú</i>	114
<i>Válóságos lepkek</i>	253	<i>Vidra</i>	39
<i>Vánpír</i>	17	<i>Villámbogár</i>	242
<i>Vánderu</i>	11	<i>Viola színű nőnőke</i>	235
<i>Vádorló galamb</i>	139	<i>Vipera</i>	191
— patkány	21	<i>Virágféreg</i>	305
— sáska	242	<i>Virginiai fülemile</i>	130
<i>Varasbéka</i>	176	<i>Vitorlás medúza</i>	307
<i>Városi pillangók</i>	252	<i>Viza</i>	203
<i>Varjú</i>	113	<i>Víziborjú</i>	186
<i>Végbél kukacz</i>	298	— egér	20
<i>Vénus tsiga</i>	310	— kígyó	193
<i>Veréb</i>	128	— ló	83
<i>Veréb neműek</i>	119	— salamánra	186
<i>Veres begyű</i>	131	— sneff	159
— kláris	324	— tyúk	161
— rézszínű ember	8	— Varasbéka	177

MADYAE MUTATO TABLA

1	1	1
2	2	2
3	3	3
4	4	4
5	5	5
6	6	6
7	7	7
8	8	8
9	9	9
10	10	10
11	11	11
12	12	12
13	13	13
14	14	14
15	15	15
16	16	16
17	17	17
18	18	18
19	19	19
20	20	20
21	21	21
22	22	22
23	23	23
24	24	24
25	25	25
26	26	26
27	27	27
28	28	28
29	29	29
30	30	30
31	31	31
32	32	32
33	33	33
34	34	34
35	35	35
36	36	36
37	37	37
38	38	38
39	39	39
40	40	40
41	41	41
42	42	42
43	43	43
44	44	44
45	45	45
46	46	46
47	47	47
48	48	48
49	49	49
50	50	50
51	51	51
52	52	52
53	53	53
54	54	54
55	55	55
56	56	56
57	57	57
58	58	58
59	59	59
60	60	60
61	61	61
62	62	62
63	63	63
64	64	64
65	65	65
66	66	66
67	67	67
68	68	68
69	69	69
70	70	70
71	71	71
72	72	72
73	73	73
74	74	74
75	75	75
76	76	76
77	77	77
78	78	78
79	79	79
80	80	80
81	81	81
82	82	82
83	83	83
84	84	84
85	85	85
86	86	86
87	87	87
88	88	88
89	89	89
90	90	90
91	91	91
92	92	92
93	93	93
94	94	94
95	95	95
96	96	96
97	97	97
98	98	98
99	99	99
100	100	100

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

32

33

34

35

36

37

38

39

40

41

42

43

44

45

46

47

48

49

50

51

52

53

54

55

56

57

58

59

60

61

62

63

64

65

66

67

68

69

70

71

72

73

74

75

76

77

78

79

80

81

82

83

84

85

86

87

88

89

90

91

92

93

94

95

96

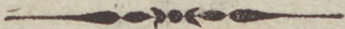
97

98

99

100

DEÁK MUTATÓ TÁBLA.

A.	Pag.		Pag.
<i>Abdominales pisces</i>	217	— <i>domestica</i>	286
<i>Acarus</i>	285	— <i>faccata</i>	288
<i>Accipitres</i>	92	— <i>spithamea</i>	289
<i>Acipenser Hungaricus</i>	203	— <i>tarantula</i>	289
— <i>huso</i>	203	<i>Ardea</i>	154
— <i>Ruthenus</i>	203	— <i>cinerea</i>	154
— <i>sturio</i>	202	— <i>garzetta</i>	154
<i>Actinia</i>	305	— <i>stellaris</i>	155
<i>Alauda</i>	120	<i>Argonauta Argo</i>	313
<i>Alcedo ispada</i>	108	<i>Ascaris</i>	298
<i>Alucitae</i>	254	— <i>lumbricoides</i>	298
<i>Amphibia</i>	6	— <i>vermicularis</i>	298
<i>Anas</i>	169	<i>Afinus</i>	59
— <i>bernicla</i>	168	<i>Aspis</i>	193
— <i>mollissima</i>	168	<i>Asterias</i>	319
<i>Anguilla</i>	206	— <i>caput Medusae</i>	320
<i>Anguis fragilis</i>	196	<i>Aues</i>	6
<i>Anser</i>	167		
<i>Anseres</i>	162	P.	
<i>Aper</i>	76	<i>Babyrussa</i>	77
<i>Aphis</i>	244	<i>Balaena mysticetus</i>	86
<i>Apis</i>	265	<i>Belluae</i>	75
— <i>mellifica</i>	265	<i>Bimanus</i>	7
<i>Apodes</i>	206	<i>Bison iubatus</i>	69
<i>Aptenodytes</i>	171	<i>Blennius</i>	211
<i>Aptera</i>	282	— <i>viuiparus</i>	211
<i>Aquila</i>	95	<i>Boa constrictor</i>	190
<i>Aranea</i>	286	<i>Bombyces</i>	254
— <i>auicularia</i>	288	<i>Bos</i>	67
— <i>diadema</i>	286	— <i>bonafus</i>	69
	Y	<i>Bradypoda</i>	12
		<i>Bradypus ignavus</i>	13
			Bran-

DEÁK MUTATÓ TÁBLA.

	Pag.		Pag.
<i>Ephemera</i>	258		
<i>Equus</i>	58	G.	
— <i>Zebra</i>	60		
<i>Exocœtus volitans</i>	220	<i>Gadus lota</i>	211
F.		— <i>morrhua</i>	209
<i>Falco buteo</i>	100	<i>Gallina</i>	143
— <i>chrysaëtos</i>	96	<i>Gallinae</i>	136
— <i>gentilis</i>	98	<i>Geometrae</i>	254
— <i>haliaëtus</i>	97	<i>Girraffa camelo-</i>	
— <i>melanaëtus</i>	95	<i>pardalis</i>	69
— <i>offisragus</i>	97	<i>Glires</i>	18
— <i>palumbarius</i>	99	<i>Glis esculentus</i>	19
— <i>tinnunculus</i>	100	<i>Gordius Medinen-</i>	
<i>Fosciola hepatica</i>	300	<i>sis</i>	297
<i>Felis catus</i>	52	<i>Grallae</i>	153
<i>Ferae</i>	31	<i>Geus</i>	155
<i>Fistularia tabacaria</i>	220	<i>Gryllotalpa</i>	239
<i>Forsicula auricularia</i>	237	<i>Gryllus</i>	239
<i>Formica</i>	269	— <i>campestris</i>	240
— <i>cephalotes</i>	271	— <i>cristatus</i>	241
<i>Tringilla</i>	125	— <i>domesticus</i>	240
— <i>caelebs</i>	125	— <i>migratorius</i>	242
— <i>canaria</i>	127	— <i>viridissimus</i>	241
— <i>cannabina</i>	128	<i>Gymnotus electricus</i>	207
— <i>carduelis</i>	126	H.	
— <i>domestica</i>	128	<i>Helix pomatia</i>	316
— <i>spinus</i>	128	<i>Hemiptera</i>	238
<i>Fulgora lateralis</i>	243	<i>Hepiali</i>	254
<i>Fulica</i>	161	<i>Hippopotamus amphibi-</i>	
— <i>atra</i>	161	<i>us</i>	83
		<i>Hircus</i>	67
		<i>Hirudo</i>	302
		— <i>medicinalis</i>	303
		<i>Hi-</i>	

DEÁK MUTATÓ TÁBLA.

	Pag,		Pag.
<i>Hirundo</i>	133	<i>Lacerta palustris</i>	186
— <i>agrestis</i>	134	— <i>salamandra</i>	186
— <i>apus</i>	135	— <i>vulgaris</i>	185
— <i>domestica</i>	134	<i>Lampyrus nocti-</i>	
— <i>esculenta</i>	135	<i>luca</i>	234
— <i>riparia</i>	135	<i>Lanius</i>	102
<i>Homo</i>	7	— <i>collurio</i>	104
<i>yaena</i>	51	— <i>excubitor</i>	103
<i>Hydatis</i>	301	— <i>tyrannus</i>	103
<i>Hyder</i>	193	<i>Lapis spongiae offi-</i>	
<i>Hydra</i>	327	<i>cinalis</i>	322
<i>Hydrochaerus Ta-</i>		<i>Lar</i>	11
<i>pir</i>	78	<i>Larus</i>	163
<i>Hystrix cristata</i>	30	<i>Lemmus</i>	24
— <i>ernaceus</i>	31	<i>Leo</i>	54
I.		<i>Leopardus</i>	56
<i>Insecta</i>	6	<i>Lepidoptera</i>	250
<i>Instinctus</i>	4	<i>Lepus</i>	25
<i>Intestina</i>	297	— <i>alpinus</i>	26
<i>Isis nobilis</i>	323	— <i>cuniculus</i>	26
<i>Jugulares</i>	209	— <i>pusillus</i>	27
<i>Jynx torquilla</i>	108	— <i>timidus</i>	25
L.		<i>Leuirostres</i>	104
<i>Labrus Julis</i>	214	<i>Libellula</i>	257
<i>Lacerta</i>	185	<i>Limax</i>	304
— <i>agilis</i>	185	<i>Locusta</i>	242
— <i>alligator</i>	182	<i>Loxia coccothrau-</i>	
— <i>basiliscus</i>	180	<i>stes</i>	123
— <i>crocodilus</i>	180	<i>Lucanus ceruus</i>	228
— <i>iguana</i>	182	<i>Lucius esox</i>	220
— <i>lacustris</i>	186	<i>Lucretia</i>	258
— <i>monitor</i>	182	<i>Lumbricus ter-</i>	
		<i>rester</i>	299
		<i>Lupus</i>	49
		<i>Luscinia</i>	129
		<i>Lutra marina</i>	40
		Lu-	

DEÁK MUTATÓ TÁBLA.

	Pag.		Pag.
<i>Lutra minor</i>	40	<i>Motacilla rubecula</i>	131
— <i>vulgaris</i>	39	<i>Mullus barbatus</i>	216
<i>Lynx</i>	57	<i>Mulus</i>	60
<i>Lytta vesicatoria</i>	236	<i>Muræna anguilla</i>	206
M.		— <i>Helena</i>	206
		<i>Murex</i>	316
<i>Madrepora</i>	321	— <i>ramosus</i>	316
<i>Mammalia</i>	5	<i>Mus</i>	19
<i>Manis</i>	14	— <i>amphibius</i>	20
<i>Mantis religiosa</i>	238	— <i>arualis</i>	20
<i>Marmota alpina</i>	22	— <i>decumanus</i>	21
<i>Medusa</i>	307	— <i>musculus</i>	20
— <i>velella</i>	307	— <i>ceconomus</i>	19
<i>Meleagris gallopauo</i>	147	— <i>rattus</i>	20
<i>Meles taxus</i>	45	— <i>sylvaticus</i>	19
<i>Mellifuga</i>	111	<i>Musca</i>	277
<i>Meloë proscara-bæus</i>	235	<i>Muscicapæ</i>	131
— <i>vesicatorius</i>	236	<i>Mustela foini</i>	36
<i>Mergus merganser</i>	170	— <i>martes</i>	36
<i>Merops apiaster.</i>	109	— <i>putorius</i>	37
<i>Merula</i>	123	— <i>zibellina</i>	37
<i>Millepora</i>	322	— <i>vulgaris</i>	39
— <i>cellulosa</i>	322	<i>Mya margaritifera</i>	309
<i>Milvus</i>	97	— <i>picorum</i>	309
<i>Mollusca</i>	303	<i>Myrmecophaga</i>	13
<i>Monas lens</i>	330	<i>Myrmeleon formi-</i>	
<i>Monedula</i>	115	— <i>carius</i>	259
<i>Montifringilla</i>	125	<i>Mytilus margari-</i>	
<i>Moschus moschiferus</i>	75	— <i>tifer</i>	312
<i>Motacilla</i>	129	N.	
— <i>curruea</i>	131	<i>Neuroptera</i>	257
		<i>Nisus</i>	99
		<i>Noctuæ</i>	254
		<i>Numida meleagris</i>	142
		O.	

DEÁK MUTATÓ TABLA

	Pag.		Pag.
O.			
<i>Oestrus</i>	274	<i>Pennatula</i>	326
— <i>bouts</i>	275	<i>Perca</i>	215
— <i>hæmorrhoidalis</i>	276	— <i>Everti</i>	216
— <i>ouis</i>	276	— <i>fluviatilis</i>	215
— <i>tarindi</i>	276	— <i>lucioperca</i>	215
<i>Oniscus</i>	296	<i>Perdix</i>	140
— <i>afellus</i>	296	<i>Phalæna</i>	253
<i>Oriolus galbula</i>	119	— <i>coffus</i>	254
<i>Oirea eulalis</i>	312	— <i>bombyx mori</i>	255
<i>Ois tarda</i>	148	<i>Petromyzon fluviatilis</i>	199
— <i>tetrax</i>	149	— <i>marinus</i>	198
<i>Ouis</i>	62	<i>Phasianus colchicus</i>	145
P.			
<i>Palambus</i>	138	<i>Phoca iubata</i>	42
<i>Papilio</i>	25	— <i>vitulina</i>	40
<i>Papio</i>	11	— <i>ursina</i>	41
<i>Paradisea</i>	117	<i>Pholas</i>	308
<i>Pardus</i>	56	<i>Phryganca</i>	259
<i>Parus</i>	132	<i>Puffinus macrocephalus</i>	90
— <i>biarmicus</i>	132	— <i>orca</i>	91
— <i>cristatus</i>	132	<i>Pica</i>	116
— <i>maior</i>	132	<i>Pici</i>	107
— <i>pendulinus</i>	133	<i>Picus</i>	107
<i>Passer</i>	128	<i>Pisces</i>	6
<i>Passeres</i>	119	<i>Pleuronectes</i>	212
<i>Pavo cristatus</i>	141	— <i>hippoglossus</i>	213
<i>Pecora</i>	61	<i>Procellaria</i>	164
<i>Pediculus</i>	282	<i>Pfittacus</i>	104
<i>Pelecanus carbo</i>	165	— <i>cr. atus</i>	105
— <i>onocrotalus</i>	165	— <i>macao</i>	105
		<i>Ptinus jur</i>	281
		<i>Pulex irritans</i>	284
		— <i>penetrans</i>	285
		<i>Pyrralides</i>	254

DEÁK MUTATÓ TÁBLA.

	Pag.		Pag
Q.		<i>Scolopax</i>	153
		— <i>gallinago</i>	159
		— <i>rusticula</i>	159
<i>Quadrumana</i>	8	<i>Scorpio</i>	290
R.		<i>Serpentes</i>	187
		<i>Sepia</i>	305
<i>Raia torpedo</i>	197	<i>Silpha vespillo</i>	231
<i>Rallus crex</i>	161	<i>Silurus glanis</i>	218
<i>Ramphastos tucan-</i>		<i>Simia</i>	8
<i>nus</i>	306	<i>Solidungula</i>	57
<i>Rana</i>	175	<i>Sorex araneus</i>	32
— <i>arborea</i>	178	— <i>hungaricus</i>	32
— <i>cornuta</i>	177	— <i>minutus</i>	32
— <i>esculenta</i>	178	<i>Sphinges adscitæ</i>	253
— <i>ocellata</i>	176	— <i>legitimæ</i>	253
— <i>paradoxa</i>	176	<i>Sphinx</i>	252
— <i>pipa</i>	175	<i>Spongia</i>	324
— <i>ridibunda</i>	177	<i>Squalus</i>	199
— <i>temporaria</i>	178	— <i>carcharias</i>	200
<i>Regnum animale</i>	1	— <i>pristis</i>	201
— <i>minerale</i>	2	— <i>zygæna</i>	200
— <i>vegetabile</i>	2	<i>Sterna</i>	162
<i>Regulus</i>	132	— <i>stolida</i>	162
<i>Reptiles</i>	172	<i>Stomateus Paru</i>	213
<i>Rhinoceros</i>	82	<i>Strix</i>	101
S.		— <i>bubo</i>	101
		— <i>vlula</i>	102
		<i>Struthio camelus</i>	150
<i>Salmo fario</i>	219	— <i>casuarius</i>	152
— <i>salar</i>	218	<i>Struthiones</i>	149
— <i>trutta</i>	219	<i>Sturnus</i>	120
<i>Satyrus</i>	10	<i>Sus scropha</i>	76
<i>Scarabæus melo-</i>		— <i>tajassu</i>	77
<i>lontha</i>	228	<i>Sylvanus</i>	11
— <i>stercorarius</i>	227	<i>Syngnathus acus</i>	205
<i>Sciurus</i>	18	<i>Syren lacertina</i>	226

T.

DEÁK MUTATÓ TÁBLA.

T.	Pag.		V.	Pag.
<i>Tabanus</i>	279		<i>Vacca</i>	67
<i>Tænia</i>	300		<i>Vena Medinensis</i>	297
— <i>solium</i>	301		<i>Venus Dione</i>	310
— <i>vulgaris</i>	301		— <i>mercenaria</i>	311
<i>Talpa</i>	32		<i>Vermes</i>	6
<i>Taurus</i>	67		<i>Vespa</i>	262
<i>Tenebrio molitor</i>	235		— <i>crabro</i>	262
<i>Tentacula</i>	6		— <i>vulgaris</i>	263
<i>Teredo naualis</i>	317		<i>Vespertilio</i>	16
<i>Termes fatalis</i>	273		— <i>murinus</i>	17
<i>Testacea</i>	308		— <i>spectrum</i>	17
<i>Testudo</i>	172		<i>Vibrio anguillula</i>	328
— <i>Carolina</i>	174		<i>Vipera</i>	191
— <i>Mydas</i>	173		<i>Viuerra genetta</i>	35
— <i>orbicularis</i>	174		— <i>putorius</i>	35
<i>Tetrao bonasia</i>	141		— <i>zibetha</i>	34
<i>Tetrodon mola</i>	204		<i>Voluox</i>	329
<i>Thoracici</i>	212		— <i>globator</i>	329
<i>Tigris</i>	55		<i>Vorticella rotato-</i>	
<i>Tineæ</i>	254		<i>ria</i>	328
<i>Tortrices</i>	254		<i>Vpupa epops</i>	110
<i>Trichechus rosma-</i>			<i>Vrogallus</i>	141
<i>rus</i>	84		<i>Vrsus arctos</i>	43
<i>Tringa pugnax</i>	160		— <i>lotor</i>	46
— <i>vanellus</i>	160		— <i>maritimus</i>	45
<i>Trochilus minimus</i>	111		<i>Vrus</i>	68
<i>Tubipora</i>	321		<i>Vulpes</i>	50
— <i>musica</i>	321		<i>Vultur barbatus</i>	94
<i>Turdus</i>	121		— <i>gryphus</i>	92
— <i>iliacus</i>	122		— <i>papa</i>	93
— <i>pilaris</i>	122		— <i>percnopterus</i>	94
— <i>polyglottus</i>	122		X.	
— <i>viciuorus</i>	121		<i>Xiphias gladius</i>	208
<i>Turtur</i>	139		Z.	
			<i>Zoophyta</i>	325
			Z	NE.

NÉMET MUTATO TÁBLA.

	Pag.		Pag.
A.		<i>Baer</i>	43
<i>Aal</i>	206	<i>Bandwurm</i>	300
— <i>mutter</i>	211	<i>Barbe</i>	224
— <i>raupe</i>	211	<i>Bartgeier</i>	94
<i>Aasgeier</i>	94	— <i>meise</i>	133
<i>Abendvögel</i>	252	<i>Basiliske</i>	180
— <i>wolf</i>	51	<i>Bastardfrosch</i>	176
<i>Adler</i>	95	<i>Baumhüpfer</i>	241
<i>Admiral</i>	314	— <i>klette</i>	110
<i>Aechte Abendvoegel</i>	253	— <i>marder</i>	36
— <i>Venusmuschel</i>	310	<i>Beinbrecher</i>	97
<i>Aelster</i>	116	<i>Bergfink</i>	125
<i>Affe</i>	8	— <i>hase</i>	26
<i>Ameise</i>	269	<i>Bettwanze</i>	143
<i>Ameisenlöwe</i>	260	<i>Beutelkrebs</i>	293
— <i>fresser</i>	13	— <i>thier</i>	33
<i>Amerikanische</i>		— <i>meise</i>	133
<i>Nachtigall</i>	122	<i>Biber</i>	28
<i>Amerikanisches</i>		— <i>geil</i>	30
<i>Krokodill</i>	182	<i>Biene</i>	265
<i>Ammer</i>	123	<i>Bienenfresser</i>	109
<i>Amphibien</i>	6	<i>Birkheher</i>	116
<i>Amsel</i>	123	<i>Bisamschwein</i>	77
<i>Armpolypo</i>	327	— <i>thier</i>	75
<i>Auerhahn</i>	141	<i>Bison</i>	69
— <i>ochs</i>	68	<i>Blackfisch</i>	306
<i>Auster</i>	312	<i>Blasenbandwurm</i>	301
		<i>Blattlaus</i>	244
		— <i>wickler</i>	254
		<i>Blutigel</i>	302
		— <i>sauger</i>	17
B.		<i>Bock</i>	67
<i>Baarsch</i>	215	<i>Bohrmuschel</i>	308
<i>Bachstelze</i>	129	— <i>wurm</i>	317
		Z 2	Bor.

NÉMET MUTATO TABLA

	Pag.		Pag.
<i>Borkenkäfer</i>	230	<i>Egelschnecke</i>	300
<i>Braungefleckte Nat- ter</i>	194	<i>Eichhorn</i>	18
<i>Bremse</i>	274	<i>Eidechsenfyrene</i>	226
<i>Brillenschlange</i>	194	<i>Eidergans</i>	168
<i>Bruchslange</i>	196	<i>Eingewerdewürmer</i>	297
<i>Buchfink</i>	125	<i>Einhornfisch</i>	85
<i>Buschratte</i>	34	<i>Einfielder</i>	293
— spinne	288	<i>Eisbäer</i>	45
<i>Buffard</i>	100	— vogel	108
<i>Büffel</i>	69	<i>Elen</i>	71
C.		<i>Elenthier</i>	71
		<i>Elephant</i>	78
		<i>Engelfisch</i>	213
		<i>Ente</i>	169
<i>Carmoifinschlange</i>	194	<i>Erdfloh</i>	232
<i>Cellencoralle</i>	322	— geier	94
<i>Chamäleon</i>	183	— hase	27
<i>Cochenille</i>	247	— zeiselchen	23
<i>Conchylien</i>	308	<i>Ejel</i>	59
<i>Corallenmoos</i>	325	<i>Eszbare Schnecke</i>	316
		<i>Eule</i>	101
D.		F.	
<i>Dachs</i>	45	<i>Fasan</i>	145
<i>Damhirsch</i>	73	<i>Faulthier</i>	13
<i>Deutsche Coche- nille</i>	248	<i>Faustspinne</i>	289
<i>Diebkäfer</i>	231	<i>Federmotten</i>	254
<i>Dohle</i>	115	<i>Feldgrille</i>	240
<i>Drache</i>	179	— maus	20
<i>Dromedar</i>	62	<i>Fensterspinne</i>	286
<i>Dronte</i>	152	<i>Fettgans</i>	171
E.		<i>Feuersalamänder</i>	186
<i>Edelfalke</i>	98	<i>Fink</i>	125
<i>Edle Coralle</i>	323	<i>Fischadler</i>	97
		<i>Fische</i>	6
		<i>Fisch</i>	

NÉMET MUTATÓ TÁBLA

	Pag.		Pag.
<i>Fischotter</i>	39	<i>Gemeiner Kram-</i>	
<i>Fledermaus</i>	16	<i>metsvogel</i>	122
<i>Fliege</i>	277	<i>Genettkatze</i>	35
<i>Fliegende Eidechse</i>	179	<i>Gewächsreich</i>	2
<i>Fliegender Häring</i>	220	<i>Gibbon</i>	11
— <i>Hund</i>	17	<i>Giraffe</i>	69
<i>Fliegenfänger</i>	131	<i>Goldadler</i>	96
<i>Floh</i>	284	— <i>drossel</i>	119
<i>Fluszbaarsch</i>	215	— <i>hähnchen</i>	132
— <i>krebs</i>	294	— <i>harnisch</i>	234
— <i>muschel</i>	309	— <i>karpfe</i>	223
— <i>pferd</i>	83	<i>Grashüpfer</i>	239
<i>Forelle</i>	219	— <i>mücke</i>	131
<i>Frosch</i>	175	<i>Graue Krähe</i>	113
<i>Frühlingsfliege</i>	259	<i>Grauer Reiher</i>	154
<i>Fuchs</i>	50	— <i>Würger</i>	103
<i>Fuhlfäden</i>	6	<i>Greifgeier</i>	92
		<i>Grönländischer</i>	
G.		<i>Wallfisch</i>	86
<i>Gans</i>	167	<i>Grüne Eidechse</i>	185
<i>Gänseartige Vögel</i>	162	<i>Gummilackwurm</i>	249
<i>Gallwespe</i>	261	<i>Gürtelthier</i>	15
<i>Gartenammer</i>	124		
— <i>schnecke</i>	316	H.	
<i>Gehörnte Schlange</i>	192	<i>Haase</i>	25
<i>Gehörntes Schwein</i>	77	<i>Habicht</i>	99
<i>Geierkönig</i>	93	<i>Hänfling</i>	128
<i>Geldmuschel</i>	311	<i>Häring</i>	221
<i>Gemeine Flusz-</i>		<i>Haifisch</i>	199
<i>schildkröte</i>	174	<i>Hammerfisch</i>	200
— <i>Landeidechse</i>	185	<i>Hamster</i>	23
— <i>Wespe</i>	263	<i>Hajelhuhn</i>	141
<i>Gemeiner Aal</i>	206	<i>Haubenmeise</i>	133
— <i>Affe</i>	11	<i>Hausen</i>	203
— <i>Hase</i>	25	<i>Hausgrille</i>	240

NÉMET MUTATÓ TÁBLA.

	Pag.			Pag.
<i>Hausmaus</i>	20			
— <i>Schlange</i>	193		K.	
— <i>schwalbe</i>	134			
— <i>taube</i>	137	<i>Kakatu</i>		105
<i>Hecht</i>	220	<i>Käfer</i>		227
<i>Heerschnepfe</i>	159	<i>Kameel</i>		61
<i>Heiligebutt</i>	213	— <i>ziege</i>		63
<i>Heimchen</i>	240	<i>Kammheuschrecke</i>		241
<i>Henne</i>	143	<i>Kampfhahn</i>		160
<i>Heuschrecke</i>	239	<i>Kanarienvögel</i>		127
<i>Hirsch</i>	70	<i>Kaninchen</i>		26
— <i>eber</i>	77	<i>Karausche</i>		225
— <i>käfer</i>	228	<i>Karpfen</i>		223
<i>Holtzheher</i>	115	<i>Kasuar</i>		152
— <i>laus</i>	273	<i>Katze</i>		52
— <i>taube</i>	136	<i>Kelleresel</i>		296
— <i>wurm</i>	230	— <i>wurm</i>		296
<i>Honigsauger</i>	111	<i>Kermes</i>		246
<i>Hornisse</i>	262	<i>Kernbeißer</i>		123
<i>Hornkröte</i>	177	<i>Kiebitz</i>		160
— <i>schröter</i>	228	<i>Kirre Meerschwal-</i>		
<i>Hund</i>	47	<i>be</i>		162
<i>Hühnerartigs Vö-</i>		<i>Klapperschlange</i>		189
<i>gel</i>	136	<i>Kleisteraal</i>		328
I.		<i>Klippfisch</i>		210
<i>Igel</i>	31	<i>Knorpelfische</i>		197
— <i>fisch</i>	205	<i>Kohlmeiße</i>		132
<i>Ilts</i>	37	<i>Kolibri</i>		111
<i>Imme</i>	265	<i>Kondor</i>		92
<i>Indianischer Rabe</i>	105	<i>Korallen</i>		320
<i>Insecten</i>	6	<i>Kornwurm</i>		233
<i>Italienische Viper</i>	192	<i>Krähe</i>		113
<i>Jakob Everts-fisch</i>	216	<i>Krammetsvogel</i>		121
<i>Johannisblut</i>	248	<i>Krampffisch</i>		197
<i>Johanniswürmchen</i>	234	<i>Kranich</i>		155
		<i>Krebs</i>		291
				Kreutz-

NÉMET MUTATÓ TÁBLA.

	Pag.		Pag.
<i>Kreutzspinne</i>	286	<i>Luchs</i>	57
<i>Kriecher</i>	281	<i>Lucretia</i>	258
<i>Kröte</i>	176		
<i>Krokodill</i>	180	M.	
<i>Kronentaube</i>	138		
<i>Kropfgans</i>	165	<i>Madenwurm</i>	298
<i>Kugelthierchen</i>	329	<i>Mahlermuschel</i>	309
<i>Kuh</i>	67	<i>Maikäfer</i>	228
<i>Kukukk</i>	118	— wurm	235
<i>Kurzgliedriger</i>		<i>Mandelkrähe</i>	116
<i>Bandwurm</i>	301	<i>Mastwurm</i>	298
L.		<i>Mauerschwalbe</i>	135
		<i>Maulesel</i>	60
		— thier	60
<i>Laberdan</i>	210	— wurf	32
<i>Lachfrosch</i>	177	— wurfsgrille	239
<i>Lachs</i>	218	<i>Maus</i>	19
— forelle	219	<i>Medicinische Blu-</i>	
— stör	203	<i>tigel</i>	303
<i>Lamprete</i>	198	<i>Medusenhaupt</i>	320
<i>Landfrosch</i>	178	<i>Meerjunker</i>	214
— krabbe	291	— katze	11
<i>Langgliedriger</i>		— nessel	305
<i>Bandwurm</i>	301	— otter	40
<i>Laternenträger</i>	243	— schwalbe	162
<i>Laubfrosch</i>	178	— schwein	90
<i>Laus</i>	282	<i>Mehlkäfer</i>	235
<i>Leguan</i>	182	<i>Meise</i>	132
<i>Leichtschnablichte</i>		<i>Mensch</i>	7
<i>Vögel</i>	104	<i>Menschenfresser</i>	200
<i>Lemming</i>	24	<i>Milbe</i>	285
<i>Leopard</i>	56	<i>Mineralreich</i>	2
<i>Lerche</i>	120	<i>Misteldrossel</i>	121
<i>Lichtmotten</i>	254	<i>Mosaische Sildkrö-</i>	
<i>Linseimonade</i>	330	<i>te</i>	174
<i>Löwe</i>	54	<i>Motten</i>	254
	Z 4		Mö-

NÉMET MUTATÓ TÁBLA

	Pag.		Pag.
<i>Möwe</i>	163		
<i>Muräne</i>	206	P.	
<i>Murmelthier</i>	22		
<i>Muschelmünze</i>	315	<i>Palmbokrer</i>	232
<i>Mücke</i>	279	<i>Panther</i>	56
<i>Mühlsteinfisch</i>	204	<i>Papagei</i>	104
N.		<i>Papirnautilus</i>	313
		<i>Paradiesvogel</i>	117
<i>Nachtfalter</i>	254	<i>Pavian</i>	11
<i>Nachtigall</i>	129	<i>Pellikan</i>	165
<i>Nachtvögel</i>	253	<i>Peltzkäfer</i>	229
<i>Nadelfisch</i>	205	<i>Perlenmuschel</i>	309
<i>Nashorn</i>	82	— <i>muttermuschel</i>	312
— <i>vogel</i>	106	<i>Perlthuhn</i>	142
<i>Natter</i>	191	<i>Pfau</i>	148
<i>Neptunus man-</i>		<i>Pfefferfresser</i>	106
— <i>schette</i>	322	<i>Pferd</i>	58
<i>Nervenwurm</i>	297	<i>Pferdebremse</i>	276
<i>Neunauge</i>	199	<i>Pipa</i>	175
<i>Neuntödter</i>	104	<i>Porcellanschnecke</i>	315
<i>Nordkaper</i>	91	<i>Posttaube</i>	138
<i>Nörtz</i>	40	<i>Pottfisch</i>	90
O.		<i>Prachtkäfer</i>	234
<i>Ochs</i>	67	<i>Pricke</i>	198
<i>Ochsenbremse</i>	275	<i>Punctcoralle</i>	322
— <i>frosch</i>	176	<i>Purpurschnecke</i>	316
<i>Ohreule</i>	101	<i>Puter</i>	147
— <i>wurm</i>	237	Q.	
<i>Orangutang</i>	10	<i>Qualle</i>	307
<i>Ostindische Felsen-</i>		<i>Quappe</i>	211
<i>schwalbe</i>	135	R.	
<i>Otter</i>	192	<i>Rabe</i>	112
		<i>Ra-</i>	

NÉMET MUTATÓ TÁBLA

	Pag.		Pag.
<i>Rabenartige Vögel</i>	112	<i>Salamander</i>	186
<i>Räderthierchen</i>	328	<i>Salangane</i>	135
<i>Ratte</i>	20	<i>Sandbaarsch</i>	215
<i>Ratz</i>	19	— <i>floh</i>	285
<i>Raubvögel</i>	92	— <i>krabbe</i>	292
<i>Rauchschwalbe</i>	134	<i>Sardelle</i>	222
<i>Rebhuhn</i>	140	<i>Säugethiere</i>	5
<i>Regenbogenfisch</i>	214	<i>Sauger</i>	212
— <i>wurm</i>	299	<i>Saugeschwamm</i>	324
<i>Reh</i>	74	<i>Schaaf</i>	64
<i>Reiher</i>	154	— <i>bremse</i>	276
<i>Rennthier</i>	73	— <i>kameel</i>	64
— <i>bremse</i>	276	<i>Scharlachwurm</i>	247
<i>Renommist</i>	160	<i>Schiffhalter</i>	212
<i>Riesenmuschel</i>	311	— <i>wurm</i>	317
— <i>schildkröte</i>	173	<i>Schiffsboot</i>	313
— <i>schlange</i>	190	<i>Schildkröte</i>	172
<i>Ringelgans</i>	168	— <i>laus</i>	246
— <i>natter</i>	193	<i>Schlammpeitzker</i>	217
— <i>taube</i>	138	<i>Schlangen</i>	187
<i>Rohrammer</i>	125	<i>Schleihe</i>	224
— <i>dommel</i>	155	<i>Schleimfisch</i>	211
— <i>sperling</i>	125	<i>Schmalfalter</i>	254
<i>Roszkäfer</i>	227	<i>Schmetterlinge</i>	250
<i>Rothbart</i>	216	<i>Schneeammer</i>	124
— <i>kehlchen</i>	131	<i>Schnepfe</i>	158
<i>Röhrencoralle</i>	321	<i>Scholle</i>	212
<i>Runzelschlange</i>	196	<i>Schupp</i>	46
<i>Rüsselfisch</i>	213	<i>Schuppenthier</i>	14
— <i>käfer</i>	232	<i>Schwalbe</i>	134
		<i>Schwammstein</i>	323
S.		<i>Schwan</i>	166
		<i>Schwarzbrauner</i>	
<i>Saatkrähe</i>	114	<i>Adler</i>	95
<i>Sackspinne</i>	288	<i>Schwarzes Was-</i>	
<i>Sägefisch</i>	201	<i>serhuhn</i>	161
	Z	<i>Schwein</i>	
	5		

NĚMET MUTATÓ TÁBLA.

	Pag.		Pag.
Schwein	76	Staar	120
Schwerdtfisch	208	Stachelschwein	30
Scorpion	290	— schnecke	316
Seeanemone	305	Staudercoralle	323
— baer	41	Steinadler	96
— feder	326	— bock	67
— hund	40	— ente	102
— igel	318	— marder	36
— kalb	40	Sterlet	203
— leier	209	Sterncoralle	321
— löwe	42	Stieglitz	126
— orgel	321	Stier	67
— rabe	165	Stinkthier	35
— stern	319	Stirngrübler	276
Segelqualle	307	Stockfisch	209
Seidenraupe	255	Storch	157
— wurm	255	Stör	202
Siebenschläfer	19	Störlein	203
Singmücke	280	Strausz	150
Spanische Fliege	236	— artige Vögel	149
Spanner	254	Sturmvoegel	164
Specht	107	Sumpfvögel	153
— artige Vögel	107	— eidechse	186
Speckkäfer	229	Surinamischer	
Sperber	99	Aeneas	34
Sperling	128		
Sperlingartige		T.	
Vögel	119		
Spinne	286	Tabackspfeifen-	
— jungfer	257	fisch	220
Spinner	254	Tagfalter	250
Spitzenkoralle	322	— thierchen	258
Spitzmaus	32	— vogel	250
Springhase	27	Tannhirsch	73
Spritzfisch	213	Tapir	78
Spulwurm	298	Tarantel	289
			Ta-

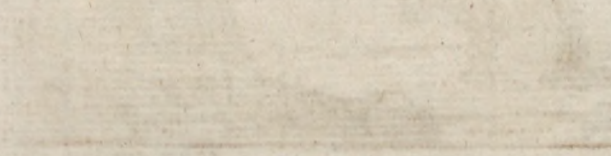
NÉMET MUTATÓ TABLA.

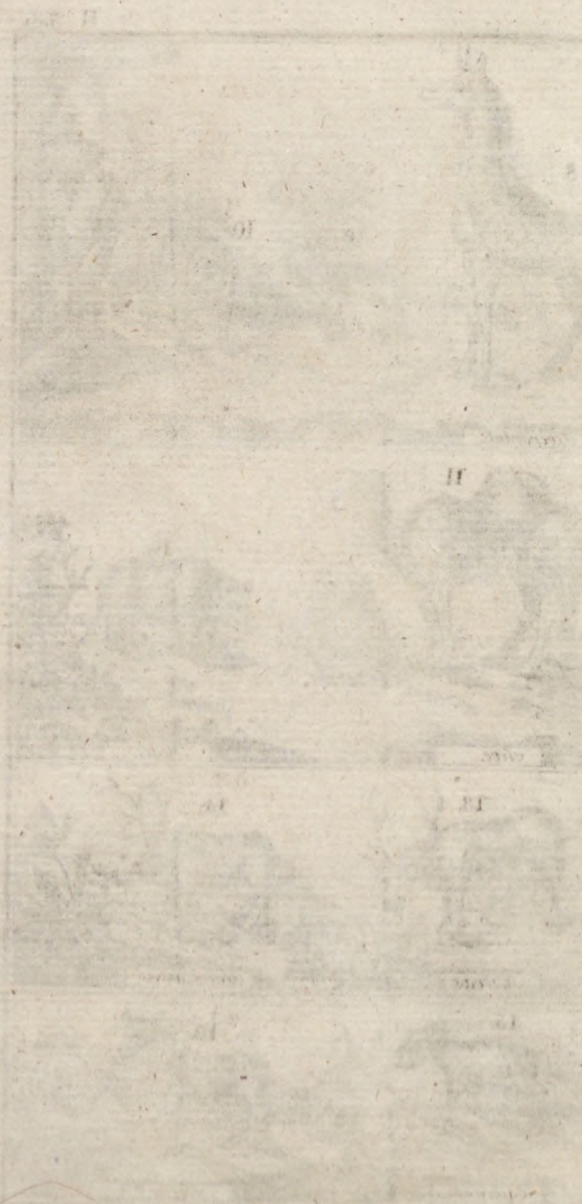
	Pag.		Pag.
<i>Taschenkrebs</i>	292	<i>Viper</i>	191
<i>Taube</i>	136	<i>Vögel</i>	6
<i>Taucher</i>	163		
— <i>gans</i>	170	W.	
<i>Thierpflanzen</i>	325		
— <i>reich</i>	1	<i>Wachhalter</i>	182
<i>Thurmfalke</i>	100	<i>Wachtel</i>	139
<i>Tiger</i>	55	— <i>könig</i>	161
— <i>thier</i>	55	<i>Wälzer</i>	329
<i>Tintenwurm</i>	306	<i>Waldmaus</i>	19
<i>Todtengräber</i>	231	— <i>schneepfe</i>	159
<i>Tölpel</i>	152	<i>Wallfischartige</i>	
<i>Trampelthier</i>	62	<i>Thiere</i>	85
<i>Trappe</i>	148	<i>Wallrosz</i>	84
<i>Truthuhn</i>	147	<i>Wandelndes Blatt</i>	238
<i>Turteltaube</i>	139	<i>Wanderratte</i>	21
<i>Tyrannischer Wür-</i>		— <i>taube</i>	139
<i>ger</i>	103	<i>Waschbär</i>	46
U.		<i>Wasserfrosch</i>	178
		— <i>huhn</i>	161
<i>Uferaas</i>	258	— <i>jungfer</i>	257
— <i>schwalbe</i>	135	— <i>molch</i>	186
<i>Uhu</i>	101	— <i>motte</i>	259
<i>Uklei</i>	225	— <i>ratte</i>	20
<i>Unächte Abend-</i>		— <i>salamander</i>	186
<i>vögel</i>	253	— <i>schlange</i>	193
<i>Ungarische Spitz-</i>		<i>Wegschnecke</i>	304
<i>maus</i>	32	<i>Weidenraupe</i>	254
<i>Ungeheuer</i>	75	<i>Weihe</i>	97
V.		<i>Weindrossel</i>	122
		<i>Weisze Ameise</i>	273
<i>Vicunna</i>	64	<i>Weiszer Reiher</i>	155
<i>Viehbreme</i>	279	<i>Weiszfisch</i>	225
<i>Vielarm</i>	327	<i>Wels</i>	218
		<i>Wendehals</i>	108
		<i>Wespe</i>	262
		Wiede-	

NÉMET MUTATÓ TÁBLA.

	Pag.		Pag.
<i>Wiedehopf</i>	110	<i>Zebra</i>	60
<i>Wiesel</i>	39	<i>Zeisig</i>	128
<i>Weisenknarrer</i>	161	<i>Ziebethkatze</i>	34
<i>Wildschwein</i>	76	<i>Ziege</i>	66
<i>Winker</i>	292	<i>Ziemer</i>	122
<i>Wittwe</i>	124	<i>Ziepdrossel</i>	122
<i>Wolf</i>	49	<i>Zitteraal</i>	207
<i>Wurzelmaus</i>	19	— <i>roche</i>	197
<i>Würger</i>	102	<i>Zobel</i>	37
<i>Würmer</i>	6	<i>Zugameise</i>	271
		— <i>heuschrecke</i>	242
Z.		<i>Zweizahn</i>	85
		<i>Zwerghase</i>	26
<i>Zangenkäfer</i>	237	— <i>trappe</i>	149
<i>Zaunkönig</i>	132		

17.

18.

Gibbon.

Orangulana.

19.

20.

Sengert, maksta.

Partia.

21.

23.

Hi.

Mokus.

Sarvic.

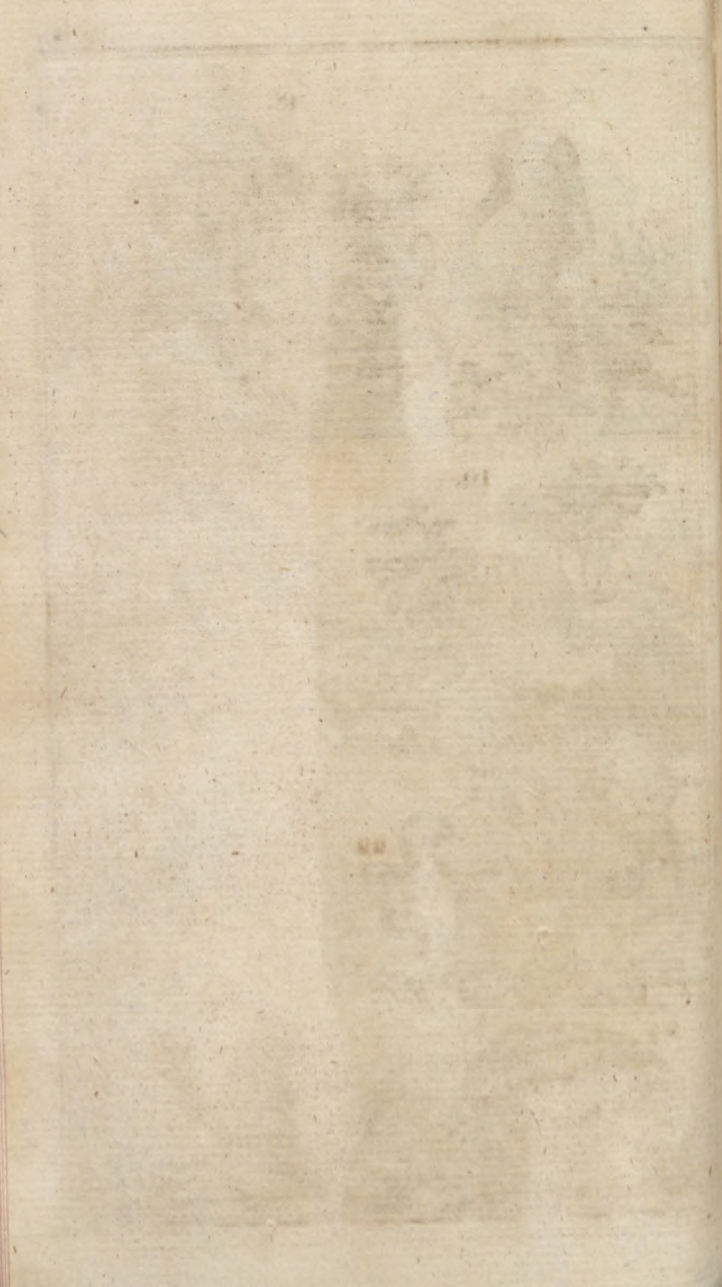
24.

25.

Mangydsz.

Satu.

Borz.

Héra.

Marmutir.

Sorises dlozno.

Uoboly.

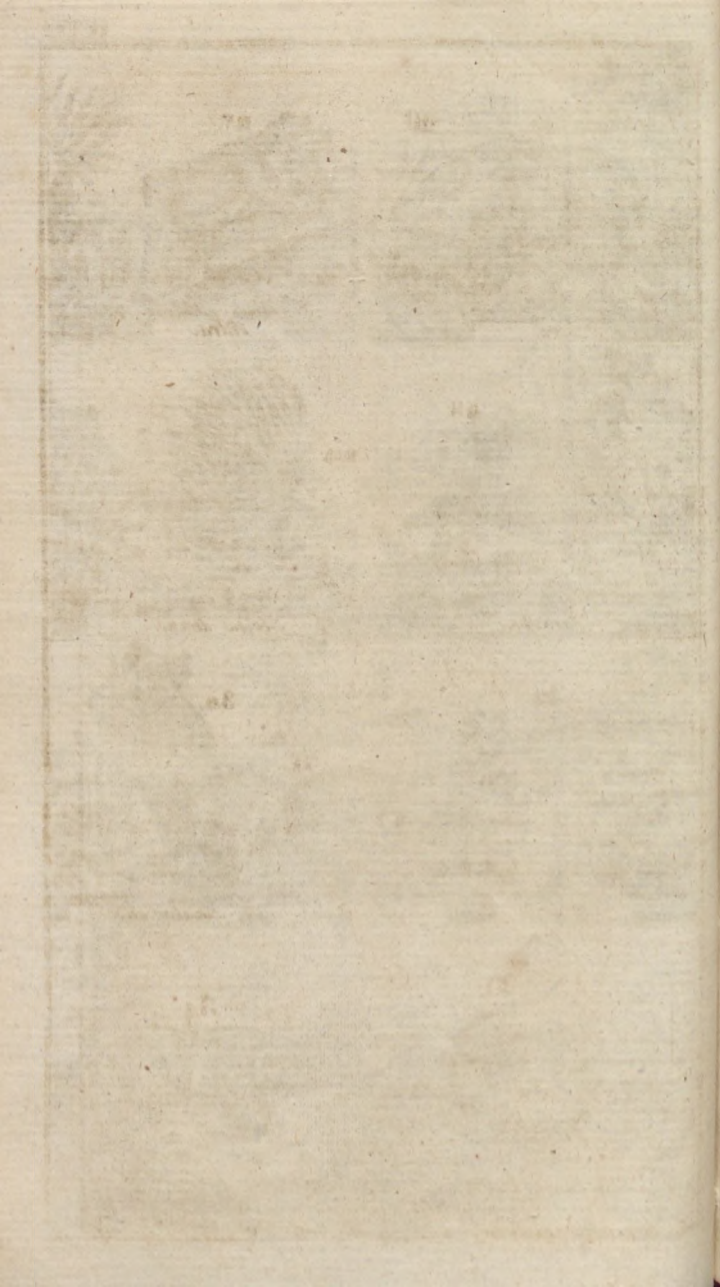
Sul dlozno

Bozakur allat.

Jur'ami enots.

Uibeth matoka.

Scorvus orru

35

Stel lo

36

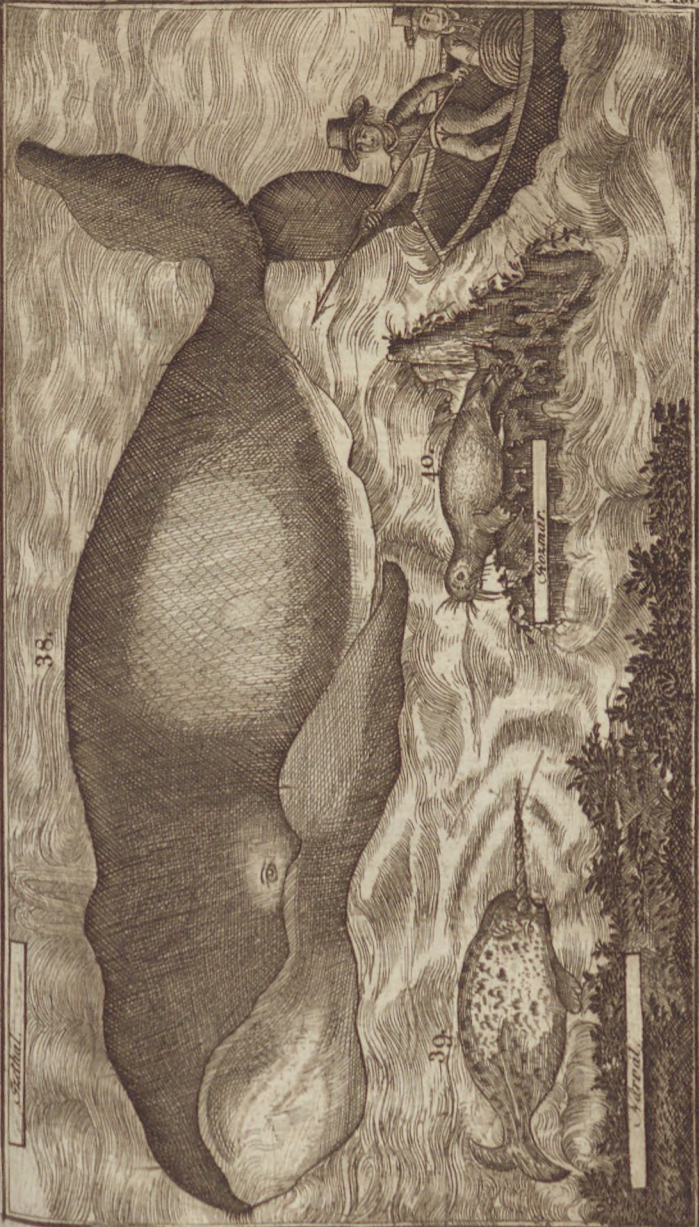

37

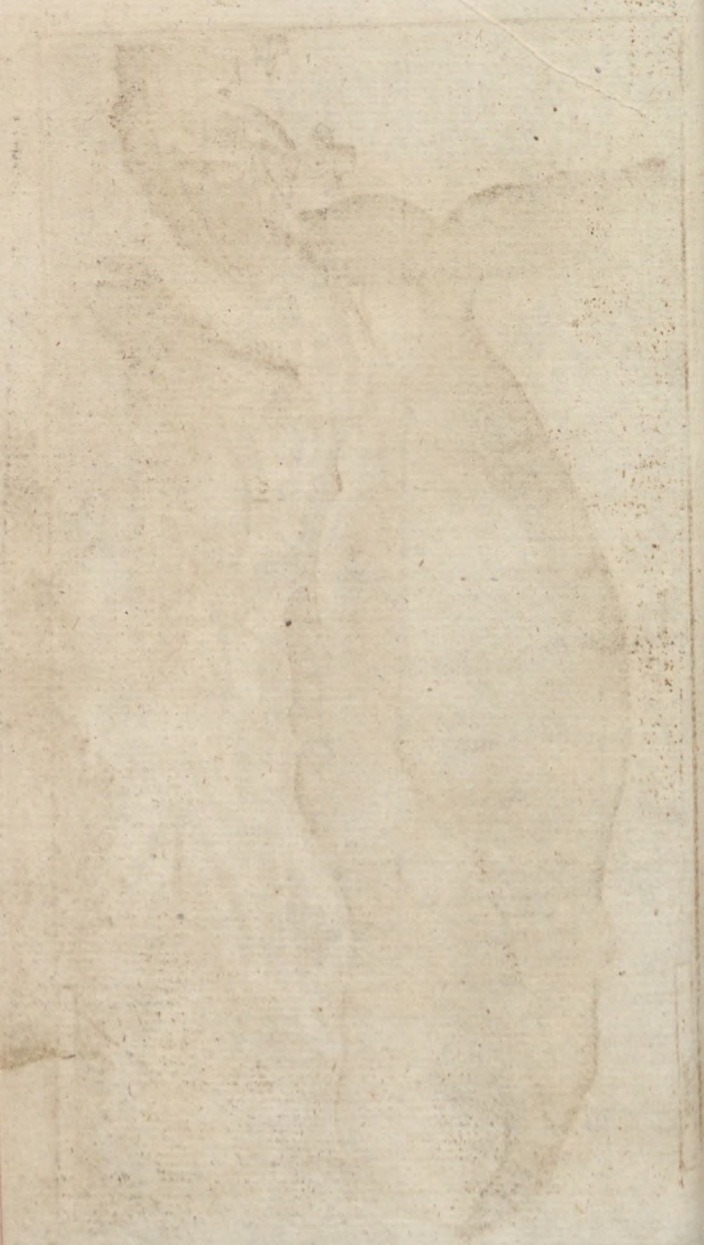
Arborevillus

S. Benth.

S. Benth.

41.

Sápor-szarvas.

42.

Sere-keleke.

43.

Bizon.

44.

Damvad.

45.

Tengeri bótya.

46.

Tengeri medve.

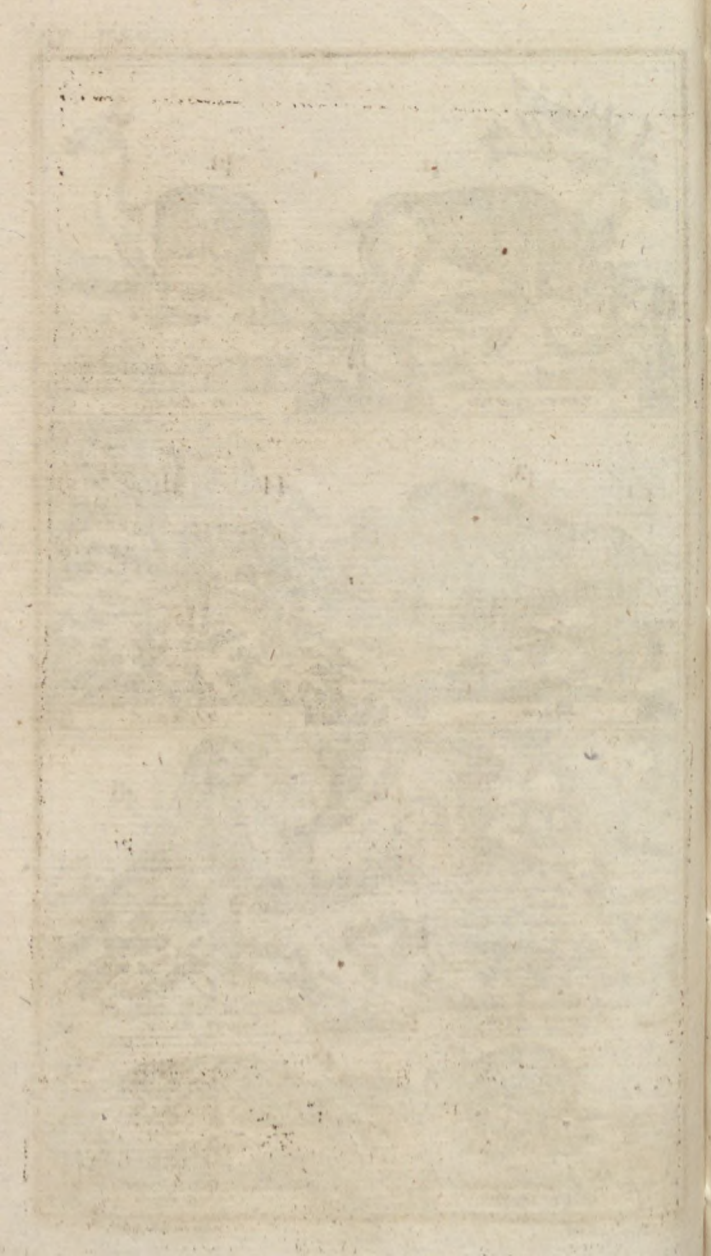
47.

Mási medve.

48.

Soboska.

49.

Pupa kardinii.

50.

Lidertz.

51.

Arasz.

53.

Pareditsom madar.

52.

Bors evé.

54.

Szarvas orru madar.

55.

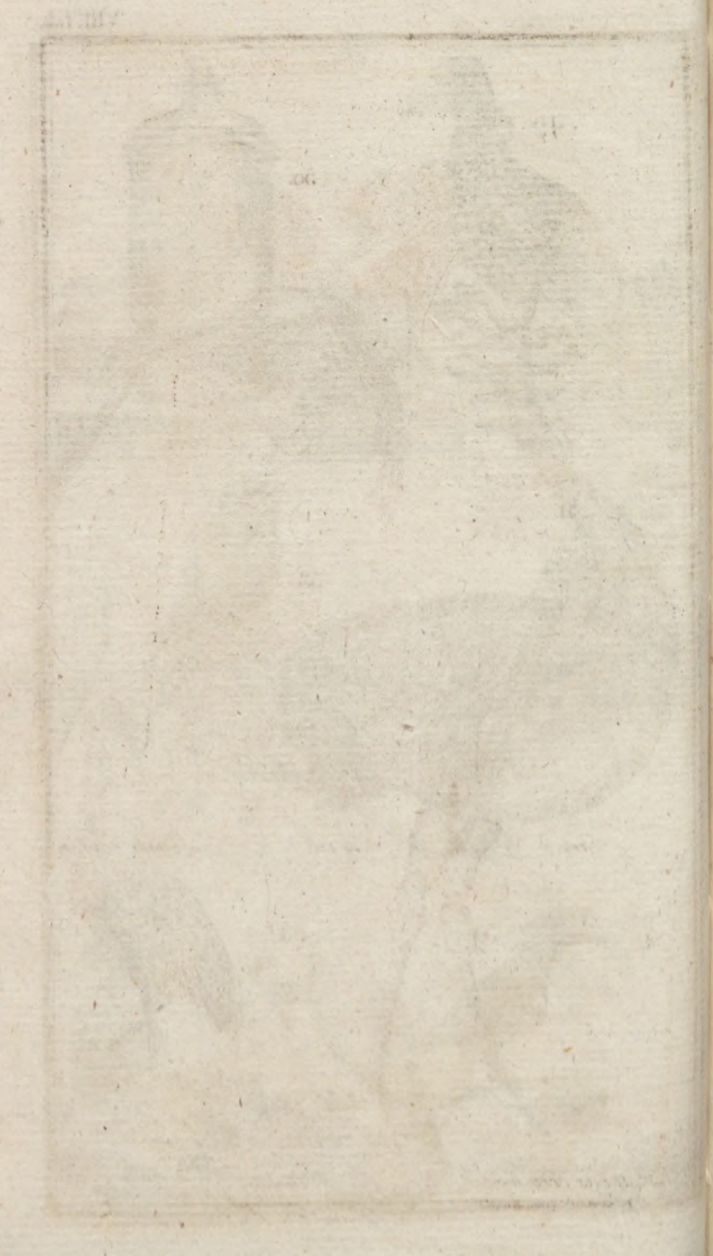

Adibri.

56.

Kabala.

Ahinai aranyos fátzán.

57.

58.

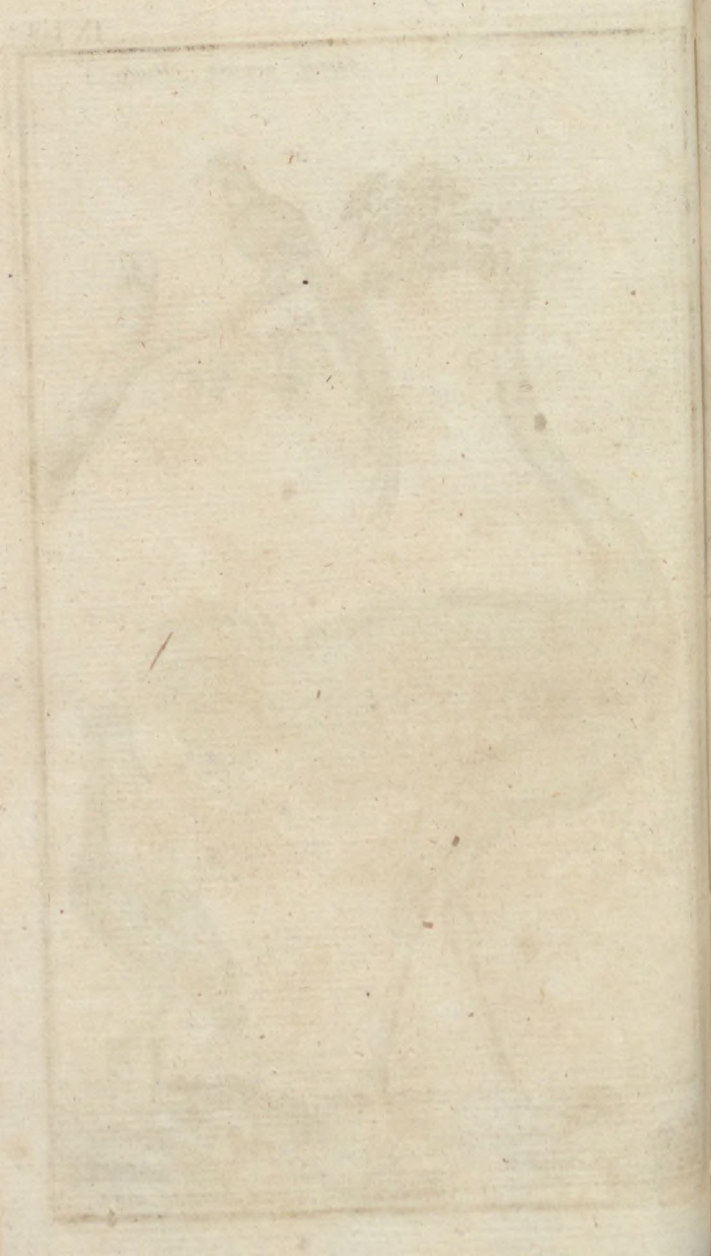

59.

Strutz.

Süpi konnas daru.

00.

Dudu.

01.

Karabatna.

02.

S'deny.

03.

Chormoran.

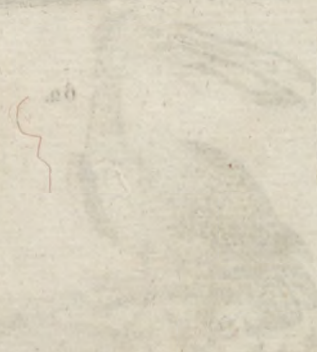
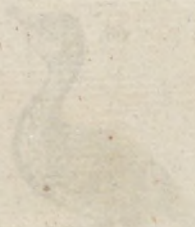
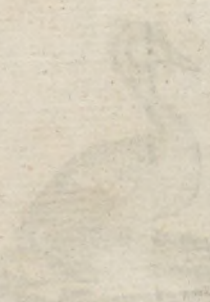
04.

Penguin.

05.

Falco bagoly.

66

Liguin.

67

Ahimelon.

68

Reptilē sarkūzū.

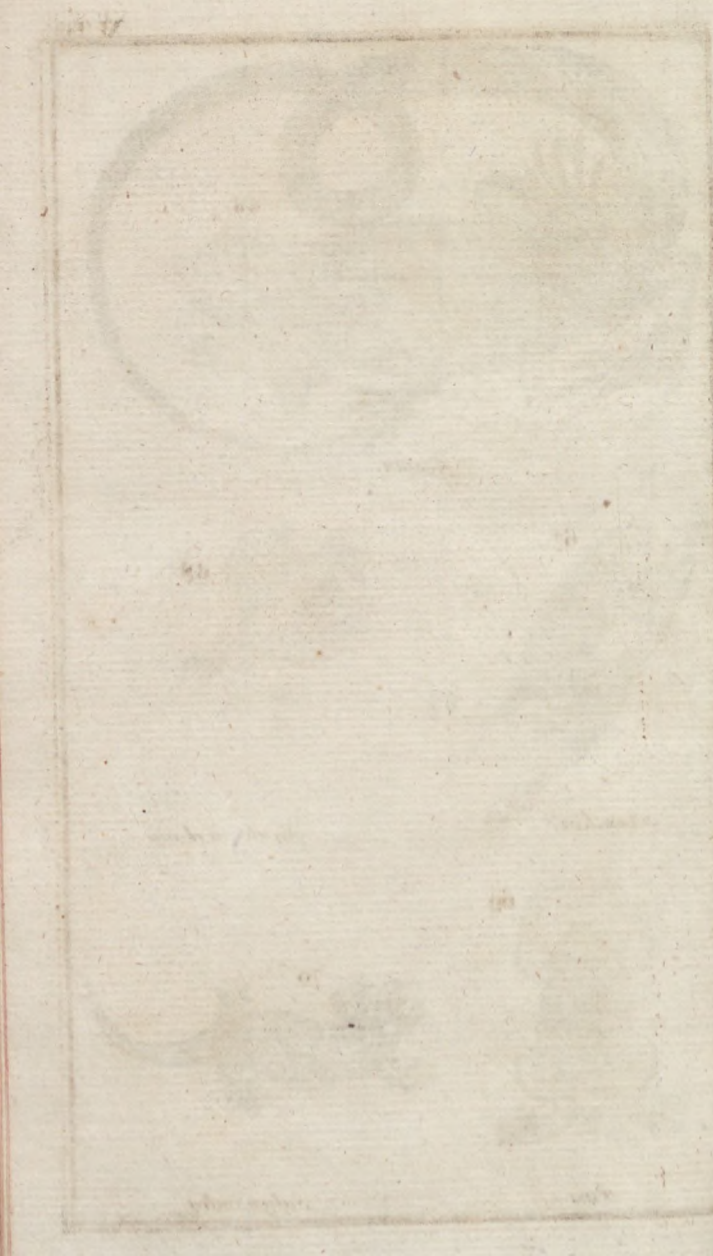
69

Pipa.

70

Salamandra.

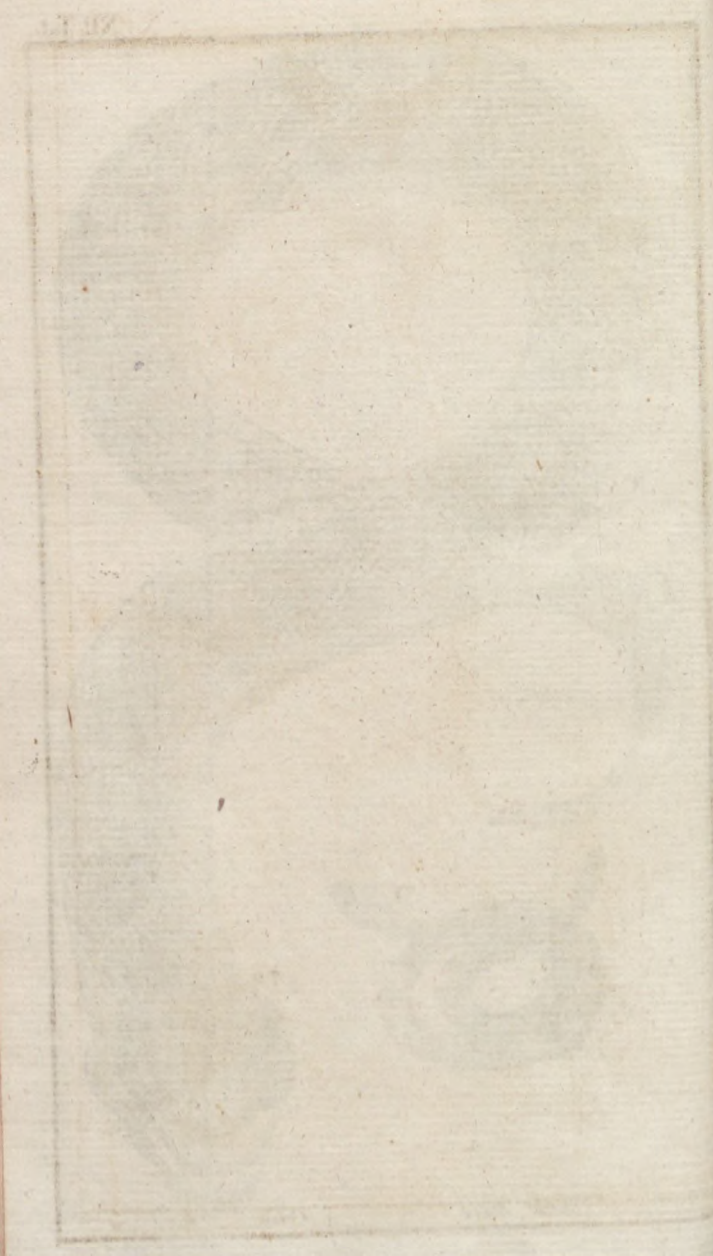

Esergo liquo.

Ortis liquo.

Exhibet rana, et mela.

Sibiricus hal.

74

Andlovra hal.

73

75

Sinis hala.

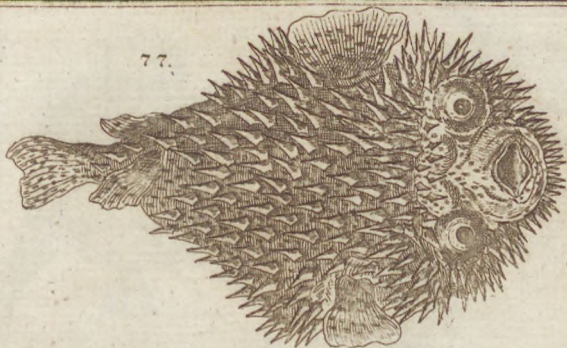
Syuk siron.

76

77.

Fórtvas hal.

78.

Pápa szemes kígyó.

79.

Pellegetti ángolna.

80.

Fergeri lant.

81.

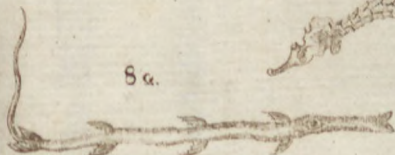
Korvahal.

83.

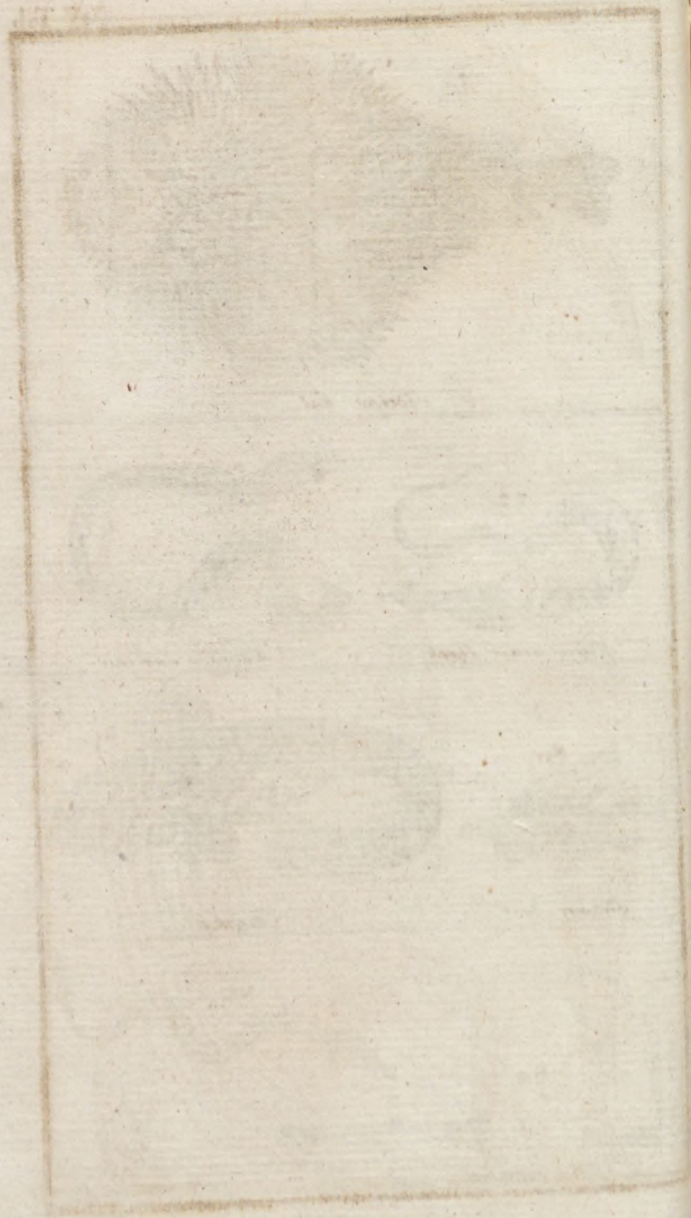

Tó hal.

8a.

Pápa szár hal.

székelyi horvát

84.

85.

székelyi gólya, gyalas

86.

87.

székelyi ponty

88.

89.

Szegedi teknős béka.

Szegedi kígyó.

90.

Lämpis hordí

91.

92

Lubrézia

Tarajos szútskő

93.

Afrikai skorpio

94

Hálibri dő pok.

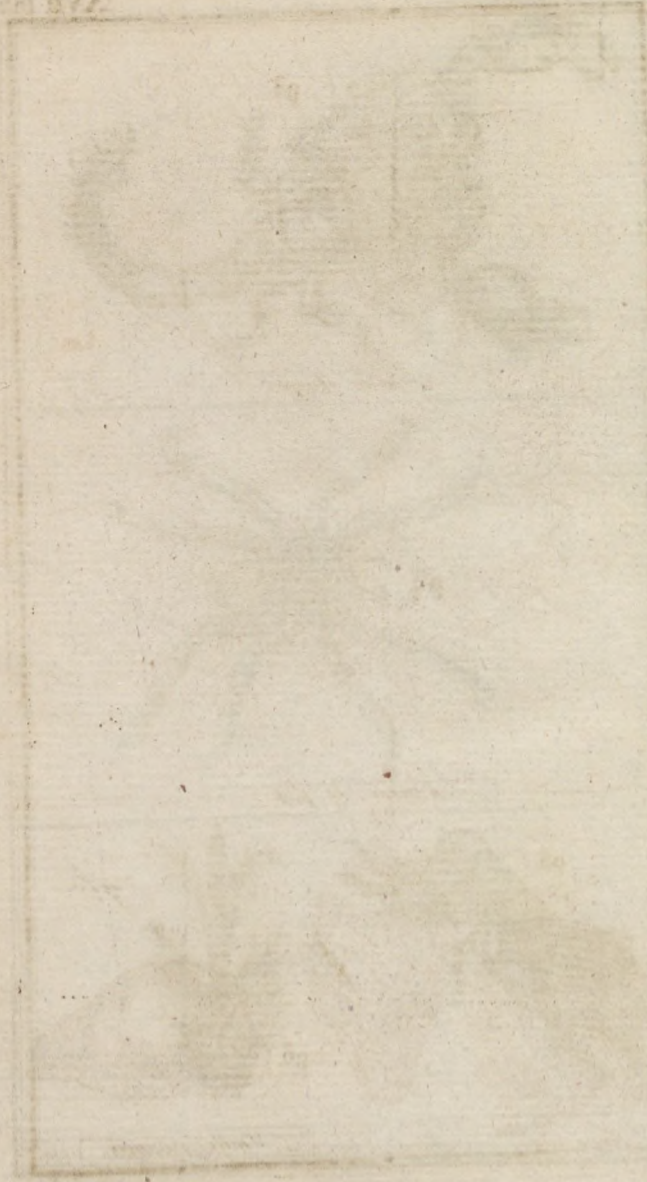
95.

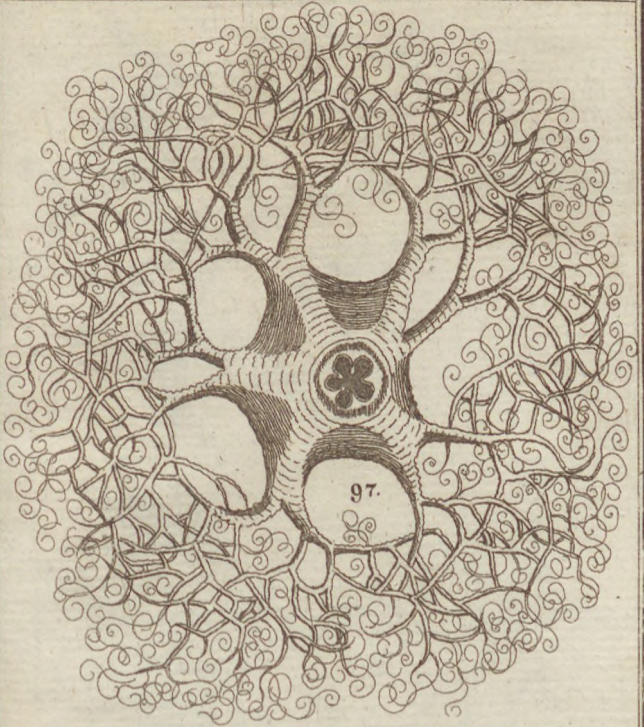
Beetla.

96.

Dotted scorpion

Hedusa fijie.

99

98.

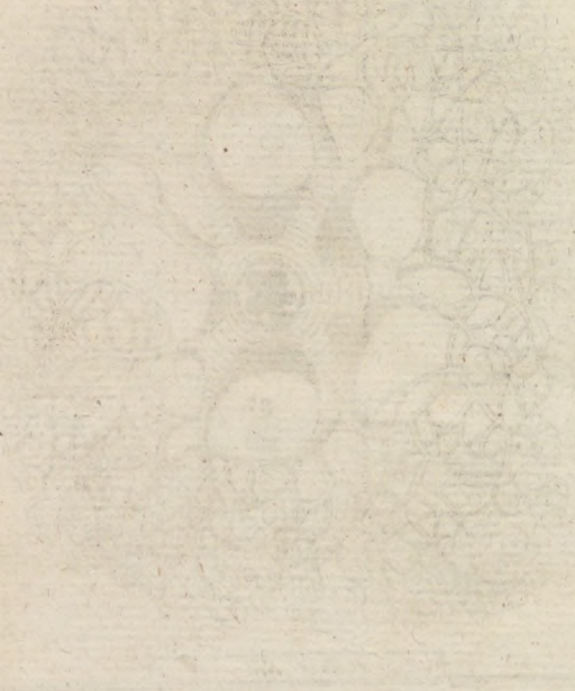
100.

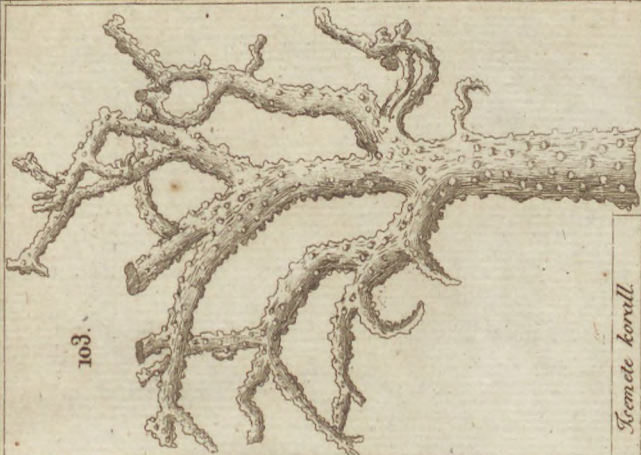
Senas tsiga.

Admiral kup tsiga

Arabiai portedlan tsiga.

Faint, illegible text or a signature at the bottom of the page, possibly a name or a date.

103.

Tremete korull.

109.

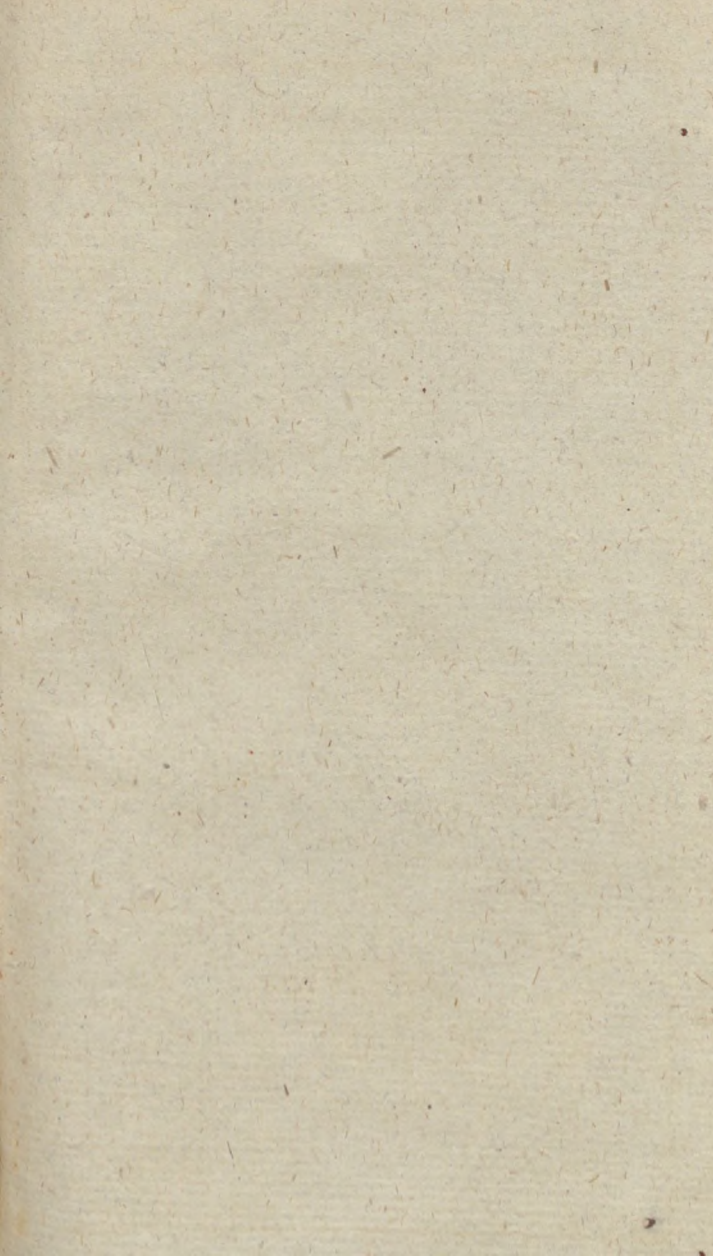
Korallmoh.

101.

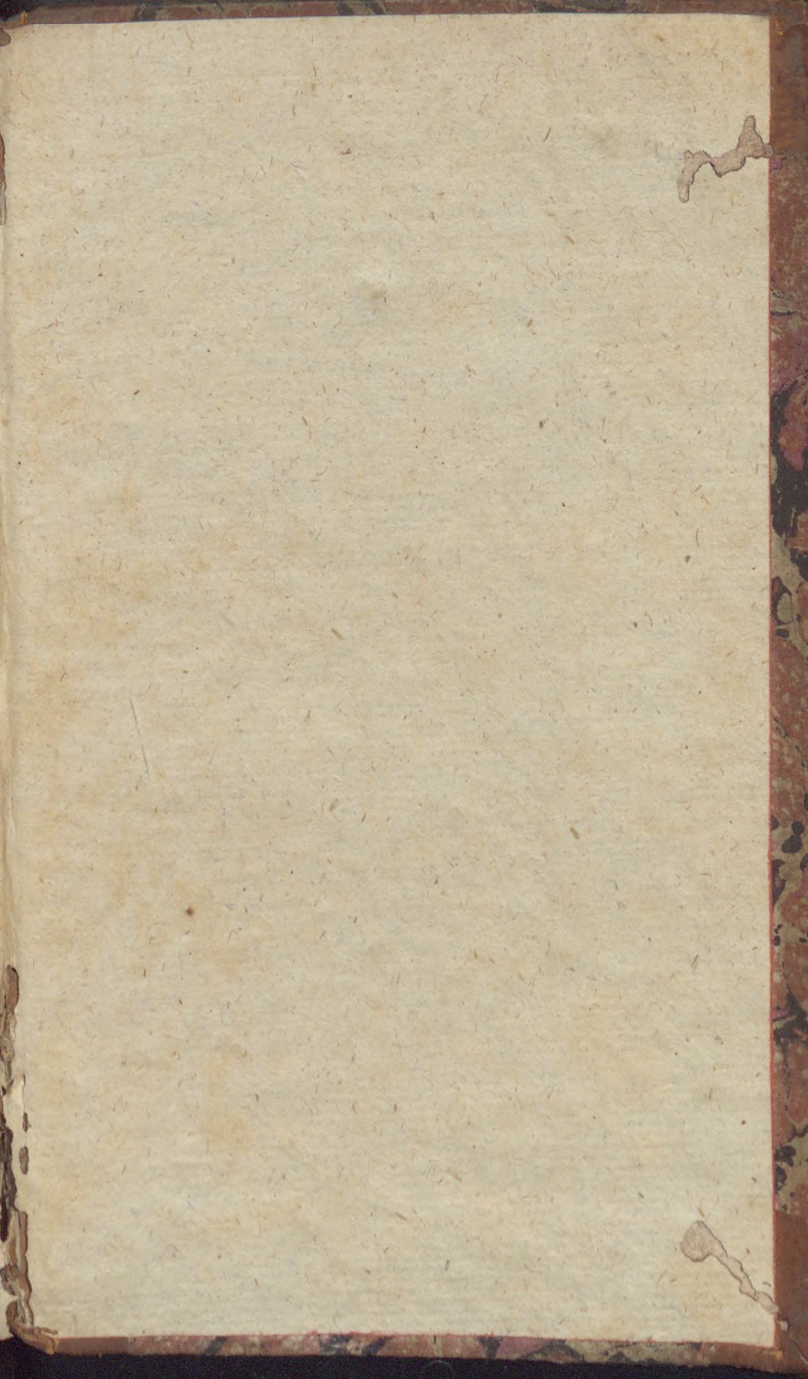

Lechte parcing

PRMESZETI
HISTORIA

